

VIRGILIU BRADIN

SUB SEMNUL MARI UNIRI
- studii, comunicări -

EDITURA
"ASPECT" IAI

VIRGILIU BRADIN

SUB SEMNUL MARII UNIRI

- studii, comunicări -

VIRGILIU BRADIN

SUB SEMNUL MARII UNIRI

- studii, comunicări -

Cu o prefață de dr. Doru Sinaci

Editura Promun
Arad 2018

Argument

Printre încercatele momente ale istoriei, de la începutul celui de al 20-lea veac, evenimentul petrecut la *1 Decembrie 1918*, în vechea cetate a Albei Iulia, semnifica pentru întregul spațiu românesc o împlinire a *izbânzii conștiinței naționale*, prin înfăptuirea unui vechi și năzuit vis, cel al desăvârșirii *unității naționale*, prin alipirea și a pământului românesc transilvan la *Patria Mamă*, realizându-se astfel, ceva mai târziu, un dorit stat național unitar – *România Mare*, sub domnia regelui *Ferdinand I*.

Se zicea, pe bună dreptate, în acea iarnă a anului 1918, în încercata cetate a Bălgradului, *martoră a martirajului neamului românesc*, că, atunci, la Alba Iulia, până și *Dumnezeu s-a dovedit a fi un bun român*.

Se înfăptuia astfel *Unirea cea mare și sfântă* a neamului românesc, divizat de secole și înghițit mereu de state străine ființei sale naționale.

Cu ani în urmă, la sfârșitul veacului al 16-lea, *Mihai Viteazul* izbutise, pentru întâia oară, să înfăptuiască, chiar și pentru o scurtă vreme, *unirea politică* a celor trei țări, surori prin sângele lor românesc, Moldova, Țara Românească și Țara Ardealului.

Destinul tragic al aprigului domnitor, devenit stăpân al celor *trei peceți*, va curma scurta dar îndrăzneța sa *încercare de unire* a tuturor românilor într-un *singur stat*, aflat, pe moment, *sub scutul sceptrului său*.

Faptul istoric, împlinit în primăvara anului 1600, va avea însă ecou convenit peste veacurile ce au urmat după moartea-i năpraznică, dând cutezanță și bărbătească hotărâre generațiilor de români, iubitori de neam și doritori de o proprie țară.

Mersul istoriei, ce-și are propriile legi, mai presus de cele ale oamenilor, va face în timp, cu prețul sacrificiului și al sângelui vărsat, ca dorința cea mare a românilor să devină, în timp, realitate.

Unirea Principatelor, din ianuarie 1859, când două țări de viță românească, Moldova și Țara Românească, au devenit *una* sub

domnia lui *Alexandru Ioan I*, cunoscut în popor sub numele de Cuza-Vodă, a fost un prim pas.

La puțini ani, în 1877, victoria românilor în *Războiul de Independență*, purtat sub comanda regelui lor, *Carol I*, va da nădejde și va căpăta o semnificație aparte în conștiința și în simțirea românilor transilvăneni, aflați sub dominația străină.

Până la acele momente, pentru cei de peste Carpați, pentru cei din Ardeal, *sentimentul apartenenței la o țară*, numai a lor, nu avusese nici o concretizare dădătoare de speranță. Câștigarea *Independenței* Regatului Român, dar mai ales răsunătoarele fapte de arme ale dorobanților, pe câmpurile de bătălie din Bulgaria și înfrângerea armatelor otomane, dușmane de veacuri, le va trezi *sentimentul mândriei și al încrederii în forța națiunii lor*, deșteptată la viață. De acum și ei – *cei din Transilvania* – simțeau că aveau o țară, Țara Mumă – *România*, spre care aspirau cu toată prigoana guvernului dualist, spre o cât mai grabnică *unire*.

Aici, în perioada de după instaurarea *regimului dualist*, în 1867, când practic Ungaria devenea în mare măsură independentă față de Austria, hotărând prin Parlamentul de la Budapesta *soarta națiunilor* din Transilvania, măsurile de *maghiarizare* forțată a românilor, majoritari aici, se intensificau. Se dorea o cât mai grabnică *asimilare* a acestora cu ajutorul unor *legi șovine*, impuse de guvernanți, mai ales spre sfârșitul de secol, dorindu-se *formarea unui stat maghiar*, mare și puternic, idee respinsă și neacceptată de neamul româneasc.

Pe măsură ce *legile șovine*, potrivnice menținerii și cultivării *ființei naționale* la toate popoarele nemaghiare, dar mai ales pentru români, *se înăspreau*, îngrădind dreptul la *limba și biserica străbună*, glasul liderilor politici, grupați de acum în rândurile *Patidului Național Român*, devenea tot mai răspicat și mai categoric în ceea ce privea „*cestiunea națională*”.

Pe lângă *liderii* importanți ai *mișcării naționale românești*, dintre care amintim doar câteva nume, bine cunoscute, ca cele ale lui *Ioan Rațiu*, *Valeriu Braniște*, *Simeon Lucaciu*, *Teodor Mihali*, *Iuliu Maniu*, *Alexandru Vaida Voievod*, ori al arădenilor *Ștefan Cicio Pop*, *Mihai Veliciu*, *Vasile Goldiș* ori *Ioan Suci*, mai exista însă și un nesfârșit șir, în parte mai puțin cunoscut și uitat astăzi, de

personalități românești, din diferite domenii, ce își aduceau cu cinste aportul la *cauza națională*, însuflându-și conaționali și ținându-le mereu trează *conștiința națională*.

Cartea de față, intitulată nu întâmplător, SUB SEMNUL MARII UNIRI, își propune, printre altele, să scoată din uitare, spre aducere aminte și numele câtorva asemenea *personalități arădene*, din acea perioadă, ce cu destoinicie și-au purtat cu cinste menirea, ca niște adevărați apostoli ai neamului, mai ales în *cartierul Pârneava*, cunoscut în perioada dualismului drept „*suburbiul românesc al Aradului*”.

Să nu uităm și este bine să reamintim, de altfel, că încă de la începutul secolului XX, *orașul Arad* va deveni, în strictul sens al cuvântului, până la Adunarea de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, *centrul politic al luptei naționale a românilor transilvăneni, locul de unde s-a pornit Unirea*.

Prezentul volum însumează în paginile sale, după cum se va putea urmări, rodul unor mai vechi și îndelungate cercetări asupra personalității lui *Iosif Moldovan, Nicolae Ștefu, Sava Raicu* ori *Iuliu Moldovan*, oameni de seamă, de diferite profesii, ce vor face parte din rândurile reprezentanților de frunte ai *mișcării naționale* a românilor din ținutul Aradului, aducându-și fiecare o contribuție importantă la *cauza națională*, în lupta sa aflată *sub semnul Marii Uniri*.

Majoritatea studiilor, incluse în carte, revăzute acum și adăugite, au fost prezentate în cadrul unor sesiuni permanente de comunicări, organizate de mai mulți ani, cu ocazia *Zilelor Aradului*, aflându-și apoi locul în paginile seriilor de volume, intitulate *Administrația românească arădeană*, volume editate sub coordonarea directă a *dr. Doru Sinaci* și a *dr. Emil Arbanie*, spre cinstea lor.

Câteva dintre aceste comunicări vor constitui pe parcurs și punctul de plecare, structura „in nuce”, al monografiilor: *Iosif Moldovan (1863-1940) – santinela învățământului românesc din ținutul Aradului*, contribuție monografică, cu o Prefață de *prof.univ.dr. Vasile Popeangă*, Editura Promun, Arad, 2009 și *Sava Raicu (1869-1920) – finanțist de elită în lumea bancară din Austro-Ungaria*, contribuție monografică, cu Prefața de *prof.univ.dr.*

Corneliu Pădurean, de la Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad și un Cuvânt înainte al *prof.univ.dr. Mihai D. Drecin*, de la Universitatea din Oradea, Editura *Promun*, Arad, 2012.

Atât *Iosif Moldovan* cât și *Sava Raicu* au fost *personalități de referință* ale românilor arădeni, nu numai din preajma Primului Război Mondial dar și din perioada de după Marea Unire. Se vor remarca și se vor impune mai întâi în *viața socială*, în primul rând prin *profesionalismul lor*, devenind apoi *pârghii* de primă importanță în lupta pentru *emanciparea economică și spirituală a neamului*, încorsetat în dezvoltarea socială de o stăpânire cu totul ostilă, ce-i urmărea doar un voit *proces de deznaționalizare forțată*, prin legile și metodele bine gândite în acest scop.

Prin întreaga lor activitate, pusă numai în *slujba românismului*, *Sava Raicu* în domeniul financiar iar *Iosif Moldovan* în domeniul *învățământului și culturii neamului*, dar mai ales prin demersurile cu caracter *social-național*, vor deveni adevărate *modele umane*, repere formative *de acțiuni* cu caracter social, moral, religios și cultural-educative pentru majoritara *etnie românească* de aici.

La baza conturării personalității lui *Iosif Moldovan* stau așezate cu statornicie, încă de la început, câteva *principii și direcții fundamentale* ce îi vor călăuzi întreaga-i activitate îndreptată cu folos în scopul *cultivării ființei naționale* a românilor din părțile Aradului.

O primă direcție este legată de preocuparea continuă pentru un *învățământ național de calitate*, gândit și așezat pe baza unor *principii pedagogice moderne*, pentru acea perioadă, susținut și prin elaborarea unor *manuale școlare*, adecvate noilor cerințe didactice, manuale elaborate împreună cu colaboratorii săi apropiați, învățători de prestigiu.

Tot pe linia *îmbunătățirii* actului didactic și *al perfecționării puterilor dascălești*, *Iosif Moldovan* va trece la *reorganizarea asociației învățătorilor* din comitatul Aradului, transformând-o într-o *asociație profesionistă*, de elită, condusă pe baza unor statute și regulamente proprii, întocmite chiar de el pe vremea când, în *calitate de președinte*, conducea *Reuniunea învățătorilor români din școlile confesionale greco-orientale din dreapta Mureșului*, în timpul Austro-Ungariei.

În urmărirea și atingerea scopului propus, de a ține mereu trează *conștiința națională și ideea de unitate a tuturor românilor*, Iosif Moldovan împreună cu colegii săi, învățători la școlile din Pârneava sau din oraș, vor organiza ample *acțiuni culturale*, de mare ținută artistică și un puternic impact emoțional în rândurile celor prezenți în sălile *Casei Naționale*, din „suburbiul românesc al Aradului”, *lăcașul de cultură* unde se vor desfășura, începând din 1902, asemenea spectacole și seări urmate de serate în care cântecul și jocul popular românesc era la el acasă.

În calitatea sa oficială, de *președinte* al *Reuniunii Învățătorilor* din Eparhia Aradului, Iosif Moldovan va participa ca și *delegat la Alba Iulia*, împreună cu un numeros grup de învățători arădeni, luând astfel parte, la *1 Decembrie 1918*, la încununarea visului românilor din Transilvania, *prin consfințirea Unirii cu România*: „După 4 ani de groaznice clipe – *mărturisirea Iosif Moldovan* – Dumnezeuul părinților ne-a învrednicit să urcăm dealul cetății de la Alba-Iulia, sfințit cu sângele lui *Horia, Cloșca și Crișan*, martiri ai neamului, frânți cu roata în anul 1784, unde ca *președinte* al *Reuniunii învățătorilor români* din eparhia Aradului, din dreapta Mureșului, am făcut parte *din reprezentanții Adunării Naționale*, ținută la 1 Decembrie 1918, delectându-mă de razele soarelui mântuirii peste culmile Carpaților”.

În perioada imediat următoare actului Unirii, Iosif Moldovan va lua parte activă la *organizarea și instalarea primei administrații românești în oraș și în comitat*, ocupându-se în *mod direct* de reorganizarea învățământului, fiind astfel primul dascăl român care va deține funcția de conducător al *Revizoratului Școlar al județului Arad*.

Prestigiul profesional de care se bucura în rândul colegilor și competența sa organizatorică, îi vor aduce cât de curând promovări ierarhice în cadrul învățământului din România Mare, fiind numit inspector de îndrumare și control iar spre sfârșitul carierei, *inspector general al învățământului primar și decorat de regele Ferdinand I*, pentru merite deosebite.

Devotat școlii și bisericii neamului, Iosif Moldovan va rămâne în memoria înaintașilor drept un *om de inițiativă*, dascăl de vocație, om de cultură și de conștiință religioasă, toate făcându-l să

fie unanim iubit și respectat, asemenea celui care și-a consacrat întreaga viață nu sieși, ci *idealului național*.

Numele lui *Sava Raicu* a fost și va rămâne asociat cu cel al *Institutului de credit și economii «Victoria» din Arad*, bancă considerată, prin puterea sa financiară, cea de a doua importantă bancă cu *capital românesc* din Transilvania, în timpul dualismului Austro-Ungar, un adevărat stâlp în *susținerea dezvoltării economice a nației românești*.

Personalitatea *directorului general* al Băncii «Victoria» se conturează în primul rând prin *profesionalismul său*, făcând parte din *elita financiar-bancară* din Transilvania, fiind cooptat în cadrul conducerii Uniunii bancare «Solidaritatea», cu sediul în Sibiu, încă din 1907, anul înființării, devenit mai târziu *președinte* al acesteia.

Prin funcțiile pe care le deținea, în lumea bancară românească, Sava Raicu va avea strânse legături cu sistemul bancar ceh, fiind unul dintre *inițiatorii taciți* ai organizării unei *cooperări* între *băncile nemaghiare*, în lupta lor comună împotriva maghiarizării forțate a tuturor naționalităților din monarhia bicefală.

Statornicele *legături bancare* pe care Sava Raicu, în calitatea sa, atât de director al Băncii «Victoria» din Arad, cât și prin funcțiile deținute în cadrul conducerii «Solidarității», le avea cu multe dintre băncile nemaghiare din monarhie, trebuie înțelese ca pe o încercare de *colaborare financiară și politică* între națiunile oprimate din Austro-Ungaria în perspectiva *obținerii de drepturi raționale*, în ideea de transformare a statului dualist într-o *federație de state*.

Ideea de federalizare a poliglotului imperiu, aflat în pragul prăbușirii, fusese vehiculată în unele cercuri politice din Banat și Ardeal, dar și la Viena, iar proiectul de federalizare a bătrânei monarhii, propus de ideologul lugojan *Aurel C. Popovici* va fi îmbrățișat cu căldură chiar de către principele moștenitor al Coroanei, arhiducele *Frantz Ferdinand*.

Atentatul de la Sarajevo, din 1914, asupra prințului Coroanei, va pune capăt și prin declanșarea Primului Război Mondial, acestei *soluții* de salvare a popoarelor din Imperiu, supuse unui tot mai accentuat proces de deznaționalizare.

În toată perioada de când se va afla la conducerea băncii, din 19 martie 1912, Sava Raicu va urmării *două direcții importante* ale

activității institutului său bancar. În primul rând printr-o *politică ingenioasă* financiar-bancară, precaută în esență, va reuși să ridice modestul institut de credite, dintr-un oraș de provincie, în rândurile celor mai puternice bănci ale timpului, iar printr-o preocupare permanentă și meticuloasă *să formeze funcționari* bine pregătiți, „la nivelul culturai financiare moderne de astăzi”, cum însuși menționa într-o adunare generală a acționarilor.

Banca «*Victoria*», încă de la înființare, din 1887, va avea menirea să îndeplinească un *rol important* pentru etnia românească. Banca, cu capital numai românesc, va aduce serioase servicii în *viața economică națională* prin sprijinirea economiei, a industriei, a agriculturii și a comerțului, având, în același timp și *un scop social-cultural*, îndreptat spre suvenționarea școlilor și a presei românești, acordarea de ajutoare și burse elevilor și studenților nevoiași.

Prin funcția sa de director general, Sava Raicu va urmări îndeaproape *activitățile financiare* ale băncii ce prevedeau un *vădit scop de emancipare economică, socială și culturală* a conaționaliilor, găsind soluții imediate și eficiente pentru a face față complicatelor situații financiare cauzate de crizele economice, mai ales din anii războiului.

Cu toate că desfășura o intensă și trudnică activitate în domeniul bancar, Sava Raicu își va găsi timp să coordoneze și să participe la *manifestări culturale* de mare amploare ale românilor arădeni, ce aveau drept scop cultivarea sentimentului de *mândrie națională* și în același timp de *unitate națională* a românilor de pretutindeni. Împreună cu fruntași ai românilor arădeni va organiza și va finanța o răsunătoare „*excursiune*” la București, în 1906, cu prilejul *Expoziției jubiliare*, sau va iniția formarea unui *comitet de sprijin*, cu scopul colectării sumei de bani, necesari lui *Aurel Vlaicu* în construirea unui nou aparat de zbor, «*Vlaicu III*», mai performant tehnic decât cel cu care aviatorul și inginerul român a zburat la Arad în 1912, după câștigarea concursului aviatic de la *Aspern*, de lângă Viena. *Demonstrația de zbor* de la Arad, la marginea dinspre *Pădurea Ceala* a cartierului Pârneava, se va dovedi o adevărată *sărbătoare națională* la care au participat, potrivit presei vremii, peste 25000 de persoane, majoritatea români.

Pentru *merite naționale*, în 1913, alături de alte personalități române din Transilvania, ce activau în sfera *vieții economice*, în vederea *apropierii* de Regatul Român, primește medalia *Meritul comercial și industrial*, conferit de *Regele Carol I*.

Datorită importanțelor sale merite pe plan bancar și național Sava Raicu va fi ales să facă parte din *Marele Sfat Național Român*, constituit imediat după 1 Decembrie 1918, ce va prelua toate prerogativele Consiliului Național Român Central, având putere decizională în toate *problemele interne* ale Transilvaniei, pe care o reprezenta și la *nivel extern*.

Încetarea sa din viață la numai 51 de ani, în decembrie 1920, într-un moment când Țara întregită avea nevoie de specialiști de marcă, a constituit o adevărată *pierdere națională*.

După cum bine remarca *Corneliu Pădurean*, în prefața monografiei amintite, Sava Raicu „*deși nu a fost în luminile rampei, a luminat prin activitatea sa drumul românilor spre locul pe care îl merita*”.

Nicolae Ștefu (1855-1914) va ajunge în lumea orașului, la Arad, în urma unui exigent concurs didactic, ocupând un post de învățător în cel mai românesc cartier al orașului, la *Școala confesională greco-ortodoxă din Pârneava*, din Str. Dorobanților de astăzi.

Va sosi cu o bogată zestre spirituală luată din viața românească autentică a bogatelor sate podgorene *Șiria* și *Cuvin*, unde înainte fusese dascăl.

Încă de la începutul contactului cu lumea orașului, străin de viața românească, își va pune cu folos întreaga sa pricepere didactică și culturală în slujba *intereselor naționale*, participând activ și civilizat la *lupta*, fără menajamente, *dintre neamul său și vremelnicii săi stăpâni*.

În cadrul strădaniilor lui Nicolae Ștefu, ce îi vor călăuzi întreaga-i viață și activitate, pusă cu folos în slujba idealului național, se desprind *trei direcții* importante ce-i conturează astăzi întreaga-i personalitate.

În *primul rând* cea dedicată *școlii*, a luminării prin carte a neamului său, fiind în acea vreme, alături de Iosif Moldovan, o *personalitate* a învățământului confesional românesc din ținutul

Aradului, *autor și coautor de manuale școlare și literatură didactică*, cărți ce vor poposi, pentru mai multă vreme, pe băncile școlărilor, fiind de un real folos mai multor generații de învățăcei.

Cu același har și dăruire se va dedica însă și *vieții culturale*, fiind un adevărat *animator*, înființând și organizând, pe baze profesioniste, prin statute, gândite de el însuși, mai multe *ansambluri corale*, pe care le-a condus și le-a dirijat, impunându-le în *lumea muzicală românească*, fiind cunoscut ca „vestitul dirijor de coruri”.

Talentul său muzical l-au călăuzit și spre o bogată *activitate de compozitor*, ce-l va așeza, prin compozițiile imediate, în lumea muzicală transilvăneană.

Instruiește *trupe de teatru*, pe acei „diletanți”, cum li se spunea artiștilor amatori, cu care prezenta spectacole cu piese românești, cum a fost cea scrisă de prietenul său din Oradea, *Iosif Vulcan*, „Sărăcie lucie”, ce s-a bucurat de succes deosebit în rândurile conașionalilor, fiind jucată chiar și la Budapesta.

Nu în ultimul rând a fost și un remarcabil, *un talentat gazetar și scriitor*, cunoscut în lumea scrisului sub pseudonimul *Nicu Stejărel*.

Gazetăria românească din Transilvania, în majoritatea sa, se constituia în acele timpuri ca o *puternică armă*, prin *cuvânt*, în lupta pentru păzirea existenței și păstrării ființei naționale, făcând și ducând numai o *politică a românismului*. Redactorii și colaboratorii acestora își sacrificau timpul, banii, sănătatea și liniștea sufletească slujind cu devotament *cauza interesului național*. Din rândurile acestor gazetari făcea parte și *Nicolae Ștefu – Nicu Stejărel*.

Nicolae Ștefu va intra în *activitatea publicistică* după anul 1890, atunci când se va stabili ca învățător la Arad, la *Școala primară confesională din Pârneava*. Va fi încurajat și îndrumat în ale scrisului de către *Ioan Slavici*, iar ceva mai târziu de nepotul acestuia, *Ioan Russu-Șirianu*, personalitate de marcă în domeniul publicisticii militante.

Învățătorul, de acum devenit și omul condeifului, *Nicu Stejărel* va debuta în presa locală și în cea de la Sibiu unde, în anul 1893, va publica în coloanele gazetei *Tribuna* poezia *Hora Condamnaților*, în care își exprimă *sentimentul de solidaritate* cu

luptătorii *memorandiști*, angajându-se astfel, prin scrisul său, *ca militant al cauzei naționale*.

În anul 1897 se înființează la Arad gazeta *Tribuna Poporului*, iar Nicolae Ștefu, încă de la început, va face parte din *redacția gazetei* ce se dorea un *organ de opinie publică*. La această publicație va scrie, încă din primul număr, articole, nuvele și poezii de factură populară, *cu mesaj național*.

După 14 ani de redacție la *Tribuna Poporului*, în urma unor neînțelegeri, părăsește gazeta, dar își continuă cu succes activitatea publicistică, *editând cu profesionalism*, în 1905, revista sa proprie *Cucu, revistă umoristică*, ce prin articolele și poeziile sale pline de sarcasm, umor și ironie, la adresa celor ce nu-și iubeau țara, îi vor aduce o faimă binemeritată.

Prin *Cucu*, Nicolae Ștefu își va continua activitatea începută la o altă *revistă umoristică* arădeană, *Gura satului*, din a cărei conducere făcea și el parte alături de *Mircea V.Stănescu* și *Ioan Russu-Șirianu*.

Deși caracterul general al revistei *Cucu* era unul *umoristic* în cuprinsul acesteia se putea urmări o *acțiune* bine încheată de *educație națională, politică și socială*, iar pana caustică a lui Nicu Stejărel era neiertătoare față de *politica discriminatorie* a guvernului de la Budapesta, îndreptată împotriva etniei române.

Paginile „foii umoristice” nu scapă din *țepa satirei* nici pe unii dintre frunzașii *Partidului Național Român*, care oscilează sau stau pasivi în fața deciziilor importante ce se cereau luate în folosul națiunii române din Monarhia bicefală. Sunt *aspru sarjați* și preoții și învățătorii români de la sate care-și văd mai întâi de interesele personale, uitând de *interesele națiunii* din care fac parte și pe care trebuiau cu adevărat să o apostolească.

Chiar în *Nr.1* al revistei, în cadrul prezentării programului, Nicolae Ștefu *face apel* la toți cărturarii de la sate, învățători și preoți, dar și la țărani, să sprijine apariția acesteia, atât prin abonamente cât și prin *trimiterea spre publicare* a unor *creații populare autentice* din lumea satului, prin *informarea cu evenimente și fapte* din viața cotidiană a comunității, pentru o mai bună cunoaștere a problemelor pregnante de *ordin social sau moral*. Nicolae Ștefu se dorea astfel să devină *un bun cunoscător* al

problemelor locale ale vieții comunităților românești de la sate, dorind ca prin scrisul său, din paginile revistei, să fie cu *adevărat un condeier al spiritului național*, cât mai aproape de nevoile și interesele neamului.

O altă *personalitate arădeană*, a perioadei despre care vorbim, va fi și inginerul silvic *Iuliu Moldovan*, născut și crescut în suburbiul românesc pârnevean, coleg de școală și văr primar cu *Iosif Moldovan*.

Chiar dacă, din 1892, acesta s-a stabilit în Regatul Român, unde se va afirma, în scurt timp, prin *calitățile profesionale*, punând printre altele și bazele *moderne ale științei silvice românești*, inginerul arădean nu va înceta însă să susțină și aici, în cercurile politice, *cauza* fraților săi din Austro-Ungaria.

În perioada de după *Marea Unire*, Iuliu Moldovan se va afirma și în *viața politică*, fiind ales din 1922 *senator de Arad*.

Meritele sale *pe plan național* încep a-i contura tot mai mult profilul de *om politic*, ce făcea cinste generației sale luptătoare pentru cauza și interesul neamului, acela *de făurire* de acum a unui stat puternic și modern, cum se dorea a fi *România Mare*, în anii de după Marea Unire.

Paginile cărții se opresc și asupra *rolului și a importanței* pe care o va avea în *viața comunității* românești arădene și nu numai, *Casa Națională* din Pârneava.

Inaugurată la *12 octombrie 1902*, impunătorul, din acea vremea, *lăcaș de cultură*, va deveni în scurt timp *centrul suflării românești al Aradului*, martor la numeroase *evenimente social-culturale și politice* din frământata perioadă a începutului de secol 20.

Manifestările culturale, desfășurate pe scena *Căsei Naționale*, organizate de învățătorii pârneveni, *Iosif Moldovan*, *Ioan Vancu*, *Nicolae Ștefu*, *Gheorghe Popoviciu* ori *Maria Precupaș*, vor avea un vădit *caracter național*, urmărind întărirea sentimentului de mândrie și unitate națională.

Pe lângă numeroasele *manifestări culturale*, inițiate și gândite pentru a menține mereu trează conștiința națională, în sala de spectacole a *Căsei Naționale* se țineau și *întruniri politice*, unele de o mare anvergură, cum a fost și cea din *16 februarie 1911*, cu o largă

participare, cu reprezentanți veniți din mai multe comitate, în prezența celor mai *importanți lideri* ai Partidului Național Român.

Aici, la *Casa Națională* din Pârneava, românii și-au revendicat atunci cele mai importante doleanțe legate de *existența ființei lor naționale*, luându-se hotărârea *de a nu se abandona lupta* până ce se mai găseau încă sub dominația străină ce nu le recunoștea cele mai importante drepturi legate de „ceștiunea națională”.

S-a demonstrat atunci, la Arad, că *românii sunt hotărâți*, mai mult ca oricând, *să nu renunțe* în nici un chip la *lupta pentru afirmarea și păstrarea ființei naționale*, că sunt *uniți* în jurul unui *singur partid politic național*, singurul care le reprezintă *interesele naționale* și că au încredere deplină în *conducătorii* lor politici.

S-a mai demonstrat ceva, atunci la Arad, la *Casa Națională*, capacitatea *de organizare și de mobilizare* a unor importante *mase de oameni* hotărâți de a răspunde prompt și fără nici o ezitare la chemarea conducătorilor ei.

Adunarea populară de la Arad, din februarie 1911, numită pe bună dreptate de către presa vremii „*Marea manifestație națională*”, a fost asemenea unei *repetiții generale*, desigur de o mai mică amploare, pentru un mare *eveniment național*, ce se apropia, *Adunarea Populară* de la Alba Iulia, de la *1 Decembrie 1918*, ce va încununa visul de veacuri a românilor – *Unirea cu patria mamă*.

După cum se va putea observa, paginile cărții se deschid, nu întâmplător, am spune, cu două studii, unul despre *Ioan Slavici*, iar altul despre *Aurel C. Popovici*, binecunoscute personalități ale perioadei, personalități legate și *implicate direct* în lupta românilor transilvăneni pentru câștigarea *drepturilor* necesare existenței lor ca națiune.

Încă din *anii studenției*, atât șirianul *Ioan Slavici* cât și lugojanul *Aurel C. Popovici* vor deveni *militanți* hotărâți ai *cauzei naționale*, iar prin scrierile lor, cu *caracter politic*, vor da tonul *cutezanței naționale*, a întăririi *conștiinței naționale* la românii de dincoace de Carpați, aflați sub coroana monarhiilor străine.

Ioan Slavici se va remarca, încă din perioada studiilor sale la Viena și prin organizarea, alături de *Mihai Eminescu*, a unor *răsunătoare manifestări* cu un profund *caracter național*, ce vizau, întâi de toate, *unitatea tuturor românilor*, cum a fost cea a *Serbărilor*

de la Putna, din 1871, ori a primului *Congres al studenților români de pretutindeni*, pe care îl va iniția împreună cu A. D. Xenopol, congres desfășurat tot la Putna.

La *Serbările de la Putna*, tânărul Ioan Slavici, în calitate de *președinte* al Comitetului de inițiativă, va deschide șirul manifestărilor culturale desfășurate cu acest prilej.

Prin această *amplă manifestație de solidaritate a românilor de pretutindeni*, reuniți la umbra unui simbol național – *Ștefan cel Mare și Sfânt* – s-a realizat, pentru prima dată, o *apropiere spirituală și un început pentru formarea unei unitare culturi românești între Tisa, Dunăre și Nistru*.

Mulți dintre inițiatori și participanți se vor impune, pe parcursul anilor, în toate momentele mai importante ale strădaniei și luptei pentru *făurirea statului național român*, de după Primul Război Mondial – *România Mare*.

Încă din *anii tinereții*, în majoritatea publicațiilor sale, din gazetele arădene, *Ioan Slavici* se va dovedi a fi nu numai un susținător al mișcării pentru *unitatea națională*, dar și un *militant* ce țintește *sensibilizarea opiniei publice românești* spre principiile sănătoase de perfecționare a actului didactic și a *instituiției școlare naționale*. Urmărea prin aceasta, cu bună știință, *formarea unei noi generații*, educate în credință și în spiritul *tradiției naționale*, așezate însă pe baza unei *serioase și temeinice culturi*, pe valori pedagogice și morale fundamentale.

Colaborarea lui Ioan Slavici *cu presa arădeană*, întreruptă pe o perioadă, va reveni în anii maturității scriitoricești o dată cu apariția ziarului de atitudine națională, *Tribuna Poporului*, la 25 decembrie 1896, devenit din 1910 *Tribuna*, gazetă în care va publica un impresionant număr de *articole cu caracter politic*, ce îi defineau orientarea ideologică îndreptată în susținerea cu hotărâre a *mișcării naționale a românilor din Monarhie*.

Prezentul volum se deschide cu un amplu studiu intitulat: *Conceptul de naționalitate în scrierile social – politice ale lui Aurel C. Popovici*, în care, pe lângă prezentarea unor momente semnificative din viața și activitatea social – politică a cărturarului bănățean, este prezent, asemenea unui *fundal istoric*, cadrul și climatul politic din Transilvania din a doua jumătate a secolului al

XIX-lea și de la începutul veacului următor, ani premergători izbucnirii Primului Război Mondial.

Pentru o mai bună cunoaștere a *contextului social, economic și politic*, ce va genera de-a lungul perioadei menționate *mișcarea națională a românilor*, s-a considerat oportună și introducerea unui subcapitol intitulat *Considerații asupra climatului social – politic postpașoptist din Transilvania*.

Încă de la revoluționarii pașoptiști transilvăneni și chiar mai devreme, *ideile de libertate socială* se împleteau și erau condiționate de *ideea libertății naționale*.

La începuturile sale *mișcarea națională* a românilor din Imperiu, cuprinzând generațiile *Școlii ardelene* și ale *Supplexului*, a avut un caracter mai mult *revendicativ*, fără a fi preocupată și de unele *probleme doctrinare*.

Ideile și idealurile pe care le-a formulat și le-a susținut Revoluția de la 1848 vor fi îmbrățișate și în *Imperiul habsburgic* de o serie de cărturari și oameni politici ce se pun în slujba nobilei acțiuni de *propășire a neamului lor*.

În *Transilvania*, toată această perioadă, până la sfârșitul Primului Război Mondial, se va caracteriza, în esență, printr-o *luptă tenace a națiunii române* în vederea atingerii și a *scopului suprem*, afirmat la Blaj, în 1848, când cei prezenți și-au exprimat năzuința unanimă în *unirea* cu frații de peste Carpați.

În anul 1860, în *Senatul imperial*, cu ocazia discutării problemei de reorganizare a monarhiei, *Andrei Mocioni* a propus *federalizarea* acesteia pe baza *principiilor național-teritoriale*, urmând ca națiunile să primească o mai *largă autonomie*, sugerând astfel *ideea unirii românilor din Banat, Transilvania și Bucovina*, idee respinsă însă de imperiali.

Chiar dacă nu s-a reușit realizarea *unității teritoriale și naționale* a românilor din Imperiu s-a ajuns, în *24 decembrie 1864*, la realizarea, prin biserică, a *unității tuturor românilor ortodocși*, prin înființarea *mitropoliei ortodoxe române*, sub păstoria episcopului *Andrei Șaguna*. Unitatea pe *plan religios* a românilor transilvăneni va fi un pas înainte și va juca un rol important, prin vrednicia preoților și a învățătorilor confesionali, la adâncirea *conștiinței de neam*.

Întreaga strădanie pe tărâmul *luptei emancipării naționale* va primi o neașteptată *lovitură* în vara anului 1867 când Transilvania istorică a fost înglobată, prin *pactul dualist*, noului *Imperiu austro-ungar* și supusă, cât de curând, *unui aprig proces de deznaționalizare*, venit din partea guvernărilor maghiari.

Ca o reacție împotriva *legilor șovine*, promovate de guvernul de la Budapesta și îndreptate cu precădere asupra *ființei naționale a românilor*, majoritari în Transilvania, se va înființa, în anul 1869, *Partidul Național Român*, în mai multe teritorii.

Programul partidului prevedea o strânsă *legătură politică și culturală* între toate provinciile românești, iar în *Dieta de la Budapesta* reprezentanții teritoriali au dus o *susținută luptă pentru drepturile tuturor românilor* și au apărât, pe cât posibil, *autonomia Transilvaniei*.

Lupta românilor transilvăneni, pentru dobândirea *drepturilor naționale*, continuă cu mai multă vigoare și în anii următori, pe măsură ce *legile guvernului maghiar* loveau tot mai mult în *ființa lor națională*.

Astfel, în 1887, *Partidul Național Român* hotărăște, în cadrul *Conferinței naționale*, desfășurate la Sibiu, întocmirea și înaintarea unui *memoriu*, numit *Memorandum* ce urma să se constituie ca un *document politic*, de mare vigoare și combativitate, prin care se dezvăluie *adevăratele cauze* ce duc la *umilirea românilor*, ca națiune înglobată în cadrul Imperiului bicefal.

Memorandumul, tipărit în mai multe limbi, avea să fie înaintat împăratului *Franz Iosif I*, venit pe tronul imperial încă din 2 decembrie 1848 și care cunoștea deja bine situația supușilor din monarhie.

Concluziile Memorandumului sunau cu greutatea unor îndreptățite *acte de acuzare* împotriva nedreptăților îndreptate asupra a *trei milioane de români*, ce formau pe atunci *majoritatea populației din Transilvania*, *condamnând* cu vehemență hotărârea arbitrară și silnică a unirii forțate a Transilvaniei cu Ungaria, în urma *compromisului politic*.

Cu *Memorandumul* se va întâmpla ce se întâmplase cu 100 de ani în urmă cu un alt document, *Suplex Libellus Valacharum*, ce nu primise nici o soluție imperială, ba mai mult acum *inițiatorii și*

susținătorii acestuia vor fi condamnați, în mai 1894, la ani de închisoare.

Cu tot eșecul de moment, *întreaga mișcare memorandistă*, în ansamblul său, va produce o *radicală schimbare tactică* a liniei de luptă a fruntașilor politici români, abordându-se o nouă strategie impusă de *duritatea măsurilor* de deznaționalizare îndreptate asupra românilor transilvăneni.

În acest *context social-politic conflictual*, purtat între națiunea română din Transilvania, militând pentru drepturile sale firești și guvernării maghiari, își va face apariția pe arena luptelor politice și tânărul lugojan *Aurel C. Popovici*, care va dobândi un cuvânt de *notorietate doctrinară* în acel încercat sfârșit de veac și a începutului celui următor.

Viguros spirit politic, înzestrat cu o temeinică cultură științifică și filosofică, *Aurel C. Popovici* se autoconturează, prin întreaga sa activitate, ca o prezență puternică în cadrul *mișcării de idei* al timpului său, ca un *militant hotărât pentru apărarea drepturilor și libertăților românilor din Monarhia austro-ungară*, fiind, în același timp, și un *precursor al europenismului* de astăzi, văzut atunci și înțeles ca o *soluție*, pe moment, pentru *salvarea ființei naționale* a confrăților din Imperiul dualist.

Majoritatea contemporanilor îi scot în evidență temperamentul ardent, pus în slujba *revendicărilor naționale*, angajându-se plener în lupta politică a neamului său până la limita sacrificiului.

Aurel C. Popovici își va susține, ca *militant național*, cu hotărâre și convingere, *ideile politice* chiar dacă unele dintre acestea sunt sortite încă de la început eșecului.

A avut temperamentul unui adevărat *luptător social și politic* ce căuta să convingă nu doar prin simple expuneri teoretice, ci prin *găsirea unor soluții cu finalitate practică imediată*, iar scrisul său fremăta de „clocotul chemărilor la acțiune”, după cum bine fusese catalogat de cei din anturajul politic.

Calitățile spiritului său combativ îl vor afirma, în scurt timp, ca un *gânditor politic de notorietate* în peisajul social al vremii, iar articolele și cărțile politice, referitoare la *soluționarea problemelor naționale*, ajung să fie îmbrățișate cu căldură chiar de către unele

cercuri conducătoare habsburgice liberale, datorită felului în care tânărul bănăţean căuta să rezolve şi să soluţioneze, cu *abilitate diplomatică*, frământatele probleme naţionale existente de multă vreme în Imperiu.

Asemenea lui *Ioan Slavici* şi a mai multor tineri români din Imperiu şi *Aurel C. Popovici* va intra în *arena mişcării naţionale* încă de pe vremea *studentiei*.

Cu toate că urmează medicina, chiar în capitala imperială, la prestigioasa *Vindobonesi Celeberima Universitate*, tânărul lugojean se dedică, încă de pe atunci, *problemelor social-politice ale neamului*, participând la o serie de întruniri ale românilor ce studiau la Viena, fiind apreciat pentru *spiritul combativ*, plin de entuziasm şi efervescenţă. *Temperamentul de luptător* îl îmbrâncise deja în *vârtopul luptei naţionale*.

Două evenimente, petrecute în viaţa studentului medicinist, vor avea de jucat un rol precumpănitor în *schimbarea destinului*, împingându-l cu putere pe calea luptei politice a neamului.

Alături de mai mulţi studenţi transilvăneni şi de câţiva profesori de la liceele româneşti din Braşov şi Blaj, Aurel C. Popovici ia parte la întocmirea în 1891 unei *Replici* adresate studenţilor maghiari de la Universitatea Budapesta care au atacat *un memoriu al studenţilor români din Regat*, în care se *condamna* procesul de deznaţionalizare a fraţilor lor din Monarhia bicefală.

Replica studenţilor români transilvăneni, căreia Aurel C. Popovici i-a dat *forma definitivă*, fiind tradusă de el în cinci limbi, poate fi socotită *un riguros studiu de documente*, o expunere clară, întocmită ştiinţific ce se opreşte şi prezintă *adevărate situaţie* în care se găseau românii din Monarhie, care se confruntau cu diabolicele măsuri luate de guvernarea maghiari împotriva existenţei lor ca naţiune.

Prin *tonul său ferm şi hotărâtor*, replica studenţilor transilvăneni s-a constituit, în acel moment de început al luptei naţionale, drept *un biciuitor rechizitoriu* la adresa politicii autorităţilor maghiare.

Repercursiunile puterii împotriva celui care a redactat *Replica*, conferindu-i tonul viguros, plin de cutezanţă, în care

clocotea mânia unei vieți împilate și umilite în demnitatea sa, la ea acasă, nu s-au lăsat prea mult așteptate.

În ziua de 27 august 1892, *Aurel C. Popovici* este arestat la Predeal, sub acuzația de a fi răspânditor de *manifeste împotriva statului* și dus sub escortă la Cluj. Curtea de juri din Cluj îl va condamna în procesul *Replicii* la 4 ani de închisoare, 5000 de coroane amendă și plata cheltuielilor de judecată.

Presa maghiară va începe împotriva sa o campanie bine orchestrată de autorități, cerându-se *revizuirea procesului* și condamnarea inculpatului *la muncă silnică pe viață*.

În această perioadă *protestele românilor* din monarhie capătă un contur tot mai clar și mai răspicat prin *acțiunea memorandumistilor*. Opinia publică europeană era mereu înștiințată de nedreptățile săvârșite de guvernanții maghiari împotriva națiunii române, iar conținutul *Replicii*, tipărit în mai multe limbi, va ajunge *subiect important* de discuție în paginile gazetelor din străinătate.

Încurajat de ecoul *Replicii* și având convingerea fermă a dreptății cauzei pentru care lupta, Aurel C. Popovici nu se va supune pedepsei tendențioase și va părăsi Austro-Ungaria stabilindu-se, din 1894, în București.

În *capitala* Regatului Român, tânărul venit de dincolo de Carpați *se va dedica*, datorită temperamentului său ardent, *vieții politice și gazetărești*, conducând gazetele *Sămănătorul* ori *România Jună* și colaborând la gazetele din Transilvania, dar și din străinătate.

Perioada stabilirii lui Aurel C. Popovici la București va fi cea mai fructuoasă pentru desăvârșirea formației sale intelectuale, sub aspectul integrării într-o *mișcare filosofică și sociologică de orientare sămănătoristă*, curent la care va adera fără nici o rezervă, fiind foarte apropiat de convingerile sale ideologice, *național – conservatoare*, reflectate și în *Naționalism* sau *Democrație*, apărută în 1910.

Cartea, ce însumează articole publicate în revista *Sămănătorul*, în perioada pe când era directorul acesteia, nu face altceva decât să exprime *viziunea și poziția sa conservatoare*, de tip *junimist*, pornită împotriva aceluși progres social și al social-democrației ce ar afecta *dezvoltarea autentică* a națiunii române.

Problema națională va ocupa însă locul prioritar în scrierile social-politice ale lui Aurel C. Popovici, iar *ideea de națiune* este asimilată unui *principiu filosofic fundamental* în care întreg ansamblul raționamentului este pus doar pe *factorul de ordin ideatic*.

Broșura *Principiu de naționalitate*, apărută la București în 1894, ca urmare a unei conferințe, încearcă să *definească națiunea* în funcție de *trăsăturile ei fundamentale*, specifice timpului.

Disertația, cu filosofia sa socială, dezvăluie un autor cu o vastă cultură, ancorat deja în cadrul *gândirii social-politice românești*, iar întregul eșavodaj teoretic și conceptul pe care îl aborda se baza totuși și pe *principii democratice*, progresiste, supuse rigorii și argumentației științifice.

Continuarea ideilor, asupra *conceptului de naționalitate*, unde accentul este pus pe *conștiința națională*, se va regăsi și în *Cestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria*, publicată tot în același an, în 1894, la Sibiu.

Pentru prima dată, Aurel C. Popovici *se pronunță aici pentru federalizarea Austro-Ungariei*. Federalizarea, în viziunea sa, ar fi *singura modalitate viabilă ce ar soluționa*, pe moment, *problemele naționale și crizele constituționale* cu care se confruntă imperiul bicefal.

Lucrarea, de doctrină statală, ce-i va aduce o *notorietate europeană*, intitulată: *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politisch Studieu zur Lösung der nationalen Fragen und staats rechtlichen Krisen in Österreich – Ungarn*, Leipzig, 1906 (*Statele Unite ale Austriei Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemelor naționale și a crizelor constituționale sin Austro-Ungaria*), va fi primită cu mult interes în cercurile politice austriece, ba mai mult va atrage atenția chiar a arhiducelui *Franz Ferdinand*, interesat de *ideile reformatoare* al imperiului său, propuse în carte.

Prințul Coroanei imperiale luase hotărârea de a *reorganiza Imperiul*, la urcarea sa pe tron, după *propunerile de federalizare administrative și legislative* stipulate în lucrarea doctrinarului bănățean.

Gândită și scrisă în primii ani ai începutului de secol 20, pe când guvernul dualist își intensifica tot mai mult *politica de deznaționalizare forțată* a naționalităților nemaghiare, îngrădindu-le

mereu drepturile, *cartea lui Aurel C. Popovici părea pe moment soluția cea mai potrivită*, oferită atât *pentru imperiali* ce căutau *revigorarea* îmbătrânitului imperiu, cât și *pentru națiunile înglobate*, sortite în timp asimilării.

Una dintre *ideile centrale* dezbătute era cea a *priorității dreptului națiunii în raport cu cel al statului*, cerându-se modelarea formei de stat în conformitate cu cerințele vieții naționale ale popoarelor ce fac parte din componența acestuia. *Planul de reformă*, propus în vederea soluționării problemelor naționale din Monarhie, ar consta, în esență, în: *abolirea dominației maghiare*, transformarea statului dualist într-un *stat federal* sub sceptrul doar a împăratului de la Viena, *respectarea pe întreg teritoriul a dreptului firesc de viață* a tuturor naționalităților și nu în ultimul rând, se cerea *despărțirea teritorială a națiunilor*, noului stat, după *vechile teritorii*, constituindu-se astfel *mici state naționale*.

Cu toate acestea, în Transilvania, în unele *cercuri politice românești*, ideile de federalizare, propuse de Aurel C. Popovici, au fost privite cu *multe rezerve*. I s-a reproșat, printre altele, că nu a fost formulată cu claritate un *program politic de autodeterminare a naționalităților* incluse în viitorul mare stat federal, iar *federalizarea Monarhiei ar lovi interesul național al românilor, cel al Unirii cu patria mamă*.

Izbucnirea *Primului Război Mondial*, urmare a atentatului de la Sarajevo, asupra arhiducelui Frantz Ferdinand, va însemna, pentru doctrinarul bănățean, confirmarea faptului că ideile și proiectele sale de federalizare ale Imperiului sunt deja *sortite eșecului*, lipsite de orice actualitate politică. Din evenimentele, ce vor urma izbucnirii războiului, Aurel C. Popovici va descifra totuși că *alternativa istorică*, în acele momente, era de *constituire a statelor naționale*, prin câștigarea *libertății* tuturor popoarelor ce făceau parte din poliglotul Imperiu, sortit de acum definitiv destrămării.

De altfel *intenția lui Aurel C. Popovici*, atunci când a gândit și conceput lucrarea sa de *doctrină statală*, era și aceea de a *atrage Regatul Român* în confederația de state din centrul Europei, încercând o *unire a tuturor conaționalilor* într-un mare și puternic stat federal constituțional ce avea posibilitatea de a apăra atât ființa

națională a transilvănenilor cât și *integritatea teritorială* a celor din Regat de amenințările Imperiului țarist.

Nu întâmplătoare, în demersul său *de politică statală*, a fost vizita făcută și la îndemnul său, de moștenitorul coroanei habsburgice, *Frantz Ferdinand*, în iunie 1909, la Sinaia. Arhiducele austriac a avut timp de câteva zile *întâlniri și discuții politice* cu regele *Carol I* al României, la care vor fi prezenți atât politicieni și personalități românești sosiți din București, dar și din Transilvania, precum *Alexandru Vaida-Voievod*. În ambientul politic s-a vorbit și despre *intenția arhiducelui*, ca la urcarea sa pe tron, să treacă la federalizarea bătrânei Monarhii, ținându-se cont de cerințele și aspirațiile naționale ale popoarelor din cadrul viitorului stat federal. *S-a discutat și despre avantajele aderării întregului popor român în hotarele marelui stat european*.

Artizan al proiectului de federalizare statală a națiunilor din Europa centrală, incorporate forțat în cadrul Austro-Ungariei, *Aurel C. Popovici* poate fi considerat, pe bună dreptate, un *important precursor al conceptului de integrare europeană*, al europenismului de astăzi.

În *Elveția*, unde se va retrage pentru tratament, în anii războiului, reușește, cu mare efort, să termine *La question roumaine en Transylvanie et Hongrie* (Editions Payot – Lausanne, Paris, 1918) în care, printre altele, prezintă *adevăratele cauze ale luptei naționale ale românilor transilvăneni* pentru câștigarea celor mai *firești drepturi*, precum și șirul *persecuțiilor* îndurate din partea guvernanților maghiari.

Apărută *postum*, la un an după moartea autorului, scrisă în limba franceză, prefațată de un cunoscut politolog al vremii, *N.P. Connéne*, *cartea*, de o mare valoare *informativă*, prezintă și susține *dreptul indubitabil al națiunii române pe străvechiul său teritoriu transilvan*, constituindu-se și devenind un puternic și formidabil *argument românesc*, în timpul *Tratatului de Pace de la Trianon* (ianuarie 1920), în urma căruia *hotarele* Ungariei au fost puse în concordanță cu cele *etnice*.

Aurel C. Popovici își va defini *personalitatea politică* în focul evenimentelor majore ale *mișcării naționale* ale românilor transilvăneni, prin două importante *direcții* de manifestare: *cea de*

om de acțiune și gânditor politic, intransigent în cauza *apărării drepturilor* națiunii sale, dar și de *doctrinar de excepție* în planul vieții social-politice.

Meritul său, ca de altfel *meritul incontestabil* al tuturor personalităților prezente în paginile cărții, *Sub Semnul Marii Uniri*, precum și al multor alora din aceeași generație hotărâtă și luptătoare, a fost acela al încrederii mereu *în cauza națională*, în izbânda înfăptuirii *idealului național*, cel al *unirii* tuturor românilor *într-un singur stat*.

Au crezut și au luptat pentru înfăptuirea acestui major deziderat, chiar în vremurile în care pentru românii transilvăneni speranța de unitate națională nu se întrezărea a fi pe aproape.

Intelectuali de elită și buni români, aceștia, prin întreaga lor activitate, pusă cu folos numai în slujba slujirii neamului, au ținut mereu trează *conștiința națională*, devenind ei însăși *repere și modele umane* pentru acțiunile social-politice, cultural-educative, și religioase ale românilor transilvăneni.

Conceptul de naționalitate în scrierile social-politice ale lui Aurel C. Popovici

Personalitate controversată, frământată continuu de importante probleme, idei și aspirații politice ale timpului său, *Aurel C. Popovici* (1863-1917) se va impune în cadrul *gândirii social-politice românești, cu caracter național*, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor.

Caracterizat printr-o *vastă cultură și erudiție*, dotat cu un temperament ardent, plin de energie și vitalitate, Aurel C. Popovici s-a aflat în permanență în mijlocul *problemelor majore* ale națiunii sale din Transilvania, căutându-le o soluționare în acel moment și în perspectivă. Va fi mereu alături de fruntași politici ca: Simion Bărnuțiu, Vicențiu Babeș, Coriolan Brediceanu, Alexandru Mocioni, Valeriu Braniște ori de Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Alexandru Vaida-Voievod, dedicându-se încă din tinerețe, renunțând la o promițătoare carieră de medic, *luptei pentru cauza emancipării naționale a românilor din Austro-Ungaria, a câștigării drepturilor legitime ale conaționalilor săi, aflați sub stăpânire străină pe străvechiul lor pământ*.

a.) Considerată asupra climatul social – politic postpașoptist din Transilvania

În Transilvania, fenomenul social-istoric al luptei pentru *libertate națională* va cunoaște o mai mare amploare în perioada descompunerii orânduirii feudale când *noua clasă socială* în formare, *deținătoare de capital*, va milita, din motive obiective intereselor *economice* și pentru *drepturi naționale*. Burgheziile naționale ale românilor, sârbilor, croaților, slovacilor, ucrainenilor și ale altor naționalități nemaghiare din Imperiu erau supuse unor presiuni, limitări și constrângeri economice, administrative, ce aveau drept scop împiedicarea dezvoltării, urmărindu-se cu consecvență și *deznaționalizarea* etniilor din care făceau parte.

La început *mișcarea națională a românilor* din Transilvania, cuprinzând generațiile *Școlii ardelene* și ale *Supplexului*, a avut un caracter mai mult *revendicativ*, fără a fi preocupată și de unele probleme *doctrinare*. „Punctul lor de plecare îl constituie *originea romană* a poporului român, adică la baza acestuia ca națiune apare descendența sa, altfel spus: *factorul etnic*. Cu ce îi dă drept să *revendice Dacia*, ca patrie a sa. Cu alte cuvinte existența unui *teritoriu propriu* alcătuiește o altă temelie a națiunii. De aici strădania depusă de cărturarii din Transilvania, începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, să dovedească continuitatea neîntreruptă a locuirii Daciei de către români.” (Marica, George, *Sociologia națiunii la românii din Transilvania în secolul trecut*, [în] *Studii de istoria și sociologia culturii ardelene din secolul al XIX-lea*, Vol.I, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1977, p.273)

Spre deosebire de Moldova și Țara Românească, în Transilvania revoluția de la 1848 va avea pe lângă caracterul ei social și un puternic *caracter național*.

Ideile de libertate socială la revoluționarii transilvăneni se împleteau și erau condiționate doar de *ideea libertății naționale* căci „libertatea cea adevărată a oricărei națiuni nu poate fi decât *națională*”, afirma printre altele în „Românii și ungurii” Simion Bărnuțiu, om politic și gânditor ardelean, care, alături de George Barițiu, pledează pentru *eliberarea națională a românilor* din Transilvania și Țara Ungurească. Atunci, pe Câmpia Libertății de la Blaj, în mai 1848, aceștia, împreună cu viitorul „crai al moșilor”, *Avram Iancu* și Ion Buteanu, înflăcărau și dau speranță inimilor celor 40 000 de români ce-și vor ridica glasul împotriva hotărârii guvernului revoluționar maghiar, prezidat de L.Kossuth, de a avea numai ei sub stăpânire Transilvania, nesocotindu-i pe români și pe celelalte naționalități.

Prin *ideile* pe care le-a formulat și le-a susținut revoluția de la 1848 se va lansa în Europa Centrală și Sud-Estică, în următorii ani, o puternică *mișcare națională*. O serie de scrieri filosofice și sociale sunt dedicate mișcărilor naționale, făcându-se acum o *analiză* a genezei, naturii și rostului națiunilor în viața umană.

În Imperiul habsburgic lupta pentru eliberare națională și socială va căpăta o mai mare amploare iar *idealul național* este

îmbrățișat de o serie de cărturari și oameni politici ce se pun în slujba slujirii nobilei acțiuni de propășire a neamului lor.

După înfrângerea suferită de armatele austriece la Solferino și Magenta, în vara anului 1859 și după lichidarea absolutismului lui Alexandru von Bach, condițiile devin tot mai mult favorabile luptei pentru cauza națională a popoarelor subjugate din Imperiu. Și în realitate, în Transilvania, toată perioada dintre 1859-1918 se va caracteriza, în esență, printr-o luptă tenace și a *națiunii române* în vederea atingerii scopului suprem afirmat la Blaj, în 1848, când cei prezenți și-au exprimat năzuința unanimă *în unirea cu frații de peste Carpați*.

În 1860, în *Senatul imperial*, cu ocazia discutării problemei

Andrei Mocioni - militant pentru unirea românilor din Imperiu

reorganizării monarhiei, *Andrei Mocioni* a propus *federalizarea* pe baza principiilor *național-teritoriale*, urmând ca națiunile să primească o mai largă autonomie, sugerând astfel *ideea unirii românilor din Banat, Transilvania și Bucovina*. După respingerea propunerii și hotărârea de a se anexa Banatul Ungariei, se va organiza, la scurt timp, o adunare de protest și la Timișoara.

Chiar dacă nu s-a reușit realizarea unității teritoriale și naționale a românilor din Imperiu, s-a ajuns totuși la realizarea, prin *biserică*, a unității tuturor românilor ortodocși. La inițiativa tot al lui Andrei Mocioni, după

moartea patriarhului sârb din Karlovitz, baronul Iosif Rajacici, la sfârșitul anului 1861, în anul următor, în luna mai 1862, s-a cerut mitropoliei sârbești *independență* pentru românii ortodocși.

Deși cererea a fost luată în considerare abia după câțiva ani, la 24 decembrie 1864, se va înființa totuși *mitropolia ortodoxă română*, după o dependență de 170 de ani de patriarhia sârbească, iar

păstoria acesteia i-a fost încredințată *episcopului Andrei Șaguna*. Unitatea pe plan religios a românilor ortodocși era un pas înainte și va juca un rol important, prin vrednicia preoților și învățătorilor confesionali, la adâncirea *conștiinței de neam*.

Întreaga strădanie pe tărâmul luptei emancipării naționale va primi o neașteptată lovitură în vara anului 1867 când Transilvania istorică a fost înglobată, prin *pactul dualist*, noului Imperiu austro-ungar și supusă, cât de curând, unui aprig proces de *deznaționalizare*, venit din partea guvernanților maghiari.

Necunoscând bine esența noii formațiuni de stat, frunțașii politici români au încercat la început să continue tactica anterioară – *politica activistă* și în anul 1869 au înființat *Partidul Național Român* în mai multe teritorii.

Programul partidului prevedea o strânsă *legătură politică și culturală* între toate provinciile românești iar în Dieta de la Budapesta reprezentanții acestor provincii au dus o susținută luptă pentru drepturile tuturor românilor și au apărut, pe cât posibil, *autonomia Transilvaniei*. Astfel, atunci când s-a dezbătut și s-a discutat în cadrul Dietei *proiectul de lege a naționalităților* din Imperiu, deputații români au argumentat, cu experiența de viață, *conviețuirea pașnică* și firească a românilor cu celelalte naționalități, cerându-se *legi* corespunzătoare dezvoltării firești a fiecărei națiuni, fără a se mai lovi în *interesele ființei naționale* ale acestora.

Pe plan extern, apariția și desfășurarea unor imortante *momente internaționale* vor influența mult cursul vieții politice din monarhie. Astfel, desăvârșirea *unității Italiei*, în anul 1870, va fi de mare impact în *schimbarea gândirii politice* a mai multor frunțași politici români transilvăneni.

Alexandru Mocioni văzând că tactica urmărită până în acel moment – *activismul* - nu mai dă roade, se va retrage din Dietă și nu va mai candida la următoarele alegeri de deputați. Cu această ocazie el spunea: „Nutresc ferma convingere că între împrejurările existente rămânerea mea în Dietă este fără nici un scop, de unde, prin retragerea mea, cauza cea sfântă a noastră nici că va putea suferi cât de puțin.” (Botiș, Teodor, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p.258)

Victoria tinerei armate române, în 1877, în războiul din Balcani, împotriva puterii otomane și proclamarea *Independenței* de stat a României, produc bucurie, mândrie și *cutezanță națională* în rândurile tuturor românilor din Austro-Ungaria, dar în același timp înțețesc și măsurile de deznaționalizare luate de guvernul maghiar o dată cu alegerea lui Koloman Tisza în funcția de prim ministru.

Vicențiu Babeș - cărturar și luptător național

Vicențiu Babeș, figură proeminentă de cărturar ardelean și militant de seamă pentru drepturile națiunii românești din Transilvania, adresează în vara anului 1878 o scrisoare deschisă românilor din Banat, cerându-le acceptarea *tacticii pasivismului*. De la această dată fruntașii politici din Banat au lucrat în mod intens pentru strângerea legăturilor și relațiilor cu românii din Transilvania și Ungaria dar și din România. *Scrierile politice*, din această perioadă, subliniază intenția fruntașilor politici români de constituire a unui *organ politic unitar* în vederea conducerii luptei naționale a românilor din Imperiu.

În aceste circumstanțe se convoacă adunarea generală, *conferința alegătorilor români*, pe 12 mai 1881, la Sibiu, cu scopul unei mai bune *organizări* a luptei naționale. În zilele de 12-14 mai 1881 *Conferința de la Sibiu*, ale căror lucrări au fost conduse de George Barițiu, Vicențiu Babeș și Ion Rațiu, a decis *unificarea* Partidului Național Român din Banat și Ungaria cu Partidului Național Român din Transilvania într-un singur partid, având o conducere unică.

Programul partidului proclama ca tactică de luptă *politica activismului* și cuprindea: lupta pentru recăștigarea autonomiei Transilvaniei, dreptul de a folosi limba românească în administrație și justiție în toate regiunile locuite de români, *revizuirea legii naționalităților*, lărgirea dreptului la vot. *Conferința* însărcina în

același timp pe *George Barițiu* să redacteze un *memoriu* care să analizeze, sub toate aspectele, situația românilor din monarhia bicefală. În aceste condiții s-au creat noi perspective pentru o mai bună *organizare* a luptei politice, mai ales pe *calea petițiilor și memoriilor* adresate Curții de la Viena și împăratului, în dreptatea căruia încă mai se credea.

George Barițiu - inițiator al
Memoriului din 1882

George Barițiu, achitându-se de însărcinarea încredințată de Conferința de la Sibiu, elaborează în anul 1882 un *Memoriu* ce va fi publicat în 4 limbi (română, maghiară, germană, franceză), în care analizează cu competență *situația românilor* din Imperiu, sub toate aspectele.

Memoriul, din 1882, cum fusese intitulat, nu a fost însă înaintat împăratului dar prin conținutul și gravitatea celor prezentate, privind *încălcarea drepturilor* unei națiuni, va stârni un *ecou favorabil* în presă și în lumea politică europeană, fiind apreciat ca un *document* serios și

convingător.

Tot în acea perioadă se poate vorbi și de o *înăsprire* a relațiilor dintre România și Austro-Ungaria, ca urmare a *politicii economice* impuse de regimul dualist printr-un așa numit „război vamal” ce urmărea, în sine, ruperea legăturilor economice dintre Transilvania și România.

Lupta românilor, *pentru dobândirea drepturilor naționale*, continuă însă și în aceste condiții, iar în anul 1887, la *Conferința națională*, ținută din nou la Sibiu, se hotărăște întocmirea și înaintarea unui nou memoriu, numit *Memorandum*, adică „de ținut minte”. Acesta trebuia să fie în primul rând un *document politic* de mare vigoare și combativitate, ce să dezvăluie *adevăratele cauze* ce duc la umilirea românilor, ca națiune înglobată în cadrul Imperiului.

Documentul trebuia să fie prezentat concomitent atât împăratului cât și opiniei publice europene. Opera colectivă a fruntașilor politici români, *Memorandul* trebuia să fie conceput „... în stil diplomatic, cu vorbe frumoase, dar nu servile, să spună adevărul, să combată sistemul și regimul, dar nu pe națiunea maghiară, potrivit sfaturilor lui Ion Rațiu”. (Mureșan, A., *Documente privind istoria Memorandumului din Transilvania*, Sibiu, 1929, p.4) Într-un context intern și internațional, *Memorandul*, tipărit în mai multe limbi, avea să fie înaintat împăratului *Franz Iosif I*, venit pe tronul imperial încă din 2 decembrie 1848 ce cunoștea deja bine situația supușilor din monarhie.

După ce justifică acțiunea *dreptului istoric*, *importanța numerică etnică*, precum și *virtuțile* în războaiele imperiale ale românilor, *Memorandul* condamnă hotărârea arbitrară și silnică a unirii Transilvaniei cu Ungaria, *analizând* în continuare, cu discernământ, cele mai spinoase și mai arzătoare *probleme* social-economice, social-politice, cultural-spirituale din Ungaria vremii, *demonstrând argumentat*, cu exemple convingătoare, *nedreptățile* pe care le îndură nația românească în condițiile date. Astfel, *legea electorală* excludea de la dreptul de exercitare a votului pe marea majoritate a românilor. *Legea naționalităților* excludea pe români de a ocupa funcții importante în administrație, precum și *interzicerea* folosirii limbii române atât în justiție cât și în administrație, acolo unde aceștia erau majoritari.

Legile școlare urmăreau *maghiarizarea* tineretului român, limitându-i dreptul la studiu, în limba maternă, neexistând nici o universitate cu predare în limba română, nici o catedră specială, nici un gimnaziu sau școală medie de stat în limba română, „... din banii plătiți de noi, statul nu susține pentru dezvoltarea noastră națională nici un gimnaziu, nici școală medie, fie comercială sau economică, fie barem o școală pedagogică, ba nu ni se dă nici autorizația de a fixa noi înșine, din propriile noastre mijloace, școli secundare.” (Apud, Netea, Vasile, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1944, p.122)

Legea presei era mult mai aspră pentru Transilvania iar redactorii și colaboratorii gazetelor românești erau dați în judecată și condamnați la grele pedepse. Se deschisese lunga serie a *proceselor*

de presă iar temnițele Seghedinului erau mereu pline de gazetari și condeieri români.

Concluziile Memorandului sunau cu greutatea unor îndreptățite *acte de acuzare* împotriva nedreptăților asupra celor *trei milioane de români* ce formau pe atunci majoritatea populației din Transilvania și care de-a lungul vremurilor, și-au jertfit viața ca soldați în armata imperială, și-au susținut prin propriile mijloace școlile lor confesionale, ba mai mult – mai menționa Vasile Netea în cartea citată – „și-au păstrat naționalitatea în cele mai grele timpuri și o vor păstra și în lupta cu actualul sistem de guvernământ”. (*Ibidem*, p.125)

Cu *Memorandul* se va întâmpla ceea ce se întâmplase cu 100 de ani în urmă cu un alt document *Suplex Libellus Valachorum*. Așa cum, în anul 1791, „Suplexul” fusese retrimis Dietei din Cluj, necitit și deci fără nici o soluție imperială, tot astfel, în anul 1892, *Memorandumul*, depus în plic sigilat pe biroul șefului Cancelariei Imperiale, este trimis nedeschis ministrului de interne, iar acesta, la

Dr. Ion Rațiu - lider al
Partidului Național Român

rândul său, îl va trimite prefectului de Turda pentru a fi restituit lui *Ion Rațiu* cu indicația că ministrul nu este dispus a-l înainta împăratului. Consideră că suveranul nu poate fi deranjat de memorii întocmite de indivizi fără nici o autorizație iar pe semnatarul actului revendicativ și pe persoanele ce s-au prezentat la Viena nu-i socotea îndreptățiți a vorbi și a lucra în numele poporului român. Era vorba de o *delegație* de 300 de români veniți la Viena *în audință* la împăratul Franz Iosif pentru a fi de față la înmânarea *Memorandului* ce au fost însă categoric refuzați de a fi primiți de suveran.

Reacția românilor, la

sfidătorul gest al autorităților imperiale față de doleanțele îndreptățite ale unei națiuni înglobate silnic în monarhie, nu s-a lăsat mult așteptată. Cei nedreptățiți *au replicat vehement* prin mitingurile de protest organizate în mai multe orașe transilvănene ori prin glasul preoților dar și prin *condeiul gazetarilor*.

Astfel, în *ziarul din Turda*, din 14/15 iunie 1893, se precizează că rostul memorandiștilor ce au mers la Viena, a fost nu pentru ca să se închine *ci să dovedească* monarhului și chiar Europei că *sunt organizați și hotărâți* să-și ia sub orice chip *dreptul* lor ca națiune, ce le fusese refuzat. De altfel, *întreaga presă românească* din Transilvania lua cu hotărâre *atitudine* împotriva ignorării drepturilor firești ale unei națiuni al cărui teritoriu nu demult fusese încorporat Ungariei, după ce acesta s-a dezvoltat aproape un mileniu ca *un principat de sine stătător, autonom*, neatârând în mod direct de o altă țară.

Conferința națională a Partidului Național Român, întrunită la Sibiu în 23/24 iulie 1893, la care au participat peste 3000 de persoane, se solidarizează cu memorandiștii ce vor fi aduși în fața tribunalului să dea socoteală pentru cutezanța lor.

În mai 1894 se va desfășura la Cluj *un proces* intentat nu unor persoane fizice, individuale, ci *procesul unei națiuni întregi*. Un nou val de indignare, urmat de hotărâte acțiuni de protest, va zgudui întreg teritoriul Transilvaniei, iar în unele comitate ca Alba, Abrud, în ținutul Apusenilor și al Bistriței sunt semnalate „mișcări revoluționare” ce au dus la percheziții și arestări în rândurile populației românești.

Solidaritatea cu memorandiștii, judecați la Cluj, va avea efect și în rândul *opinie publice europene*, iar cunoscute *personalități ale vieții politice și culturale*, de talia lui George Clemenceau, Emil Zola, ori Lecomte de Lisle, vor pleda pentru *cauza românilor*.

Pe timpul procesului *dr. Ion Rațiu*, lider al Partidului Național Român, devine din acuzat acuzator afirmând cu îndrăzneală că: „*Ceea ce se discută aici [...] este însăși existența poporului român. Existența unui popor însă nu se discută – se afirmă. De aceea nu e în gând să venim înaintea d-voastră să dovedim că avem dreptul la existență.*” (Păcățeanu, V., Teodor, *Cartea de aur sau*

luptele politice-naționale ale românilor sub coroana ungară, Vol. IV, Sibiu, 1906, p.669)

În ansamblul său, *întreaga mișcare memorandistă* va produce o *schimbare tactică* a liniei de luptă a fruntașilor politici români, abordându-se o nouă strategie impusă de duritatea măsurilor de *deznaționalizare* îndreptate împotriva românilor din imperiul dualist.

În acest *context social-politic conflictual*, purtat între națiunea română din Transilvania, militând pentru drepturile sale legitime și guvernării dualismului Austro-Ungar, își va face apariția pe arena luptelor politice și tânărul lugojan *Aurel C. Popovici*, care va dobândi în scurt timp un *cuvânt de notorietate doctrinară* în acel încercat sfârșit de veac și a începutului celui următor.

b.) Aurel C. Popovici, militant național și precursor al conceptului de integrare europeană

Viguros spirit politic, înzestrat cu o temeinică cultură științifică și filosofică, *Aurel C. Popovici* se autoconturează, prin întreaga sa activitate, ca o *prezență puternică* în cadrul mișcării de idei de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor, ca un *militant* hotărât pentru apărarea drepturilor și libertăților românilor din Monarhia austro-ungară fiind, în același timp, un *precursor al europenismului* de astăzi, văzut atunci ca o *soluție*, pe moment, pentru salvarea *ființei naționale* a confracților din Imperiul dualist.

Majoritatea contemporanilor îi scot în evidență temperamentul ardent, pus în slujba *revendicărilor naționale*, angajându-se plener în luptă până la limita sacrificiului. „*A sacrificat cariera, a jertfit averea, a înfruntat sărăcia, și-a cheltuit fără cruțare sănătatea, n-a ocolit nici o suferință în această luptă fără răgaz pentru drepturile istorice ale neamului românesc. Energie neistovită, bogăție sufletească mereu hrănită cu aviditate de o cultură vastă și multilaterală, luminată de o inteligență neobișnuită, Aurel C. Popovici a fost mereu un gânditor politic în înțelesul cel mai nobil al cuvântului și un om de acțiune în același timp.*” (Nandriș, Grigore, *Aurel C. Popovici (1863-1917)*, Cernăuți, 1937, p.9)

Aurel C. Popovici își va susține, ca *militant național*, cu hotărâre și convingere, *ideile politice* chiar dacă unele dintre acestea sunt sortite încă de la început eșecului. Avea temperamentul unui *adevărat luptător* social și politic ce căuta să convingă nu doar prin simple expuneri teoretice, ci prin găsirea unor *soluții cu finalitate practică imediată*, iar scrisul său fremăta de „clocotul chemărilor la acțiune”, după cum bine fusese catalogat de cei din anturajul politic.

Calitățile spiritului său combativ îl vor afirma, în scurt timp, ca un *gânditor politic de notorietate* în peisajul social al vremii iar articolele și cărțile politice, referitoare la *soluționarea problemelor naționale*, ajung să fie îmbrățișate cu căldură chiar de unele cercuri conducătoare habsburgice liberale, datorită felului cum tânărul bănățean căuta să rezolve și să soluționeze, cu *abilitate diplomatică*, frământatele *probleme naționale* existente de multă vreme în Imperiu.

Aurel C. Popovici s-a născut la 4 octombrie 1863 la *Lugoj*, oraș renumit pentru viața sa de o mare efervescență spirituală și națională. Considerat, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, drept *capitala culturală* a românilor bănățeni, *Lugojul* antrena în

Lugojul în a doua jumătate a secolului al XIX - lea

jurul său, în lupta pentru câștigarea *idealului național*, bogatele și puternicele sate românești din preajmă, recunoscute pentru

potențialul lor economic și cultural, unde se organizau cu regularitate festivaluri corale și serbări populare străjuite de tricolorul românesc.

Înstărita și româneasca familie a *Bredicenilor*, dar mai ales *Coriolan Brediceanu*, liderul de necontestat al românilor bănățeni, va fi ani de-a rândul mentorul spiritual și pilduitor al tinerilor intelectuali români cărora le va insufla, prin exemplul său, *cauza luptei naționale*.

Aurel C. Popovici a fost cel de al treilea copil al familiei lui Constantin și al Mariei, născută Udrea, ce făceau parte din bresla cojocarilor și a negustorilor, oameni cu stare materială și buni români.

La *Lugoj*, în frumosul și înstăritul oraș de pe malul Timișului, viitorul gânditor și luptător pentru drepturile românilor își petrece copilăria și își va începe studiile la școala primară confesională românească, studii pe care le va urma tot în orașul natal, până în clasa a II-a de liceu, însă la liceul maghiar. Aptitudinile și

Aurel C. Popovici - student

ambibiția sa pentru învățătură sunt remarcate încă din perioada lugojeană. La numai 12 ani, copilul cojocarului Constantin Popovici învâța cu ajutorul dicționarilor și a gramaticilor alte limbi străine decât cele care se predau la liceu.

Pentru a învăța mai bine să vorbească și să scrie corect în limba română va părăsi orașul copilăriei fiind înscris de părinți în clasa a III-a la liceul din *Brașov*, oraș cunoscut și peste granițele Transilvaniei ca un mare și important centru de viață și cultură românească.

Din cauza lipsurilor materiale, prin care treceau pe

moment părinții, va fi nevoit să abandoneze liceul și să plece, după trei ani de ședere fructuoasă la Brașov, să urmeze liceul din *Beiuș*, unde în anul 1884 își susține și bacalaureatul. Anul următor îl găsim *student* la Viena urmând cursurile facultății de *medicină* la prestigioasa „Vindobonesi Celeberima Universitate”. În scurt timp aici își uimește colegii și prietenii prin erudiția sa, putând să citească și să studieze în 10 limbi. Cu toate că urmează medicina, Aurel C. Popovici se dedică încă din studenție *problemelor sociale și politice* ale neamului său, participând la o serie de întruniri ale românilor ce studiau la Viena, fiind apreciat și stimat pentru *spiritul său combativ*, plin de entuziasm și efervescență.

În 1888, în luna noiembrie, se căsătorește și se mută la Gratz, unde urmează încă trei ani de medicină, dar nu se dedică carierei de medic. *Temperamentul său de luptător* îl îmbrânțește deja în vârtejul luptei naționale.

Maria Ana - soția lui Aurel C.
Popovici

Căsătoria cu *Viennoise Maria Ana Polt* va fi de bun augur pentru viața tumultuoasă a viitorului militant național căci soția sa, deși nu era româncă, îi împărtășește crezul, având deplină încredere în clarviziunea și în idealul politic al soțului, fiindu-i alături chiar și în cele mai încercate momente, mișcată de *patriotismul* ardent al acestuia, dus până la sacrificiu. Îl va urma pretutindenea, chiar și în sala de judecată a Curții de juriu din Cluj, pe care o sfidează și o înfruntă în momentul în care Aurel C.

Popovici, după cum se va vedea, va fi condamnat politic la închisoare. „Popovici se maria en 1888 quand il étai encore étudiant à Gratz, avec la Viennoise Maria Ana Polt. Ce fut une épouse digne de la clairvoyance politique exceptionnelle et du patriotisme ardent

d'Aurel Popovici. Daus une lettre adressée à sa belle-mère, lors d'une des périodes les plus critiques, Maria Ana écrit: «*Sa foi est ma foi, son peuple est mon peuple, où il ira, je le suivrai partout*». Et quaud son époux fut condamné à quatre aus de prison, elle eut le courage de crier daus la salle du tribunal, devant un jury et un public hostiles: «*N'ayez pas pour, la justice est avec nous, et elle doit vaincre!*» (Dragan, C.,I., *Aurel C. Popovici, l'européiste* [în] Dragan C.I., Habsbourg, Oto, de Pons Marco, Rauda Alexander, Volt Franz – *Les precurseur de l'européisme*, Fondation Europeenn Dragan, Milan (Italie), 1977, p.30)

Constituția dualistă, din 1867, *desfînțase* drepturile românilor ca națiune în Transilvania, facilitând dezlănțuirea unei *aprige campanii* „de zdrobire a naționalităților”, printr-o *politică de deznaționalizare*, bine gândită și urmărită cu consecvență de autoritățile guvernului maghiar.

În fața acestei atitudini politice, a abuzurilor și a constrângerilor naționale, *Partidului Național Român* din Transilvania decretează *pasivitate politică*. În primii ani, din ultima decadă a secolului al XIX-lea, se produc într-o atmosferă încordată a vieții politice din monarhie, *două evenimente* în care Aurel C. Popovici va avea de jucat *un rol important, ce-i va marca și îi va schimba destinul, împingându-l cu putere spre lupta politică*. Va fi prilejul în care va primi *botezul focului* pe arena luptelor politice și momentul în care își va putea dovedi temperamentul de *luptător tenace*, punându-și inteligența și cultura în slujirea cauzei nobile a neamului aflat sub stăpânirea străină pe propriul său teritoriu.

Ca răspuns la acțiunile de maghiarizare forțată, întreprinse în multe teritorii românești din Austro-Ungaria de societatea naționalistă, de *tip șovin*, „Erdélyneszi magyar Közművelődési egyesület” (Emka), se publică la începutul anului 1891 *un memoriu* aparținând studenților români din Regat, grupați în *Liga pentru unitatea culturală a românilor*, înființată la București în 1890.

Memoriu intitulat *Mémoire des étudiant universitaire roumains sur la situation des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, Bucarest, 1891, *denunța* pe baza unor argumente, bine alese, *procesul de deznaționalizare* a românilor din Austro-Ungaria, menționând diabolicele măsuri luate de guvernanții maghiari

împotriva ființei naționale a românilor. *Memoriul studenților* români va stârni un puternic ecou și un val de indignare în cadrul *opinie publice europene*. „Memoriul [...] era întocmit pe baza materialului documentar adunat de *I.Slavici* și în el se arată că Regatul ungar ardea pe înfundate un foc de dimensiuni incalculabile”. (Branște, Valeriu, *Oameni, fapte, întâmplări*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1980, p.10)

Studenții maghiari, de la Universitatea din Budapesta, întocmesc un răspuns acestui rechizitoriu într-o broșură intitulată: „*Les Roumains et la nation hongroise. Répons au memoir des etudiant universitaire roumains sur la situations des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, Budapest, 1891”, în care se readuc în discuție teze combătute de reprezentanții *Școlii ardelene* și se arată în concluzie în mod fals că: „Românii unguri n-au nici un motiv să se plângă împotriva patriei maghiare” (Nandriș, Grigore, *Op.cit.*, p.12). *Studenții români transilvăneni* n-au lăsat nici ei fără replică acest eronat și tendențios răspuns.

La elaborarea materialului replică vor participa mai mulți studenți transilvăneni și câțiva profesori de la liceele românești din Brașov și Blaj, iar lui *Aurel C. Popovici*, care era încă student medicinist la Granz, i se încredințează sarcina să-i dea forma definitivă. Bun cunoscător a mai multor limbi, textul va fi redactat de acesta în 5 limbi: română, franceză, engleză, italiană și germană. Nu însă și în maghiară. Toate cheltuielile necesare pentru tipărirea broșurii au fost acoperite de studenții români prin contribuție publică.

Replica va apare sub titulatura: *La question romaine en Transylvanie et en Hongrie. Réplique de la jeunesse universitair roumaine de la Transylvanie et de L’Hongrie à la Réponse fait par la jeunesse universitaire magyar au Memoire des étudiants universitaire de Roumanie. Avec un carte ethnographique de l’Autriche-Hongrie et de la Roumanie* – Viene, Butapest, Gratz, Cluj, 1892.

Replica studenților români poate fi socotită, pe drept cuvânt, un *riguros studiu de documente*, o expunere clară, precisă, întocmită științific ce se oprește și prezintă *adevărată situație* în care se găseau românii transilvăneni din monarhia dualistă. În esența sa, *replica se constituie drept un înalt crez politic* ce redă clar *conștiința de neam și cauza* pentru care luptă națiunea română. Prin tonul său ferm și

viguros, de o înaltă ținută științifică, bine documentată și argumentată, replica s-a constituit, în acel moment de început al luptei naționale, drept un *biciuitor rechizitoriu* la adresa politicii guvernanților maghiari. *Ecoul* său și *rezonanța sa națională* va înfuria mult autoritățile vremii ce au cerut, chiar și prin presă, confiscarea scrierii pe care au numit-o de-a dreptul „revoluționară”, agitatorică, insistând pentru distrugerea acestei „opere de trădare”. Pentru îndrăzneala și nesupunerea față de legile statului s-a mai cerut *pedepsirea* exemplară a studenților români.

„Conținutul ei a fost atât de temeinic documentat încât ea a scos unui profesor de la Facultatea de Drept din Budapesta următoarea mărturisire: «Tot ce se afirmă în *Replică* este dovedit prin acte și prin urmare nu putem nega nimic cu toate că ne revoltăm de agitația care se face prin această cale în mod vădit contra națiunii maghiare și a statului unitar maghiar.»” (*Ibidem*, p.13)

Repercursiunile autorităților împotriva celui care a redactat „Replică”, conferindu-i acel *tonus viguros*, plin de cutezanță, în care clocotea mânia unei nații împilate și umilite în demnitatea sa, nu s-au lăsat prea mult așteptate.

Pe când se întorcea de la Sinaia, în ziua de 27 august 1892, *Aurel C. Popovici este arestat* la Predeal sub acuzația de a fi *răspânditor de manifeste* împotriva statului și dus sub escortă la Cluj. Curtea de juri din Cluj, prezidată de procurorul Jesenszki, îl va *condamna* în procesul „Replicii” la 4 ani de închisoare, 5000 coroane amendă și plata cheltuielilor de judecată. Era cea mai severă sentință pronunțată până atunci în *procesele de presă*, dar cu toate acestea *presa maghiară* va începe împotriva sa o nouă *campanie vehementă*, bine orchestrată de autorități, cerându-se revizuirea procesului și *condamnarea inculpatului la muncă silnică pe viață*. Era limpede că se urmărea prin aceasta și o politică de *intimidare a gazetarilor români* din Transilvania care deja, în mare parte, și-au pus cu îndrăzneală condeiul în slujba *interesului național*, condamnând și luând atitudine împotriva accentuării procesului de *deznaționalizare*, urmărit cu încăpățănare de autoritatea maghiară ce se vedea tot mai mult stăpână peste străvechiul pământ românesc transilvan.

În acest timp *protestele românilor* din monarhie capătă un contur mai clar și mai răspicat prin *acțiunea memorandiștilor*. După

apariția „Replicii”, conducerea *Partidului Național Român* va alcătui un nou *memoriu* pe care o *deputație* formată din țărani și intelectuali va urma să-l prezinte iarăși împăratului Franz Iosif, la Viena. Așa cum bine se știa, încă de dinainte, *acțiunea revendicativă* va fi sortită eșecului, dar ecoul ei s-a făcut auzit, ca de altfel și cel al „Replicii”. *Opinia publică din Europa* era din nou înștiințată de samavolniciile săvârșite împotriva națiunii române din Austro-Ungaria, mai ales după ce *conținutul* „Replicii”, tipărită în mai multe limbi, va ajunge *subiect important* de discuție în paginile gazetelor din străinătate.

„Tipărită în 5 limbi, broșura prezenta în termeni energici temeiurile drepturilor și luptei românilor transilvăneni; ea a jucat un rol important, alături de *Memorandum* însuși, în afirmarea conștiinței naționale și în *captarea interesului* pentru *problema națională* în Transilvania pe plan mai larg, *general european*”. (*Istoria filozofiei românești*, Vol.II, Editura Academiei R.S.R., București, 1980, p.48)

Fire hotărâtă, având convingerea fermă a dreptății cauzei pentru care lupta, *Aurel C. Popovici nu se va supune pedepsei tendențioase* dată de Curtea de juriu din Cluj.

Fiind pus în libertate provizorie, pentru 14 zile, va pleca împreună cu un alt reprezentant de seamă al cauzei românilor transilvăneni, *Valeriu Braniște*, în Austria unde încearcă și chiar reușește să-și câștige *presa creștină austriacă* de partea sa. Din Austria se va refugia în Italia de unde se îmbarcă pe un vapor francez ce-l va debarca în România, la Galați.

În țară, stabilit din 1894 la București, *Aurel C. Popovici* se angajează, la început, ca profesor de limba germană și igenă, în specialitatea sa de medic, la Seminarul Nifon și Școala de Război.

Datorită temperamentului său ardent se va dedica însă cu pasiune *activității politice și gazetărești*, conducând ziare și reviste cum ar fi *Sămănătorul* ori *România Jună*, colaborând totodată la mai multe gazete din România dar și din Transilvania și din străinătate, fiind bun cunoscător al mai multor limbi.

Se va dovedi un permanent colaborator și al *gazetelor arădene Tribuna poporului*, devenită din 1904 *Tribuna*, și *Românul*, unde va publica virulente *articole polemice* îndreptate împotriva *politicilor șovine* inițiate de guvernul maghiar, cu precădere împotriva etniei române, majoritare, politici ce de altfel urmăreau cu

diabolică consecvență, mai ales prin legea școlară elaborată de A. Apponyi, *edificarea pe întreg teritoriu transilvănean a unui puternic și mare stat maghiar*, format în detrimentul celorlalte naționalități existente, sortite și acestea asimilării forțate, asemenea românilor majoritari.

De altfel, îngrijorarea *naționalităților nemaghiare* din monarhia dualistă, față de politica de asimilare forțată a guvernanților, se poate urmări și dintr-un articol apărut în gazeta arădeană *Tribuna*, în ianuarie 1908, în care dr. *Eduard Lederer*, lider politic al *slovacilor* din Imperiu, semnala opiniei publice iminentul pericol de asimilare al naționalităților ce nu vorbesc limba maghiară ca limbă maternă, prin legile anume făcute și emise spre a lovi ființa națională a popoarelor înglobate: „Pe *nemaghiarii* din Ungaria nu-i mai apără legea, *ungurii nu-i mai recunosc de națiune*, ci i-a degradat de «naționalități», de niște oameni care vorbesc o limbă compusă de vorbe conglomerate, cari nu sunt maghiare... Și e normal ca *clica dominatoare* să nu recunoască pe oamenii aceștia de egal îndreptățiți cu unгурii?” (Lederer, Eduard, *Alianța națiunilor asupraite din monarhia austro-ungară* [în] *Tribuna*, Anul XII, Nr.4, Arad, Sâmbătă 5/18 Ianuarie 1908, p.1)

Alături de problemele *națiunilor slave* din Imperiu, articolul omului politic slovac, va aduce în discuție și *suferințele îndurate de națiunea română din Transilvania*, bine cunoscute de frații lor de peste Carpați, dar din păcate mai puțin cunoscute și știute în perimetrul european. „*Românii* din liberul regat al României, mai norocoși decât frații lor de dincoaci de Carpați; știu cât au suferit până acum frații lor și cât suferă încă. *Tocmai așa suferă și slavii din Ungaria, îndeosebi slovacii*. Frații popoarelor asupraite din Ungaria cunosc durerea acestora. *Europa însă nu le cunoaște îndestul*”. (Ibidem, p.2)

Singura soluție de salvare din fața pericolului tot mai amenințător al politicii de deznaționalizare era pentru națiunile nemaghiare formarea unui *front comun*, unindu-se, se spune în articol, „într-un singur lagăr”, constituindu-se, la început timid, *clubul naționalităților*: „Pășurile comune i-a adus pe reprezentanții naționalităților din Ungaria, încă puțini la număr, într-un singur lagăr: s’a format *clubul naționalităților*. Asta-i un augur bun al unei

viitoare înfrățiri și mai strânse între naționalități înfrățire, despre care mai nainte se credea a fi imposibilă.

Nu-i voe însă să ne îndestulăm cu atâta [...] Realizarea alianței strânse a națiunilor oprimite din Austro-Ungaria e o necesitate, care nu se poate nega și va îmbrăca curând o formă reală”. (*Ibidem*, p.2)

Perioada stabilirii lui Aurel C. Popovici în capitala României va fi, fără nici o îndoială și cea mai fructuoasă pentru *desăvârșirea formației sale intelectuale* sub aspectul integrării într-o *mișcare filosofică și sociologică de orientare sămănătoristă*, curent la care va adera fără nici o rezervă, fiind foarte apropiat de *convingerile sale ideologice, național-conservatoare*.

Revista *Sămănătorul* va aborda cu regularitate, în paginile de

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA: BUCUREȘTI, CALĂBĂȘOI 3

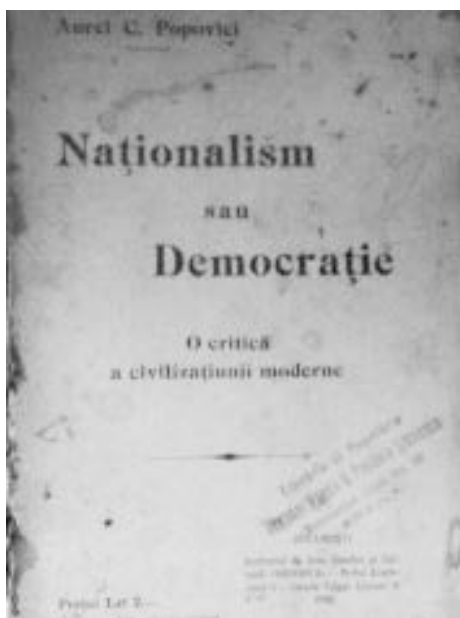
politică, *problema națională a românilor din Transilvania și Bucovina*, problematică încadrată cu abilitate într-o sferă mai largă a *mișcărilor naționale europene*, cu precădere în perioada când *ideologul lugojan devine spiritul rector al gazetei*, fiind coordonatorul și răspunzătorul *secției politice*, iar mai apoi *directorul* acesteia.

„Opiniile sămănătoriste s-au dezvoltat, indubitabil, pe fondul valului romantic înregistrat în mișcarea filosofică și sociologică europeană (școala istorică germană a dreptului – Fr. Savigny, cu accentul pus pe evoluție înceată și tradiție; întemeietorii sociologiei germane moderne – F. Tönnies, H.

St. Chamberlain ș.a., care și ei au dezvoltat critici romantice anticapitaliste; orientarea din filosofia culturii antinomiile Orient – Occident, cultură – civilizație). Or aceste *orientări sociologico-filosofice*, de structură conservatoare, au elogiat *lumea satului*, cu viața liniștită, naturală și habitudinară, condamnând civilizația

urbană, de profil industrial”. (*Istoria filosofiei românești*, Vol II, Editura Academiei R.S.R, București, 1980, p.19)

Concepția ideologică, pe care o va îmbrățișa în acea perioadă, era una *național – conservatoare*, susținătoare a păstrării valorilor statornice și permanente ale poporului român, dar în mare parte *refractară* impulsurilor de reforme sociale și *de modernizare*, după modelul accidental, a instituțiilor statului. Tânărul doctrinar român milita pentru *conservarea vechilor structuri rurale, modelate și verificate de o tradiție sănătoasă*, fiind oponent al tendințelor înnoitoare, capitaliste, atât în agricultură cât și în sectorul industrial. Conservatorismul său pe

plan politic și cultural consta în promovarea unor *idei elitariste*, făcând elogiul și susținând măsurile sociale propuse de sociologul și teoreticianul german H.St. Chamberlain, referitoare la *evoluția socială* ancorată și bazată pe o *tradiție firească și specifică a unui stat*.

Politologul român era un adept convins și înfocat al teoriei lui *Houston S. Chamberlain* (1856-1927) care promova ideea existenței unui *permanent conflict* între *cultura tradițională* a unei națiuni și *noua civilizație*, impropriu

firii acesteia.

Tonul răspicat și categoric îndreptat împotriva tendințelor *novatoare* din viața social-politică, dar mai ales în cea *culturală*, ce ar putea afecta calea firească, *tradițională*, a dezvoltării naționale, *modificând modul de viață a neamului românesc*, se va regăsi în multe dintre articolele publicate în *România Jună* dar mai ales în *Sămănătorul*.

Volumul *Naționalism sau Democrație*, subintitulat semnificativ „O critică a civilizațiunii moderne”, reunește articolele polemice publicate ce se doreau „numai o prealabilă orientare asupra ideilor cari mă preocupă de douăzeci și cinci de ani de zile”, menționa în prefață, datată mai 1910, cuprinzând – spunea Popovici – „O critică a civilizațiunii moderne, mai ales sub raportul politicei, al filosofiei religioase – morale și al răspândirii cunoștințelor în tinerime și în public”.

Cartea, structurată în trei părți: I – *Critica civilizației cosmopolite*; II – *Critica culturii fără idealuri*; III – *Caracterul fundamental al naționalității*, părți intitulate semnificativ în funcție de conținutul articolelor însumate ce dezvoltă ideile sale doctrinare vizând *raportul* existent între *naționalism* și *democrație*, în care aceasta din urmă este preocupată, la modul general, doar de o *uniformizare*, o anihilare a specificității unei națiuni, punând astfel în pericol și *naționalismul românesc* înțeles de politolog drept un *principiu de viață*, mai ales pentru *existența națională* a românilor din afara granițelor Regatului.

„Evident, imprecăziunile lui Popovici despre democrație au limite incontestabile, dar [...] concepția sa trebuie neapărat raportată la *realitățile* avute în vedere. *Raportul* dintre democrație și naționalism îl analizează în *contextul* concret din Imperiul austro-ungar. El a perceput că în numele principiilor democratice erau afectate și chiar atacate realități naționale românești”. (Schifirnet, Constantin, *Concepția lui Aurel C. Popovici despre națiune* [în] Popovici, Aurel, C., *Naționalism sau Democrație*, Editura Albatros, București, 1997, p. XXIII)

În cadrul gazetei *Sămănătorul*, Aurel C. Popovici va orchestra și va impune, prin articolul său de fond, *tonul politic* al revistei ce își va găsi încă ecou în climatul social și în sfera de manifestare a gândirii politice din România atebelică. „... Aurel C. Popovici era un strălucit ziarist, un ziarist cu idei, un tipic «*articlier*», cum se spune în limbajul profesional ziaristului care scrie *articol de fond*, coloana vertebrală determinând cotidian atitudinea ideologică și politică a gazetei.

N-a fost problemă la ordinea zilei sau din temele principale ale gândirii asupra cărora să nu-și fi spus autorizat și documentat

cuvântul său din punct de vedere al poziției originale: un *conservatorism eleat și monarhic*, conservatorism cu preocupări religioase, refuzând ireductibil progresismul social și filosofia luminilor demo-liberală pe care le disprețuia adânc”. (Pandrea, Petre, *Prefață* [în] Aurel C. Popovici – *Stat și Națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, Fundația Carol al II-lea, București, 1939, p.VII)

„România Jună”, ziar național independent, va apare în fiecare zi cu începere de la Noembrie 1899.

Intemeiat pe principii democratice moderate, acest ziar va fi o tribună liberă în o sferă de idei determinate.

„România Jună” va aduce cele mai bogate și variate articole și informațiuni.

„România Jună” va fi cel mai mare ziar din România.

Abonamentul: 3 Lei pe lună, 7.50 pe 1/2 an, 15 Lei pe 1 an, 30 Lei pe an.

Numerul, 10 B. în toată țara. Administrația, Str. Regula, 6.

După cum bine se cunoaște, la revista *Sămănătorul* colaborau scriitorii de marcă ai literaturii române din perioadă, cum au fost, printre alții: *Octavian Goga, Emil Gârleanu, Mihail Sadoveanu, Ștefan O. Iosif, Ion Agârbiceanu, Vasile Pârvan, Nicolae Iorga, Constantin Stere*, scriitorii cu care Aurel C. Popovici se afla în bune relații redacționale.

Înființată la 2 decembrie 1901, din inițiativa ministrului Instrucțiunii și Cultelor, de atunci, *Spiru Haret*, având ca directori pe Al. Vlahuță și G. Coșbuc, revista îl va avea, din mai 1903, la conducerea sa pe

Nicolae Iorga, tânăr universitar cu remarcabile studii de istorie, apropiat în convingeri de cele vehiculate de *Sămănătorul*, de cultivare a unei *literaturi și culturi specific națională*, singura în stare să ne definească ca popor în rândurile celorlalte popoare.

„În mijlocul românilor nu poate fi nici o literatură sănătoasă care să nu plece de al ei, de la viață sau de la felul de a simți, pentru a se întoarce la dânsule. Numai această literatură poate fi bună în sine și folositoare; numai de dânsa se poate ține seama în viața culturală a popoarelor. De la această axiomă plecăm”. (Iorga, Nicolae, *Cuvântul meu* [în] *Făt – Frumos*, An I, Nr.15, București, Noiembrie 1905, p.1)

Aurel C. Popovici nu putea fi decât în relații de bună prietenie și colaborare cu cel care afirmase, ceva mai devreme, în

1890, că „poporul e național fiindcă el e națiunea”. Convingerile și opiniile celor doi, sub raport ideologic, erau foarte apropiate, convergând spre aceeași cauză: *cauza națională*.

Aurel C. Popovici - gazetar
bucureștean

În anul 1899, Aurel C. Popovici își înființează în capitala Regatului român ziarul său propriu, *România jună* (1899-1900) pe care și-l dorea a fi un cotidian cu totul independent față de ideologia partidelor existente, având pagini deschise *libertății ideilor* dar și problemelor social-politice curente. În coloanele gazetei își vor găsi loc, cum era și firesc pentru firea de *luptător național* al directorului acesteia, mai ales arzătoarele probleme și situația românilor transilvăneni și din Bucovina. „... ziarul a pus în atmosfera epocii, cu toată vigoarea, *problema națională a*

românilor, a ținut trează atenția opiniei publice față de evenimentele din Transilvania și Bucovina și a chemat la «*pregătirea vremurilor mari*», prin care se subînțelegea, evident, *realizarea idealului național*”. (*Istoria filosofiei românești*, Vol. II, p. 51)

Problema națională va ocupa un loc fundamental în scrierile social-politice ale lui Aurel C. Popovici, unde ideea de națiune este asimilată unui *principiu filosofic* fundamental, de natură ideatică, lipsit însă, după unii exigenți „de substanță concretă și activă” (vezi Bărbat, I., Virgil, *Naționalism sau Democrație*, București, 1911)

Broșura *Principiu de naționalitate*, apărută la București în 1894, ca urmare a unei conferințe ținute la *Ateneul român*, încearcă să definească națiunea în funcție de trăsăturile ei fundamentale, specifice timpului.

Disertația, cu *filosofia sa socială*, dezvăluia un autor cu o vastă cultură, ancorat în cadrul gândirii social-politice românești iar întregul eșavodaj teoretic și conceptul pe care îl aborda se baza totuși pe *principii democratice*, progresiste, supuse rigorii și argumentației științifice.

Continuarea ideilor sale asupra *conceptului de naționalitate*, unde accentul se punea pe *conștiința națională*, se va regăsi și în broșura *Cestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria*, publicată tot în același an, în 1894, tipărită la Sibiu, în tipografia lui M.M.Roman.

Pentru prima dată, în această lucrare, Aurel C. Popovici se pronunță pentru *federalizarea Austro-Ungariei*. Federalizarea, în viziunea sa, ar fi singura modalitate viabilă ce *ar soluționa, pe moment, problemele naționale și crizele constituționale* din imperiul bicefal.

Problema vieții politice și naționale, din Imperiul austro-ungar, îl va frământa mereu chiar și după ce s-a stabilit în România. În vederea soluționării problemelor interne ale monarhiei Aurel C. Popovici propune ca o soluție *ideea federalizării* acesteia în lucrarea sa ce îi va aduce o *notorietate europeană*, intitulată: *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich – Ungarn* (Statele Unite ale Austriei Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemelor naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria), lucrare tipărită la Leipzig, în 1906.

În limba română, cartea va fi tradusă târziu, abia în anul 1939, de *Petre Pandrea*, sub un titlu mai simplu - *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, și nu se va mai bucura de interesul pe care l-a avut atunci, în anul primei sale apariții editoriale, când *problema reformării* îmbătrânitului imperiu era mult discutată și de interes european.

În esența sa, Aurel C. Popovici era un *conservatorist* ce încerca păstrarea într-un alt mod, *reformator*, a unui îmbătrânit imperiu.

Viziunea și concepția sa *conservatoare*, de tip junimist, pornită împotriva progresului social și a social-democrației ce ar afecta *dezvoltarea autentică a națiunii*, o întâlnim și în cartea, despre care s-a mai amintit, ce însumează o culegere de articole publicate în *Sămănătorul* în perioada pe când era directorul acesteia, având titlul *Naționalism sau Democrație*, editată în 1910 la Institutul tipografic Minerva din București, al cărui cofondator era. „Condamnă democrația, Aurel Popovici se arată neînduplecat față de ea mai ales pentru că aceasta ar duce, în expresia cea mai dezvoltată și pură, la social-democrație «Democrația reală și consecventă nu e decât una singură: social-democrația- citim într-un text polemic al lui Popovici. Toate celelalte forme sunt paliative. De aceea orice democrație duce la pretenția absurdă a *egalitarismului* economic: la social-democrație.

Arhiducele Franz Ferdinand

Iar aceasta înseamnă – susține el aberant – negațiunea patriei, *negațiunea naționalității* [...]. eu combat, în prima linie, doctrinele democrației sociale, universale» - ținea să sublinieze Popovici” (*Ibidem*, p.57)

Din 1912, Aurel C. Popovici se reîntoarce la Viena pentru a-și realiza planurile de *reformare statală* ale Imperiului austro-ungar, expuse cu claritate în cartea tipărită la Leipzig, în 1906, carte ce își făcuse abia acum efectul, intrând și în atenția principelui moștenitor al tronului, *arhiducele Franz Ferdinand*.

De altfel, ideile sale reformatoare, privind Monarhia, au început să fie cunoscute la Viena și nu numai, încă din 1905 când va înființa aici ziarul *Gross-Oesterreich* (Austria Mare) în paginile căruia se străduia să argumenteze opiniei publice, dar cu precădere oamenilor politici și Curții imperiale, *necesitatea acordării dreptului la independență*

fiecărei națiuni din Imperiu pentru ca Austria să se poată constitui într-un *legitim stat federal modern*, supus unei *temeinice constituții* ce ar respecta drepturile și libertățile tuturor națiunilor ce ar intra de bună voie în componența sa.

Ambițiosul doctrinar lugojan căuta în primul rând să câștige, de partea proiectului său reformator, adeziunea și încrederea prințului moștenitor *Franz Ferdinand*, care avea reputația unui principe cu largi *vederi democratice*, interesat de dinamismul novator din arealul politic, exprimându-și adeseori dorința de abolire a in justiției ce plana asupra supușilor săi de diferite naționalități.

Încă din primii ani ai veacului al 20-lea, arhiducele începea să joace un rol tot mai important în viața politică a imperiului, consolidându-și puterea și aducând în jurul său, la reședința de la palatul Belvedere din Viena, oameni politici cu vederi viziionare pentru soarta monarhiei habsburgice, cum erau generalul Conrad von Hotzendorf și Alexander Brosch von Aarenau. Dornic să-și impună încă de la începutul urcării pe tron puterea, *Franz Ferdinand nutrea sentimente de adversiune față de oligarhia maghiară* și nu vedea cu ochi buni întărirea puterii acesteia, în cadrul statului dualist, în detrimentul celorlalte națiuni. *Critica* adeseori, cu diferite ocazii, *politica de maghiarizare forțată* a supușilor săi de alte naționalități, cum ar fi și *românii*, pentru care nutrea *sentimente de simpatie și înțelegere*. Se declara un adversar al șovinismului maghiar și al politicii discriminatorii promovate în Parlamentul de la Budapesta.

În cadrul politicii sale, moștenitorului tronului nu-i convenea „dezvoltarea supradimensionată a unui singur element dintr-un corp compus, cum este monarhia noastră astăzi” – mărturisea într-o discuție purtată cu un apropiat, baronul Margutti – iar acel element îl constituie „acești unguri” ce încercau să se ridice deasupra celorlalte națiuni. Pe această latură a viitoarei *politici interne* a prințului Coroanei, *de restructurare a raportului dintre națiunile din imperiu*,

se baza și Aurel C.Popovici atunci când a gândit și a conceput cartea sa despre *o nouă doctrină statală* a Imperiului.

„Pour créer des conditions favorables à la réalisation de son projet, Popovici vent attirer l'attention et se procurer l'archiduc François-Ferdinand, héritier du trône, qui avait acquis une réputation de clairvoyance politique et de dynamism novateur, et qui – fait essentiel - s'était déclaré désireux d'abolir les injustices subies par les nationalités non magyares”. (Dragan, C.,I., *Op. cit.*, p.31)

Se părea că *planul reformativ* al Monarhiei, expus în opul lui Popovici, apărut la Leipzig, la începutul frământatului secol al

Principesa Sofia - soția arhiducelui

XX-lea – *câștigase*, atrăgând atenția și stârnind interesul prin rigoarea științifică și prin impecabila și solida sa argumentare. Câștigase și interesul oamenilor politici europeni dar mai ales pe cel al arhiducelui austriac, ce își pregătea urcarea pe tronul Austro-Ungariei.

Întrevederea dintre Franz Ferdinand și Aurel C.Popovici va avea loc în martie 1907, iar după o lungă discuție purtată pe marginea realizării viitorului *stat federal* și a rolului și importanței acestuia în *contextul politic european*, arhiducele se arătase *extrem de entuziasmat* de argumentele și soluțiile ideologului bănățean,

declarând că acesta este *omul de sfaturile căruia are nevoie*.

„Le prince héritier recoit Popovici en mars 1907 et entame avec lui une longue discussion, a l'issue de laquelle il déclare enthousiasme: «Voilà mon homme! Il faut que je tienu compte de ses conseils!»

Aurel C. Popovici exposa à l'archiduc ses idées sur *le destin européen* de l'Etat austro-hongrois, qui devait *garantir la paix* sur le Continent, en défendat les frontières de l'Europe contre le danger de l'expansion russe, et qui ne pouvait réaliser sa mission qu'en

Vizita arhiducelui Franz Ferdinand la Sinaia: 27-30 iunie 1909

devenant un grand *Etat fédéré* formé de plusieurs *Etats autonomes*, une union politique de nations libres et égales”. (*Ibidem*, p.32)

Din acest moment, în perioade succesive, întrevederile dintre cei doi devin tot mai dese și mai cordiale. Federalistul român, ce dobândi-se în timp întreaga stimă și încrederea prințului Coroanei imperiale, era adeseori invitat în cercurile restrânse ale arhiducelui, unde își uimea interlocutorii prin vasta sa cultură și erudiție, dar mai ales prin spiritul său pătrunzător și cutezător cu care aborda nu numai problemele politice și cele de stat.

În repetate rânduri va aduce în discuție și va aborda cu discernământ problemele grave și situația naționalităților din

Monarhia bicefală, dar mai ales pe cele ale neamului său, despre care vorbea cu multă căldură, reușind să stârnească curiozitatea și interesul viitorului monarh, care și-a exprimat dorința de a cunoaște mai îndeaproape poporul român, nu numai din Imperiu, dar și pe cel de dincolo de Carpați.

Și la stăruința lui Aurel C. Popovici, arhiducele *Franz Ferdinand*, împreună cu soția sa, *Sofia - ducesă de Hohenberg*, vor face o vizită oficială în România. Astfel, în zilele de 10-13 iulie 1909, tânărul prinț habsburg va sosi la Sinaia unde va fi bine primit

Familia Imperială participă la serate și mici serbări folclorice

de către *regele Carol I*, al Regatului Român și de regina Elisabeth.

„Dans la période successive, le fédéralist roumain réussit à gagner de plus l'estime et la confiance du Kronprinz et de son entourage; l'intérêt et la sympathie de François-Ferdinand pour le peuple roumain se firent plus évidents, et Popovici le persuada de se

rendre en Roumanie en visit officielle, accompagné de son épouse. Le couple impérial fut reçu par le roi Charles I-er, en mai, à sa résidence de Sinaia, et fut d'objet d'un accueil chaleureux de part des habitants de la ville". (*Ibidem*, p.32)

Pe parcursul vizitei Altețelor imperiale austriece, la reședința regală de la Sinaia, la *Castelul Peleş*, vor fi prezenți politicieni și personalități românești sosiți din București dar și din Transilvania, precum Alexandru Vaida-Voievod. Nu a lipsit nici Autel C.Popovici, invitat și el alături de soția sa, Viennoise Maria Ana.

În cadrul întâlnirilor și discuțiilor pe teme politice se va vorbi și despre intenția arhiducelui Franz Ferdinand, ca la urcarea sa pe tron, să treacă la *federalizarea* bătrânei Monarhii, pornind procesul înnoirilor structurale de la ideile de doctrină statală, de la „*avocatura de idei*” moderne, conturate și regăsite în cartea ideologului român, ce vizau atât cadrul administrativ cât și cel politic, social și cultural. *Noile schimbări* vor fi și în funcție de cerințele și aspirațiile vieții naționale ale popoarelor din cadrul viitorului stat federal ce își dorește a câștiga un rol important de jucat în viața politică europeană. *S-a sugerat chiar și avantajul atragerii întregului popor român în hotarele marelui stat european.*

Pe de altă parte, *regina Elisabeta*, cunoscută în viața spirituală românească sub numele de *Carmen Sylva*, va avea grijă ca pe întreaga vizită înalții oaspeți imperiali să cunoască o parte dintre frumoasele *obiceiuri și tradiții ale românilor* din întregul Regat.

Îmbrăcate în frumoase și autentice costume populare, purtând pecetea specifică a mai multor *zone geografice*, doamnele din înalta societate românească a vremii, precum și artiști de pe scenele bucureștene, vor da glas, în cadrul unor *serate și mici serbări folclorice*, cântecului și dansului românesc, impresionând profund cuplul imperial.

Gazetele din România, dar și cele din străinătate, vor relata pe larg bunele impresii ale prințului moștenitor, rămas în urma, vizitei despre poporul român și suveranul său, ce a impus curții regale române o atmosferă sobră și rafinată.

În anii ce au urmat, mai ales în urma vizitei oficiale a arhiducelui *Franz Ferdinand* în Regatul Român, relațiile lui Aurel C.Popovici cu moștenitorul coroanei și cu anturajul său politic devin

din ce în ce mai apropiate. Adeseori, într-un cadru restrâns, este invitat să participe, alături de soția sa și chiar însoțit de oameni politici români, cum a fost cazul lui *Alexandru Vaida-Voievod*, la dineuri oferite cu diferite prilejuri de prințul coroanei habsburge.

De altfel, Alexandru Vaida – Voievod, încă din februarie 1907, de când a fost primit în audiență și îl va cunoaște mai îndeaproape pe Franz Ferdinand, nutrea profunde sentimente de admirație și de prețuire față de personalitatea tânărului principe pe care îl apropia, prin intențiile sale de *reformă statală* dar mai ales prin atitudinea ostilă față de politica ungarilor, de înaintașul său *Iosif al II-lea* (1741 – 1790), considerat de posteritate drept „principele luminat” al Austriei.

În viitorul monarh se întrevedea întruchiparea și reînvierea vechiului mit al *împăratului ocrotitor* față de supuși, asemenea unui

Viena, 1912, Aurel C. Popovici (al doilea stanga jos) lângă Alexandru Vaida Voievod și soția sa, la un dineu oferit de principele moștenitor, primul din dreapta, jos.

părinte, al „*drăguțului de împărat*”, cum cu afecțiune îl numeau românii ardeleni. Era firesc ca în acei ani când politica agresivă a guvernului de la Budapesta lovea prin legi samavolnice interesele celorlalte națiuni din monarhie, când pentru românii de aici *idealul*

de unire, cu frații de dincolo de Carpați, părea mult prea îndepărtat, singura soluție pe moment, atât pentru ardeleanul Vaida – Voievod cât și pentru bănățeanul Popovici, la fel ca și pentru mulți dintre liderii românilor, ar fi *salvarea printr-un împărat luminat, doritor de reforme* în favoarea tuturor supușilor. Tânărul principe Franz Ferdinand, ce se bucura de o largă și binemeritată popularitate, întruchipa în mintea multora un astfel de împărat.

Entuziasmul și atașamentul omului politic transilvănean, *Alexandru Vaida – Voievod*, pentru cel ce reînvia pentru românii din monarhie imaginea împăratului Iosif al II-lea, aplecat și spre soarta și izbăvirea suferințelor conaționaliilor săi, este pe moment atât de

Aurel C. Popovici spre sfârșitul vieții

puternică încât va începe și o *campanie de presă*, în gazeta *Lupta*, cu scopul de a-l face pe principe mai bine cunoscut în rândurile românilor : „*Francisc Ferdinand!* Un nume, un simbol. *Simbolul viitorului*, simbolul speranței, pentru toate națiunile monarhiei habsburgice. Îndeosebi noi români, care nici prezentul nu ne oferă recompensă pentru tristul trecut, noi suntem avizați să sperăm totul de la viitor și astfel cu încordată atențiune ne îndreptăm vederea asupra *bunului nostru monarh bătrân, cât și asupra viitorului nostru monarh*”. (Apud, Maior, Liviu, *Alexandru Vaida – Voievod între Belvedere și*

Versailles – însemnări, memorii, scrisori, Editura Sincron, Cluj-Napoca, 1993, p.54)

Asemenea multora dintre conașionalii săi din Monarhie și Alexandru Vaida – Voievod nutrea *sentimente de loialitate* față de împăratul de la Viena în care mai vedea *un protector* menit să-i apere de legile emise împotriva ființei lor naționale de guvernanții de la Budapesta.

În timp, mai ales după succesul ideilor sale, legate de federalizarea vechiului imperiu habsburgic, expuse pe larg în timpul întrevederii cu arhiducele Franz Ferdinand, numeroase personalități vieneze doreau tot mai mult să-i cunoască îndeaproape programul și etapele federalizării, îl conving pe Aurel C. Popovici să spere că proiectul său va deveni cât de curând o realitate iar prezența sa în capitala imperială devenise deja o necesitate, fiind oportună.

La Viena, găzduit în palatul Belvedere, va începe să definitiveze împreună cu confesorul familiei arhiducale, pater Augustin Gallen, planurile de reformă și va pregăti *noua constituție a viitorului stat federal*, a cărui realizare se dorea a se finaliza imediat după urcarea pe tron a principelui moștenitor, doritor grabnic de schimbări legislative cât mai radicale în cadrul Imperiului său.

Atentatul de la Sarajevo, întâmplat la 28 iunie 1914, în care arhiducele *Franz Ferdinand* și soția sa, principesa Sofia, au căzut sub gloanțele unui student sârb, izbucnirea Primului Război Mondial, iar mai târziu, în august 1916, intarea României în război împotriva și a Austro-Ungariei, făcând ca armata regală română să treacă Carpații, intrând în Ardeal, va face inutilă șederea lui Aurel C. Popovici la Viena.

Se va stabili, din cauza războiului, dar și a unei boli în Elveția, în așteptarea evenimentelor de pe fronturile europene, dar mai ales de pe cel românesc. Aici va scrie, în limba franceză, *La question roumaine en Transylvanie* - carte ce va fi publicată postum, la Editura Payot, Lausanne – Paris, 1918.

Cartea, cuprinzând un bogat material informativ în care se prezenta situația națiunii române din Imperiul austro-ungar, motivându-se cu argumente și exemple solide, opiniei internaționale, *adevăratele cauze* care au determinat *lupta românilor* pentru drepturile lor legitime ca națiune.

Spre deosebire de *Stat și Națiune*, unde Popovici mai credea în reclădirea și renașterea *Austriei Mari*, ca un puternic stat federal

în centrul Europei, găsim-l chiar *indispensabil în structura raporturilor interstate* din bătrânul continent, în ultima sa carte recunoaște *prăbușirea* acestuia, nemaexistând nici *o rațiune* a existenței sale. *Națiunile* aservite până atunci, în cadrul acestuia, trebuie să fie lăsate *libere* să-și constituie propriile lor state *naționale* sau să adere la *reîntregirea* altora, din rândul cărora făceau parte ca *națiune*. Așa va fi cazul, la puțină vreme, cu *Transilvania* și *Bucovina* ce vor adera la țara mamă, constituindu-se astfel *România Mare*.

Măcinat de boală, Aurel C. Popovici se va stinge din viață la 10 februarie 1917, în Elveția, la Geneva, la numai 54 de ani, în plină capacitate intelectuală și *fără a-și vedea realizată* cauza politică pentru care luptase în viață, *cauza națională*.

c.) Aspecte ale concepției despre naționalitate în scrierile social-politice ale lui Aurel C. Popovici

În Transilvania, încă din secolul al XVI-lea, procesul *evoluției sociale* se împletește în același *spațiu teritorial* cu un proces al *evoluției naționale*. Pe acest teren geo-politic, ceva mai târziu, *revendicările sociale* sunt mereu dublate de *lupta națională* a popoarelor de aici, de mișcările și revendicările pentru existența *ființei lor naționale*.

Aici, în timp, se fac *distincții* clare între cele 3 populații importante numeric ce constituie cele trei *națiuni politice* din Transilvania: *românii majoritari, maghiarii și germanii*. Distincțiile cele mai evidente se fac, încă de la început, între români și celelalte națiuni venite în spațiul teritorial al vechii Dacii. Fiecare dintre aceste națiuni *au particularitățile și elementele cutumiare distincte*, specifice numai lor.

„Elementele care-i disting pe *români* sunt nenumărate. Ei apar în documente de la început cu *instituții proprii*, cu *voievozii* sau *cnezii* lor, cu *organizații*, cu *autonomii proprii*, cu *un drept românesc*, care se prelungesc și sub stăpânirea feudală. *Sunt răspândiți pe întreg teritoriul țării, dar apar și cu teritorii distincte, cu districte, cu țări proprii*”. (Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Științifică, București, 1967, p.75)

Românii, din spațiul transilvănean, se mai menționează în cartea academicianului David Prodan, *se deosebesc și se disting de celelalte națiuni* și din punct de vedere *economic*, în resursele vitale, în ocupații dar mai ales prin felul lor propriu de viață. Se remarcă în ocupațiile specifice prin modul în care își organizau munca în cultivarea dealurilor, cu pomi fructiferi și viță de vie, își cresc pe lângă gospodărie animale, mai ales oile, fiind pricepuți păstori. Cei de la munte erau pricepuți meșteșugari în arta lemnului. La câmpie erau considerați ca destoinici și harnici agricultori ce știu bine a-și cultiva ogorul. Se organizau și se descurcau cu ușurință în orice locuri și împrejurări căci *adesea au fost siliți să-și părăsească vetrele*, fiind împinși spre locuri mai dezavantajoase de vecinii lor de alte etnii ce vor veni și se vor stabili, mai târziu prin forța armelor, *pe teritoriile lor strămoșești*. Trebuind să trăiască, în general, la începuturile feudalismului, în afara porților orașelor ei vor învăța să practice mai toate meseriile. Folosiți în munca minelor de cărbune, aramă sau aur își vor întemeia pe aceste locuri *centrele lor meșteșugărești* devenite mai apoi *mici orașe*.

Din punct de vedere *social* vor avea propria lor *nobilime* a cărei *obârșie* este legată de cea din sudul și răsăritul Carpaților, *fiind stătătorii meleagurilor transilvănene* înaintea pătrunderii aici a primelor elemente maghiare. Treptat, de-a lungul anilor, o parte dintre nobilimea românească *va fi asimilată* de nobilimea maghiară, căutându-se însă a li *se nega originea*, cum a fost și în cazul lui *Iancu Huniade*, fiul lui, *Matei Corvin*, ce își dovedise vrednicia de războinic în luptele cu otomanii, fiind considerat de *papa Calix al III-lea* „cel mai viteaz atlet a lui Christos”.

„Unul dintre cei mai serioși istorici maghiari, Iuliu Pauler, afirmase *ca înaintașii lui Huniade* au fost, mai presus de orice, *români*, dar el nu mai era nici trupește, nici sufletește, român. Este vădită intenția de a *expropria istoriei române* această necontestată glorie, spre a o trece în folosul altei istorii prea obișnuită să se împodobească adeseori cu pene străine. Ar fi de folos a mai stărui asupra adevărului exprimat în cuvântul popular «*sângele apă nu se face*». E de ajuns a spune că însuși *papa Pius al II-lea*, contemporanul lui *Huniade*, vedea lucrurile cu mult mai clar decât istoricul din veacul al XIX-lea, scriind în una din cărțile sale de

Istorie a Europei aceste cuvinte de dreaptă prețuire și pentru erou și pentru neamul din sânul căruia se ridicase: *Ioan Huniade, al cărui nume întunecă pe al celorlalți, nu a sporit atât de mult gloria maghiarilor, cât a românilor, din coapsele cărora s-a născut*". (Lupaș, Ioan, *Din istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, București, 1988, p.15)

Marea majoritate a populației românești din Transilvania, datorită împletirii *exploatării sociale cu cea națională*, va cădea în feudalism *în iobăgie*, încât în limbajul comun termenul de iobag devine *sinonim* cu român.

Ca și *etnie*, românii se deosebesc de celelalte naționalități din Transilvania atât prin *origine, limbă și obiceiuri, credință și îmbrăcăminte*, având portul lor popular specific și inconfundabil. Se disting categoric de celelalte națiuni și prin *origine*, făcând parte din *familia popoarelor latine*, având puternice legături cu masa poporului român dinspre răsărit, spre deosebire de unguri care prelungesc masa poporului lor din apus.

Distincția religioasă se adaugă în plus celei etnice. Toți românii Transilvăneni au fost încă de la începuturi *credincioși ortodocși*, religie ce-i desparte categoric de catolicism, îmbrățișat de unele popoare din spațiul transilvănean. *Sunt supuși*, din punct de vedere al ierarhiei religioase, *mitropoliei* din Țara Românească și prin această *patriarhie* de la Constantinopol, spre deosebire de populația de religie catolică, de aici, ce gravitează spre scaunul papal al Vaticanului.

Separția religioasă se va menține multă vreme și în așa măsură, în raport cu religia catolică, încât la un moment dat pe parcursul istoriei *ortodoxia* rămâne religia distinctă a românilor transilvăneni, „*legea lor românească*”.

Ca urmare a acestor diferențieri și orientări, românii transilvăneni se disting și *cultural* fiind legați de *cultura și civilizația românească* ce poartă pecetea *bizantino-slavonă*, mai ales prin cărțile bisericești, purtând în permanență o manifestare a *conștiinței de neam* în întregul proces al devenirii istorice.

Primele atestări despre *națiunea de român* și cea de *nație românească* apar încă din textele *documentare* vechi sau mai târziu în cele ale *cronicarilor*. Românii apar mai frecvent pomeniți ca

români sau *valahi*, iar când sunt calificați sunt numiți și ei *populus gens*, ca și celelalte popoare. „Sunt puși în rândul lor obișnuit, fără vreo subordonare calitativă. De pildă, în 1291, Andrei al II-lea ținea la Alba Iulia o adunare cu toți nobilii *sași, secui și români* din părțile Transilvaniei (*universis nobilibus saxonibus, syculis et Olachis in partibus Transilvanis*)”. (Prodan, David, *Op. cit.*, p.77)

Românilor transilvăneni li se va aplica termenul *de națiune*, ca și celorlalte națiuni politice numai începând din *secolul al XVI-lea*, dar numai în *sens etnic*, cu scopul de a nu așeza națiunea românească în rândul celorlalte națiuni politice.

Pentru prima dată, umanistul transilvănean *Nicolae Olahus*, de origine valahă, mândru de originea sa latină, îi numește direct

Nicolae Olahus (1493-1568)
cel dintâi umanist român

națiune și îi pune pe același plan ca națiune cu ungurii, secuii și sașii în cartea *Hungarie*, în capitolul *De Transilvania*: „«In hac quartur diverso genere nationes: Hungari, Siculi, Saxones, Valachi». Editorul său din secolul al VIII-lea, Mathias Bel și simte nevoia să-i amendeze textul: «Non sunt inter nationes Transilvaniae cesendi Valachi, ex hodierno provinciae habitu quad norunt juris Publiei periti»”. (*Ibidem*, p.79)

Un moment important și semnificativ pentru națiunea română din Transilvania îl va constitui *Reforma*. *Umanismul și reforma religioasă* vor contribui în secolele al XV-lea și al XVI-lea la *marile mutații sociale și culturale* pentru întreaga Europă, producând, indiscutabil, considerabile transformări și în *mentalitatea* locuitorilor din Transilvania, indiferent de confesiune și etnie.

Promovând limba națională în biserică, Reforma a fost și un puternic stimulent pentru introducerea limbii naționale și în biserica românească.

Procesul de introducere a limbii române în biserici, iar apoi și în școlile confesionale a avut ca model, *modelul calvin*, primul ce a susținut și a promovat ca limbă de oficiere a slujbei în biserică să fie *limba națională*, cea a poporului respectiv, precum și folosirea acesteia și în *școlile naționale*, înființate la început pe lângă biserici.

Pornind de la modelul calvin, *limba românească* își va găsi însă, pe parcursul vremii, calea proprie, „cea sănătoasă de dezvoltare”, în *spiritul național*, atât în *biserică* cât și în *școală*.

„Cele dintâi și, pentru multă vreme, singurele năzuințe de cultură românească au găsit adăpost în *biserică*. Lepădându-și din ce în ce mai mult haina slavonească, *biserica devine o instituție națională* prin faptul că pune în valoare *limba națională*, ca element primordial al oricărei culturi specifice. Nu e de mirare că și cele dintâi *începuturi de școală*, ca instituție culturală cea mai tipică, se fac sub *scutul bisericii*. Nu e vorbă, ele nu vin de la biserica românească, ci de la cea calvină, dar aceasta nu schimbă întru nimic *caracterul național* al noii instituții culturale.

Calvinii ne-au dat numai *îndemnul* spre cultivarea limbii românești în biserică și în școală, instituțiile înseși nu ni le-au putut altera decât pentru un timp după care *ele și-au găsit calea cea sănătoasă de dezvoltare*”. (Ghibu, Onisifor, *Din istoria literaturii didactice românești*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976, p.30)

Noile idei ale curentului vor marca toate domeniile activităților umane dar în primul rând *școala*, învățământul, în general, de toate gradele de la cel primar până la Universități.

Cerințele și modelele impuse de noile curente religioase, *calvinismul* și *lutheranismul* se vor răspândi cu iuțea și în Transilvania și vor fi curând *îmbrățișate* de națiunea și biserica ortodoxă română, pornind la ridicarea unor *lăcașe de cultură*, a școlilor confesionale românești în care învățăceii urmau de acum să scrie și să citească în „*limba mamei lor*”, deschizând astfel drumul *renașterii naționale* și al formării unei puternice *conștiințe naționale*.

Strădaniile reformei de a-i trece pe români la calvinism au dar greș pentru că la românii, *indiferent de teritoriul în care trăiau, ortodoxia făcea parte din ființa lor națională*, ea fiind *religia lor veche*, moștenită de la strămoși, religia cu care s-au născut și au crescut și pe care o lăsau moștenire urmașilor cu sfințenie, fără să o mai schimbe sau să o modifice, păstrată ca o „lege românească” ce-i *lega pe toți laolaltă*, având *conștiința de neam și credința comună*. „La această *unitate de simțire* face atent și patriarhul Constantinopolului, Lukaris, în 1626, pe Gabriel Bethlem, care cere consimțământul pentru a-i impune poporului român (din Transilvania n.n.) Calvinismul: «Dar pentru a îndeplini aceasta în mod norocos și pacinic, înainte de toate *ar trebui ruptă legătura de sânge și simțire*, care trăiește deși în mod tainic, dar cu atât mai puternic, *între românii din țara Transilvaniei și între locuitorii țării Munteniei și Moldovei*»”. (Prodan, David, *Op.cit.*, p.82)

Conștiința națională, ideea existenței conștiinței naționale, va fi socotită și luată în considerare ceva mai târziu ca element de șoc al unei națiuni. *O națiune respiră, trăiește și luptă și se afirmă prin conștiința sa națională*. Acasta va fi ideea de bază pe care o întâlnim manifestată pregnant și comentată cu trainice argumente la mulți gânditori și militanți pentru libertatea națională a românilor din Transilvania, după perioada revoluției de la 1848.

Printre aceștia se numărau și doi frunțași politici români din Austro-Ungaria, bănașenii *Alexandru Mocioni* și *Aurel C. Popovici* care argumentau rolul și importanța *conștiinței naționale în viața unui popor*, remarcându-se atât prin *documentarea* cât și prin *pătrunderea intelectuală* a acestei probleme.

Alexandru Mocioni (1841-1909) este considerat ca fiind un spirit politic cu o temeinică cultură științifică și filosofică. În activitatea sa politică cel mai mult a fost preocupat, ca de altfel toți frunțașii politici ardeleni și bănașeni, de *problema națională*.

Primele sale *reflecții social-politice* datează din perioada imediat următoare instaurării *dualismului*, când între anii 1868-1872 va ține câteva *discursuri răsunătoare* în Parlamentul de la Budapesta referitoare în special la *naționalitățile* din Imperiu și la problemele ce le frământă.

Analizând *factorii* care au promovat *afirmarea ideii naționale*, oratorul bănățean indica drept *cauze externe* principiul suveranității poporului și cel al egalității, iar drept *cauze interne* progresul civilizației ce deșteaptă *conștiința de sine* și democratizarea vieții constituționale.

Cultura și conștiința națională, constituie după Mocioni, *factorul principal* ce conferă greutate și dă însemnătate istorică unui popor: „*Însemnătatea istorică a fiecărui popor – afirma el – se înalță și scade după cum cultura și conștiința națională se înalță și scade*”. (Botiș, Teodor, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p.437)

Omul politic bănățean, fără să vadă substartul economic al mișcărilor naționale și al transformărilor sociale determinate și de ideile Revoluției franceze, de la 1789, e conștient totuși de strânsa legătură dintre principiile de bază ale *determinismului social* și deșteptarea poporului ajunse la *conștiința de sine*, la conștiința națională, ce reprezintă elementul viu, propriu vieții moderne.

Mișcarea democratică – pentru Mocioni – este cea care a adus cu o necesitate logică, la *conștiința de sine*, la cea națională și mai ales la *ideea de naționalitate*. Datorită acestora ceea ce înainte era ceva aproape imobil devine *o forță dinamică*.

„*Conștiința națională*, definită de Mocioni, ca reversul spiritual al *elementelor constitutive ale trupului național* – numai în cazuri excepționale aceste două momente n-ar coincide – n-ar avea loc la toți indivizii aceeași

adâncime intelectuală și intensitate morală. Dar dincolo de aceste variații există o *omogenitate esențială*, datorită căreia conștiințele singuratic se contopesc într-o *unitate superioară*, numită de el *sufletul națiunii*”. (Marica, George, Em., *Op.cit.*, p.289)

Cărturarul bănăţean afirma că orice *popor*, ajuns la *conştiinţa naţională*, ar avea dreptul să se constituie într-un *stat independent*, iar viitorul va aparţine *statelor naţionale* bazate în primul rând pe ideea eternă *de drept*, nu pe principiul istoric. În victoria finală a acestei *noi ordine*, sub *egida popoarelor libere*, zace – zicea Mocioni – *însemnătatea epocală a ideii de naţionalitate*, cu consecinţe binefăcătoare atât asupra relaţiilor interne din cadrul statului, cât şi asupra celor internaţionale.

În concluzie, Alexandru Mocioni aduce din nou *importanţa factorului de conştiinţă*, de conştiinţă în sine – *de conştiinţă naţională*, considerată factor motor, de bază, în viaţa unei naţiuni.

La *Aurel C. Popovici*, gânditor şi important om politic, tot bănăţean, *elementul de conştiinţă*, de *conştiinţă naţională* în pulsul vieţii unei naţiuni, constituie *elementul esenţial al concepţiei sale doctrinare*. Conştiinţa naţională este considerată drept *o categorie istorică* ce contribuie la realizarea *aspiraţiilor spre libertate ale unui popor aflat sub dominaţie străină*.

Într-o broşură, intitulată semnificativ *Principiul de naţionalitate*, reluând aici şi unele idei de mare circulaţie din acea perioadă, de la sfârşitul secolului al XIX-lea, privitoare la *problema naţională*, mult discutată în Austro-Ungaria şi nu numai, Popovici aduce în plus o serie de *idei şi elemente referitoare la naţiune* pe care o defineşte şi o argumentează, comentând-o, caracterizând ştiinţific noţiunea, *exprimând în mod deschis tendinţele şi năzuinţele mai noi ale mişcării revendicative româneşti ale perioadei*.

„*Principiul de naţionalitate* încearcă să dea o definiţie corespunzătoare a *naţiunii*, să fundamenteze trăsăturile sale. Dacă ansamblul raţionamentului pune excesiv accentul pe factorul de ordin *ideal*, o serie de observaţii parţiale se disting prin caracterul lor judicios. Dealtfel, în *conştiinţa naţională*, în puterea ei de afirmare, Popovici vedea un *indiciu al capacităţii de iniţiativă şi al înălţimii de aspiraţii spre libertate ale unui popor*. De aici pledoria lui pentru dezvoltarea şi fortificarea acesteia.

Fapt demn de reţinut, Aurel Popovici socotea *conştiinţa naţională* ca pe *o categorie istorică*, nu ca pe o entitate atemporală, abstractă, şi punea *condiţiile dezvoltării sale în raport cu gradul de libertate politico-statală şi culturală*. «Rezultat al culturii unui popor

– scria el – această conștiință se dezvoltă paralel cu *libertatea statului* în care se dezvoltă acel popor, în raport cu progresul culturii». Din faptul însuși al existenței națiunii și al conștiinței naționale, Popovici deducea *legitimitatea* principiului autodeterminării naționale”. (*Istoria filozofiei românești*, Vol.II, p.49)

Cartea lui Aurel C. Popovici este în fond o *conferință* ținută în ziua de 30 ianuarie 1894, la *Ateneul român* din București, conferință ținută la inițiativa lui V.A.Urechia. Motivația editării o găsim în prefața acesteia, în care se menționa necesitatea unor lămuriri pentru a face mai cunoscute unele probleme ce țin de *principiul de naționalitate*, despre care se știau mai puține lucruri, neexistând în acea vreme, în literatura noastră de specialitate, nici o lucrare care să fi abordat subiectul. *Condițiile sociale concrete* făceau necesară cunoașterea acestui principiu ce ar constitui *adevăratul motor* al revendicărilor naționale.

„E caracteristic că în literatura noastră nu se găsește mai nici o scriere despre *principiul de naționalitate*, cu toate că ne găsim în condiții care reclamă, ca natura și putere de acțiune ale acestui principiu să fie pe cât se poate de bine și îndeobște cunoscute de toate părțile societății românești, pentru că în ultimă analiză *acest principiu este motorul tuturor revendicărilor naționale*”. (Popovici, Aurel, C., *Prefață* [în] *Principiul de naționalitate*, București, 1894, p.11)

Broșura, cuprinzând 12 părți, enunța, încă de la început, fiecare dintre *ideile importante* în problema națională, prezentate și ordonate cu pricepere, ca pentru o expunere, ce trebuia să fie bine înțeleasă și urmărită cu interes. *Stilul era unul convingător*, specific de altfel scrierilor sale, în care *rigoarea științifică* se sprijină pe un *bogat material documentar*, bine ales, ca și argument în susținerea ideilor prezentate. Se pornește de la *faptul istoric* dovedit că *Revoluția franceză* a fost cea care a dat tonul și a *vehiculat ideea de egalitate și de libertate a cetățenilor*, iar prin postulatele sale revendicative a dat naștere, într-o formă incipientă, acestui principiu de naționalitate. „Negreșit că în *Revoluția franceză* – afirma Popovici – nu e vorba de naționalism, mai curând de cosmopolitism, cu toate acestea *motorul principiului de naționalitate, pornind de la ideile de libertate și egalitate, legătura lui cu evenimentele veacului trecut, este evidentă*”. (*Ibidem*, p.6)

Cauzele adevărate, de substanță, ce au generat acest principiu de naționalitate, nu sunt însă cele de ordin extern ci se găsesc în tendințele „reacțiunii” de a înăbuși *spiritul național* al popoarelor. De aici și greutatea pe care o pune Aurel C. Popovici pe importanța *reacției naționale față de opresiunea internă* în ceea ce privește potența conștiinței naționale, susținând prioritatea indiscutabilă a *dreptului națiunilor* față de cel al statului imperial.

Ideea a fost întâlnită și la înaintașul său bănățean, în scrierile politice privind problema națională, dar Mocioni nu s-a oprit suficient asupra ei, împiedecat de legalismul său static, dar trebuie luat însă în considerație și momentul istoric în care activează acești doi fruntași politici români când își expun și își susțin convingător ideile politice.

Aurel C. Popovici începea să-și spună cuvântul în politică ceva mai târziu decât Alexandru Mocioni, mai exact în perioada *Memorandului* când își va face loc în *mișcarea revendicativă românească un spirit activ*, mai hotărât și mai tranșant în „chestiunea națională”, spirit cauzat de vădita politică antinațională a guvernului maghiar.

Tendințele de germanizare ale popoarelor din Imperiu, tendințe începute de împăratul *Iosif al II-lea*, iar apoi de *maghiarizare* a unor națiuni în *perioada dualismului*, au trezit la toate popoarele din Austro-Ungaria un val de vii *resentimente* față de limbile impuse cu forța în *detrimentul limbilor naționale*, deșteptând interesul pentru *naționalitatea* lor, pentru *limba maternă*, pusă în pericol de a dispărea.

Trecând la *analiza națiunii*, Aurel C. Popovici susținea în mod just că *o comunitate de limbă* nu constituie singura trăsătură distinctivă pentru definirea unei națiuni. *Limba națională* este, după părerea sa, *unul dintre momentele caracteristice pentru o națiune, dar nu și singurul hotărâtor*. Sunt naționalități – se arată – care în timp și-au pierdut limba lor națională, adoptând o limbă străină, dar nu au încetat însă să rămână o națiune distinctă. Este dat, ca exemplu, cazul Irlandei, unde în urma recensământului din 1881 a reieșit că doar foarte puțini dintre irlandezi mai cunoșteau și mai vorbeau limba lor veche, limba celtă, majoritatea vorbind engleza.

Cu toate acestea *sentimentul național* nu s-a pierdut la irlandezi, continuând pe mai departe lupta pentru câștigarea autonomiei.

Limba națională este socotită de Popovici ca una dintre trăsăturile distinctive și definitorii, de importanță majoră pentru o națiune – un adevăr de necontestat și astăzi. *Limba națională* se constituie ca un puternic liant între grupurile de indivizi aparținând aceleleași naționalități, constituindu-se în același timp și ca un element ce-i diferențiază de alte grupuri sociale, aparținând altor etnii, vorbitori ai unei alte limbi. *Grupurile lingvistice comune* pot să servească ca o primă bază în constituirea statelor naționale.

Limba este un element important ce diferențiază un popor de alte popoare, iar când un popor și-a delimitat limba sa de alte graiuri lingvistice, el a căpătat un element de bază pentru a se transforma din naționalitate în națiune. *Nici un popor nu se poate constitui în națiune dacă nu are o limbă comună, limba națională* ce însă nu trebuie confundată cu dialectele vorbite la nivelul populației respective, nici măcar cu limba populară. *Numai limba literară, expresia lingvistică cea mai îngrijită și mai corectă gramatical, poate juca funcția de limbă națională.*

Un alt factor important în definirea națiunii îl constituie la Popovici *comunitatea teritorială* deoarece un popor risipit – spunea el – fără un teritoriu al său, este lipsit de o temelie sigură și „flotează în aer și nu poate fi recunoscut drept o naționalitate, ca subiect de drept sau ca persoană morală”. (*Ibidem*, p.9)

Singurul factor hotărâtor, de bază, în definirea unei națiuni, îl constituie, după omul politic și gânditorul bănățean, *factorul de conștiință națională*: „Adevărul este că nici originea de limbă, de genere, sau în parte, nici religia, moravurile, comunitatea politică sau teritorială în sine nu constituiesc caracterul naționalității, ci numai *conștiința* ce o are individualitatea etnică despre comunitatea acestor momente, cu alte cuvinte *conștiința națională*”. (*Ibidem*, p.10)

După cum s-a mai afirmat, la Aurel C. Popovici *conștiința națională* este privită și percepută drept o *categorie istorică* și nu ca o *entitate atemporală*, condiționată în dezvoltarea sa doar de *gradul libertăților și a egalităților sociale, politice și culturale* pe care le oferă *statul* cetățenilor săi de diferite etnii.

„Sprijinit pe concepțiile, cu largă circulație atunci în cultura europeană, vizând națiunea – Mancini, R.V. Jhering,, etc – Popovici le folosește pentru a fundamenta o idee pe care a îmbrățișat-o de altfel în întreaga sa operă: *prioritatea națiunii* ca o comunitate istorică națională față de raporturile și legăturile născute din *apartenența la un anumit stat*”. (*Istoria filosofiei românești*, Vol.II, p.48)

Dar, punctul de vedere al lui Aurel C. Popovici, asupra problemei națiunilor, aflate în *granițele* altor state, nu este numai *reflexul* teoriilor epocii în această privință, în special cele a lui Mancini, „reprezentantul școlii italiene de naționalitate”, cel care va sublinia *importanța conștiinței* în determinarea *conceptului de națiune*, dar este și rezultatul unor *observații atente* asupra unor stări de fapt a popoarelor din monarhia Austro-Ungare și ale altor popoare din centrul, sudul și estul Europei aflate sub *impulsul proceselor de transformare socială și al procesului industrial de la începutul epocii moderne*.

Fără nici o îndoială că unele dintre *ideile italianului Mancini*, referitoare la *importanța conștiinței naționale* în viața popoarelor, îi sunt bine cunoscute lui Aurel C. Popovici, fiind chiar citate în lucrare, constituindu-se ca și *argumente* în plus în sprijinul afirmațiilor sale pe această chestiune: „Condițiile firești și istorice – *susținea Mancini* – comunitatea teritoriului, a originii și a limbii nu sunt suficiente pentru a constitui complectamente o naționalitate, așa cum o înțelegem noi. Aceste elemente sunt *o materie inertă*, capabilă de viață dar în care încă nu a fost insuflat duhul vieții. Prin urmare acest spirit vital, această dumnezeiască desăvârșire a *fînței unei națiuni*, acest început al văditei sale existențe constă în *conștiința naționalității*, în sentimentul ce ea *îl are despre sine* și care o face a se constitui *înăuntru și a se manifesta în afară*.” (Popovici, Aurel, C., *Op.cit.*, p.10)

Aurel C. Popovici transpune această idee la *conaționalii săi*, arătând că pentru *români conștiința națională* constă în *conștiința raporturilor întregului neam românesc*, ce are *sentimentul* că este parte constitutivă din acest *neam*, indiferent de *teritoriu* în care locuiește, precum și prin *simțirea* cu mândrie a *originii comune*, fiind pătruns de acei dulci și indefinibili fiori ce năpădesc sufletul la auzul accentelor melodice *ale limbii noastre naționale*.

Conștiința națională este pentru el, în ultimă instanță, o *contopire* cu duiosia cântecelor noastre populare, cu farmecul viu și duios al creațiilor geniului nostru popular, precum și *știința de a privi* – spunea – *cu sufletul și cu gândul în ochii tainici, plini de chinuri și de cuminenie a poporului nostru.*

Tot *conștiința națională* este pentru el și *darul* de a înțelege extrema capacitate a acestui popor de a *genera cultură* și în același timp de a *percepe* durerea ce te pătrunde când îți dai seama de *lăuntrurile nedreptății* ce îl împiedică să devină o națiune fericită *prin cultură și putere economică*, o națiune mare, una singură și nedespărțită de cei din același neam.

După Aurel C. Popovici, om de o aleasă sensibilitate și trăire națională, *lacrimile izvorâte din iubirea de neam și țară* sunt la fel cea mai elocventă expresie a *conștiinței naționale* care este un *sentiment adânc și profund* și de o cotropitoare putere.

În esență, pentru el, *conștiința națională* „este un sentiment izvorât din conștiința a tot ce ține de viața comună a unui popor; din iubirea a tot ce constituie fala și mândria obștească și din stăruința sa spre o liberă dezvoltare a aptitudinilor sale în conformitatea cu firea și cu închinările sale specifice”. (*Ibidem*, p.10)

Pornind de la ideea *dreptului natural*, dar și de la o *teorie juridică*, mai nou pe atunci apărută, formulată de un filosof neoraționalist, dr. Rudolf Ihering, fost profesor la Universitatea din Viena, Popovici susține că *luptele naționale sunt lupte pentru drept*, deci ele sunt cu totul justificate.

Într-o lucrare intitulată *Der Kampf um's Recht*, din care citează Popovici, Rudolf Ihering afirma că „*puterea unui popor echivalează cu puterea sentimentului său de drept*”. Iar despre mânia ce se iscă în sufletul omului în fața „*violentării dreptului*”, același autor susținea că își are originea în *puterea etică a ideii de drept* și ea ar fi cea mai frumoasă și mai înălțătoare dovadă a sentimentului de drept: „*Această mânie pentru violentarea dreptului* – spunea Rudolf Ihering – este fenomenul vijeliei în lumea morală: sublim, majestos în formele sale prin izbucnirea sa nemijlocită, violentă și prin elementara manifestare a *forței morale* care uită și doboară tot ce îi stă în cale”. (Apud, Popovici, Aurel, C., *Op.cit.*, p.15)

Concepția lui Ihering se caracterizează prin accentuarea *elementului finalist al dreptului*. Dreptul trebuie să servească nemijlocit vieții fiind o chestiune de *etică practică*. El nu este un concept logic ci o chestiune reală, presupunând în acest scop o acțiune în sprijinul lui.

De aici, Aurel C. Popovici dezvoltă ideea că *luptele naționale sunt în fond lupte legitime pentru apărarea dreptului la existență* atunci când un popor, conștient de personalitatea sa națională este ținut cu violență sub stăpânire străină. Nu e de mirare – spunea el – că în sufletul său chinuit se trezesc în acele momente „*senzații de dușmănie și de ură contra străinului ce-l apasă*”, îi exploatează capacitatea și îl prigonește în propria lui țară, cu alte cuvinte, cum ar spune Ihering, „*îi violentează dreptul*”. Reacția este evidentă și așteptată să se întâmple. Atunci când o națiune *se vede amenințată* cu exterminarea ființei sale și când este lovită *în inima vieții sale naționale*, ura și înverșunarea împotriva opresorilor îi deșteaptă aceste firești „*senzațiuni*” pornite legitim împotriva străinilor de neam și stăpâni vremelnici, izbucnind cu putere de neoprit, cum zice metaforic Popovici „*ca furtunile mării și vulcanii continentelor*”.

Nu întotdeauna conștiința națională este asociată la ideologul bănățean cu ura față de împilatorii săi. Conștiința națională este în același timp și o probă, o dovadă *a gradului de cultură și civilizație a unui popor*. Pentru Aurel C. Popovici *cea mai concludentă dovadă a existenței conștiinței naționale la un popor este patriotismul*.

În aserțiunea sa întâlnim apoi o *paralelă* făcută între *naționalism și patriotism*, arătându-se că în ultimul timp se regăsesc în „*științele despre stat*” o împărțire a statelor și după substratul lor etnic, în *state naționale*, în care o singură națiune locuiește și stăpânește un teritoriu și state „*polinaționale*”, cum le numește, în care locuiesc mai multe naționalități. *În cadrul statului național patriotismul cetățenilor este necondiționat*.

Alta este situația în cadrul statelor formate din mai multe națiuni, referindu-se, fără îndoială, în primul rând, *la situația* din Imperiul austro-ungar. În cadrul acestor state, naționalitățile sunt animate numai de un *patriotism condiționat* din cauză că *între naționalitate și stat* nu există între cele două concepte un *semn de*

egalitate, cele două noțiuni nefiind identice. Dimpotrivă, între interesele lor fundamentale de existență se pot ivi de foarte multe ori *conflicte*, divergențe flagrante și tendințe recesioniste pe deplin îndreptățite în anumite condiții cauzate de mai mulți factori ce intervin pe parcursul istoric.

Astfel – spune el – *naționalistul*, într-un astfel de stat, de cele mai multe ori *nu poate fi un bun patriot, statul respectiv prin politica sa internă, poate să devină cauza negației naționalității sale*. Aici se refera indiscutabil la situația de atunci a *naționalităților* din cadrul monarhiei dualiste, întrebându-se retoric: „*Care om cu judecată nepreocupată poate cere ca Români din Transilvania, de exemplu, în starea în care sunt ținuți, să contribuie cu dragă inima la înflorirea unui Stat, ce poartă un caracter străin și este negația naționalității lor*”. (Ibidem, p.17)

Față de un asemenea *stat* ce duce o *politică de negare a naționalităților*, ba mai mult, nu poate exista, în cel mai bun caz, din partea *naționalităților* componente, decât o *reacție de indiferență*. *Patria naționalistului adevărat* – se susține în continuare – *este naționalitatea și teritoriul ei, fără considerații la hotarele politice*.

În cealaltă ipostază, opusă, când *statul* nu numai că nu se opune drepturilor *naționalităților* sale, *ci și le sprijină în dezvoltarea lor socială și culturală*, făcându-se și *apărătorul* lor, atunci este clar că *naționalismul devine sinonim cu patriotismul*.

Orice popor conștient de naționalitatea sa, locuind un *teritoriu compact*, ar avea dreptul de a se constitui *într-un stat independent sau a se uni cu un alt stat pe baza comunității naționale*.

Conștiința națională joacă un rol de primă importanță în *făurirea statelor naționale*, dându-se ca exemplu în acest sens *Italia*, care, dacă întregul popor italian nu ar fi fost animat de o singură conștiință, de un *unanim sentiment național*, viu și puternic, nu s-ar fi constituit *în stat național*.

Același rol catalizator îl are *conștiința națională* și în ceea ce privește *libertatea și egalitatea*. Conștiința națională se prezintă și aici, în cadrul acestor categorii, ca un echivalent al forței democratice ce ar aduce după sine la îmbunătățirea vieții material și culturale ale unui popor, „El (Aurel C. Popovici n.n.) *ridică o problemă esențială* în epocă pentru afirmarea *vieții naționale* a poporului român, anume

necesitatea *îmbunătățirii* situației materiale și intelectuale a maselor, creării unor condiții materiale prospere întregii societăți. Într-un autentic spirit pașoptist, *Popovici trasa un plan călăuzitor pentru factorii responsabili ai mișcării naționale și a vieții publice românești*. «Când din principiul de naționalitate descifrăm drepturi naționale de autonomie și demnitate, trebuie să fim gata a folosi această biruință pentru ca întreg *corpul național* să aibă parte de ele. O națiune liberă de jugul străin trebuie să se îngrijească de condițiile materiale ale întregului popor, deopotrivă cu cele intelectuale».” (*Istoria filosofiei românești*, p.49)

Rezultat al culturii unui popor, această conștiință se dezvoltă doar *paralel cu gradul de libertate* – se spune- în care se găsește un popor, *în raport cu progresul culturii și firește cu gradul de inteligență* al acestui popor. Ea, conștiința națională pătrunde în toate straturile poporului, ea ridică mândria sa națională, cultivă sentimentul drepturilor sale și deșteaptă spiritul de independență națională. În această fază de dezvoltare a *conștiinței naționale*, ea devine o forță pusă în slujba dobândirii *drepturilor naționale*, devenind în caz de nevoie o *forță de rezistență* în ceasurile când naționalitatea este „pereclitată sau prigonită”, într-un fel sau altul.

Mijloacele concrete pentru dezvoltarea conștiinței naționale sunt aceleași care se folosesc în toate statele constituționale și libere pentru deșteptarea și afirmarea spiritului cetățenesc și pentru formarea și *cultivarea opiniei politice*. Afară de școală, de dezvoltarea *culturii naționale* în toate sectoarele sale, *mai ales presa, asociațiile și întrunirile publice* au o deosebită putere de acțiune în această direcție: „Astfel – conchide el – *progresul instrucțiunii publice, presa și dreptul la asociere și întrunire*, mai mult sau mai puțin libere sunt *luminile civilizației*, deșteaptă popoarele asuprite de stăpâniri străine și le ridică la conștiința naționalității lor. Deșteptată odată din letargie, naționalitatea asuprită înțelege în curând *identitatea intereselor* sale și se convinge despre importanța capitală ce rezidă în puțința de a-și chivernisi ea singură și nemijlocit, iar nu un popor străin de ea, interesele sale obștești”. (Popovici, Aurel, C., *Op. cit.*, p.20)

Din personalitatea sa națională, din conștiința unei națiuni, ce locuiește pe un teritoriu propriu și compact, se emană, după gânditorul bănățean și drepturile sale naționale.

Accentuează *elementul teritorial și compactitatea populației* pentru că este peste puțină a se recunoaște *drepturile naționale* unei naționalități care nu este stabilită pe un teritoriu compact și propriu, *strămoșesc*, ci este risipită în enclave, pe teritoriul mai multor state, înconjurată și fracționată de unul sau mai multe popoare preponderente ca și număr, teritoriu și *conștiință națională*.

Prin *drepturi naționale* Popovici înțelegea nu numai drepturile privitoare la libera folosire a *limbilor naționale* ci acele drepturi care să contituie *baza dreptului public* al unei naționalități. De aceea el afirmă că *fiecare popor conștient de naționalitatea sa, locuind pe un teritoriu compact, are dreptul de a se constitui după propria sa voință într-o formă de stat independentă sau a se uni cu un alt stat pe baza comunității lor naționale*. Acesta ar fi momentul „*alcătuitor de state*”, bazate pe principiul firesc de naționalitate.

Având ca model de referință cartea lui I.C.Blutschli – *Allgemein Staatslehre*, Stuttgart, 1886 – în care se afirma că „la început națiunea este numai o comunitate culturală și nu politică”, Popovici continuă și dezvoltă această idee arătând că îndată ce o națiune este pe deplin conștientă *de comunitatea sa intelectuală* se deșteaptă în ea gândul și voința de a dezvolta din această comunitate *o deplină personalitate* și de a forma, printr-o voință comună, *statul dorit*, constituindu-se astfel într-o *formă de stat*.

Acest *drept* al naționalităților rezultă din *conștiința națională*, care pretinde constituirea unei naționalități într-o formă de stat ce se întemeiază pe baza *suveranității naționale* și prin voința poporului conștient de naționalitatea sa. Cu aceasta este motivat și *dreptul naționalităților de a ieși din legăturile politice străine și a se uni* cu eventualele state de naționalitate comună, *într-un singur stat național și independent*.

Acesta este principiul de naționalitate care conține în esență două tendințe: constituirea unei naționalități într-o formă de stat și unirea politică a națiunilor dezmembrate până atunci.

Cu toate drepturile câștigate, până în acele momente istorice, *principiul de naționalitate* – constată Popovici – *nu este încă recunoscut de dreptul internațional.*

Se dau ca exemplu *formarea unor state naționale* cum ar fi cazul Germaniei, Italiei ori a României, bunăoară, care s-au realizat, cu precădere, mai mult *pe baza dreptului istoric.* Mai mult, după 1870, s-a putut bine observa chiar *o reacție* împotriva principiului național, la unele state europene. Aurel C. Popovici este convins că mersul acestui firesc principiu democratic, ce ține *de epoca modernă,* impus de noile condiții social-istorice, nu va putea fi oprit, *denunțând* în același timp *politica deznaționalizării forțate* prestată în cadrul Austro – Ungariei. „*Este cert* – afirma el cu multă certitudine - *că principiul de naționalitate nu poate să dispară din lume pe câtă vreme nu va fi satisfăcut*”. (*Ibidem*, p.27)

Doctrinarul român nu contestă însă faptul, luat ca argument de unele state europene, că de-a lungul istoriei, în cu totul alte condiții social-istorice, s-a putut observa o serie de *asimilări etnice naturale,* considerate ca o formă normală a luptei dintre popoare, supraviețuind doar cele puternice.

Încă din antichitate sute de popoare au dispărut, datorită acestui proces firesc, servind „de material uman pentru mărirea și consolidarea altor națiuni”. Prin acest proces de asimilare etnică au trecut mai toate națiunile moderne încât se afirmă că nu mai există astăzi în Europa națiune despre care să se spună ca ar fi *etnicește curată.* Procesul asimilării etnice a fost considerat firesc, asemenea unei selecții naturale între popoare. Poporul, ce în fireasca *luptă pentru existență,* s-a dovedit a fi mai *puternic,* ca o fatalitate, *absorbea și asimila,* prin forța sa, alte popoare. Dar pașii de atunci ai istoriei s-au pierdut în timp, *iar istoria și-a îmbrăcat cu totul alte haine.* Pentru Aurel C. Popovici, *prezentul timpului* său presupunea ca în acele condiții social-istorice, *un popor conștient de identitatea sa națională,* aflat sub dominație străină, *trebuie să se deștepte,* „să se miște – spunea – pentru a scăpa de primejdia *asimilării naționale*”, dacă dorește să trăiască *ca popor distinct,* ca națiune de sine stătătoare. *Era cazul românilor din monarhia Austro – Ungară,* dar și a altor națiuni din monarhia dualistă.

În acele momente istorice sunt *popoare conștiente*, naționalități supuse dominației străine, care *au ajuns a înțelege comunitatea intereselor lor naționale* și astfel *drepturile naționale* pentru care luptă, nedorind a fi asimilate prin forță, prin constrângeri de orice fel.

Aurel C. Popovici *ripostează* aici unor intenții tendențioase, din acea perioadă, ce susțineau cu convingere că *popoarele mai mici* din Austro-Ungaria ar urma, în mod firesc, *un proces de asimilare*. Se pornea teoretic, de la o interpretare forțată, partinică, *a teoriei darwiniste*, asupra selecției naturale. Era și cazul sociologului austriac *L. Gumplowicz*, care pledează pentru dispariția, prin asimilare, ale acestor popoare.

Asimilarea forțată, vehiculată și de sociologul austriac, considerată de Popovici drept una *artificială*, va fi condamnată și comparată cu „*un război de cucerire*” a unei națiuni. Astfel asemenea unui război pe viață și pe moarte, ea nu poate fi decât *condamnată* din toate punctele de vedere ale *civilizației moderne*: „Sunt însă în Europa state compuse nu numai din câmpuri etnice, cum am zice, ci din mai *multe naționalități* distincte și deplin conștiente. În unele din aceste state se crede a se putea asimila aceste naționalități prin *proceduri artificiale*. Asimilarea etnică naturală este o formă a luptei pașnice și lente între popoare. Ea se petrece în conștient, fără nici o împotrivire, ca prin vis.

Din contră, *asimilarea artificială, nedreaptă și condamnabilă din toate punctele de vedere ale civilizației moderne, este un război de cucerire, este declararea fâțișă a luptei de rasă dus pe viață și pe moarte*”. (*Ibidem*, p.31)

Mijloacele folosite în acest scop sunt în general dintre *cele mai reacționare*, ele vizând mai ales în a nimici *vibrația conștiinței naționale*, ca astfel naționalitățile predestinate a fi absorbite de alte naționalități să fie mai întâi prefăcute în „*materii inanimate, în populație medievale, adormite și astfel nesimțitoare*”. Acestor naționalități *li se tăgăduiește* însăși *caracterul lor de naționalitate*, exemplul concret constituindu-l și *românii* din cadrul monarhiei Austro-Ungare.

În consecință, se mai menționează, *naționalitățile supuse asimilării forțate li se interzice de a avea reprezentanți în*

conducerea treburilor statului iar limba națională este interzisă de a fi folosită în școală și în viața publică. Sunt anulate, prin lege, drepturile politice și cele de întruniri. Libertatea de presă este anulată și ea practic, existând cel mult pe hârtie, iar mai toți bărbații de seamă ai națiunii, care au avut curajul civic de a-și ridica glasul pentru drepturi naționale, sunt înlăturați practic din viața publică, prin diferite procedee, unii fiind chiar condamnați la ani de pușcărie.

În această situație de luptă pentru supraviețuire etnică, *conștiința națională* devine cea mai reală forță de rezistență în contra asimilării forțate, impusă prin constrângerea dreptului la libertatea de manifestarea deplină a ființei naționale. Dezvoltarea conștiinței naționale face iluzorie tendințele de asimilare forțată a unei națiuni.

Plecând tot de la teoriile dreptului juridic ale lui Ihering, Popovici consideră, pe bună dreptate, că lupta de afirmare națională este pe deplin motivată și în legalitate în asemenea state ce promovează principiile despotice de guvernare asupra supușilor de alte etni.

Împiedecate în folosirea mijloacelor constituționale de luptă, prigonite pentru manifestarea conștiinței lor naționale, acestor naționalități nu le mai rămâne decât soluția rezistenței hotărâte, dreptul legitim chiar a folosirii violenței, ca ultimă formă de luptă, dacă doresc să-și păstreze cu orice preț individualitatea lor națională, căci spunea Ihering: „Puterea de reacțiune a sentimentului de drept în contra violațiunii ce i se face, este o probă despre sănătatea sa”.

Continuând această idee, Aurel C. Popovici face apologia dreptului la revoluție, arătând că acest drept de ripostă la violență este un drept vechi, legalizat chiar de dreptul roman: „În lumea elină și romană jurisprudenții erau de acord în a susține dreptul individului în a folosi, în ceasuri de legitimă apărare, violența în contra violenței – *vinvi repellere omnes leges amniaque jura permitunt*”. (Ibidem, p.35)

Revoluția ar fi deci o consecință firească a dreptului individual de legitimă apărare, dar mai ales a națiunilor împotriva acelorora care se fac vinovați „de crima asasinatului popoarelor”.

Acest drept la revoluție, în asemenea împrejurări, este legitim și Popovici citează mai mulți gânditori politici ai timpului

care susțineau această idee, amintind aici pe: Henry Thomas Buckle, Blumschli, Palma Mancini, considerând că numai „*ideologii doctrinari*” mai pot doar să-l conteste.

Viabilitatea și punerea în practică a principiului nu este însă suficientă doar pe baza *reflectărilor academice*, cum le numește, ci este necesar și ca *un popor să fie capabil să-l pună în aplicare prin puterea sa*, prin capitalul de putere de care, fără nici o îndoială, dispune în momentele de cumpănă pentru viața sa națională.

Cele *două momente esențiale* ale principiului de naționalitate: *autonomia* cât și *rezistența* în fața despotismului sistemului guvernamental ce promovează politica în forță de „*asimilare artificială*”, nu pot avea decât o pură valoare teoretică câtă vreme nu se sprijină pe „*puterea reală*” a întregii națiuni în cauză.

Noțiunea de putere a unei națiuni este considerată o *noțiune generală*, iar elementele sale de căpetenie sunt: *cultura, finanțele și după cum afirmă „puterea brațelor în împrejurări”*.

Pentru ca membrii unei națiuni să înțeleagă toată importanța *cauzei lor naționale* ei trebuie să ajungă la un grad înalt de cultură „*a minții și a inimii*”, fiind necesar pentru aceasta ca națiunile să-și cultive și să-și dezvolte în primul rând, *cultura* sub influența nemijlocită a *principiului de naționalitate*.

Se reclamă, în acest sens, *cunoașterea și apropierea* cât mai mult de minunatele *creații populare*, care să influențeze formarea *sensibilității naționale* la tineretul națiunii, începând încă din anii prunciei.

Fără a nega valorile culturale ale altor națiuni, cărturarul bănățean pune accentul pe *cultivarea națiunii într-un spirit autentic de cultură tradițională*, înlăturând *imitațiile* de la alte popoare ce nu se potrivesc, ce *nu sunt specifice națiunii* respective.

Aurel C. Popovici, ca un fin și rafinat intelectual, înțelegea perfect raportul ce trebuie să existe între *cultura națională și patrimoniul cultural universal*, bun al întregii omeniri, precum și *importanța* de necontestat pe care o are *cultura universală* pentru *cultura națională*. Ba mai mult, arată că este de datoria fiecărei națiuni să *contribuie* prin cultura ei *autentică*, specifică și inconfundabilă la *sporirea zestrei patrimoniului cultural universal*. „Mai ales pentru națiunile culturalicește tinere este indispensabil ca

ele să se răcorească la *izvoarele cumiinției națiunilor înaintate*. De aici nu urmează, că influențele culturale străine trebuiesc aduse acasă și aplicate așa cum sunt. Din contră, *tendința* unei națiuni trebuie să fie *de a pătrunde* în cultura mai înaintată a mai multor națiuni, *a alege motivele de civilizație, a le adapta firii sale specifice și astfel a le naționaliza*". (Ibidem, p.35)

Cu un profund și vibrant sentiment, încărcat de *patriotism*, vorbește în continuare despre *cultura noastră națională*. Chiar dacă creațiile izvorâte din sufletul și simțirea acestui neam, prigonit și schingiuit de veacuri în ființa sa națională, nu ating măiestria și finețea marilor capodopere ale culturii universale, ele însă, aceste creații, mărturisește, ne emoționează și ne impresionează până la lacrimi, pentru că ele fac parte din *ființa noastră națională*. Ele ne fac să ne gândim și să ne regăsim *în tristețea, jalea sau bucuria* pe care le exprimă: „Ascultăm cu plăcere simfoniile lui Beethoven, dar și *doina jalnică de munte* cântată pe corzile inimii noastre, deși muzica lui Beethoven este artă, iar doina noastră nu e decât jeluirea Carpaților care au adăugat și au adăpostit *copilăria noastră*”.

Sunt superbe «*Rimele*» lui Petrarca, tragediile lui Racin «*All'Italia*» lui Leopoldi, ceea ce însă nu împiedecă pe amatorii români ai acestor poeți străini de a se desfăta în «*Pastelurile*» lui Alecsandri, a se recreia la «*Fântâna Blanduziei*» și a se înduioșa la lira lui Eminescu.

Sunt modeste creațiile culturale ale acestui de veacuri schingiuit popor românesc, dar sunt ale noastre, sunt elemente ale *individualității* noastre, *sunt sânge și carnea noastră*". (Ibidem, p.40)

Necesitatea unei culturi naționale este considerată de ideologul bănățean drept *o chestiune vitală pentru viața oricărei națiuni*. Fiecare popor este dator să creeze „monumente originale pentru cultură”, care să-l reprezinte și în același timp să-l așeze în rândul popoarelor civilizate.

În ultima parte a *Principiului de naționalitate*, Aurel C. Popovici abordează și dezvoltă ideea *raportului dintre ideologia socialismului și problema națională*. După cum bine este cunoscut, sfârșitul veacului al XIX-lea se caracteriza, în planul contextului european, printr-o puternică *dezvoltare industrială* ce în mod firesc va aduce după sine la o creștere numerică a *muncitorimii* în marile

orașe, modificând radical *suprastructura socială*, atrăgând după sine *o nouă regândire* a problematicilor generate de evoluția economică și socială.

În contextul gândirii social – politice și filosofice vor apărea *noi curente și orientări ideologice* menite a încerca soluționarea *pe plan teoretic* a problemelor ridicate de organismul economic în plină dezvoltare.

În cadrul unui generos și autentic *spirit democratic*, ce aparține a celei perioade de progres economic, mulți dintre *intelectuali cu idei progresiste* vor încerca a cunoaște și a înțelege, ca pe o noutate ideologică, *orientarea doctrinei socialiste* ce câștiga adepți și teren în țările dezvoltate industrial din Europa.

Aurel C. Popovici, la fel ca și alți gânditori pe planul social-politic ai timpului său, se va apropia cu un vădit interes de *ideile de egalitate și dreptate socială* vehiculate de liderii mișcării socialiste și *va căuta să găsească apropieri și similitudini între ideile sale expuse în cadrul principiului de naționalitate și aspirațiile socialismului.*

În broșura sa arată că, după câte cunoaște, *socialismul are în esență, drept scop, ideea de egalitate*, idee ce se regăsește exprimată și în *principiul de naționalitate*. De asemenea socialiștii protejează și susțin utilizarea *limbii naționale*, dorind ca fiecare dintre popoare să aibă dreptul să o folosească și să se bucure de aceasta în oricare împrejurare, fără a se impune o anumită limbă oficială. „Am avut prilejul – scria Aurel C. Popovici – să asist la întruniri socialiste în Austria. Se vorbea pe rând aproape în toate limbile poliglotului Imperiu. Dar nimeni dintre asistenți n-a cutezat sau n-a voit să ceară ca discuția să se facă într-o singură limbă, bunăoară în germană, iar toate celelalte limbi să fie excluse. Mă gândeam atunci la mine; ia să protesteze socialistul german în contra discuțiilor cehe, poloneze, etc., și momentan ar izbucni puterea de acțiune a *principiului de naționalitate*, imediat s-ar ivi chestiuni naționale”. (*Ibidem*, p.43)

Ținând cont de *principiul democratic*, politologul român va căuta a găsi și *alte apropieri* între ideile sale exprimate în cadrul *Principiului de naționalitate și ideologia mișcării socialiste* din acea fază incipientă a afirmării sale pe arena politică europeană.

Pornind de la unele afirmații, ce susțineau ideea că socialismul ar înăbuși principiul național, Aurel C. Popovici

argumentează că din contră *aspirațiile doctrinare socialiste* nu sunt nici ele „*decât o formă mai mult în dezvoltarea principiilor egalitare*”, arătând că de fapt se dorește ca munca muncitorilor să nu servească doar intereselor celor privilegiați, avuți, iar plus valoarea rezultată din munca acestora să fie repartizată, *în proporții egale*, între toți cei care o produc. „*Socializarea*”, de care se vorbea, nu trebuie înțeleasă și identificată în mod strâmt doar cu satisfacerea nevoilor materiale, căci necesitatea *emancipării culturale* va exista iar „*îndestularea materială*”, a celor mulți, nu are cum să ducă la *dezinteresul muncitorilor față de problemele lor naționale*: „În momentul când muncitorii vor putea satisface toate lipsurile lor materiale, pentru care luptă astăzi, se vor mulțumi ei cu traiul fizic al Europei? Nu sunt și ei oameni? *Nu vor simți ei necesitatea alimentației intelectuale?* Dar nu o simțesc ei chiar astăzi? *Da, desigur ar fi absurd a crede, că atunci de dragul bunului trai material, Românii și Slavii, de pildă, se vor învoi a fi maghiarizați sau vor renunța la ideile lor naționale de care sunt animați*”. (Ibidem, p.41)

În continuare, Aurel C. Popovici, abordând *aspectul social al națiunii*, ridică problema *îmbunătățirii* situației materiale dar și *intelectuale*, ale celor mulți, după ce o naționalitate s-a eliberat de jugul străin. Din nou, într-un autentic spirit pașoptist, se trasează un viguros și minuțios *plan* care să concure *la propășirea națiunii* căci: „*Când din principiu de naționalitate derivăm drepturi naționale de autonomie și unitate, trebuie să fim gata a folosi această biruință pentru ca întreg corpul națiunii să aibă parte de ele*”. (Ibidem, p.44)

Fără îndoială, după analistul bănățean, un *rol important*, în îmbunătățirea vieții social – economice, ce atrage după sine *ideea de progres și prosperitate* a poporului, *îl au de jucat personalitățile politice* care vor conduce națiunea devenită liberă, acei „*bărbați*” ai țării ce și-au făcut *un ideal măreț* din a servi doar *interesele națiunii* lor: „*Idealul bărbaților care luptă pentru libertatea națiunii lor trebuie să aibe forme concrete și bine definite. Îmi închipui că acești bărbați sunt conduși de râvna de a vedea întreg poporul liber și stăpân pe pământul său; de a contribui ca acest popor, ieșind din mizerie, să trăiască în sate mari, frumoase, bogate, în case netede și igienice și în moravuri potrivite; ca astfel acest popor, trupește sănătos și stăpân pe*

roadele muncii sale, să treacă printr-un *sistem de instrucțiune adaptat trebuințelor sale adevărate*, ca într-adevăr să aibă parte de *cartea cenvață*, ca tot rațional să-și *cultive averea pământescă și puterile intelectuale*. [...] *Orașele prospere să fie centre de lumină, centre de cultură a patriotismului, sincer dădător de viață*". (Ibidem, p.44)

În finalul expunerii sale, de la *Ateneul român*, devenită în scurt timp o mică carte, bine primită în cercurile politice românești, Aurel C. Popovici își exprimă convingerea în triumful tezelor expuse în *Principiul de naționalitate ce au viabilitate în contextul social-politic existent la sfârșitul veacului al XIX-lea în multe state din Europa*. „*Națiuni întregi – se spune – stau azi înrolate sub drapelul principiului de naționalitate, o lume întreagă de tinere popoare reclamă locul lor sub soare. Trumful principiului e sigur pentru că temelia sa este cultura, iar aliații săi sunt legile de fier ale naturii*”. (Ibidem, p.45)

d) Soluționarea problemelor naționalităților din Austro-Ungaria în scrierile social-politice ale lui Aurel C. Popovici

Constituirea, în 1867, a *statului dualist austro-ungar* a fost rezultatul *manevrelor politice tacite și a înțelegerii*, în cele din urmă, a *oligarhiei financiar – industriale cu aristocrația latifundiarilor de pământ* din cele două state, având ca scop asigurarea pe mai departe a *dominației economice* printr-o mai bună și mai eficientă supunere a *tuturor națiunilor și grupurilor naționale* de pe întinsul teritoriu al Dunării de mijloc.

Tot atât de adevărat este, în același timp, că instituirea noului stat dualist Austro-Ungaria, a fost și *urmarea unor acțiuni politice* neduse până la capăt și sortite *eșecului*, cum fusese acea încercare nereușită de făurire a unei *națiuni unice și a unui stat unitar național german* (Gross-deutschland), care s-a năruit în 1848 la Frankfurt, iar mai târziu la Sadowa când germanii din Austria s-au văzut, în 1871, chiar eliminați din acest stat, deși erau o națiune majoritară, ajungând apoi în minoritate în cadrul Imperiului.

Pe de cealaltă parte era și *eșecul de făurire a unui stat național independent maghiar*, eșec datorat și *intervenției armatelor austriece și ruse*, în 1849, dar mai ales *propriilor greșeli ale*

guvernului revoluționar maghiar ce n-a știut a câștiga aliați în națiunile oprimate ale Imperiului, *nerecunoscându-le drepturile legitime*, cum a fost și cazul națiunii române, majoritare în Transilvania. Se întruneau astfel, în cadrul *constituirii* statului dualist, *două puternice oligarhii*, rănite în propriul orgoliu de mărire, ce nemaivând nici o altă șansă *și-au asumat rolul* de a controla și a stăpâni împreună națiunile slave și romanice pentru a le putea exploata și supune după propriile lor interese.

Complexitatea problemei naționale, din noul Imperiu, consta nu numai în *numărul mare de națiuni și naționalități* înglobate dar și din faptul că unele dintre acestea, cum au fost *italienii, sârbii și românii* aveau deja în afara granițelor Monarhiei *state naționale*, bine constituite și independente cum erau: *Regatul Italian, Regatul Sârbesc și Regatul Român*.

Constrângerile și măsurile dure, luate de guvernanții statului dualist, nou format, *de stopare a dezvoltării economice ale națiunilor supuse* și de încercarea în forță de *asimilare forțată* a acestora, va declanșa, după sine, *o reacție* soldată cu un val de nemulțumiri culminante prin *ridicarea stindardului luptei naționale*, cum se va întâmpla și în cazul românilor din Imperiu, nu demult format.

Soarta Imperiului, devenit mereu scena unor aprige *conflicte social-naționale*, a ajuns a îngrijora și în același timp să constituie *un alarmant semn de întrebare* și pentru cei care i-au dat naștere, inclusiv pentru principele moștenitor *Frantz Ferdinand*, succesorul la tronul imperial.

Oamenii politici, chiar din cadrul Curții Imperiale, urmăreau cu îngrijorare cursul frământărilor naționalităților subjugate ce își *revendicau drepturile* și își exprimau *demnitatea lor națională* prin o serie de *proteste*, la nivel parlamentar, prin *oamenii lor politici* ale căror voci se făceau tot mai clar simțite și în gazetele vremii, prin *condamnarea* politicii monarhiste de la Viena, dar mai ales pe cea a deznaționalizării forțate urmărită de Budapesta.

Astfel, în Austro-Ungaria vor apărea o serie de *orientări*, chiar curente oficiale, unele grupate și în jurul principelui moștenitor *Frantz Ferdinand*, curente ce căutau a *rezolva* problemele disputate și spinoase ale națiunilor, căutând o soluționare al acestora și în

ultimă instanță de a salva, de la *dezastrul iminent*, poligotul imperiu aflat în prag de prăbușire.

Două dintre soluțiile politice au ajuns să fie luate în considerare, în mod oficial, de *Curtea Imperială*, cea *social-democratică*, propusă de K. Renner și Otto Bauer, dar mai ales cea a lui *Aurel C. Popovici*, care va fi contactat de urgență chiar de către aghiotantul principelui moștenitor și instalat la Viena, în palatul arhiducelui, Belvedere, pentru a discuta și pune în pagini noua constituție ce își dorea *revizuirea legislativă și politică* a bătrânei monarhii.

a) *Teoria social-democratică* a lui K. Renner și Otto Bauer, expusă în lucrările acestora, avea o *bază idealistă*. *Națiunea*, pentru ei, nu era o *categorie istorică*, supusă legilor dezvoltării sociale, ci doar *una psihologică*, un factor de conștiință.

Neînțelegând astfel națiunea drept o categorie istorică bine constituită, cu legi proprii, cei doi doctrinari politici *au respins* din capul locului *ideea de autodeterminare națională* și chiar de *independență a națiunilor* asuprite din cadrul unui stat multinațional, impropriu dezvoltării firești a spiritului național. *Otto Bauer* preconiza doar transformarea Austro-Ungariei într-un *stat federal* organizat doar pe baza *comunităților naționale după principiul autonomiei exteritoriale*, al autonomiei *național-culturale*, iar K Renner ce va deveni, înspre sfârșitul războiului, susținător al concepției *Mitteleuropa*, a lui Nauman, preconiza doar constituirea în Europa centrală a *unui stat puternic supranațional*.

b) *Problema soluționării naționale*, din cadrul imperiului bicefal, a fost abordată și de *Aurel C. Popovici* în lucrarea *Cestiunea națională și modurile soluționării sale în Ungaria*, Sibiu, 1894 și chiar, ceva mai devreme, în *Iredentismul daco-roman*, articol apărut în 1892, în care se arată că Imperiul Austro-Ungar nu va putea să supraviețuiască, în actualele condiții, decât numai dacă se va transforma într-o *federație liberă și monarhică*.

Ideea de federalizare, de soluționare pe cale pașnică, firească a problemelor naționalităților din Austro-Ungaria, nu era nouă, fiind întâlnită și dezbătută în mai multe articole politice ale vremii, uneori și în presa din România.

De altfel, în din timpul *revoluției din 1848*, chiar și la Viena, erau oameni politice ce propuneau *ideea federalizării monarhiei*.

În Regatul Român, *Mihai Eminescu*, gazetar la ziarul *Timpul*, încă din anul 1880, semnala gravele probleme cu care se confruntau naționalitățile în cadrul imperiului bicefal în articolul intitulat *Austro-Ungaria și naționalitățile*, arătând câteva dintre doleanțele vitale ale acestora pentru *supraviețuirea ființei lor naționale*: „Ceea ce cer ele (naționalitățile n.n.) este ca *învățământul* să fie cât se poate *în limba națională*, ca autoritățile să primească și să dea curs reclamațiilor asemenea în limba cea pricepută de populațiuni, în fine *ca nici una din naționalități să nu fie oprită a-și iubi patria, limba și istoria* în chipul ei, după cum o înțelege, în forma familiară și atrăgătoare a tradiției, a limbei, a rasei locale. [...] *Spiritul omenesc nu se poate dezvolta în libertate* – mai spunea Eminescu – *fără limbă, și anume fără cea învățată din capul locului, cu toată bogăția ei de nuanțe, cu toată virginitatea cu care a fost percepută din mintea copilărească*”. (Eminescu, Mihai, *Opere, XI, Publicistică*, 17 februarie – 31 decembrie 1880, Editura Academiei R.S.R., București. 1984, p.124) Gazetarul român era ferm convins că „*fără o schimbare de sistem*”, de ordin legislativ și o cu totul *altă viziune politică* în privința naționalităților, „*această monarhie vecină va fi teatrul unei zadarnice risipe de puteri*”, în care toate guvernele „*nu vor ajunge la scopul lor*”, iar *problema naționalităților* va ajunge mereu deschisă ca o *problemă prioritar de rezolvat* pentru monarhia de la Viena.

Pentru Aurel C. Popovici, *ideea de federalizare* a monarhiei, susținută în *Cestiunea națională și modurile soluționării sale în Ungaria*, constituia doar o *tactică* necesară dezvoltării *mișcării de emancipare a națiunilor*, văzând pe moment, în acest *stat federal* un teren fertil pentru dezvoltarea și realizarea principiului de *naționalitate*.

Încă din prefață, pornind de la *analiza stării de spirit* încordată din sud-estul Europei, se remarcă faptul că *emanciparea națională*, stimulată și de dezvoltarea industrială, de la sfârșitul secolului, a adus după sine o *întărire a conștiinței naționale*. Popovici avertizează, încă de la începutul cărții, că aceste popoare *înstrăinate* de patria lor naturală, aflate, pe moment, sub guvernare

străină nu mai pot fi oprite din drumul lor pentru câștigarea drepturilor lor naționale.

În primul capitol se tratează importanța de facto a problemei naționalităților din Ungaria, debutând cu un motto în limba engleză, arătându-se că *progresul* pe calea câștigării libertăților și a drepturilor firești ale națiunilor este asemenea unui puternic și nestăvilitor torent de apă ce nu mai are cum să fie ținut și nici împiedecat din curgerea sa.

Ca urmare a *progresului* economico-social și cultural, prin propagarea în rândul popoarelor subjugate a *idealului democratic*, triumful *principiului de naționalitate* nu mai poate să fie contestat, fiind o realitate: „*Ei bine, eu întreb, cum poate cineva crede că, pe lângă un progres continuu al instrucțiunii maselor populare și în fața acestor mari curente democratice, ar fi cu puțință a împiedeca triumful principiului de naționalitate?*” (Popovici, Aurel, C., *Cestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria*, Sibiu, 1894, p.3)

Ideea federalizării democratice trebuie privită în cartea lui Popovici, scrisă în acele încercate timpuri, ca pe o *soluție salvatoare* pentru situația națiunilor din Austro-Ungaria, dar și pentru *alte națiuni*, ce puteau fi cu ușurință înghițite *prin asimilare forțată de marile imperii*, deosebit de agresive, cum era și cel *țarist*, ce-și întindea stăpânirea peste mai multe națiuni.

Din acest punct de vedere, *neexistând* în acele momente istorice nici o altă posibilitate pentru soarta națiunilor *incorporate forțat* înglobate forțat în puternice state multinaționale, ideile și soluțiile lui Aurel C. Popovici trebuie privite sub *aspect pozitiv*, având chiar un conținut democratic, înaintat, pe calea *salvării națiunilor oprimate*, prin încercarea de protejare a ființei lor naționale. „*Sunt Român, cunosc primejdia și mă îngrozesc, când îmi dau seama cât de nemilos ar putea exploata rușii sentimentele de nemulțumire de care sunt sbuciumate astăzi naționalitățile din întreaga Austro-Unagarie*”. (Ibidem, p.6)

Într-un alt capitol, discutând *situația din monarhie*, se referea la *eșecul politic de maghiarizare forțată* a națiunilor nemaghiare înglobate, arătând că aceasta este imposibil de realizat în acel moment istoric, din *două importante motive*, și anume că

procesul de maghiarizare *nu a fost posibil* și nu s-a realizat în decurs de 1000 de ani iar, în al doilea rând, *amplourea și progresul* făcut în promovarea *ideilor principiului de naționalitate* împiedică din capul locului punerea în practică a maghiarizării, cu toate măsurile și prigoana îndreptată asupra dezvoltării naționalităților nemaghiare.

În *soluția de federalizare*, soluție propusă la sfârșitul cărții, Aurel C. Popovici vedea doar *o măsură tactică temporală*, pusă cu precădere în *slujba emancipării naționale*, a protejării și cultivării în continuare a principiului de naționalitate, *federalizarea dând doar pe moment posibilitatea de autonomie* a tuturor popoarelor incluse în cadrul unor imperii, asigurându-le vremelnice „*cel mai puternic scut al libertății și mijloc de cultură și civilizație*”. (Ibidem, p.36)

Adeziunea sa deplină însă la ideea federalizării apare ceva mai târziu în lucrarea care-i va aduce *o notorietate europeană* în cadrul gândirii social-politice a timpului. Este vorba de *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*.

Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich – Ungarn, carte apărută la Leipzig, în 1906 ce va fi tradusă în limba română, abia la sfârșitul perioadei interbelice de dr. Petre Pandrea, sub un titlu semnificativ pentru ideea centrală a lucrării: *Stat și Națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*.

„Titlul românesc al cărții lui Popovici scoate reușit în evidență una dintre *ideile centrale* care o străbate, anume *prioritatea dreptului națiunii* în raport cu cel *al statului* și prin urmare, *modelarea formei de stat* în conformitate cu *cerințele vieții naționale ale popoarelor*. Cartea lui Popovici este însă preponderent o carte de

politică național-statală, *un proiect de reorganizare a Austro-Ungariei, iar nu un sistem teoretic de cercetare a națiunii și formelor statale*”. (*Istoria filosofiei românești*, Vol.II, Editura Academiei R.S.R., București, 1980, p.59)

Încă de la apariție, cartea lui Aurel C. Popovici a fost primită cu mult interes în cercurile oamnelor politici din Europa, dar mai ales de către ideologii Partidului Catolic din Austria, Albert Gessunn și Karl Lueger, ba mai mult chiar și de însuși moștenitorul tronului Austro-Ungariei, arhiducele *Frantz Ferdinand*, interesat de *ideile reformatoare* ale imperiului său, propuse în carte.

Acesta din urmă luase hotărârea de a organiza viitorul Imperiului, la urcarea pe tron, după *propunerile de federalizare* administrative și legislative stipulate de doctrinarul bănățean în lucrarea sa. După cum s-a mai menționat, Aurel C. Popovici va fi chemat la Viena, la palatul Belvedere, „în laboratorul politic al Imperiului”, unde împreună cu pater Augustin Gallen, confesor al familiei arhiducale, vor pune la cale *noua constituție* a viitorului stat federal.

Gândită și scrisă în primii ani ai începutului de secol 20, pe când guvernul dualist își intensifica tot mai dur politica de deznaționalizare forțată a naționalităților nemaghiare, îngrădindu-le mereu drepturile, cartea lui Aurel C. Popovici părea, pe moment, *variantea cea mai potrivită* oferită atât *pentru imperiali*, ce căutau o soluție *de salvare* a Imperiului, cât și *pentru națiunile* înglobate, sortite în timp asimilării.

Cartea *Stat și Națiune. Statele Unite ale Austriei Mari* este structurată în două părți. *Prima parte* analizează monarhia dualistă din toate punctele de vedere, politic, economic, cultural, având capitole ca: „Politica austriacă a națiunilor”, „Eșecul politicii de maghiarizare a națiunilor”, „Prăbușirea dualismului”, etc., pline de *cutezanță critică*, dar respectând adevărul social-istoric. *Concluzia generală* și firească ce se desprinde este cea de *falimentare a sistemului*, de prăbușire, datorită unor *cauze obiective*, a întregii monarhii structurate încă pe *principii feudale*, într-o epocă modernă. Tot în acest capitol se *lansează teza de reclădire a imperiului*, însă pe cu totul alte principii, constituindu-se și reclădindu-se administrativ într-un *mare stat federal*, bazat pe *drepturi egale* ale națiunilor, ce vor forma *Austria Mare*.

Partea a doua a cărții intitulată *Zidirea nouă a Austriei Mari*, cuprinde, printr-o pledoarie de avocatură politică, *structura viitorului stat federal*, conturat și explicat juridic în cele mai mici detalii începând cu *mecanismul funcționării sistemului federativ* și terminând cu *princiipiile de bază* ale noii construcții statale.

Lucrarea, pe lângă *interesul politic* pe care l-a stârnit în acele tensionate momente sociale și politice din Europa, s-a impus și printr-o impresionantă argumentare și bogată documentare prin arabescul ideilor, înlănțuirea lor și furtuna pasională, într-o splendidă „avocatură de idei”, nota în prefață *dr. Petre Pandrea*, traducătorul de mai târziu al cărții.

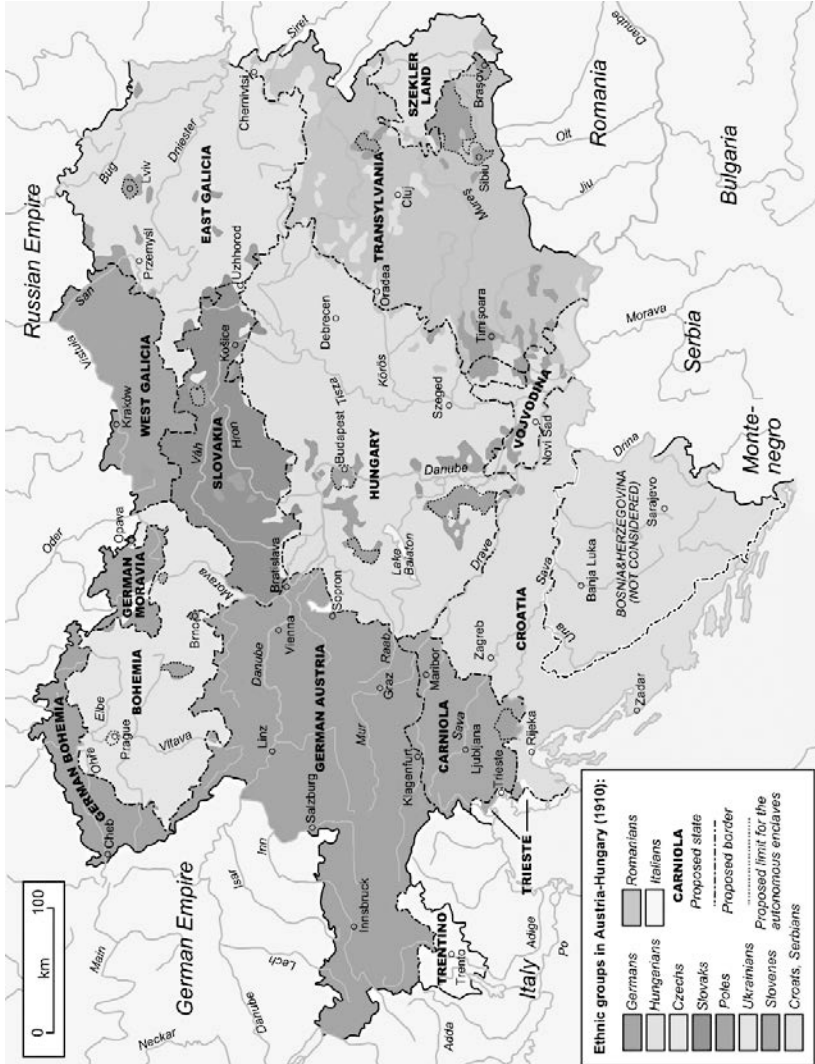
Se găsesc în *Stat și Națiune* multe elemente de *doctrină statală și națională*, ce trezesc încă interesul, situându-l pe autor printre *teoreticienii de referință în domeniu*.

Una dintre *ideile centrale* ce străbate cartea este cea a *priorității dreptului națiunii* în raport cu cel *al statului*, cerându-se *modelarea formei de stat* în conformitate cu *cerințele vieții naționale* ale popoarelor. „Pentru a pune capăt odată pentru totdeauna descompunerii dualiste și luptei generale ale naționalităților, noi trebuie să ținem seama de următoarele *două principii*: pe de o parte, *sistemul federativ*, pe de altă parte *despărțirea teritorială* a naționalităților, după *propriile lor teritorii*. Cu alte cuvinte: naționalitățile trebuie lăsate să se emancipeze pe teritoriile lor, transformându-le în tot atâtea *state naționale*, menținute în cuprinsul monarhiei”. (Popovici, Aurel, C., *Stat și Națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, Fundația Carol al II-lea, București, 1939, p.232)

Planul de reformă pe care doctrinarul bănățean îl propunea în vederea soluționării problemelor naționale din Monarhie ar consta, în esență, în: *abolirea dominației maghiare*, *transformarea dualismului într-un stat federal sub sceptrul împăratului de la Viena*, *respectarea pe întregul teritoriu a drepturilor firești de viață ale*

tuturor naționalităților și nu, în ultimul rând, se cerea despărțirea teritorială a națiunilor noului stat după vechile lor teritorii, formându-se astfel mici state naționale.

Cartea lui Aurel C. Popovici lipsită, nu la mult timp de la apariție, de actualitate politică, va rămâne importantă prin felul în

care a reușit să redea și să analizeze argumentat situația reală a Imperiului, disecând-o cu multă minuțiozitate sub toate aspectele ei importante din punct de vedere social - politic, cultural și național, dezvăluind clar șubrezenia poliglotului Imperiu, în prag de prăbușire, în care toate națiunile sunt învrăjbite potrivit principiului „*Divide et impera!*”, practicat de casa imperială. *Întrega vină* pentru situația generală din monarhie este aruncată însă numai asupra *cercurilor politice vieneze și maghiare*, mai puțin asupra împăratului pe care îl vedea tot *dirigitor* al viitorului stat federal.

Cu toate că Imperiul se dovedise a fi *anacronic* constituțional într-o *epocă modernă*, iar oamenii politici s-au arătat neputincioși în fața complexelor și complicatelor probleme apărute spre rezolvare, *Aurel C. Popovici mai credea încă în viitorul Imperiului habsburgic*, dovadă fiind *minuțiosul său plan de refacere și reclădire* a acestuia, pe care îl propunea în lucrarea de doctrină statală. Considera *existența Imperiului* ca fiind, pe moment, *necesară istoricește*, justificată în structura raporturilor statale intereuropene și mondiale. De aceea el propunea, cu convingere, *reconstrucția lui radicală*, transformându-l într-un *mare edificiu constituțional*, acceptabil pentru toate națiunile Imperiului, făcându-se în acest sens trimiterea la organizarea statelor din cadrul *federației Americii de Nord*: „Asemănător populației Statelor Unite ale Americii de Nord, trebuie să plecăm de la ideea fundamentală că și noi diferitele națiuni ale Imperiului habsburgic avem anumite interese comune și de aceea puterile constituționale care privesc aceste interese, trebuie încredințate unui guvern central, în schimb alte interese și nevoi, trebuie să rămână în seama statelor naționale deoarece ele variază de la o situație la alta”. (*Ibidem*, p.237)

Din păcate, chiar rezolvarea *principiului de naționalitate* îl vedea posibil într-un asemenea stat al cărui conducător, firește, trebuia să rămână vechiul monarh pe care îl considera un „mântuitor” al popoarelor din Imperiu, nutrind adânci sentimente de respect și de loialitate față de coroana imperială.

Ideea centrală a proiectului de *federalizare*, stipulat în cartea lui Aurel C. Popovici, pornea de la premiza că formarea unui puternic stat federal trebuia în mod firesc să pornească de la un *criteriu strict național* ce avea să cuprindă *populații compacte și omogene etnic*, bine delimitate prin limbă, tradiții și obiceiuri ce trebuiesc lăsate să

se emancipeze pe teritoriile lor proprii, prin transformarea în *state naționale autonome*, menținute însă sub sceptrul habsburgic. Popoarele astfel constituite în asemenea state își vor *administra în mod autonom* problemele lor interne asupra cărora nu se poate interveni, sub nici o formă din afară, dar care au obligația să respecte *legile constituționale* ale statului federal ce conferă *unitatea* lor organică. *Constituția* proprie a statelor nu va putea să conțină legi și dispoziții contrare *constituției federației*.

Hotarele statelor naționale trebuie să fie cele *tradiționale*, străvechi, ale popoarelor vorbitoare ale aceleași limbi, de pe un *teritoriu compact*, chiar dacă mai există unele mici enclave etnice, respectându-se de acum vechea lor configurație *etnico-geografică*. Se preconiza în întreaga federație existența a *15 construcții statale* cu individualitate proprie, *națională*.

În noul stat federal, astfel constituit, *limba oficială* va fi *limba germană*, văzută și înțeleasă de doctrinarul român a fi un *liant*, un mijlocitor și un *unic instrument lingvistic* pentru toate popoarele, utilizată în relațiile și raporturile administrative cu organele centrale, cele ale guvernului federal. *Limba germană* va fi și limba utilizată în armată, învățată în mod obligatoriu în toate școlile naționale, alături de *limba maternă*.

Conducerea problemelor administrative, pe întreg teritoriul federației, va fi încredințată unui *guvern central*, format din *reprezentanții* statelor naționale, cuprinși într-un *parlament central*, ales de electorii statelor constituite, în *funcție de populați*. Va mai exista o *Cameră a deputaților* și un *Senat*, organisme administrative supuse unei *jurisdicții unice*.

În susținerea proiectului său de construcție a *Austriei Mari*, Aurel C. Popovici vine cu exemplul confederațiilor statale existente deja atât în Germania, Elveția, dar mai ales în *Statele Unite ale Americii*, în care nu se întâlnește nici o disoluție a puterii politice și naționale ci din contră există o consolidare a *coerenței naționalităților*, ce contribuie și determină un echilibru și o stabilitate între națiuni.

„Lui A. Popovici îi plăcea să creadă că proiectele lui aveau caracterul unor *alternative definitive*. În *Stat și Națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, ca și în alte lucrări ale sale, el se arată convins că era în *posesia unui adevăr indiscutabil*, tranșant,

categoric. Marele adevăr pe care-l deținea Popovici – al refacerii imperiului dual în scopul dăinuirii lui – s-a dovedit o utopie. Căci lozinca *federalizării* în centrul și sud-estul european a avut *un caracter istoric* concret; ea trebuie judecată în funcție de situația și de condițiile obiective ale perioadelor când a fost vehiculată”. (*Istoria filosofiei românești*, p.65)

Încă de la apariție, cartea lui Popovici a fost primită, în unele cercuri politice românești din Transilvania, cu *multe rezerve*. I s-a reproșat printre altele, că în lucrare nu a fost formulat cu claritate *un program politic de autodeterminare* a naționalităților incluse în viitorul mare stat federal, fapt ce a stârnit nemulțumirea unor lideri politici.

Împotriva ideii de federalizare s-a ridicat și glasul unor importanți gazetari și scriitori ardeleni. În recenzia pe care scriitorul și gazetarul arădean *Ioan Russu-Șirianu*, ideolog al idealului național, o făcea în *Tribuna*, din Arad în numărul din 28 februarie/13 martie 1908, referitoare la *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich* sunt criticate și puse sub semnul întrebării ideile prin care doctrinarul bănățean încearcă conservarea bătrânului Imperiu, idei ce *loveau interesul național* al românilor din acesta, știrbind dorința lor arzătoare de *unire* cu frații de dincolo de Carpați.

Ceva mai târziu, tot în presa arădeană, din anii 1910-1912, într-un context polemic între gazetele *Tribuna* și *Românul*, privind problemele politice din Monarhie, sunt publicate mai multe *articole critice* la adresa ideilor de federalizare ale lui Popovici, articole semnate de Octavian Goga și de Ilarie Chendi, personalități de prestigiu al scrisului românesc.

„Extrem de interesantă este atitudinea celor două ziare (este vorba de *Tribuna* și *Românul* n.n.) în ce privește situația politică din Monarhie. Alături de Alexandru Vaida-Voevod, *Aurel C.Popovici* se poziționează de partea conducerii Partidului Național Român și a redacției de la *Românul*, împotriva spiritului critic al tribuniștilor. «Partidul național – scrie Aurel C.Popovici – nu-i un ziar, nu-i o hârtie tipărită, azi cu un titlu, mâine cu altul. Partidul este o oștire și orice subminare a sa echivalează cu o trădare națională». În replică, teoriile federaliste ale lui Aurel C.Popovici sunt criticate la scenă deschisă de către tribuniști, iar între autorul «Statele Unite ale

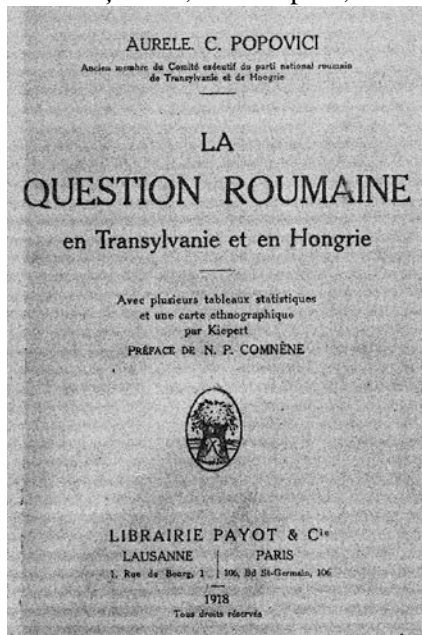
Austriei Mari» și Octavian Goga se dezvoltă o polemică dintre cele mai savuroase. În apărarea lui Octavian Goga sare și Ilarie Chendi, unul dintre cei mai penetranți polemisti de la *Tribuna*, care produce împotriva lui A.C.Popovici câteva materiale absolut incendiare.” (Sinaci, Doru, *Eșecul tratativelor româno-maghiare din anii 1913-1914 și rolul discursului politic în reactualizarea mișcării antidualiste a românilor transilvăneni* [în] Sinaci Doru, Arbonie, Emil, *90 de ani de administrație românească în Arad*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, p.135)

Izbučnirea Primului Război Mondial, urmare a atentatului de la Sarajevo, asupra arhiducelui Frantz Ferdinand, va însemna pentru gânditorul politic bănățean confirmarea faptului că *ideile și proiectele* sale de federalizare, ale Monarhiei austro-ungariei, sunt sortite *eșecului*, fiind lipsite, din acel moment, de orice *actualitate*

politică. Din evenimentele ce vor urma izbucnirii războiului, Aurel C. Popovici va descifra totuși că *alternativa istorică*, în acea perioadă, era aceea de *constituire a statelor naționale*, sau *reintegrarea* acestora pe ruinele vechiului Imperiu și nu consolidarea sau refacerea acestuia.

Astfel, în *La question roumaine en Transylvanie et Hongrie*, carte apărută postum, în limba franceză, cu o prefață de N.P.Connène, Aurel C. Popovici își revizuieste, printre altele, și concepțiile referitoare la *destinul națiunilor*, la modul soluționării problemelor naționale, ajungând

la concluzia că Imperiul, în al cărui destin mai credea în urmă cu câțiva ani, *nu mai are nici o rațiune ca să existe*, prăbușirea lui este inevitabilă și necesară - spunea el - ca toate popoarele care au fost aservite și supuse jugului său insuportabil și despotic, să fie libere. „Il

n'y a plus aucune raison qu'il existe. Mais il y en a de nombreuses pour qu'il soit détruit, que les nations asservies soient affranchir de ce joug insupportable, de ces gouvernements ignorants et despotiques". (Popovici, Aurel, C., *La question roumaine en Transylvanie et Hongrie*, Editions Payot – Lausanne, Paris, 1918, p.222)

În cartea postumă, apărută doar la un an după stingerea sa din viață, sunt grupate și cuprinse o serie de *materiale documentare* de o importantă *valoare informativă*, referitoare la *situația și cauzele mișcării de încercată luptă națională* a românilor din Monarhie. Cartea va avea drept scop să facă *cunoscută opiniei politice europene și împilarea* la care au fost supuse toate naționalitățile nemaghiare și de aici, dar mai ales *cea românească*.

În *prefață* cărții, N.P.Connène, arătând *personalitatea politică a autorului* în cadrul mișcării *revendicative românești* din Transilvania, îl va prezenta ca pe un fost *vechi membru* al Comitetului Executiv al *Partidului Național Român* din Transilvania, el însuși fiind *victimă a persecuțiilor naționale din Ungaria*, după cum sublinia „... victime lui même de persecution des nationalités d'Austiche-Uongrie ...”

Cartea va avea și rolul de *combatere* de către autor, chiar și post mortem, ale unor *teorii*, ale unor ideologi și politicieni străini, ce susțineau pe baza unor informații tendențioase și neverosimile că *românii* din Imperiu *nu au avut nici un drept să lupte pentru libertatea lor națională*.

Aurel C. Popovici le *demonstrează* acestora, mai ales lui Max Beer, un aprig susținător al acestor idei tendențioase, *cauzele adevărate ale luptei naționalității române* pentru câștigarea celor mai firești drepturi precum și *persecuțiile îndurate* din partea guvernanților maghiari cale de mai mulți ani. „Le présent livre est destiné a démonter précisément quel est «le besoin de libération des Roumains» pour employer l'expression du dr. Beer, et combien

immense est leur désir de s'affranchir du joug odieux que les Magyars font passer sur eux depuis de si longs siècles". (*Ibidem*, p.5)

În acest sens *cartea* nu se mai vrea doar o *simplă pledoarie* ci un *autentic document* din care să rezulte *dreptul indubitabil al*

Statuia lui Aurel C. Popovici, ridicată la Geneva, în anul 1977, de către Iosif Constantin Drăgan, dezvelită de prințul Otto de Habsburg, nepotul ultimului împărat al Austro-Ungariei

națiunii române din Austro-Ungaria pentru *apărarea libertăților și drepturilor naționale*.

Prezentând *situația reală*, a națiunilor înglobate în cadrul Imperiului dualist, Popovici vorbește, cu precădere, despre *românii* de aici, despre *originea* acestora și despre *latinitatea* limbii române, despre *anexarea abuzivă* a Transilvaniei la Ungaria, *în urma compromisului politic*, despre *legile* date aici ce nu erau altceva decât niște *parodii* de legi, despre *procesul forțat de maghiarizare a națiunii române*.

Singura soluție posibilă și firească de rezolvare a problemei naționale – se arată în carte – rămâne doar *destrămarea poliglotului Imperiu și câștigarea libertății naționale* a tuturor popoarelor subjugate. După cum se poate obseva, de data aceasta, gânditorul politic și social *renunță* acum în lucrare la *vechea idee* întâlnită și propusă în *Stat Național. Statele Unite ale Austriei Mari*, cea a *federalizării* Imperiului, gândită atunci prin armonizarea *individualității statal-politice* cu *realitatea națională* și a clădirii vieții politice a noului stat pe *baze naționale*, dar a cărei conducere să fie încredințată unui *guvern central*, loial Coroanei imperiale.

Situându-se și implicându-se direct, prin firea sa ardentă, în *focul evenimentelor social-politice majore*, premergătoare Primului Război Mondial, pe linia *mișcării naționale* a românilor transilvăneni, ce pregăteau calea *Unirii* cu Țara Mumă, *Aurel C. Popovici și-a definit personalitatea sa politică* prin două importante direcții de manifestare: cea de *om de acțiune și gânditor politic, intansigent în cauza apărării drepturilor națiunii sale*, dar și ca *doctrinar de excepție în planul vieții social-politice*.

Tănărul Slavici -

militant pentru unitatea națională și publicist în presa arădeană

Motto:

„Numai timpurile mari nasc însă oameni mari
Și numai ideile mari fac timpurile de a fi mari”

I. Slavici

La Ioan Slavici, ca de altfel la majoritatea scriitorilor generației sale, *activitatea literară* se îmbina cu cea *publicistică*, ce din păcate astăzi este mai puțin cunoscută și înțeleasă la valoarea și importanța sa pentru o mai bună conturare a personalității scriitorului.

Activitatea publicistică a scriitorului șirian, a scrierilor despre *problemele social-politice* ale epocii de atunci, este și astăzi un sector, în parte, destul de neglijat al personalității sale. Exegeții, în mare parte, au fixat pentru posteritate doar *filonul literar* al lui Ioan Slavici, cunoscut mai ales prin nuvelele: *Moara cu noroc*, *Pădureanca*, *Budulea Taichii*, *Popa Tanda*, regăsite în parte în volumul *Novele din popor* (1881), precum și prin singurul său roman, studiat în școală, *Mara* (1906), devenit clasic și de referință pentru *evoluția romanului românesc*.

După cum bine se cunoaște, chiar Slavici, în timp ce își edita propria-i operă literară, dădea mai puțină importanță publicisticii sale, o neglija, considerând ziaristica și în special *activitatea gazetărească*, drept o activitate trecătoare, *fără impact* în vreme asupra altor generații, nu ca și în cazul *operelor literare*, ce prin valoarea lor artistică și cea a mesajului, vor *supraviețui veacurilor* și vor lăsa posterității un nume.

La fel ca și bunul său prieten și coleg de redacție, din perioada când se afla la ziarul bucureștean *Timpul*, Mihai Eminescu,

și Ioan Slavici, *ca și ziarist*, a dovedit o hărnicie și o energie puțin obișnuită, dusă până la epuizare, atunci când politica ziarului cerea servirea unor cauze politice sau sociale urgente.

În numeroasele articole publicate în presa vremii, mai ales în periodice, condeiu ascuțit, dar plin de sensibilitate și discernământ al lui Ioan Slavici, atingea cele mai variate probleme ale epocii, probleme ce priveau *pe toți românii*, indiferent de teritoriul locuit, dar mai ales pe cei din Transilvania, al căror mesager s-a vrut mereu, prin exprimarea unor idei și concepții ale gândirii sale progresiste

Ioan Slavici la 19 ani

asupra problemelor legate de *istoria noastră națională*. În scrierile sale cu *caracter politic* dezbate *situația românilor transilvăneni*, oprindu-se cu dragoste și asupra *obiceiurilor și tradițiilor populare*, ridică, în același timp, prin cuvântul său, *stindardul de luptă* al românilor transilvăneni pentru *căștigarea drepturilor și libertăților furate*, afirmând răspicat și hotărât *idealurile politicii naționale* ale românilor din monarhia Austro-Ungaria.

Încă din *perioada de tinerețe* îi apar articole și studii cu *caracter pedagogic* precum: *Preoțimea și învățământul* sau *Școala pedagogică din Arad*, publicate în ziarul arădean *Lumina*, în 1873, prin care, încă de

atunci, își dezvăluia o latură esențială a personalității sale de mai târziu, *cea de dascăl*, de om preocupat de *soarta școlii și a învățământului românesc*, punând de timpuriu *probleme de educație*, luând atitudine și arătând *rolul important al școlii în formarea unei națiuni*.

Despre ideile și concepțiile sale, legate de *învățământ și educație*, desprinse și din cele două articole ale sale, amintite mai sus, mai puțin cunoscute, apărute în *Lumina, foaie bisericească, școlastică, literară și economică*, ziar oficial al eparhiei romano, greco, ortodoxe arădene, ce apărea în fiecare duminică la Arad, ne vom ocupa în studiul de față, nu însă înainte de a-i sublinia și alte laturi ale publicisticii, încercând și o succintă *periodizare* a activității de ziarist, așa cum a fost, de altfel, surprinsă de Z. Macovei, în prefața cărții *Atitudini și mărturisiri*, editată la Timișoara, în 1975, carte ce cuprinde și fragmente din câteva articole din *diverse perioade* ale publicisticii lui Slavici, pe teme sociale, politice ori literare.

Referindu-se, în special, la *publicistica* scriitorului se arată că aceasta ocupă un volum imens de diferite teme, apărute în peste 50 de publicații periodice sau calendare și almanahuri ocazionale pentru popor, iar laturile acestei manifestări publice ce surprind un *ansamblu de aspecte general românești și specifice*, cu tematici diverse și bine alese, interesante și revelatorii, prin conținutul de idei și bagajul informațional, este *adresat românilor, din toate teritoriile, cu multă dăruire sufletească, crez și patos*.

„Slavici s-a exprimat cu curaj în diferite ocazii despre *probleme de istorie*, mai ales națională, știind că una din pasiunile sale a rămas istoria; s-a aplecat cu dragoste asupra *etnografiei*; a pus de timpuriu probleme de educație și învățământ; s-a preocupat de *lingvistică*, pe linia gândirii junimiste, analizând sensul și adâncul cuvintelor românești, făcând comparații interesante; a afirmat răspicat *idealuri politice* și a dus o permanentă luptă pentru *drepturile românilor* din Transilvania; s-a pronunțat cu claritate în chestiuni de *estetică, critică și teorie literară*, începând cu *folclorul* și ajungând până la Octavian Goga și alți scriitori tineri din vremea lui; s-a referit la *literatura română veche*, la cea a *marilor clasici* cu care a fost contemporan strălucit, la literatura și cultura Transilvană; a fost *memorialist* foarte meticulos și obstinat, nevoind să lase posterității părți obscure; s-a ocupat de *literatura universală*, ca unul ce citea foarte mult în mai multe limbi; a formulat o *teorie a romanului*, s-a aplecat asupra condiției *traducerilor*, el însuși traducător de documente și cărți, unele tratând despre români; s-a

înălțat prin contemplarea artelor plastice admirate și în Italia. A scris *despre manualele școlare, ca autor de astfel de lucrări*. A considerat că poate îndeplini *munca de conducere a unor ziare și reviste* la care a fost *redactor, director*, și a scris articole de fond, de orientare politică; a purtat polemici, dure uneori, astăzi uitate.”(Macovei, Z., *Prefață* [în] Slavici, I., *Atitudini și mărturisiri*, Editura Facla, Timișoara, 1974, p.6)

În întreaga sa activitate publicistică se poate observa scrisul său competent și ferm, marcat de literatul cu o bună pregătire filosofică, având o poziție partinică și etică clară, expusă în funcție de cultura și formația sa spirituală, formată la Viena, dar mai ales de cea populară, a sufletului românesc, conturat pe baza concepției

Universitatea din Viena, la care au studiat I.Slavici și M. Eminescu

populare despre *omenie și cumpătare*, deziderate esențiale întâlnite în majoritatea creațiilor sale în care *princiipiile morale* ocupă un loc important.

În publicistica sa socială, istorică, literară, Slavici s-a afirmat ca un *scriitor militant* și a participat cu vigoare la *dezbaterea principalelor probleme ale națiunii române*, chiar dacă într-o anumită perioadă de mari agitații politice și sociale a greșit dintr-o obstinație inexplicabilă.

Activitatea de publicist a lui I. Slavici începe și este legată de perioada când se afla la Viena, când în iarna anului 1869, prin intermediul lui Ion Hosan, student medicinist originar din Arad, face cunoștință cu *Mihai Eminescu*, care va avea în acea perioadă o influență covârșitoare asupra formării tânărului șirian. Eminescu este cel care îi îndrumă lectura, formându-i un anumit program de studiu. Tot Eminescu este cel care îl învață să vorbească și să scrie corect românește și îi cultivă dragostea pentru *istoria noastră națională*. Eminescu este cel care îl îndeamnă să citească marea filosofie germană, pe Schopenhauer și Nietzsche ori Kant, pentru a-l întoarce *la adevărurile esențiale, cele al vieții*, din care trebuie să pornească și să se inspire în întreaga activitate publicistică și nu numai.

„*Nu vom sublinia niciodată îndeajuns rolul lui Eminescu în formarea lui Slavici*. Provenind dintr-o familie mai degrabă săracă, peregrinând prin școli aproximative, Slavici îl întâlnește pe Eminescu într-un moment în care ideile de *autoritate intelectuală*, protecție, formare deveneau vitale. Tânărul cu o sănătate precară, cu o cultură nesigură avea nevoie ca de aer de un astfel de sprijin.

Eminescu îi pune în mână cărțile fundamentale, îi veghează lecturile, îi face program de lucru. E profesorul, e inițiatorul, e maestrul spiritual. Eminescu îl învață limba română, dar și istoria românilor. Îl învață să-și descopere identitatea. Îl face luptător al unei cauze: cauza națională.

Slavici însuși va încerca să explice rolul lui Eminescu în formarea sa. Primul capitol pe care crede că e necesar să-l lămurească e *capitolul Schopenhauer*, gânditor iritant chiar în anii douăzeci ai veacului nostru: «Să începi cu Schopenhauer, îi spunea poetul, să treci la Confucius și Budha, să citești apoi ceva din dialogurile lui Platon și știi destul»...

Nu trebuie să ne inducă în eroare deplasarea către Budism și confucionism. *Maestrul rămâne Schopenhauer*.[...] Intervine deci în istoria personală a lui Slavici un maestru spiritual: e maestrul spiritual a lui Eminescu și, într-un fel, a lui Maiorescu. El vine la timp-vine, am putea spune, fără o mediere specială.” (Ungureanu, C., *Ioan Slavici, monografie*, Editura Aula, Brașov, 2002, p.25)

Slavici primește așadar, de la Eminescu, îndemnul și îndrumarea de a-l citi pe Buda, Confucius, Platon și Aristotel dar mai

ales pe Kant, Nietzsche și cu precădere pe Schopenhauer - *maestrul cel mare al gândirii filosofice a timpului* - îndrumătorul în adevărurile esențiale ale vieții.

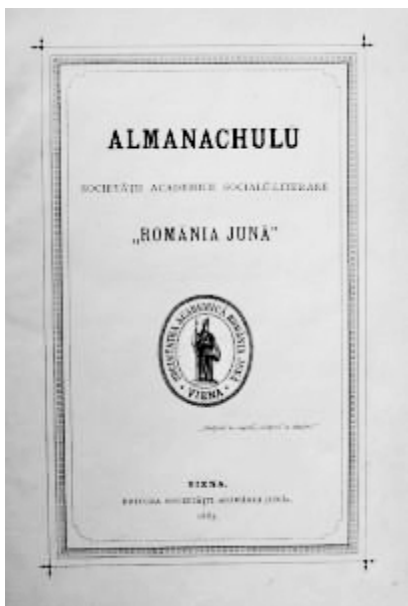
În afara discuțiilor filosofice, pe marginea cărților citite, între cei doi tineri, studenți în capitala Austriei, existau discuții aprinse pe marginea unor probleme legate de *istoria și cultura poporului român*, amândoi împărtășind ideea *calităților spirituale deosebite ale nemului nostru și credința nestrămutată în viitorul neamului lor*. Pe cei doi îi unea un sincer și nețărnut sentiment patriotic, atât de curat și de profund la acea vârstă, încât sunt în stare de sacrificii, mai ales materiale, atunci când în calitate de *președinte, Ioan Slavici, și de secretar Mihai Eminescu*, al societății studenților români din Viena, *România jună*, hotărâsc să organizeze *sărbătorirea a 400 de ani de la zidirea mănăstirii Putna*. Serbarea de la Putna, din august 1871, este opera lui Slavici și Eminescu, în sarcina cărora a căzut organizarea și popularizarea evenimentului, asigurarea logistică și financiară, mobilizarea românilor din toate ținuturile și s-a dovedit a fi, așa cum mărturisea Slavici în *Amintiri*, una din paginile cele mai luminoase ale vieții sale. „*Fericiți noi care avem parte de asemenea amintiri din tinerețele noastre, și încă mai fericiți am fi dacă am ști că li-e dat copiilor noștri să le aibă.*” (Slavici, I., *Amintiri*, Editura Minerva, București, 1983, p.61)

Entuziasmul spontan al celor participanți, *trăirea emoțională* a momentului, marcat de un *nobil și înflăcărat patriotism*, l-au făcut pe Slavici să păstreze neșterse peste ani, în memoria sa sufletească, trăirile de atunci ale evenimentului:

„*Treascurile bubuiau, steagurile fâlfâiau, vestitul taraf de la Suceava, vreo treizeci de lăutari îmbrăcați în antirie, cânta Marșul lui Mihai Viteazul, (la serbare a cântat împreună cu acești lăutari și Ciprian Porumbescu n.n.), transparențele erau luminate, lampionii miile de candelă ardeau, mulțimea izbucnea la sosirea fiecărei trăsură în urale, și ni se cuvenea lui Eminescu și mie să ne bucurăm în toată liniștea de priveliștea aceasta...*” (*Ibidem*, p.65)

În calitate de *președinte al Societății România jună și de președinte al comitetului de organizare a serbării de la Putna*, din 15 august 1871, ține discursul de deschidere, discurs ce va fi publicat în Nr.102 din 17 septembrie, a aceluiași an, în *Curierul de Iași*.

Slavici se adresează mulțimii prin „*Fraților români!*” și arată că au trecut 1765 de ani ce când „*supt conducerea bunului Traian, romanii Italiei au descălecat în orizontele Europei.*” (Slavici, I., *Atitudini și mărturisiri*, Editura Facla, Timișoara, 1975, p.16) Arată apoi „*traiul greu*” străbătut de națiunea română pe parcursul acelor ani când asupra sa s-au abătut tot felul de cuceritori, dar care nu au reușit să răpună sufletul și crezul românesc, „*vocea română*”, cutezând chiar să fim o barieră pentru Europa în calea „*Orientului decăzut*,” referindu-se astfel și la Imperiul Otoman. „*Geniul goților, barbarismul hunilor, mișelia avarilor, eroismul lombarzilor, nu a putut însă afla condițiunile pieirii noastre, nu ne-a putut trage cu sine în mormânt. Și de ce? Pentru că noi am avut chemare, pentru că ne-a fost dată o funcție organică în viața Europei renăscute; a trebuit să fim bariera lumii june contra Occidentului decăzut.*” (*Ibidem*, p.17)

Este convins, în discursul său, că *modelul înaintașilor*, figuri legendare ale istoriei noastre naționale, au constituit un exemplu pentru națiunea română, ce n-ar mai fi fost dacă aceste exemple n-ar fi existat ca pilde demne de urmat. „*E merit pentru noi că acum suntem? Am fi noi dacă nu ar fi fost alții, care să ne fi dat condițiile de existență?*” (*Ibidem*, p.17)

Se referea aici la marii bărbați ai neamului ce prin faptele lor de cutezanță au păstrat cu sfințenie *condiția noastră națională*, de limbă și de statut național, pe care alte popoare au dorit să-l încorporeze, iar viitorul este *semnul trecutului nostru istoric*, semnat cu sângele *stăbunilor*, martiri în veacurile lor, ei fiind *temelia* existenței noastre de astăzi, și cărora trebuie să le păstrăm o

recunoștință veșnică, cea a existenței continue și milenare pe acest sfânt pământ românesc: „Viitorul purcede din trecut! – Negru, Dragoș, Mircea, Bogdan, Ștefan, Mihai și câți alți bărbați au trebuit să se lupte, au trebuit să rabde martiriul, (se referă la domnul creștin Constantin Brâncoveanu n.n.) făcând din trupurile lor bariere spre scrutarea viitorului; suntem pentru că au fost aceeștea; ei sunt temelia existenței noastre. Să le dăm acestora tributul existenței noastre. Să la dăm acestora tributul de recunoștință, manifestându-ne voința de a fi.” (*Ibidem*, p.17)

Vorbind de domnitorii români ce au intrat în legenda neamului lor, se referă, în acele momente solemne și pline de patos

Mănăstirea Putna în a doua jumătate a secolului XIX- lea

național, la Ștefan cel Mare, a cărui domnie o venerează după atâtea decenii, ca pe un simbol al tuturor românilor ce au luptat pentru țară și ideal național. „Unul dintre cei mai mari, ba cel mai mare a fost Ștefan al V lea, Domnul Moldovei bătrâne; poporul său îl numește Mare și Bun; istoricul obosit în rădăcinile sale prin tulburările trecutului nostru află la apariția lui un răspuns sufletesc, o adâncă mulțămire, și lume, care i-a urmat se adapă în rezultatele faptelor lui. Ștefan a fost, Ștefan cel Mare, nepotul lui Alexandru cel Bun, fiul

lui Bogdan, acel Ștefan a fost, pe care și neamicii săi l-au admirat, despre care chiar și păgânii l-au cântat în cântări de glorie. *Numai timpurile mari nasc însă oameni mari și numai ideile mari fac timpurile de a fi mari. Ștefan a fost mare, fiindcă lumea în care a trăit a fost puternică, ideile pe care le-a condus au fost mărețe.*" (Ibidem, p.17)

Marea idee morală a acelor timpuri mari, din vremea lui Ștefan cel Mare, trebuie să fie ca o stea călăuzitoare care își revarsă razele prin *trecutul istoric* al neamului de peste 400 de ani și se dorea să fie pentru generația scriitorului o rază din care se întrevede „conștiința despre puterea noastră de existență.”

Îndemnul viitorului mare scriitor, adresat celor prezenți la *Sărbătoarea de la Putna*, este acela că sub *imbolul acestei conștiințe naționale*, ce atunci pornea de la marele bărbat al neamului, pe care îl sărbătoreau, trebuie să pornească toate aspirațiile, jurate la mormântul vrednicului voievod moldav:

„Numai conștiința comună a acestei puteri, numai speranțele și aspirațiunile comune ne-au adunat la acest lăcaș sfânt, *la mormântul celui mai mare bărbat al nostru*. Aici voim a ridica imn atotputernicului creator, aici a ridica ruga, aici a depune semnele recunoștințele noastre față cu trecutul.” (Ibidem, p.18)

La sfârșitul cuvântului său, se adresează clar, tuturor românilor veniți aici „*din câteși patru unghiuri*,” glăsuind asemenea lui Andrei Mureșanu în imnul său „Deșteaptă-te, române!,” adică *tuturor românilor ce locuiesc, fără voia lor, în state separate și neuniți, îndemnându-i spre idealul comun: Unirea într-un singur stat*, acela fiind „*adevărul speranțelor noastre*,” iar umbra sa îi va priveghea:

„*Vă salut, românilor, din câteși patru unghiurile! Vă salut la mormântul lui Ștefan cel Mare; umbra eroului să privegheze peste noi și să ne conducă la adevărul speranțelor noastre!...*” (Ibidem, p.18)

Slavici va scrie pentru *Convorbiri literare*, între 1871 și 1873 *Studii asupra maghiarilor*, studiul fiind început atunci când scriitorul avea 23 ani și este citit, mai întâi de Eminescu, care îi corecta toate greșelile. Cunoscând bine limba maghiară, Slavici lectura de multă vreme ziare și cărți ungurești, încercând să afle de aici toate problemele legate de *politica maghiară referitoare la*

naționalități, pentru că din 1867, Transilvania și Banatul se aflau deja sub jurisdicția maghiară, în cadrul *imperiului bicefal, Austro - Ungaria*. Problema relațiilor cu maghiarii, și-o puneau și cei din Regat, iar el Slavici, încerca să dea un răspuns, ca un om ce a trăit în Transilvania și i-a cunoscut pe maghiari bine, conviețuind cu aceștia:

„*Cum ne vom înțelege cu maghiarii?*”, iată întrebarea obsedantă pentru cărturarii și oamenii politici de peste munți. *Relația nu este foarte bună*: românii, sârbii, nemții au intrat sub o altă stăpânire care reiterează miturile imperiale. *Ei, maghiarii, sunt cei aleși*. Supușii trebuie să învețe limba maghiară, să se supună noii discipline, mai severă decât cea instaurată odinioară de vechiul regim. Dar sunt mulți și unii care trăiesc frenezia subordonării.” (Ungureanu, C., *op. cit.*, p.27)

Cornel Ungureanu, printr-un citat bine ales, surprinde tocmai acest moment, în care *diverse naționalități*: șvabi, sârbi, evrei și români, căutau, spre uimirea lui Slavici, ce dorea să învețe nemțește la școlile din Timișoara, să învețe cât mai repede *maghiara*, plecând la Arad sau Szeghed, ori Cluj, unde puteau să învețe limba mai ușor, fiind vorbită de o mai mare populație autohtonă:

„Mulți erau deci cuprinși de un fel de *manie a maghiarismului*, și pe când eu trecusem la Timișoara ca să învăț nemțește, nu numai șvabi, sârbi și evrei, ci și mulți dintre bănațenii noștri au trecut la Arad, la Sighidin ori Nagy Koros, unde mai curând și mai ușor puteau să-nvețe limba maghiară.” (Apud, Ungureanu, C., *Op.cit.*, p.27)

Cu toate acestea, pentru Slavici, *adevăratul pericol* nu vine din partea maghiarilor, ci a *germanilor*, aflați în timpul lui Bismark, într-un continuu *proces de expansiune și de amenințare*, pentru întreaga Europă. Chiar maghiarii, în care el vede o stavilă în oprirea ascensiunii germane sunt amenințați prin faptul că profesorii germani ce predau în universitățile din Ungaria le distrug *identitatea națională* prin faptul că „le pocesc limba și le strică rosturile lor culturale,” toate în folosul Germaniei.

„Între 1871 și 1873 Europa trăiește transformări spectaculoase. Nici vorbă că ascensiunea Germaniei este, pentru autorul care trăise alături de unguri, svabi, sârbi, uluitoare. *Nemții era poporul în expansiune, forță militară de neoprit*. Ei erau nu doar un

model (nu erau poporul lui Kant și Schopenhauer?), ci și o amenințare.

Amenințarea germană i se părea lui Slavici chiar mai puternică decât amenințarea maghiară. Trăise la Pesta, iar profesorii care ar fi trebuit să slujească limba maghiară trădau maghiara în folosul germanei. Pesta era «sub ocupație». Așa că românii *sub ocupație* nu erau departe de maghiarii siliți să-și asculte pedagogii germanofili.” (Ungureanu, C., *Op.cit.*, p.27)

Pornind și de aici, este greu de înțeles atitudinea lui Slavici și *politica sa germanofilă* de mai târziu, fapt ce îi va cauza multe neplăceri, ce vor culmina și cu privarea de libertate.

Cu toate că își dă seama că, în acel moment, între românii din Transilvania și maghiari sunt neînțelegeri grave „*dușmani neîmpăcați*,” datorită politicii duse în privința naționalităților de guvernul maghiar, Slavici este convins că în acel moment cele două națiuni trebuie să se ridice „*la un punct de vedere mai înalt și să privească mai adânc în viață*” pentru a se ajuta unii pe alții în fața unui pericol comun: *Germania*, subliniind faptul că în „*Orient maghiarii au un singur aliat firesc: poporul român.*”

„*«Studii asupra maghiarilor»* sunt, de fapt, studii ale posibilelor confruntări dintre noi și alte popoare europene, la câțiva ani după compromis-*Ausgleich*.

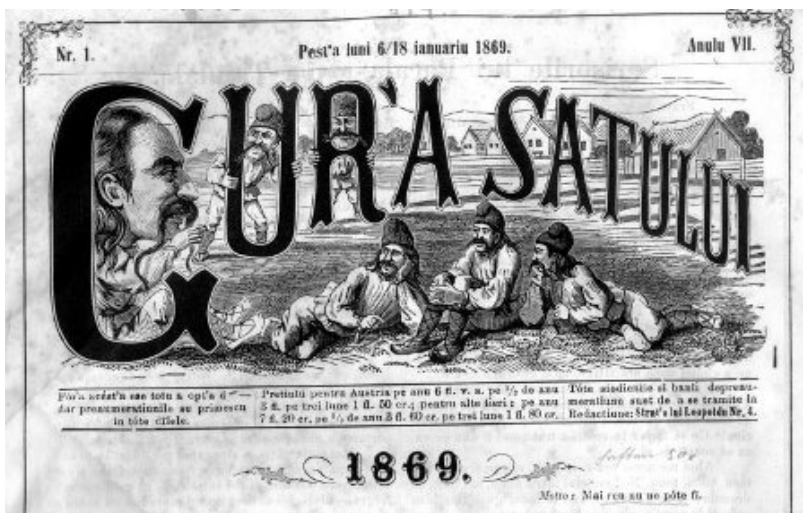
Ele încearcă a judeca o situație nouă, evident alarmantă pentru toți românii. Nemulțumirile venite din partea maghiară sunt firești: ele pun sub semnul întrebării politica oficială. Multe pagini par, și azi, subiective. Nu trebuie însă ignorate cărțile care însoțesc demersul sociologului. E vorba de o cercetare inaugurală, menită să susțină efortul: *închegării poporului român.*” (*Ibidem*, p.28)

Criticul și profesorul universitar timișorean *Cornel Ungureanu* se întreabă, pe bună dreptate, câte din ideile cuprinse în acest studiu, aparțin lui Slavici sau mentorului său *M. Eminescu*, dar fără îndoială Slavici are un mare merit, acela de a încerca, prin acest studiu și prin alte articole, de a contribui la *închegarea imaginii unei națiuni*, pentru că așa cum cita Slavici, ca un paradox, Eminescu afirma că „Nu există poporul român, zicea el în felul lui, adesea paradoxal, ci numai puțința de a-l închega,” și aici se referea la faptul

că românii trebuie să fie învățați „să lucreze împreună,” adică să-și capete o *conștiință națională proprie și unitară*.

„Trebuie să ne întrebăm câte dintre opțiunile serialului consacrat maghiarilor îi aparțin lui Slavici și câte dintre judecăți se află sub semnul gândirii lui Eminescu. *Eminescu*, educatorul, e citat într-un lung șir de articole pe care Slavici le va scrie mai târziu: «Deși tânăr, știa din propria experiență cât de mult se deosebesc românii unii de alții în ceea ce privește felul de a gândi, de a simți, de a vorbi, cât de anevoios se înțeleg între dânsi și cât de greu e de a-i face să lucreze împreună. *Nu există popor român, zicea el în felul lui, adeseori paradoxal, ci numai puțința de a-l încheaga*»

Putința de a-l încheaga e verificată nu numai în articole, ci și în acțiuni ce au ecou (cum a fost și Serbarea de la Putna n.n.). Poate

mai mult decât Eminescu, *Slavici se implică în acțiuni menite să aniverseze, să comemoreze, să închege imaginile unei națiuni.*” (*Ibidem*, p.28)

Articolele și studiile sale din publicistica vremii dovedesc cu prisosință această nobilă intenție a scriitorului.

În *activitatea publicistică* a lui I. Slavici se pot delimita mai multe etape, mai multe perioade, iar *cea dintâi etapă* este legată de *debutul publicistic*, cu cu o arie informațională și o tematică

educațională și istorică, prin articole apărute în presa din Arad, din perioada 1871-1874: *Gura Satului*, *Speranța ori Lumina*, unde el își deprindea mâna cu scrisul intens, ține conferințe și prelegeri.

În revista umoristică *Gura Satului*, aflată sub conducerea lui *Mircea B. Stănescu*, publică mai multe scrieri semnate Ioani Lenei Savului lui Mihai Bogii. Tot în acel an întemeiază la Arad, o societate culturală, un fel de *Junimea*, unde va ține prelegeri populare cum ar fi: *Asupra lucrării economice și împărțirii lucrului*; *Asupra lucrării sufletești*; *Asupra mișcării literare a românilor de azi* etc. Se declară de nenumărate ori adept al societății *Junimea*, iar într-o scrisoare adresată lui *Iacob Negruzzi* mărturisește dorința de a trece și de a se stabili în România.

În revista *Albina* publică studii despre *Politica maghiară*, iar în *Lumina* îi apar articole cu caracter istoric sau pedagogic ca: *Preoțimea și învățământul*, *Școala pedagogică din Arad*, *Biserica și statul*, *Inspekția școlară*, etc.

Aici, la Arad, se conturează și se definește și specificul stilului său istoric, bazat pe statistici, comparații, confruntări și respingeri ce vor pune amprenta esențială asupra publicisticii sale de mai târziu. „Este amprenta esențială a publicisticii sale care se va menține oarecum ca sâmbure și viziune, ca nucleu și tendință, în lunga sa carieră de pedagog și ziarist, un mare ziarist transilvănean, alături de George Bariț. Un aspect important îl constituie *cel istoriografic, cu străbaterea științifică dar și afectivă a întregii istorii a poporului român.*” (Macovei, Z., *op.cit.*, p.8)

În *Speranța*, foaie literar - bisericească, organ al societății de lectură a teologilor români din Arad, tânărul Slavici va publica nouă articole cu titlul: „*Despre creștere și mai cu seamă despre creșterea junelor române*”, articole ce vor apărea, începând cu Anul II Nr.8 din 7 aprilie 1871 și până în Nr.16 din 30 iulie 1871, în *Foișoara*-rubrică ce cuprindea *foiletonul revistei*.

Slavici va întocmi studiul în consens cu programul gazetei *Speranța* dar cu toate acestea, revista îi va amâna un timp publicarea deoarece conducerea *Institutului Teologic din Arad*, ce coordona gazeta, îi considera *conținutul* studiului prea „laic”, neîncadrându-se în profilul ei teologic.

Studentul de la Viena deschidea studiul, apărut în cele din urmă, cu câteva considerații privind menirea presei în formarea „conștiinței comune,” referindu-se clar la *conștiința națională a românilor din Imperiu*. Se va încălca astfel programul revistei, care era așa cum s-a arătat, o publicație religioasă și nu una ideologică. Slavici se va mai abate de la programul revistei și prin discutarea diferenței între „creștere” și „instrucție,” pronunțându-se în favoarea celei dintâi ce pledează pentru *educația în familie*.

Paginile studiului cuprind o extinsă *expunere istorică* în care arata că *fiecare stat și fiecare societate* caută să-și „crească” tineretul în funcție de idealurile sale, făcând astfel aluzie la *interesele monarhiei* ce loveau ființa națională a popoarelor subjugate. Statul austro-ungar pune astfel *educația* în serviciul *politicii de deznăționalizare* a popoarelor de sub stăpânirea sa.

Pornind de la *nota dominantă* și caracteristică a politicii statului dualist – Slavici va considera și va demonstra că în aceste condiții *educația în spiritul național*, nu se putea face în cadrul instituțiilor de învățământ maghiare sau germane, *ci numai în familie*, în familiile cu adevărat *suflet românesc*. Din această perspectivă dezbate, în continuare și despre *rolul important al familiei*, dar mai ales despre *rolul femeii*, în societate. Se vor întâlni în paginile studiului și câteva considerații privitoare la ideile și acțiunile *pedagogice* a lui *J.J. Rousseau*, personalitate filosofică și didactică, iluminist al secolului al XVIII-lea, la care Slavici se va referi în mai multe rânduri în scrierile sale viitoare.

Un alt articol al său, *Preoțimea și învățământul*, va apărea în trei numere ale revistei *Lumina*, Anul II, din 1873. Revista, cu acest *titlu semnificativ*, amintind de o altă revistă apărută la Timișoara, într-o perioadă apropiată, intitulată *Luminătoriu*, era așa cum se putea citi pe frontispiciul ei, „*Foia bisericească, scolastică, literară și economică, Organu oficiale alu eparchiei romane gr.or. arădane*,” ce începea să apară din 1/13 august 1872 sub conducerea lui *Georgiu Popa* (Pop)

În primul număr al revistei *Lumina*, sub semnătura *Redacțiunea*, este precizat și programul ce cuprindea în paginile sale *scrieri oficiale* ale bisericii, așa numita *Parte oficiale*, prin care se anunțau anumite acte și decizii semnate de mai marii bisericii, cum

ar fi *Procopiu Ivacicoviciu*, Episcopul Aradului din acea perioadă, sau alte comunicări bisericești sau dezbateri și *Parte neoficiale*, ce conținea rubrici consacrate științei și culturii, corespondențe pe diverse teme sau creații literare ale lui *Grigore Alexandrescu*, *Anton Pan*, *Al. Macedonski*, ori a altor scriitori români sau străini.

În *partea științifică* urma să se publice, menționa mai târziu Slavici, „artichi instructivi, disertațiuni din diferite ramuri ale științelor, didactice pentru preoți și învățători, cuvântări ocazionali și ori elaborate și discursiuni de valoare din sfera literaturii bisericești, precum și asupra drepturilor, organizațiunei și administrațiunei bisericești și școlai. Întâlnim în paginile revistei arădene scrieri de Grigore Alexandrescu, G. Crețeanu, Al. Macedonski, Anton Pan.” (Slavici, I., *Opere vol. XII-Scriitori români*, Editura Minerva, București, 1983, p.535.)

Chestiunile ridicate de tânărul condeier șirian în articolul *Preoțimea și învățământul*, publicat așa cum s-a menționat în trei numere ale revistei, *se încadrau perfect în programul „foii”*, scoasă de biserică, gazeta fiind în primul rând oficiosul bisericii, „foaie bisericească,” punând și discutând problema *rolului bisericii în viața școlii*, în perioada când controversa asupra *laicizării învățământului de stat*, era la ordinea zilei.

Slavici însă, în tot materialul prezentat, cu toate că subliniază *rolul bisericii în societate*, reușește să evite un răspuns categoric la *întrebarea esențială*, pusă atunci, aflată în dezbateri, referitoare dacă e bine sau nu să laicizăm învățământul. „*Este asta bine, ori rău – scrie el – aceasta nu ne privește la acest loc.*” (*Ibidem*, p.36)

Răspunsul pe care îl dă Slavici la întrebare, desprins în urma parcurgerii studiului, ar fi că s-ar arăta mai degrabă un susținător al opiniei de *laicare a învățământului*, dar fără a se renunța însă la *rolul preotului*, cu știință de carte, pregătit și pedagogic, mai ales în *școlile populare românești* unde era mare nevoie de dascăli școliți, calificați de Preparandie.

Slavici va publica în anul următor, în 1874, tot în revista *Lumina*, câteva articole ce vizau *învățământul* desfășurat în cadrul *școlilor populare românești*, singurele școli în care se predă în limba română, făcându-se o *educație națională*, ele fiind de altfel *școlile profesionale greco-ortodoxe*, susținute de biserică, prin comunitate.

După cum bine se cunoaște, în Transilvania, la fel ca și în celelalte două țări românești de peste Carpați, *începuturile învățământului* stau sub semnul monahal, cel al *bisericii*, fiind în prima perioadă un *învățământ de cultură teologică*.

Începând încă din secolul al X-lea, *limba slavonă*, limbă slavă veche, cum este cunoscută, devine *limbă oficială* în cancelariile domnești și *limbă de cult* pentru întreaga biserică românească, după ce creștinismul de formă grecească, de rit ortodox, s-a impus pe întreg spațiul locuit de români mai ales prin *misionarii* veniți din Țaratul Bulgar, dar și prin călugări și coborători din mănăstirile grecești, mai ales de pe muntele Athos.

Încă din această primă perioadă, *biserica ortodoxă* își va asuma și se va constitui, rând pe rând, multă vreme, un puternic și influent factor de coeziune spirituală, o *instituție de educație religioasă* și în același timp de *învățătură* pentru întreaga populație românească de pe vechiul teritoriu al Daciei.

Mănăstirile, iar mai apoi bisericile, vor constitui, încă din perioada feudală, primele lăcașuri unde *se învăța carte*, devenind adevărate *centre culturale*, în care se instruiau și se pregăteau viitorii preoți, dieci, dascăli ori țârcovnici pentru bisericile ortodoxe române. Toată învățătura și scrierea se făcea în limba slavonă, limbă greu accesibilă și neînțeleasă de cei mulți, de popor.

Procesul de introducere a *limbii române* în biserică și școală a avut ca model, *modelul calvin*, primul ce a susținut și a introdus ca limbă oficială a slujbei în biserică – *limba națională*, limba poporului, precum și de folosire a acesteia în *școlile naționale*, înființate la început pe lângă biserici.

Pornind de la modelul calvin, *limba românească* își va găsi, pe parcursul vremii, calea proprie, în spiritul și specificul său național, atât în biserică cât și în școală.

La nivelul întregului comitat al Aradului, ca de altfel în toate părțile Transilvaniei și Banatului, vor fi înființate, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dar mai ales din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, numeroase *școli naționale* sub oblăduirea bisericii, susținute și de comunitate dar toate având un *caracter confesional*, biserica greco-ortodoxă rămânând la români, o bună vreme, deținătoarea culturii, ea fiind cea care va controla, dirija și

coordona întreg actul didactic. (Vezi, printre altele, Bradin, V., *Școli românești din Arad – Pârneava de la începuturi până în 1947*, vol.I, Arad, Editura Promun, 2008, p.p.131-138)

În urma victoriilor obținute împotriva armatelor otomane și a noilor cuceriri teritoriale, încheiate prin pacea de la Satu Mare (1711), imperiul habsburgic era de acum format din mai multe regiuni și *zone divizate* pe baza unor considerente atât de *ordin etnic* cât și *confesional*.

Curtea de la Viena va urmări ca din acest conglomerat *multiethnic* și *pluriconfesional* să formeze un *stat unitar*, cu locuitorii devotați, loiali și atașați orânduirii și politicii sale. *Învățământul* va constitui, printr-o *politică școlară* bine gândită, după cum cereau *interesele statului imperial*, unul din *principalii factori* prin care se

u II. — Nr. 27. Aradu, duminica, 27. Maiu, 1873.
n. iunlu.

LUMINA.

Correspondențele și banii de prenumerațiune se se adresa de a dreapta: Redacțiunei „Lumina” în Aradu, cancelariu episcopesc.

Pentru publicatiunile de trei ori ce conținu cu 150 de cuvinte (spatiu de 20 așre garmond) taxa e 3 fl.; pana la 250 de cuvinte 4 fl. din mai sus 5 fl., incluzându-se într’ aceste sume și timbrulu. — Prețiale publicatiunilor se se antcipie

Foia bisericesca, scolastica, literaria si economica.

Organu oficiale alu eparchiei romane gr. or. aradane.

PARTE NEOFICIALE.

Invetiamentu.
Preotimea si invetiamentulu.

Ioanu Slaviciu.
du preotimea de injurierea *directa* asupra gea vitoria, credintiile nesmintitu trebuescu se a generatiune in generatiune, pana candu, intr-

póta avé o asemenea aplecare. Lips’a de credintia nu póte se fia decâtu vin’a acelor’a, ce aveau se adapde sufletele cu credintia. — Pentru acea inse nu mai pucinu avemu noi detorint’a, ca se aruncamu o privire seriósa asupra stariloru, in care ne aflamu, si se statorimu calea in care avemu se pucedemu pe vitioru. Déca preotimea din trecut a fostu pré pucinu formata, pentru-ca se póta corespunde chemarii sale, ori déca ea, prin legi ori datine, a fostu impedeata in implinirea firesci sale missiuni, — atunci noi se ni formámu preotimea astelu, precum ea

Ioan Slavici publică în revista "Lumina" articole referitoare la școală și biserică căuta consolidarea și *unificarea culturală, confesională și socială* a populației statului imperial Austriac.

Biserica ortodoxă română va sprijini și va susține lupta națională împotriva *politicii de deznaționalizare* promovată de guvernele de la Viena și Budapesta și avea, sub acest aspect, o *contribuție pozitivă în apărarea drepturilor românilor* din Imperiul Austro-Ungar. Dezvoltarea *învățământului poporal*, sub egida bisericii, a constituit un *factor de progres* de-a lungul secolelor și

trebuie văzut ca un demers pozitiv al clerului în cadrul *politicii școlare românești și al emancipării naționale*.

„Din școalele de la monastiri și din școalele de la sate s-au dezvoltat pe de o parte sistema gimnaziilor, pe de alta, aceea a *școalelor populare*, precum ele se află azi în viața noastră.

Și totuși acest rezultat al lucrării preoțești este azi profanat. *În partea cea mai mare a Europei învățământul este sustras de la înrăurirea preoțească. Este asta bine, ori rău, aceea nu ne privește la acest loc: voiesc numai să constatez cum că clerul a fost purtătorul învățământului și cum că azi el începe a fi lipsit chiar și numai de înrăurirea indirectă asupra generațiilor viitoare.*” (Slavici, I. *op.cit.*, p.36)

Este subliniat faptul că mai mult poate, decât la alte popoare, la români, iar aici Slavici se referă în studiul său *Preoțimea și învățământul*, cu precădere la românii din Imperiul Austro-Ungar, *preoții, clerul* în general, au avut un rol deosebit de important în menținerea *finței naționale* și în *emanciparea națiunii*. Fiecare familie preoțească, mai ales la sate, era, considera tânărul Slavici, *un stâlp al națiunii române*, un „*stâlp al românismului*.” Ei, preoții au fost singurii dintre intelectuali ce *au rămas mereu alături cu poporul*. Chiar dacă nu au avut multă cultură ei au răspândit-o în popor cu dăruire pe când alți oameni cu școală, dobândind averi, ori emancipându-se intelectual, s-au dezis, prin diferite împrejurări, de națiunea din care s-au tras.

De altfel, tot în această perioadă, începând din anul 1874, Slavici va începe să scrie nuvela *Popa Tanda*, publicată un an mai târziu în revista *Convorbiri literare*, în care ilustrează teza sa referitoare la rolul și importanța preotului de la țară în emanciparea vieții satelor românești, conturând prin părintele Trandafir prototipul unui personaj memorabil din literatura scriitorului șirian:

„În viața noastră, a românilor îndeosebi, *rolul clerului* a fost chiar mai însemnat decât la alte popoare. În fruntea familiei lor, preoții români ai veacurilor trecute, ba chiar și mulți dintre aceia ai veacului prezent, nu numai au păstrat putina culturală, ce aveau, ci, familiarizând-o, *au devenit singura pază a firei naționale. Fieștecare familie preoțească era nu numai un organ civilizator, ci totodată și un stâlp al românismului.*(s.n). S-au înstrăinat nobili bogați,

funcționari înalți, oameni cu nume strălucitori, s-au înstrăinat de către popor toți aceia, carii sub înrăurirea împregiurului, au fost cuprinși de o cultură mai înaltă. *Cu poporul au rămas numai preoții*, numai «popi», numai acei oameni cu puțină cultură, pe care azi mulți dintre «inteligenții» de azi îi desconsideră.

Purtați de purcederea ce se manifestă astăzi în Europa apuseană, mulți doresc și la noi să «emancipeze» învățământul de sub înrăurirea clerului. *Să nu discutăm dacă ar fi asta de folos ori ba!*” (*Ibidem*, p.36)

Atenția lui Slavici, precum și acuzațiile exagerate la adresa intelectualilor români, se îndreptau direct și vizau procesul de „profanizare,” *de laicizare*, a învățământului românesc, *după modelul European*, cu care nu este *de acord, în anumite privințe. Nu însă în toate.*

El consideră că acest proces de laicizare a învățământului pornește în țările apusene *de sus în jos*, adică de la *nivelul universităților*, majoritatea rupte total de biserică, a liceelor și a școlilor primare.

La noi, datorită unei absurde și discriminatorii politicii culturale a guvernelor austro-ungare față de naționalități, se făcea ca laicizarea să pornească de *jos în sus*, adică de la *școlile primare-licee-universitate*. Cum românii din Imperiul Austro-Ungar nu aveau o universitate a lor, iar învățământul secundar în limba națională se reducea la *patru licee*, la Blaj, Beiuș, Brașov, Năsăud și la *un singur gimnaziu*, cel de la Brad, trece pe primul plan învățământul primar, *cel popular*, învățământ susținut de *biserica românească*, deoarece guvernele austro-ungare nu alocau fonduri decât pentru puține școli primare în care *limba de predare* era fie *germana* sau *maghiara*, alungând reprezentanții bisericii românești din școlile de stat. Iată de ce întâlnim și rezerve la Ioan Slavici atunci când se oprește asupra acestei probleme a laicizării învățământului românesc din Monarhie.

Se mai ridică și o altă problemă, foarte interesantă, cea a *educației creștine*, pe care trebuie să o învețe copilul mai ales în școală, în școala primară, la o vârstă fragedă, fără de care educație creștină n-ar exista la un popor, pentru că în biserică se „păzește” gândirea creștină dar numai în școală ea se formează și se cultivă „se răspândește”..

„Dacă dorim, tot ce zicem, *ca să fim și să rămânem creștini(s.n)*, atunci trebuie să dăm preoților două drepturi: unul pe care-l au ca prin predici să înrăurească asupra generațiilor prezente-și altul, pe care unii voiesc a i-l lua,-ca prin purtarea învățământului să înrăurească asupra generațiilor viitoare.

În biserică numai se păzește gândirea creștină, dar în școală ea se răspândește. În școală se face creștin, și acela a cărui suflet n-a primit direcția creștină, în vârsta sa fragedă încă din școală, acela în zadar va fi chemat la biserică(s.n)” (Ibidem, p.37)

Este ridicată și problema situației preoților, ca și *clasă socială*, care din păcate nu în totalitate corespunde misiunii pe care o au, fie prin cultura insuficientă, dar mai ales prin slaba chemare preoțească, prin harul pe care nu îl au unii dintre aceștia, fiind „*slabi în credință*”:

„Fără câtuși de puțină sfială trebuie să recunoaștem cum că, îndeobște, preoțimea noastră de azi este cu mult mai reformată, decât ca ea să poată corespunde celei mai grele și totodată celei mai frumoase chemări ce un om poate să aibă. *Nu numai măsura culturii aflată la preoțime este foarte mică, dar totodată mulți dintre aceia ce ar avea să fie paza credinței sunt înșiși slabi în credință. Preoțimea este privită mai mult ca o direcție, (slujbă n.n), decât ca o chemare sfințitoare.” (Ibidem, p.38)*

Slavici cere, în continuarea studiului publicat în ziarul Episcopiei din Arad, să se pună un mai mare accent pe *formarea grabnică a preoților*, care trebuie să posede în primul rând *solide cunoștințe generale*, dar și *teologice, canonice, juridice, istorice, economice*, dar mai ales *pedagogice*. În școlile teologice, în care se formează preoții, trebuie ca aceștia să fie învățați să fie „*cei mai buni învățători*,” subliniindu-se astfel ideea că menirea preotului, indiferent de rangul clericesc ce-l poartă, este aceea *de a educa*.

„În special teologiile române au să formeze preoți, carii sunt totodată cei mai buni învățători. *Pedagogia este puterea de viață a clerului nostru(s.n)*: el numai astfel se va putea susține, dacă fiecare protopop va fi un pedagog bun, dacă fiecare episcop un cap școlar. *Într-această direcție avem dar să lucrăm!” (Ibidem, p.40)*

Pentru ca preoții să-și poată câștiga și îmbogății *cunoștințele pedagogice*, obținute în școlile teologice, Slavici propune o mai mare

implicare a acestora și în *actul de control* al școlilor prin oferirea *unor drepturi*, care să se constituie în ultimă instanță ca *îndatoriri ale clerului* de a inspecta școlile pentru a vedea concret de ce mai au nevoie aceste școli populare și în același timp ca ei, preoții, să-și desăvârșească menirea de pedagogi.

„Avem inspectori școlari «onorari». Ei bine! Onoarea rămâne onoare: dar să îndatorăm pe protopop ori pe unul dintre preoții cu mai multe cunoștințe pedagogice, ca el nu «*ad honorem*», ci din *datorință* să inspecteze învățământul. Toate acestea nu numai pentru ca școalele să se îndrepteze, ci și ca preoții să devină pedagogi buni.” (*Ibidem*, p.40)

Este subliniat *dublul rol* pe care îl are preoțimea română, cu precădere în Transilvania și Banat, cel de a cultiva și răspândi în popor *creștinismul și morala creștină* care stă la temelia oricărei societăți și se întemeiază pe *crediința creștină și rolul național* de menținere a *ființei naționale* la cei ce nu au o patrie a lor, prin cultivarea la români a credințelor, a datinilor lor strămoșești, a obiceiurilor, a portului popular, a doinelor și cântecelor populare, a vorbelor și proverbelor moștenite din moși-strămoși, ce reprezintă *marca individualității noastre naționale*. Preoții au misia și de a păstra, a cultiva și a transmite mai departe aceste *embleme naționale*, specifice românești, pe care le numește „*gust român*.”

„Pentru ca credința răspândită în popor să fie păstrată în deplina ei putere, *la toate popoarele și în toate vremile înrâurirea preoțimii* asupra învățământului a *fost de lipsă* (necesară n.n.). În special însă, într-a noastră viață, această lipsă este îndoită: preoțimea română trebuie să înrăurească asupra creșterii și dintr-un alt punct de vedere. *Îndeobște trebuința este numai religioasă: la noi este totodată și națională*.”

Dacă milioane de români nu ar fi lucrat veacuri întregi împreună, pentru ca să desfășoare cuprinsul lor sufletesc, astăzi în orientul Europei ar lipsi acel tip propriu al gândirii frumoase, pe care-l cunoaștem sub denumirea de «*gust român*». *Cântecul târâgănat, poezia senină, doina duioasă, îmbrăcămintea și tradițiuni antice, stilul clădirii române, șirul bogat de proverbi, în care sunt asediate înțelepțiile la care au ajuns românii în curgerea veacurilor, în scurt – toate manifestările sufletești ce dau poporului român*

remarca individuală deosebindu-l de alte popoare, sunt arătările prin care există poporul român.” (Ibidem, p.41)

În preoți și în învățători vedea tânărul Slavici, atunci la 25 de ani, pe adevărații păstrători ai culturii noastre naționale și ai specificului românesc, considerându-i pe aceștia adevărați purtători și propovăduitori ai sufletului autentic național, datorită faptului că prin studiile lor mai puține și doar în țară, nu au fost marcați de „o înrâurire străină,” ca „intelligenți” români ce prin studiile lor făcute în străinătate, ani de zile, s-au rupt și s-au înstrăinat de „românitatea sufletului lor.”

Ioan Popovici Desseanu -
militant pentru drepturile
naționale

În finalul studiului Slavici își îndeamnă contemporanii de a ridica „așezăminte, școli, în care să învețe preoții și învățătorii, ca rămânând în țară să nu mai fie supuși înrâurilor străine, ce le-ar înstrăina credința străbună” și i-ar îndepărta de poporul din care se trag și pe care îl îndrumă și îl cultivă.

„Ca încheiere încă un cuvânt. Dacă voim să rămânem creștini și români, să îndreptăm așezămintele pentru formarea preoților și a învățătorilor, sustrăgându-i de la înrâurile străine.” (Ibidem, p.45)

Ideea înființării de școli superioare românești pentru formarea adevăraților intelectuali români o întâlnim și în articolul

Școala pedagogică din Arad, apărut tot în revista *Lumina*, An II, Nr.67, 28 octombrie - 9 noiembrie 1873, în „Partea neoficială” a revistei. Dorința înființării unor școli superioare românești, a universităților naționale în Monarhie, ridicată de I.Slavici, nu este nouă la românii arădeni.

Un proiect coerent și legitim, sub *raport național*, a prezentat avocatul *Ion Popovici-Desseanu* (1831-1892), militant de seamă pentru drepturile la învățătură a românilor din Austro-Ungaria, sinodului eparhial din 1870, căruia îi propunea să înființeze *Școala mare română eparhială arădeană*, în a cărei structură să intre *facultățile de drept, teologie, filozofie și chiar politehnice*.

Proiectul susținut de avocatul Ion Popovici-Desseanu nu a putut fi rezolvat în acel moment politic deși a continuat seria unor cerințe anterioare de înființare de *universități românești*, cerințe ce vor fi susținute, însă fără rezultate, cu și mai multă tărie la începutul secolului următor.

Încă de la începutul articolului *Școala pedagogică din Arad*, Slavici sublinia situația în care se afla *Preparandia*, ce de ani de zile

încerca să se organizeze, dar mereu ducea *lipsă de cadre competente*, deoarece problema principală, care se punea în fața Consistoriului diecezan arădean, o constituia *instabilitatea cadrelor didactice* atât la Preparandie cât și la Institutul Teologic. Profesorii se recrutau, în general, din cler, însă aceștia părăseau postul dascălesc îndată ce puteau ocupa o parohie importantă, având și bucurându-se aici de o situație materială mai bună decât cea pe care le-o oferea munca la catedră.

Este nemulțumit de calitatea slabă a „puterilor pedagogice” ce predau, de faptul că „n-avem oameni calificați, nu cel puțin atâția, încât să putem alege între dâșii.” *Aceasta părea, în aparență, după Slavici, situația din Preparandia din Arad, în anul 1873.*

Dar, poziția și judecata cam aspră pe care o desprindea tânărul publicist printr-o analiză, probabil din exterior, asupra „puterilor pedagogice” existente la acea dată în cadrul corpului didactic din cele două instituții românești din învățământul arădean trebuie privită și cu oarecare rezervă și pusă mai ales și pe seama pretențiilor sale exigente, în acel moment, precum și a dorinței firești ca aceste focare de învățatură să beneficieze și să se bucure de certe personalități în actul didactic spre folosul nației române.

Școala Pedagoghicească Greco-Ortodoxă Neunită Românească, cum se va numi Preparandia din Arad, la deschiderea sa oficială din „3/15 Noemvrie”, 1812, din dispoziția împăratului Francisc I al Austriei, se va dovedi însă prin profesorii săi, *luminați în ale învățaturii și din inimă iubitori pentru neamul lor*, „numiți de Majestatea Sa”, de un real folos în emanciparea intelectuală a românilor din acea parte de țară românească.

Dintre cei dintâi dascăli ai săi Preparandia se poate mândri cu „catihetul Dimitrie Cichindeal, parohul din Beccherecul Mic”, întâiul stătător director al școlii, „gură de aur” cum îl va aprecia mai târziu M. Eminescu pentru rolul său în *luminarea românilor*, precum și cei trei profesori pe care Petru Maior, în a sa „*Istorie pentru începuturile Românilor*” îi prezintă a fi „Constantin Diaconovici Loga, fostul cel dintâiu învățător al școlilor românești din Pesta, Iosif Iorgoviciu al frumoaselor învățaturi și al filosofiei doctor”, precum și Ion (Ioannes) Mihuț, având și studii de drept. Cu ajutorul și prin lumina acestora învățatul „Școlii Ardelene” consideră că „nu după timp este a se nădăjdui, că Bănățenii între români cei mai învățați se vor numera”.

Cu asemenea dascăli, de mare prestigiu cărturăresc și de vocație, iar pe parcursul anilor cu alții asemenea lor, nu este de mirare că *instituția educațională românească* va coagula și va dirija aspirațiile creatoare, culturale și patriotice prin inocularea în permanență a *sentimentului de mândrie și responsabilitate națională*

unui numeros șir de *învățători* și *preoți* ce au ostenit cu folos pe băncile sale.

Cu siguranță reținerea și rezerva lui I.Slavici era îndreptată împotriva unui număr redus dintre dascăli ce nu au reușit a se ridica la pretențiile și prestigiul impus de iluștri lor înaintași ce au onorat și au cinstit prin prestația și dăruirea lor *Preparandia* arădeană, *făuritoare și generatoare*, pe parcursul anilor, *de adevărată intelectualitate românească*.

„Școala normală din Arad sau *Preparandia*, cum i se spune în documente, *se înființează în 1812, iar câțiva ani târziu*, în 1822, își deschide cursurile și *Institutul teologic arădean*. Între primii profesori de la *Preparandie* figurează *Ioan Mihuț*, pentru pedagogie, metodică și istorie, *Iosif Iorgovici*, pentru matematică, *Constantin Diacovici Loga* pentru gramatică. Funcția de „senior”(director) o îndeplinește *Dimitrie Țichindeal*, cunoscut și ca scriitor. Sunt numiți în cursul anilor *Alexandru Gavra*, pentru aritmetică și geografie, însă predă și lecții de română (profesor reprezentativ ce funcționează din 1821-1876, continuator al Școlii Ardelene, autor dramatic, scriitor, n.n.), economie politică, pedagogie și istorie, *Atanasie Șandor* pentru igenă, care predă și lecții de pedagogie, istorie și română...*Preparandia* din Arad pregătește între 1812 și 1873 aproximativ 2500 *de cadre pentru învățământul primar*.” (Vatamaniuc, D., [în] *Ioan Slavici-Opere* vol XII, Editura Minerva, București, 1983, p.536-537)

Tot în revista *Lumina*, din 15/27 iulie 1873, Slavici, într-un alt articol, *Inspecțiunea școlilor*, va fi din nou preocupat de reorganizarea instituțiilor culturale și de învățământ pe baza *Statutului organic* al episcopului *Andrei Șaguna*, emis și publicat în anul 1870.

Încă de la începutul articolului, apărut în ”Partea neoficială”, menționează că în cele trei articole, publicate despre *Preoțime și învățământ*, a încercat să stabilească *raportul* dintre preoțime și învățământ, arătând că *preoțimea* nu era încă formată pentru a corespunde *misiunii de control* al școlilor și al instituțiilor culturale.

„În trei articole publicate în această foaie am încercat să stabilesc *raportul*, ce ar avea să existe *între preoțime și învățământ*. Spre acest sfârșit a trebuit să privesc preoțimea mai mult precum ar

trebui să fie, decât precum ea; întradevăr este.” (*Lumina*, An II Nr.41, Arad, 15/27 iunie 1873, p.194)

Încercările de a pune *inspectori* dintre preoți și nu dintre învățători nu a făcut altceva decât să creeze o *dispută și o discordie între cele două grupări* de intelectuali români, în loc să le *omogenizeze* spre un țel comun, deoarece: „Preoții și învățătorii au aceeași misiune, *fiecare preot este un învățător și învățătorii este o treaptă a preoției*. A pune pre preot să inspecteze lucrarea învățătorului este a produce o sfâșiere între școală și biserică.” (*Ibidem*, p.195)

Într-un alt articol *Așezămintele noastre*, apărut în *Lumina*, An III, Nr.3, 13/25 ianuarie 1874, publicat în Secțiunea *Învățământul*, Slavici se pronunța din nou pentru organizarea instituțiilor de învățământ ale românilor din Imperiul Austro-Ungar, în așa fel încât să corespundă atât situației prezente dar și aspirațiilor de viitor ale națiunii.

Revine asupra reorganizării *Institutului teologic* și al *Preparandiei* din Arad, ce aveau menirea să fie „paza naționalității, scutul religiunii, organismelor pentru răspândirea culturii,” înțelegând că aceste instituții, *biserica ortodoxă și învățământul românesc, au un rol foarte important în lupta împotriva politicii de catolicizare și deznaționalizare a românilor din Imperiu, promovată de la Viena și Budapesta.*

În *Pozițiunea organică a așezămintelor de învățământ*, articol publicat tot în *Lumina*, An III în numerele: 18,19 și 20 din 1874, Slavici definește *poziția instituțiilor de învățământ* în funcție de *condițiile social-politice* ale românilor din Austro-Ungaria. Studiul a apărut în „Partea neoficială”, în Secțiunea *Învățământ*, explica de ce instituțiile de învățământ românesc din Imperiu nu se puteau limita numai la simplul proces de învățământ, ci își impun să desfășoare și o *activitate pe tărâmul social-politic*, tocmai prin faptul că *se vor a fi „verigile” de legătură între trecut, prezentul și viitorul națiunii române din monarhie*. Se desprinde de aici clar ideea lui I.Slavici, susținută și în alte scrieri, că în acele timpuri încercate pentru nația românească *instituțiilor de învățământ* le revenea și datoria *de-a sprijini cauza națională*.

Încă din anii tinereții, viitorul pedagog și scriitor, credea cu convingere și se lupta pentru un temeinic *principiu de cultură* ce ar trebui să constituie *temelia învățământului național* la românii din Monarhia dualistă, prin *înființarea școlilor* doar acolo unde există „*puteri didactice*” capabile să răspundă, prin pregătirea lor dascălească, unui învățământ de calitate. Este categoric de părere că „*școlile rele*”, cu dascăli sub așteptări, slab instruiți pedagogic, au o „*înrâurire stricăcioasă*” asupra educației naționale și nu ar trebui înființate, nefiind de nici o trebuință în ridicarea culturală a poporului, ba dimpotrivă.

„Pentru priceperea învățământului studiul istoric este cu atât mai indispensabil. Nimic nu înrăurește mai sărăcăcios asupra vieții unui popor decât așezămintele de învățământ, care, în lipsă de destulă pricepere, atât a învățământului, privit pentru sine, cât și a stărilor sociale, *nu sunt alcătuite potrivit cu adevăratele trebuințe ale poporului.*”

Decât școli rele, mai bine lipsă de școli, deoarece lipsa de înrâurire este mai bună decât înrâurirea stricăcioasă.” (Slavici, I., *Op. cit.*, p.53)

Acest fapt nu era pe deplin înțeles de o parte a intelectualității transilvănene, care își consumau energia în politica de partid, în loc să sprijine și să se dedice, prin diverse mijloace, muncii de *emancipare a instituțiilor de învățământ românesc.*

Slavici acordă în studiul citat o atenție deosebită *învățământului practic*, tot în funcție de cerințele trebuințelor *social-politice și economice* ale românilor din Imperiu, văzând prin acest *tip de învățământ* o contribuție proprie la ridicarea lor economică.

Vorbind de *rolul universităților* în viața publică, se arată că acestea au misiunea să cultive științele, dar Slavici nu pierde din vedere și *aspectul politic*, considerând că acestea prezintă importanță, în egală măsură cu pregătirea intelectuală cât și prin *formarea aici de caractere, de convingeri politice*, în ultimă instanță.

„*Universitățile sunt menite a cultiva științele, ca științe, și a forma caractere. Institutele tehnice sunt menite a da formare teoretică și practică pentru anumite profesii. Universitățile pregătesc totodată pentru anumite cariere și anume cariere publice, care pretind*”

o formare umanitară, deci nu numai un șir bogat de cunoștințe, ci totodată și o dezvoltare etică a caracterului.” (Ibidem, p.67)

Spre sfârșitul anului 1873, Ioan Slavici revine la Viena spre a-și termina studiile universitare, fiind ajutat financiar de către junimiști prin diverse sume de bani. Este marcat de moartea celor doi părinți, eveniment petrecut în timpul verii, precum și de despărțirea de prietena sa, Louise. Se îmbolnăvește grav de o infecție la mâna stângă, ce-i provoacă mari dureri și îi amenință viața. Se internează în decembrie 1873 la sanatoriul doctorului Dittel, medic celebru și profesor la Universitatea din Viena, unde rămâne pentru tratament aproape un an. Aici elaborează un amplu studiu intitulat *Învățământul poporal*, pe care îl va trimite spre publicare prietenului său V. Mangra, care luase de curând conducerea revistei *Lumina*, în februarie 1874.

Studiul se va publica în mai multe numere ale revistei *Lumina*, începând cu An III, Nr.21, din 14/26 aprilie 1874 și până la Nr.28 din 2/14 iunie 1874 și va avea mai multe capitole: *Privire generală, Ivirea învățământului poporal, Mențiunea învățământului poporal, Formarea facultativă, Formarea Politică, Poziția învățământului poporal și Premisele organizării.*

Problema școlilor, aparținând învățământului primar sau poporal, era la ordinea zilei, discutată de intelectualii români din Transilvania și binecunoscută și de Slavici. Așa cum s-a mai arătat, *școlile profesionale*, susținute de biserica română, erau singurele instituții de învățământ primar în care se predă în limba română. *Biserica ortodoxă* sprijinea dezvoltarea acestor școli văzând în acestea singura formă de menținere a *ființei naționale* cât și cea de *emancipare* pe plan social și cultural. Slavici își exprimă încă o dată convingerea că în condițiile social-politice date, în care se găseau românii din Imperiul Austro-Ungar, *școala se impunea să fie privată și ca o instituție politică*. Importanța ei sporea, pe măsură ce aceasta sprijinea lupta națională a românilor din monarhie.

Dezvoltarea învățământului poporal, în cursul secolelor, la diferite popoare, era determinată, cum arata Slavici, se afla în concordanță cu *dezvoltarea istorică*, cu „măsura trebuințelor” economice, culturale și politice.

În cele șase părți ale studiului său este făcută o minuțioasă

Bustul lui I. Slavici de la Șiria

analiză a învățământului popular, arătând că acesta nu constituia decât o *primă etapă* în ridicarea culturală a poporului, ce trebuie apoi continuată și dusă mai departe și după terminarea școlii primare, chiar și atunci când pregătirea intelectuală se mărginește doar la frecventarea acestor școli.

Un rol deosebit de important în emanciparea spirituală și națională îi revenea „*literaturii populare*”, prin care, Slavici cere, să „*conservăm ce a dat școala și să suplینim încă ce n-a putut da*”, referindu-se astfel la *literatura didactică* căreia îi acordă, chiar și prin scrisul său o importanță majoră.

Și acest studiu, ca și celelalte tipărite anterior, avea ortografia timpului, specifică publicațiilor arădene, impusă de profesorii de aici, adepți ai Școlii Ardelene, în care scrierea etimologică era la ea acasă iar tânărul student își va semna articolele cu numele de *Ioann Slaviciu*.

„*Studiile și articolele* din foile arădene, îl arată pe Slavici preocupat de *problemele școlii* încă din anii studiilor universitare. Prozatorul face distincție între «creștere» și «instrucție», vorbind de *educația facultativă* (intelectuală), de *educația morală*, de cea *fizică și profesională*.

Slavici enunță aici tezele concepției sale pedagogice, pe care le dezvoltă mai târziu în studii speciale. Se va alătura la tezele teoretice de acum și experiența sa îndelungată la catedră și în organizarea și conducerea unor instituții de învățământ.” (Vatamaniuc, D., [în] *Op. cit.*, p.540)

Colaborarea asiduă a lui Ioan Slavici, cu presa arădeană, va reveni în anii maturității sale o dată cu apariția aici a ziarului de atitudine națională *Tribuna poporului*, la 25 decembrie 1896, devenită din 1910 *Tribuna*, gazetă în care va publica un număr impresionant de articole și lucrări cu caracter literar, peste 120. Se consideră de către mulți dintre exegeții activității publicisticii slaviciene că această etapă a colaborării cu presa arădeană ar fi cea mai importantă din activitatea ziaristică a lui Ioan Slavici ce îi definea prin articolele sale orientarea politică în sprijinirea ideologică a *mișcării naționale* a românilor din Monarhie.

În majoritatea publicațiilor sale din gazetele arădene, Ioan Slavici se va dovedi, încă din anii tinereții, așa cum s-a văzut, nu numai un militant al luptei pentru *unitate națională* dar și un adevărat *militant ce țintea sensibilizarea opiniei publice românești* spre principiile sănătoase de perfecționare a *actului didactic și a instituțiilor școlare*, urmărind prin aceasta, cu bună știință, *formarea unei noi generații* educate în credința și în spiritul *tradiției naționale*, așezate însă pe baza unei serioase și *temeinice culturi*, a unor *valori pedagogice și morale fundamentale*.

De altfel, *raportul dintre artă și morală* se constituie ca o problematică centrală în opera literară a scriitorului șirian, fiind împinsă cu măiestrie scriitoricească până la valorile ei *estetice*, spre un anume *tezism* ce se confruntă întotdeauna pe o problemă de *etică*, de *morală creștină*, chiar dacă se grefează pe un *conflict social, economic ori chiar erotic*.

Iosif Moldovan – santinela învățământului românesc din ținuturile Aradului în timpul Monarhiei austro-ungare

Iosif Moldovan (1863-1940), fără nici o îndoială, va rămâne și va fi considerat *cel mai important și cel mai marcant dintre toți învățătorii confesionali români*, din părțile Aradului, în perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor.

timp după Marea Unire va ajunge să conducă destinele învățământului din această parte de țară, în calitatea sa de *prim-revizor al Revizoratului Școlar al comitatului Arad*, iar mai apoi de *inspector de îndrumare și control* peste comitatele Timiș-Torontal și Oradea-Mare. O scurtă perioadă va decide și funcția de *inspector general* al învățământului primar din România Mare. Cu toate că *Iosif Moldovan* intrase deja demult în istoria învățământului arădean, ca unul dintre principalii *făuritori ai acestuia*, numele

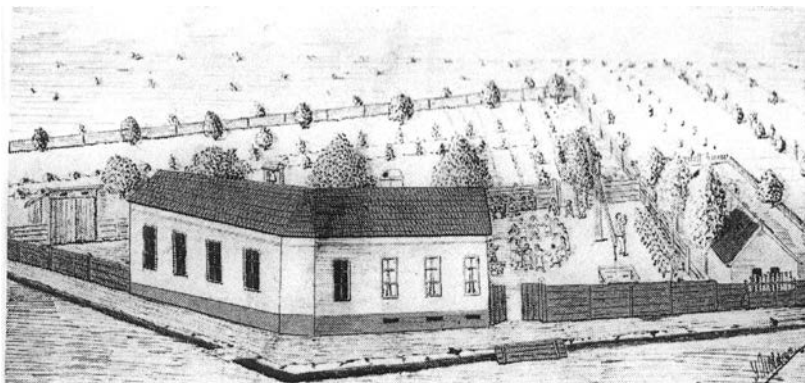
și personalitatea sa a fost ținută în anii comunismului, cu bună știință, multă vreme, în tăcere.

Colbul și uitarea se așternuseră peste strădaniile și faptele sale puse numai în folosul neamului, *al școlii și al bisericii* pe care le-a slujit cu un devotament rar întâlnit. Dar istoria își are propriile legi, mai presus de toate orgoliile și meschinele interese sociale și umane vremelnice, ridicându-se mai presus de vremi.

Spiritul și sentimentul de dragoste față de *neam și biserică* i-au fost sădite lui *Iosif Moldovan* încă din copilărie.

Născut în Pârneava, în 1863, într-o familie înstărită de meseriași (tatăl său fiind starostele breslei țesătorilor arădeni), ce locuia pe Str. Domnița Bălașa, Str. Gheorghe Doja de astăzi, *Iosif Moldovan* își va face studiile la *Școala primară confesională greco-orientală românească din Pârneava*, avându-l ca învățător pe vestitul dascăl *Petru Popoviciu*, urmând apoi cursurile *Preparandiei* din Arad, pe care o absolveste în 1882.

Este numit, la început, ca învățător suplinitor la *Școala primară confesională* din Cuvin, și la cea din *Curtici*, de unde va pleca în inima Banatului, la *Lugoj*, funcționând aici ca învățător titular la o școală de cartier, școală în care își va pune în aplicare toate cunoștințele învățate la *Preparandia* din Arad, ocupându-se cu

Școala veche din Pârneava (1888) așa cum apare în desenul lui *Iosif Moldovan*

multă dragoste și pricepere de educația școlărilor săi, proveniți din familii modeste.

Remarcat pentru calitățile sale de dascăl, dar și pentru dragostea pe care o avea pentru elevi, cea mai de vază familie românească din *Lugoj*, *familia Brediceanu*, îl ia ca meditator particular pentru cei doi copii, *Tiberiu și Caius*, ce vor ajunge mai târziu *personalități importante în viața politică și culturală a României Mari*, care își vor aminti mai târziu cu recunoștință de fostul dascăl.

La 1 decembrie 1888 a fost ales, cunoscându-i-se deja calitățile de dascăl, învățător în Arad, la *Școala primară confesională din Pârneava*, din cartierul său natal, în locul fostului său mentor Petru Popoviciu promovat la Școala de Centru și la Preparandie, ca profesor de cant.

Învățătorul-director Iosif Moldovan se va impune curând și aici, ca și la Lugoj, prin competența sa didactică și prin spiritul său organizatoric, în rândurile învățătorilor și învățământului arădean, ce îl va așeza, rând pe rând, în urma meritelor sale, în funcții deosebit de importante, pentru acea vreme, ajungând, după cum s-a mai menționat, să conducă destinele învățământului românesc din această parte de țară.

Încă de la început își va organiza *Școala primară confesională din Pârneava* după *principiile didactice cele mai moderne*, cu scopul obținerii unor bune rezultate, în timp cât mai scurt, încercând și practicând apoi cu mare succes *metodele noi de predare*, cum ar fi „*metodul fonomimic*”, mai ales în învățarea scrisului și cititului. Va lua „*modelul american*” de conducere a claselor, în care elevul va primi o mai mare responsabilitate la nivelul grupului de elevi, ușurând sarcina de control a învățătorului, care va avea mai

Dimitrie Moldovan, tocaciul și fiul său Iosif Moldovan, preparand.

mult timp, astfel, să se ocupe doar de latura instructivă, cea a învățaturii. Noul model de conducere a clasei încerca să confere, în același timp, *elevului mai multă responsabilitate*, implicându-l în viața școlii, folosindu-i în viață prin formarea unor *deprinderi utile pentru mai*

târziu, ce vizau latura socială și personală, prin cultivarea disciplinei, a ordinii, a ambiției, inițiativei, perseverenței, competenței, etc.

În urma rezultatelor obținute și a reputației sale tot mai crescute, ca urmare a *metodelor moderne în predare și a noilor sisteme educaționale* introduse în școlile confesionale arădene, pe care le coordona prin calitatea sa de *director eparhial*, al acestora *Iosif Moldovan* a ajuns să fie considerat un *model de referință* pentru organizarea didactică a învățământului primar românesc din acea perioadă. Școala sa, mai ales *Școala Centrală*, va deveni cât de curând o *școală experimentală*, un model de punere în practică a noului, o instituție novatoare pentru toți cei ce se interesau de „*sistemele noi ale instrucției și educațiunii*”, fiind vizitată de importante personalități, atât românești cât și maghiare.

Școala experimentală a lui *Iosif Moldovan* va fi vizitată și inspectată, rând pe rând, în afara personalităților locale, de dr. *Rădulescu Motru*, profesor de filosofie și psihologie la *Universitatea din București* și viitor *ministru al învățământului public din Regat*, de dr. *Onisifor Ghibu*, ce deținea pe vremea aceea funcția de *inspector general al tuturor școlilor confesionale românești din Arhidiecezana Transilvaniei*, de dr. *Andrei Barabaș*, directorul *Școlii Normale maghiare de învățători din Deva*, cunoscut pentru scrierile sale în domeniul pedagogic.

În baza rapoartelor a rezultat că *școala română confesională condusă de Iosif Moldovan era cea mai bună între școlile primare din Arad*, iar directorul ei a fost propus pentru *premiere* de către guvernul Austro-Ungar.

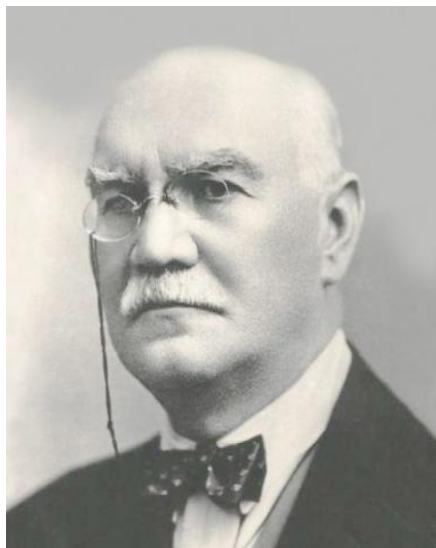
O inspecție ministerială este făcută de directorul *Școlii Normale de învățători din Budapesta*, dr. *Ladislau Nagy*, în calitatea sa de *comisar regal ministerial pentru învățământ*.

Mulțumit de cele constatate, comisarul regal îl numește pe *Iosif Moldovan* ca propunător de limbă română la *Școala Normală de Stat maghiară din Arad* și ca profesor de desen și caligrafie la *Preparandia* română din oraș.

„Ca o urmare a acestei intervenții, (propunerea de *premiere* a lui *Iosif Moldovan* pentru realizările și meritele deosebite în cadrul învățământului confesional românesc n.n.) școala noastră este supusă unei *inspecții speciale* de către ministerul instrucțiunii. Pentru

facerea inspecției a fost trimis Ladislau Nagy, directorul școlii normale de învățători din Budapesta, în calitate de *comisar ministerial*, având ca rezultat aplicarea noastră - cu consensul V. Consistoriu – ca propunător de limbă română la Școala normală de stat ungurească. De asemenea, ni s'a încredințat, propunerea desemnului și a caligrafiei la preparandia română din Arad.” (Moldovan, Iosif, *Școalele Românilor din Arad*, Tipografia Gh. Ienci, Arad, 1935, p.31)

Tot în același an, pe 7 mai 1911, Școala lui Iosif Moldovan

Constantin Rădulescu Motru
(1868-1957) vizitează școala lui Iosif
Moldovan (7 mai 1911)

ce căpătase și câștigase un renume, a fost vizitată și de oficialități din Regatul Român prin prezența profesorului de la Universitatea din București, *dr. Constantin Rădulescu Motru* însoțit de personalități locale ca *dr. Nicolae Oncu*, deputat în Parlamentul de la Budapesta, militant de seamă pentru drepturile românilor din Imperiu, directorul celei mai importante bănci cu capital românesc din oraș, banca *Victoria*, precum și de *Sever Bocu*, deputat și el în Parlamentul de la Budapesta, faimos gazetar român și directorul ziarului de mare prestigiu din Arad, *Tribuna*.

„O plăcută surprindere ni s'a făcut la 7 Maiu 1911, imediat după inspecția ministerială, și poate sub impresia provocată de aceea, prin vizita neașteptată a *d-lui Rădulescu Motru*, profesor universitar din București, aflat întâmplător la Arad, însoțit fiind de *d-l Dr. Nicolae Oncu*, președintele comitetului parohial din Arad, și *d-l Sever Bocu*, redactorul ziarului *Tribuna*.” (*Ibidem*, p.32)

Școala Centrală românească din Arad, condusă de Iosif Moldovan, devenită o *școală experimentală*, un model de punere în

practică a metodelor moderne de predare, mai ales pentru elevii preparanți. Este recunoscută ca *cea mai bună* dintre toate școlile primare din oraș, fiind clasată alături de școala confesională izraelită. Luând modelul preparandiei românești, *Mihai Karolini*, directorul Școlii Normale maghiare din Arad, își va aduce elevii din clasele superioare și o bună parte din corpul didactic, să asiste la *lecțiile moderne* desfășurate aici, participând și la unele serbări școlare sau alte festivități organizate de școala confesională românească.

„De aici încolo școala noastră centrală a devenit o *instituție de experiență* pentru toți cei ce se interesau de *sistemele noi ale instrucției și educațiunei*, apărute în cursul vremii și puse în aplicare de învățătorul ei (Iosif Moldovan n.n.).

Școala Normală de învățători ungurească, imitând Preparandia română, a asistat cu elevii clasei superioare în frunte cu directorul Mihai Karolini și întregul corp profesoral în mai multe rânduri, la lecțiile diferitelor discipline, ba uneori chiar și la festivitățile aranjate de școala noastră centrală.” (*Ibidem*, p.32)

Faima școlii, devenită oficial *școală model* pentru toate școlile din comitat, va fi cunoscută și în alte orașe ale arhidiecezei transilvane, de către toți dascălii ce vroiau să se inițieze în noile metode de învățământ, doritori să cunoască și alte sisteme educaționale.

Astfel, în anul 1913, *Andrei Barabas*, directorul Școlii Normale maghiare de învățători din Deva, cunoscut și pentru scrierile sale în domeniul pedagogiei, va veni special la Arad pentru a vedea și cunoaște activitatea practică din școala condusă de Iosif Moldovan.

Tot în acel an, însuși *Onisifor Ghibu* (1883–1972), renumitul cărturar și pedagog transilvan, cu doctoratul în pedagogie susținut la Viena, în 1909, ce deținea pe atunci importanta funcție de *inspector general al tuturor școlilor confesionale* din Arhidiecezana Transilvaniei, însoțit de *Gheorghe Ciuhandu*, referent cu probleme de învățământ la consistoriu din Arad, au inspectat școala lui Iosif Moldovan. Se urmărea, printre altele, felul în care sunt puse în practică *metodele didactice* preconizate în *planul de învățământ*, elaborat sub îndrumarea lui Onisifor Ghibu, de mai mulți profesori și învățători români din Transilvania. Dintre învățătorii din Arad, ce au

colaborat la întocmirea planului de învățământ, cu caracter unitar, s-au numărat *Iosif Moldovan* și *Dimitrie Popovici*, învățători la școlile din Pârneava.

Inspectorul general clujean mai cunoștea bine și aprecia strădania lui Iosif Moldovan și a învățătorilor arădeni în *elaborarea unor prestigioase manuale școlare*, despre care a și scris, laudându-le aportul adus pe *linia modernizării actului didactic* în învățământul românesc.

„În anul 1913 am fost surprinși pe neașteptate de vizita faimosului *Andrei Barabas*, directorul Școlii normale de stat din Deva, mai apoi de surprinderea plăcută a *D-lui Dr. Onisifor Ghibu*, revizor general al școlilor profesionale din arhidieceza Transilvaniei, care însoțit de *P.C. preslter dr. Gheorghe Ciuhandu*, referent școlar al consistoriului din Arad, au venit să vadă rezultatele punerii în practică a planului de învățământ făcut de dânsul în colaborare cu mai mulți profesori și învățători, între cari, dintre învățătorii din Arad am fost eu (*Iosif Moldovan n.n.*) și *Dimitrie Popoviciu*.” (*Ibidem*, p.32)

În cartea citată, Iosif Moldovan se arată foarte bucuros și mulțumit de rezultatele la învățătură ale elevilor din școala sa, făcând și un scurt bilanț cu elevii ce au avut „nota generală eminent”.

Din păcate seria notabilelor rezultate ale școlărilor români va fi întreruptă o dată cu izbucnirea, în 1914, a războiului ce va avea urmări nefaste și pentru viața școlilor, când multe dintre instituțiile de învățământ vor rămâne fără dascăli calificați, aceștia fiind mobilizați pe front. Tot în perioada războiului mulți dintre învățătorii români, ce nu plecaseră pe front, vor fi arestați și internați în lagăre

Școala centrală a lui Iosif Molodvan este vizitată și de Inspectorul General dr. Onisifor Ghibu (1913)

din cauza atitudinii ostile față de politica de deznaționalizare a guvernanților de la Budapesta.

Iosif Moldovan, prin prestigiul și autoritatea de care se bucura în rândurile învățătorilor va căuta să ridice încrederea și optimismul colegilor, nutrindu-le convingerea că victoria în război va fi de partea neamului lor, iar visul de aur al tuturor românilor transilvăneni, *Unirea* cu frații de dincolo de Carpați, se va izbândi cât de curând.

După cum s-a mai menționat, *Iosif Moldovan* va avea de jucat și un rol însemnat și în *îmbogățirea literaturii didactice*, atât de necesare învățământului primar confesional românesc din Austro-Ungaria, din acea perioadă.

Ideea elaborării unor manuale, chiar și numai pentru elevii din școlile primare românești din eparhia Aradului, îi aparține lui Iosif Moldovan, care și-a dat seama, din bogata sa experiență școlară, că manualele pe care le utiliza la clasă și așa foarte puține la număr și scumpe erau vechi și depășite mult din punct de vedere metodic, în

Absolvenții școlii centrale (1905) cu învățătorul director Iosif Moldovan

raport cu noile cerințe didactico-pedagogice existente deja, la acea vreme.

Sfătuindu-se mai întâi cu colegul său, învățătorul *Nicolae Ștefu*, tot de la *Școala confesională din Pârneava*, totodată și un talentat ziarist și scriitor, cunoscut sub pseudonimul de *Nicu Stejărel*, va face mai apoi propunerea, în calitatea sa de *director eparhial al școlilor românești din Arad*, să se conceapă și să se elaboreze *noi manuale*, atât de utile, *pentru învățătorii arădeni din școlile confesionale românești*.

Gândul și năzuința sa va prinde viață în vara anului 1897, când alături de *Nicolae Ștefu* și de alți trei învățători, vor scoate de sub tiparul Tipografiei diecezane din Arad, primul lor manual «*A.B.C-darul, prima carte de citire*», sub directa sa coordonare. Manual ce se va bucura de o largă apreciere în acea vreme, folosit mai apoi în întreaga arhidieceză a Transilvaniei, nu numai în eparhia Aradului. Manualul va fi utilizat, prin mai multe ediții, până târziu în școlile românești, aflându-se pe băncile micilor școlari până în anul 1927. Vor urma rând pe rând, manuale școlare și pentru celelalte clase primare, scrise și editate de învățătorii arădeni, îndrumați de Iosif Moldovan.

Un exemplu concludent, ce subliniază *interesul pentru abecedarul învățătorilor arădeni* era faptul că reeditarea *A.B.C-darului*, care apărut în 1897, va ajunge, în decurs de aproape zece ani, la *a șaptea ediție îmbunătățită, având un tiraj de 10 000 de exemplare*, ceea ce pentru acele timpuri era un tiraj foarte mare.

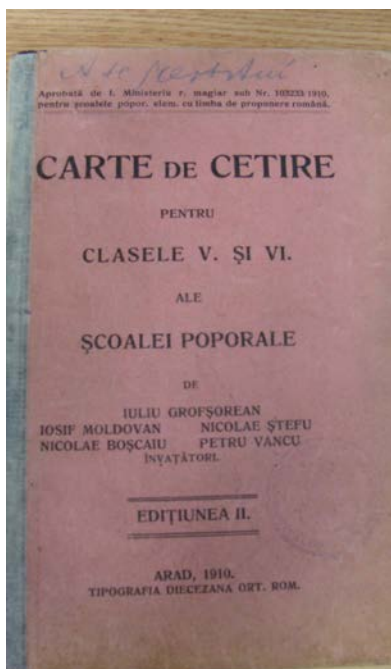
Bine concepute și realizate, noile manuale se vor bucura nu numai de aprecieri din partea învățătorilor dar vor avea parte și de o largă publicitate în presa vremii, care în mai multe articole și comentarii, apărute atât în gazetele și revistele locale, cât și în cele

Ilustrația coperte ABC-darului (colecția prof. univ. dr. Vasile Popeangă)

din alte zone, chiar din București, vor sublinia rolul important și novator al acestor manuale pentru întreg învățământul primar confesional românesc din Transilvania și nu numai.

„Manualul școlar a constitui întotdeauna un prim instrument de muncă în mâna elevului. Ca expresie a nivelului primar pedagogic al epocii, cele patru cărți de citire pentru elevii claselor primare, de Iosif Moldovan, Iuliu Grofșoreanu, Nicolae Ștefu, Nicolae Boșcaiu, Petru Vancu, au fost elaborate, în urma unei practici îndelungate, cu seriozitate științifică, într-o redactare plăcută și accesibilă, cu o vădită nuanță practic-aplicativă, dar tributare limitelor ideologice a vremii.

Carte de citire pentru clasele mari
(colecția prof. univ. dr. Vasile
Popeangă)

Utilizate la primele ediții, aproape în exclusivitate, în școlile din ținutul Aradului, cu ocazia lecțiilor deschise din cadrul cercurilor «Reuniunii învățătorilor», autorii, conducătorii acestei asociații, au beneficiat, la fiecare nouă ediție, de observațiile făcute, îmbunătățindu-le.

Larga publicitate de care se bucură presa locală: «Tribuna poporului», «Biserica și școala», «Reuniunea învățătorilor» (revista asociației n.n), le face cunoscute și peste munți, confruntându-se și rivalizând cu cele mai bune manuale pentru clasele primare din România.

Recenziile, aprecierile și prezentările făcute în presă acestor manuale, subliniază valoarea lor instructivă și educativă. Astfel, „A.B.C-darul prima carte de citire pentru elevii școlilor populare”, apărută pentru prima dată în 1897 și ajunsă la a șaptea ediție în 1908, fiecare ediție a câte 10 000 de exemplare, este

considerată a fi compusă, potrivit recenziilor «*după un sistem cu totul nou și acomodat întru totul micului școlar care se împrietenește foarte ușor cu ea și învață scrisul și cititul cu multă ușurință*», se insistă în perioada preabecedară asupra figurilor: ferestre, mese, scaune, case, linii curbe, așa că pe când se ajunge la prima literă (cea mai ușoară de executat „i”) ei au deja formată capacitatea de a lega anumite noțiuni de figura respectivă. Bucățile sunt scurte, clare și accesibile copiilor.”(Nica, Melente, *Nicolae Ștefu (Nicu Stăjere)* (1855 – 1914), [în] *Ziridava*, Nr.IX, 1978, p.p. 418-419)

La fel de bine realizate din punct de vedere metodic sunt și următoarele manuale. Manualul pentru clasa a doua continuă abecedarul, făcând cu ușurință trecerea de la învățarea literelor la citirea unor scurte texte, adaptate scopului. Bucățile de lectură selectate pentru cartea de citire destinate clasei a treia cuprindeau texte bine alese încât chiar „recenzentul ministerial”, din Imperiul Austro-Ungar, este mulțumit de structura și conținutul acestuia.

În afara lecturilor și operelor literare cu un vădit și pronunțat caracter național, întâlnim în cuprinsul manualelor lecții în care elevii sunt introduși iar apoi familiarizați cu lumea și universul școlii, cu activitățile zilnice, în care într-o formă plăcută și atractivă sunt surprinse și descrise: școala, clasa, tăblița, tabla, cartea după care se învață ori alte aspecte din mediul în care au intrat.

Nu lipsesc din manuale lecțiile și lecturile cu conținut științific și practic prin care micii școlari învață și în același timp se familiarizează cu unele noțiuni și lucruri pe care trebuie să le cunoască și să le folosească în viață.

Conținutul manualelor este adecvat scopului propus de autori de a forma elevi în școlile populare românești convingeri și sentimente, să-i învețe la „o cugetare liberă, exprimare corectă” în limba românească și în același timp de a le dezvolta bagajul informațional, emancipându-i din punct de vedere științific și cultural, prin oferirea unor noțiuni în anumite domenii și de aceea manualul este structurat pe o gamă variată de domenii: fizică, chimie, științele naturii, igienă, cunoștințe pentru sănătate ori lecturi cu caracter religios, toate având o puternică valoare educativă.

*Cu toate că era adept convins al metodei fonomimice, pe care a și practicat-o cu foarte bune rezultate la clasele sale, Iosif Moldovan s-a lăsat înduplecat de colegii săi, coautori ai manualului pentru clasa I a, să nu folosească această metodă atunci când au conceput predarea sunetelor pe motiv că „în școlile nedivizate (cu clase simultane n.n) această metodă conturbă lecțiile” independente ale celorlalte clase. Și întradevăr, pe parcursul celor 14 ediții ale manualului *A.B.C-darul - prima carte de citire pentru elevii școalelor populare*, ultima fiind în 1926, nu s-a folosit în exclusivitate „metodul fonomimic,” cu toată superioritatea sa și datorită faptului că în general, încă și în acea perioadă, din lipsa învățătorilor, *clasele primare erau simultane* în majoritatea școlilor, mai ales la țară.*

Cele patru manuale de citire ale învățătorilor arădeni și-au adus în condițiile epocii, o contribuție remarcabilă pentru istoria didacticii și a învățământului românesc din Austro-Ungaria.

În sprijinul „metodului fonomic”, folosit și experimentat cu succes la clasă, încurajat și de *Onisifor Ghibu*, Iosif Moldovan, ținând cont de recomandările acestuia, va concepe și va elabora un nou abecedar în care să pună în practică și să ofere învățătorilor *noua sa metodă* de a învăța, mai sistematic, pe școlari, scrisul și cititul.

Într-un articol, de mai târziu, publicat în *Școala Primară*, Iosif Moldovan prezintă principalele avantaje ale noului „metod” în problema învățării scrisului și cititului.

„Cunoscând din experiență avantajile *metodului fonomimic*, vederile – de altcum binevoitoare – ale revizorului *Dr. Onisifor Ghibu*, nu ne-au înstrăinat de el, din contră ne-a îndemnat a pregăti calea răspândirii lui prin următoarele îmbunătățiri.

La dezvoltarea fiecărui sunet se folosea câte o povestire de sine stătătoare. Socotind deci 21 sunete originale și 8-10 derivate, materialul se îngămădea în mod insuportabil. Multe nume ale persoanelor din diferite povestiri le confundă și învățătorul în decursul repetițiilor și era teamă să producă o asemenea încurcătură și în sufletul școlarului. Pornind dela această constatare și bazat pe principiul: *cultură trainică și durabilă* se poate stârni (învăța pe bază de interes n.n.) numai cu ajutorul unui învățământ calitativ, care se îngrijește a concentra cunoștințele în sisteme bine organizate, am

încercat să contrag toate povestirile în jurul unei singure persoane și să creem unitate între ele.

În anii următori ne-am convins apoi, că prin această procedură învățământul s'a ușurat, iar memoria școlarilor, prin concentrarea ideilor, s'a lămurit și întărit." (Moldovan, Iosif, *Problema scriso-cititului* [în] *Școala Primară*, Anul II, Nr.9, Arad, 1923, p.1)

201459
Aprobat de Ministerul Instrucțiunii cu No. 312 din 28 Iunie 1924.

ABC FONOMIC

INTOCMIT ȘI DESEMNAT
DE
IOSIF MOLDOVAN ȘI VASILIE NICOLESCU
INSPECTORI ȘCOLARI.

EDIȚIA III.

ARAD, 1924.
TIPARUL TIPOGRAFIEI DIECEZANE ORT. ROM.

Prima ediție ABC Fonomimic apare în 1916
în școlile din Transilvania
(Colecția Biblioteca Județeană
„A. D. Xenopol”, Arad)

scrie după dictat orice zicere, ci vor ceti logic și vor reproduce înțelesul celor cetite fără greutate.

În faza aceasta nouă am prezentat deja *metodul fonomic* în organul «*Reuniunea învățătorilor*» încă din anul 1914 și am ținut

La scurt timp după inspecția din 1913, făcută la clasă de *Onisifor Ghibu*, cu siguranță încurajat și de aprecierile acestuia în urma rezultatelor constatate la școlari datorită aplicării noului plan de învățământ și a metodei fonomimice, Iosif Moldovan își va prezenta și propune noua sa metodă în revista *Reuniunea învățătorilor*, susținând mai apoi și „prelegeri practice” în cadrul ședințelor asociațiilor învățătorilor din comitatele Aradului și Timiș-Torontalului.

„Prin procedura aceasta ajungem cu ușurință nu numai scopul precizat în planul de învățământ, ca la examen fiecare elev din clasa primară să cunoască literele mici și mari, să știa ceti la înțeles și să

prelegeri practice în adunările reuniunilor învățătoarești din Arad și Timișoara.” (*Ibidem*, p.3)

Văzând că pe zi ce trece noul său „metod” capătă tot mai mulți adepți în rândurile învățătorilor, pentru a le ușura munca și de ai îndruma, atunci când era cazul, Iosif Moldovan, la îndemnul profesorului de pedagogie *Petru Pipoș* și a directorului seminarului arădean, *P.S. Roman Ciorogariu*, va elabora în 1916 o broșură intitulată *Îndrumări metodice*, pe care de altfel o și publică în revista *Biserica și Școala* iar mai apoi va scoate prima ediție a noului său abecedar *A.B.C-darul fonomimic ilustrat*, care va cunoaște o mare răspândire în școlile confesionale din Transilvania, mai ales în primii ani de după Unire.

Pe baza meritelor și a competenței sale profesionale, *directorul epatriarhal* al școlilor primare greco-ortodoxe din Arad, *Iosif Moldovan*, va fi numit din anul 1890 drept *comisar protopopesc de examene*.

Într-un articol din *Școala Primară*, directorul școlar *Dimitrie Boariu* prezintă activitățile didactice ale celui care era considerat de colegi *un adevărat îndrumător al învățământului românesc arădean din perioada Imperială*. Pronind de la faptul că Iosif Moldovan și-a câștigat un binemeritat prestigiu numai prin realizările sale, prin dragostea și dăruirea ce și-a pus-o în slujba *școlii naționale*, autorul prezintă și *metodele novatoare* ale învățătorului, directorului și comisarului protopopesc de examene, pe care le-a imprimat colegilor prin exemplul personal, prin blândețea sfatului său părintesc, prin întreaga sa muncă didactică. *Munca didactică* este latura de bază, fundamentală în conturarea dascălului Iosif Moldovan: „Din tinerețele lui Iosif Moldovan, ca un apostol a lucrat în direcțiunea, ca prin școală să dea *lumină* tuturor fiilor neamului nostru, știind, că prin lumină se poate ținea trează *conștiința eului* de sine și a *eului național*.”

Fiecărui învățător, când i se dă ocaziunea să stea cu el de vorbă, îi intona: «*Îndemnați pe colegii învățători să țină mult la ambițiunea chemării lor, conjurați-i să caute ca nici un prunc de român să nu rămână fără știință de carte; fiți sfătuitori poporului; iubiți-i pe credincioșii maicii noastre biserici și mână'n mână cu*

preoții ridicați neamul nostru la nivelul popoarelor culte, căci astfel munca noastră va fi răsplătită». [...]

Superioritatea bisericească, cunoscând puterea lui de muncă, încă înainte de aceasta, cu vreo 30 ani, l'a numit comisar de examene protopopesc, pe lângă protopopul Aradului. Ajuns la această onoare, nu s'a mulțumit numai cu titlul, ci prin sfaturi și povețe cu adevărat pedagogice a depus o activitate, întrucât a căutat ca toate școlile controlate de el să fie ca a lui: școală model". (Boariu, Dimitrie, Iosif Moldovan – comisar de examene, [în] Școala Primară, Anul II, Nr.18, Arad, 1920, p.5)

Îndeplinind această funcție, de mare responsabilitate pentru învățământul din școlile confesionale românești, Iosif Moldovan constată, în urma controalelor și a rezultatelor obținute de școlari la examene, că nu în toate școlile din dieceză, nivelul de instruire a elevilor este mulțumitor. Una dintre principalele cauze era aceea că au fost numiți în funcția de comisari de examene și persoane ce nu aveau pregătirea didactică și metodică necesară *actului de control și îndrumare*.

În calitatea sa și de *membriu al senatului școlar al eparhiei*, Iosif Moldovan va reuși să-și impună punctul său de vedere în așa fel încât se va aproba, numirea comisarilor, numai din rândurile celor mai „*probați învățători*”, recunoscuți pentru buna lor pregătire metodică, cu experiență în învățământ, respectați profesional de colegi.

Nu se va mulțumi însă numai cu acest succes ci va căuta să *pregătească actul de control*, așa cum îi era în obișnuință, să ducă un lucru până la capăt, să-l facă temeinic, de o excelentă calitate. În acest scop se va ocupa de *instruirea practică a comisarilor de examene*, prin expunerea de ordin teoretic și metodic a ceea ce au de făcut în timpul actului de control, prin îndrumări și discuții prin care le cerea comisarilor de examene să scoată în *evidență*, cu pertință, *tot ce vor întâlni bun și rău și să caute apoi soluții*, să încerce să remedieze lipsurile constatate atât în pregătirea școlarilor cât și a învățătorilor.

În urma măsurilor luate, în urma acestor controale, majoritatea școlilor din protopopiate vor obține, la sfârșitul examenelor, rezultate bune iar relațiile dintre organele de control și

comunitatea locală vor fi cele de armonie și conlucrare benefică învățământului românesc.

„Comisarul de examene, Iosif Moldovan, nu s'a mulțumit cu rezultatul didactic al învățământului ajuns la această etapă în unul sau două protopopiate, ci s'a nizuit (străduit n.n) ca în întreaga dieceză a Aradului învățământul să fie uniform. Pătrunsese în *secretul organizării controlului* în învățământ și constată că rezultatele nu sunt uniforme. Această scădere o atribuie împrejurării că, comisarii de examene, pe lângă cei mai mulți protopopi, erau numiți dintre persoanele laice în ale învățământului preoți și advocați, care pe lângă studiile superioare, totuși în metode și în secretul punctării în învățământ, erau străini”. (*Ibidem*, p.5)

Iosif Moldovan va avea de jucat un rol precumpănitor și în *organizarea învățătorilor confesionali*, din ținutul Aradului, într-o *asociație profesională proprie*, cu statut și regulament.

Latura activității de *coordonare a asociației învățătorilor din comitatul Aradului* din perioada *Imperiului Austro-Ungar*, a lui *Iosif Moldovan*, este evocată în revista *Școala Primară*, de *Ioan Crișanu*, director la Școala de Stat din Pâncota, în articolul intitulat *Activitatea lui Iosif Moldovan ca prezident al Reuniunii Învățătorilor*, articol ce are drept *motto* celebrul dicton latinesc «*Ars longa, vita brevis est!*». Semnatarul articolului subliniază faptul că *Iosif Moldovan* prin întreaga activitate a lăsat în urma sa o *incontestabilă muncă pusă în slujba învățământului românesc, ce va rămâne în memoria multor generații ai școlii și ai culturii neamului, la loc binemeritat*. „Atunci când m'am decis să spun câteva cuvinte la titlul pus în frontispiciul acestei teme, mi s'a sugerat în minte vecinului adevăr al anticilor, vărsat (spus n.n) în formă lapidară, în cele cinci cuvinte de mai sus: «*Arta e lungă, iar viața e scurtă*».

Negreșit, că poți vorbi de artă, pe planul întâiu sau acele verietăți, cari concentrează viața, iar în sine nu e decât o luptă, o *muncă continuă*...[...]

Întreb eu: *poate cineva poposi mai mulțumit, mai mângâiat și mai fericit* – la una din etapele vieții sale – *decât atunci când știe el sigur, știi semenii, știe societatea, știe Neamul, că viața lui...a fost o viață plină de muncă, de cinste și de vrednicie?*

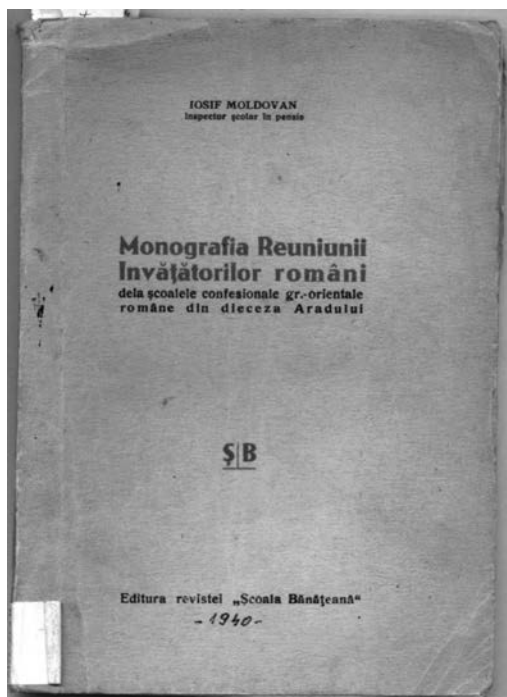
Aruncând o privire retrospectivă în activitatea lui *Iosif Moldovan*, ca *prezident al «Reuniunii Învățătorilor din dreapta Mureșului»*, numai decât aflăm, că activitatea dânsului, ca atare formează o radioasă ghirlandă la porțile etapei vieții, ce se vor ridica din *prestigiul serbării jubileului activității sale de 40 ani*.

Dimpreună cu marele dascăl al Neamului: *Teodor Ceonța*, de pie (pioasă n.n) memorie – *Iosif Moldovan a fost organizatorul și reorganizatorul «Reuniunii Învățătorilor din dreapta Mureșului»*.

Iosif Moldovan a muncit fără preget încă de la întemeierea «Reuniunii» ca *secretar* neobosit: ziua și noaptea, fiind *mâna dreaptă a decedatului profesor Teodor Ceonța*.

Această tistică (misiune, funcție n.n) «*Reun. Înv.*» mereu i-a oferit-o pînă la moarte prezidentului ei de pînă aici: *Teodor Ceonța*, întâmplată în anul 1906.

De la acest dat *Iosif Moldovan* a fost ani de-a rândul prezidentul «*Reun. Înv.*» și anume a reprezentat interesele ei ca *prezident din anul 1906 pînă în toamna anului 1919*, când-vrednicia, cu întronarea *Imperiului Român, l-a rădicat la frumoasa pozițiune de revizor al județului Arad.*” (Crișanu, Ioan, *Activitatea lui Iosif Moldovan ca prezident al «Reuniunii Învățătorilor»* [în] Școala Primară, Anul II, Nr.18, 1922, p.6)

O istorie a asociației învățătorilor arădeni (Colecția Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol”, Arad)

În cartea sa *Monografia Reuniunii învățătorilor români de la Școalele confesionale gr. orientale române din dieceza Aradului*, apărut în anul 1940, la Timișoara, *Iosif Moldovan* vorbește pe larg despre istoricul acestei organizații a învățătorilor arădeni, despre momentele mai dificile ale organizației, despre președinții săi și despre programul activităților de perfecționare a învățătorilor desfășurate de-a lungul anilor.

În calitatea sa de vicepreședinte, începând cu anul 1900, iar apoi din 1906 de președinte al asociației învățătorilor, *Iosif Moldovan* va avea un rol important în coordonarea activității învățătorilor arădeni, mai ales când va avea ca sprijin din partea Episcopiei pe *Roman Ciorogariu*, în calitatea sa, pe lângă cea de director al Preparandiei din Arad și de referent școlar, dar și a lui *Vasile Goldiș* de secretar al Consistoriului.

Din 1906, după moartea profesorului *Teodor Ceontea*, *Iosif Moldovan* va fi cel care va coordona, în calitatea sa de președinte, până în 1919, întreaga activitate a învățătorilor din întreg comitatul, fiind un sprijin mai ales în momentele grele prin care acești aleși ai neamului românesc din Transilvania s-au confruntat în perioada primului război mondial.

În momentul alegerii sale în funcția de prim-revizor școlar, în 1919, el cunoștea foarte bine situația școlară a județului, luând măsuri de redresare și de reorganizare a învățământului românesc, prin înființare de școli în cele mai îndepărtate cătune ale satelor din zonele de munte ale județului și prin mărirea numărului de învățători la școlile din oraș.

În continuarea articolului său, *Ioan Crișanu* îi subliniază „vredniciile” în conducerea învățătorimii arădene din perioada când a fost președinte al asociației.

„Cari sunt vredniciile lui *Iosif Moldovan* ca președinte al «Reuniunii Învățătorilor din dreapta Mureșului» în interval de 13 ani? Ele sunt multe...*Iosif Moldovan* fiind muncitorul agil și expert al «Reuniunii» a cunoscut toate arterele «Reuniunii» și astfel dânsul mai bine a știut unde să apuce lucrul, ca să meargă bine, mereu a organizat-o inițiind, făcându-i statute și regulamente potrivite cu spiritul timpului.

Discuțiunile, parlamentarismul în adunările prezidate de *Iosif Moldovan* au fost la nivel. Oare cum acest om, în întrunirile noastre generale, de pe vremuri, știa sugera, avea în fața membrilor respectul captivant al conducerii în toate agendele «*Reuniunii*».

Iosif Moldovan cu ținuta lui ireproșabilă în adunări îți insufla respect, dar te și încuraja! Adunările generale, ce se aranjau cu acest prilej, *erau adevărate sărbători pentru dascălul român, oropsit de pe vremuri!*” (Crișanu, Ioan, *op.cit.*, p.7)

Și întradevăr în cartea sa „*Monografia învățătorilor români...*,” *Iosif Moldovan* surprinde aceste momente pline de muncă dar și de sărbătoare din viața învățătorilor arădeni, când se întruneau cu toți, ca într-o familie, în oraș sau în diverse localități românești importante ale județului, unde, atât pentru ei, cât și pentru comunitate, era o zi sfântă românească, ce pentru toți românii însemna o sărbătoare națională.

Tot în cadrul acestor întruniri s-a hotărât să se înființeze, o revistă de informare a învățătorilor sub denumirea «*Reuniunea învățătorilor*», revistă ce va avea să fie editată lunar, iar redactorul responsabil al revistei a fost numit *Iosif Moldovan*.

Alegerea lui *Iosif Moldovan*, ca președinte al *Reuniunii Învățătorilor*, în 1906, după „*despărțirea învățătorilor de bunul lor dascăl Teodor Ceontea, de pie memorie*”, s-a făcut în cadrul celui de al XVI-Adunarea Generală Ordinară - desfășurată în zilele de 29-30 august, la *Pecica*.

Și în bogata localitate din câmpia Aradului, ca și la Șiria și de altfel ca în toate așezările românești în care dascăli confesionali își vor desfășura Adunările, învățătorii au fost primiți de poporeni cu cinstea cuvenită celor care *le luminau mințile și le îmbărbătau sufletul românesc*.

Un prim punct al întrunirii a fost momentul în care toți cei prezenți l-au ales pe profesorul *Teodor Ceontea* ca „*prim membru de onoare*” al *Reuniunii*, iar *Iosif Moldovan* va fi ales președinte.

An de an, *întrunirile învățătorilor*, desfășurate și în oraș, dar cu precădere în marile și înstăritele localități ale ținutului Aradului, vor câștiga prin amploare și complexitatea modului de organizare caracterul unor adevărate sărbători românești, în care în afara ședințelor, comunitatea se întâlnea cu cântecul și dansul românesc,

cu *serate culturale*, cu un program bogat, ținut la sfârșitul fiecărei ședințe festive. Prin întregul șir al manifestărilor spiritualității românești acestea vor atrage nu numai *comunitatea locală* dar și pe cei din *împrejurimi*, încât aceste *adunări generale* ale învățătorilor vor deveni curând adevărate *sărbători naționale*.

Întreaga comunitate era implicată în organizare, de la frunțașii satelor, în casele cărora se găzduiau oaspeții, ori a tineretului ce era cuprins în *programul artistic* desfășurat, până la preoții satului, în bisericile cărora începeau și se țineau o parte din adunări.

Iosif Moldovan căuta, în calitate sa de președinte al *Reuniunii învățătorilor*, să confere întregilor activități desfășurate în cadrul adunărilor generale o ținută cât mai impunătoare, atât venind din partea oficială a organizatorilor, cât și a participanților, iar scopul pe care l-a urmărit nu era altul decât de a ridica *statutul învățătorilor în fața comunității*, subliniind și conștientizând astfel *importantul rol pe care dascălul îl are de jucat în fața unei națiuni subjugate vremelnice*, pe care trebuie să o lumineze și să o conducă.

Într-un subcapitol al monografiei citate, intitulat semnificativ *Adunările Generale devin sărbători naționale*, *Iosif Moldovan* surprinde *atmosfera și prestigiul* de care se bucurau întrunirile învățătorilor, mai ales atunci când aveau loc în lumea satelor românești, dar și în orașul de reședință.

Regulamentul de funcționare a Reuniunii învățătorilor (colecția prof. univ. dr. Vasile Popeangă)

„După strălucit succes a adun.gen.din Arad, învățătorii își îndreaptă privirea iarăși spre sate unde se simțea nevoia de o propagandă mai intensivă.

A XVIII adun.gen.din anul 1908 s-a ținut în comuna *Radna*, a XIX din anul 1909 în *Pecica*, iar a XX în com. *Nădlac*.

Deprinzându-se învățătorii a-și aduce și *famiiliile la concerte, reprezentațiunile teatrale și petrecerile de joc* împreunate cu adun.gen., aceste întruniri se transformă în *adevărate sărbători naționale, la care asistă poporul din întreaga împrejurime.*

Așteptați de mulțimea locuitorilor la gară *cu coruri și muzică* și salutați de salve de trăscuri și tragerea clopotelor, în frunte cu banderile de călăreți, escorta lor spre interiorul comunei, *era adevărată intrare triumfală*, însoțită de însuflețitele urări ale mulțimei.

Fruntașii satelor în însuflețirea ce o manifesta au început a da

Întrunirea învățătorilor la Șiria (1904). În centru Iosif Moldovan și Nicolae Ștefu

mese comune în cinstea dascălilor, atât la serata de cunoștință cât și în ziua primă după ședința festivă, la cari lua parte 2-300 persoane, ospătând cu multă dragoste și în familii pe cei împărțiți pe la casele lor.

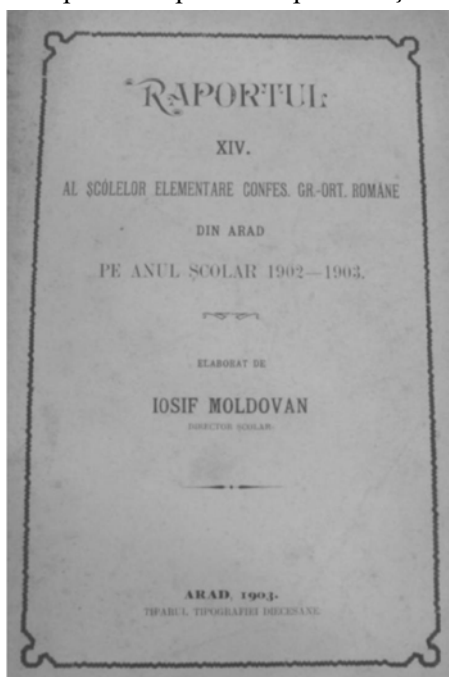
Din cauza numărului cel mare al participanților, *ședințele se țineau de comun în Sfânta biserică*, prin ce creștea și importanța adun.gen., considerate de popor *ca adevărate soboare apostolești.*

În timpul din urmă, învățătorii asistau în corpore la liturghii celebrate în cinstea lor de preoții din loc și împrejurime în frunte cu comisarul Consistorial și reprezentantul Prea S.S.Dlui episcop, care de comun era D. Procoriu Givulescu protopopul Radnei, apoi după chemarea Duhului lui Sfânt se celebra și un parastas pentru *Teodor Ceonța* și alți membrii răposați așa că adun.gen.se începea abia pe la ora 11-12, cu câte o *ședință festivă*.

Și ce impunătoare erau aceste ședințe festive.

Cuvântarea de deschidere a președintelui, citirea adreselor dela autorități și dela reuniunile surori, mulțimea de telegrame dela arhieriei și fruntașii neamului, urmă apoi întâmpinarea preznanților dela autorități și societăți prezenți la adunare și la onorațiilor, răspunsul acestora la întâmpinare, tot atâtea cuvântări, *din care se reoglindea situația prin care trece neamul și biserica și necesitatea de a veghia și a munci pentru înfruntarea primejdiilor ce amenințau, tot atâtea sfaturi și îndemnuri de a strânge rândurile și a nu ne lăsa copleșiți de eventualități.*

Tot în aceste ședințe festive să parentau răposații neamului și a școalei, între cari din privilegiul acestei adun.gen. ambulante sau făcut trista amintire de trecerea din viață a P.S.Domn episcop Nicolae Popescu din Caransebeș, C.S. părintele protopop Ioan Trăilescu din Chișinău, ilustrul scriitor și luptător național *Ioan Rusu Șirianu*, C.S. părintele protopop Traian Mager din Buteni și alți oameni de seamă ai neamului nostru românesc.

Raportul activității asociației
(colecția prof. univ. dr. Vasile Popeangă)

Tot cu asemenea ceremonie, dar cu o mai multă însuflețire, se face apoi proclamarea membrilor noi și în deosebi a membrilor fondatori și ajutători, a căror număr se înmulțea an de an.” (*Ibidem*, p.p.55-56)

În afara *laturei festive* a întrunirilor, ce avea și ea un scop precis, bine gândit, Reuniunea învățătorilor, *întâlnirile de lucru* ale acestora, se caracterizau prin ținuta și *tonul „academic”*, impus de prestigiul președintelui său *Iosif Moldovan*.

Se începea prin prezentarea *rapoartelor* despre activitatea desfășurată la nivelul comitetului și a protopopiatelor, despre starea claselor, a situației școlare, a bibliotecii, se discutau probleme administrative, se alegeau comisiile și se anunța *programul comunicărilor și a conferințelor* pe diferite teme, se țineau *lecții practice* cu elevii încât, așa cum se afirma pe bună dreptate, ședințele-întruniri se puteau considera o „*adevărată școală*” pentru dascăli confesionali.

Tot în cadrul acestora se arătau și „*greșelile și se biciuiau întrelăsările și păcatele experiate pe toate terenele sociale*”, implicit pe cel al *activităților culturale*, pe care învățătorii români trebuiau să le exercite la nivelul comunității cu scopul *păstrării și cultivării datinilor și obiceiurilor străbune*, prin atragerea localnicilor la diferite serbări la care „*să asiste poporul din întreaga împrejurime*”. Toate *discuțiile* purtate, chiar dacă erau prezentate și unele neîmpliniri din activitatea dascălilor, se făceau într-un „*mod calm, cu multă precauțare și fără intențiunea vădită de a jigni pe cineva personal*”, scopul urmărit era acela de a-i face pe dascăli să înțeleagă bine *rolul* pe care îl aveau de jucat la nivelul *națiunii*, cuprinse în hotare străine.

Adunările învățătorilor confereau celor prezenți încredere în forțele și puterile proprii, *le întăreau curajul și cutezanța națională*, încât s-a ajuns ca în urma celei de a *XX-a Adunări Generale*, desfășurată, între 28-30 august 1910, la Nădlac, să se propună ca proxima întrunire „*să o țină în capitala țării Budapesta*”. Era fără îndoială un act de curaj și demnitate națională, care, din păcate, din anumite pricini nu s-a putut realiza.

„După prezentarea rapoartelor despre activitatea presidului și a comitetului, despre munca desfășurată de învățători în conferințele

protopopești, despre starea casei și a bibliotecii, se alegeau comisiunile censoratoare și se anunța *programul* ședințelor procsime, apoi urma masa comună, banchetul cu toastele cari încă măreau însuflețirea și cultivau sentimentele de recunoștință față de cei puși la conducere, de cei ce se însuflețesc pentru cauzele comune și cei ce muncesc pentru binele public.

Ședința a doua era adevărată școală. Aici se citeau disertațiunile și *se țineau lecțiile practice.*

Cunoștințele și destoinicia învățătorilor în discutarea problemelor tratate ajunse la o dezvoltare respectabilă, *la un nivel*

A XIX –a adunare generală a învățătorilor s-a ținut la Pecica (1909)

academic.

Arătau greșelile și se biciuiau întrelăsările și păcatele experiate pe toate terenele sociale, dar îndeosebi pe *terenul cultural*, în mod calm, cu multă precugetare și fără intențiune vădită de a jigni pe cineva personal, încât cei cu musca pe căciulă, vrând ne vrând trebuiau să își recunoască păcatele, să învețe și să se îndrepte. *Așa se făcea adevărată școală pe vremile acelea.* Lucrurile administrative, rapoartele comisiunilor și afacerile de interes numai pentru membrii reuniunii, erau rezervate toate pentru ședința ultimă, când se mai răreau șirurile onorațiilor și a publicului ascultător, iar aici învățătorii duceau cele mai

înverșunate stăruințe de a îndrepta scăderile și întrelășările experiate, delăturând fără cruțare pe oricine ar fi îndrăsnit să zădărnicească bunul mers al afacerilor.

La atâta încredere și destoinicie ajunseră învățătorii pe timpul acela, încât la adun.gen.din *Nădlac*, avură cutezanța să hotărască ca, procsima lor adun.gen.să o țină în capitala țării Budapesta, invitați fiind acolo prin redactorul Dimitrie Brăuț dela organul *Poporul român.*” (*Ibidem*, p.57)

Cea de a XXI-Adunare generală a «*Reuniunii Învățătorilor*» din școlile confesionale greco-orientale române din dieceză, ce inițial trebuia să se desfășoare la Budapesta, „din motive bine precumpănite” s-a ținut la *Arad*, în zilele de 17 și 18 septembrie 1911, în sala festivă a seminarului teologic, și a fost onorată de prezența *P.S.S Ioan I.Papp, Episcop al Aradului*, însoțit fiind de *dr. Gheorghe Ciuhandu*, inspector școlar al școlilor confesionale românești din dieceza Aradului.

Cuvântul de întâmpinare este rostit de președintele Reuniunii, *Iosif Moldovan*, prin care salută prezența episcopului, ce onorează adunarea dascălilor, primit, de altfel, de „însuflețitele urări ale învățătorimei.”

În cuvântul său, de după „întâmpinarea” protocolară, Episcopul Aradului, elogiază rezultatele la care au ajuns învățătorii care contribuie la „*ridicarea...poporului român din Ungaria prin cultură,*” bazându-se în munca lor pe *morală creștină*, câștigând prin tot ce fac „*încrederea poporului*” în ei și în *școlile pe care le conduc.*

Se aduce un pios omagiu memoriei profesorului *Teodor Ceontea*, cel care reîntemeiasă Reuniunea și sunt subliniate realizările

Î.P.S.S. Ioan I. Papp, Episcopul Aradului

«Reuniunii» din ultimii ani, de când la conducerea sa se afla *Iosif Moldovan*.

În plenul ședințelor festive sunt rostite, de către superiorii bisericii, „adevărate mărturisiri ale sufletului lor”, prin cuvinte elogioase „despre importanța mare a reuniunii și prestațiunile învățătorilor”, cuvinte măgulitoare, fără a fi de circumstanță, ce încununează întreaga strădanie a dascălilor confesionali și a aportului acestora pe planul emancipării naționale.

Potrivit protocolului Reuniunii, după amiază, vor avea loc întrunirile „academice” unde se vor discuta și dezbate „disertațiunile” prezentate în plenul ședinței de dimineață precum și prelegeri de interes științific.

În cadrul ședinței administrative, s-au făcut primiri de noi membri fondatori, dintre personalitățile politice și financiare ale Aradului, ce vor contribui cu sume de bani la fondurile asociației. În memoria „neuitatului profesor Teodor Ceonte,” se propune ca în semn de prețuire să i se ridice acestuia, un „monument”, o statuie, care să fie așezată în grădina seminarului Teologic, în cursul anului următor.

Directorul seminarului *P.S.S Roman Ciorogariu*, solicită sprijin din partea învățătorilor pentru îmbogățirea cu „obiecte de însemnătate antică” a muzeului nou înființat în cadrul institutului teologic.

Cât de importante erau de acum adunările generale ale «Reuniunii Învățătorilor» din Arad, organizate de *Iosif Moldovan*, se poate vedea și după prezența, în cadrul acestora, a unor fruntași ai mișcării politice a românilor Transilvăneni, precum *dr. Teodor Mihali*, ce deținea în acea perioadă funcția de președinte al Clubului Parlamentar al deputaților români din Parlamentul de la Budapesta și vicepreședinte al Partidului Național Român din Transilvania, care prezent la lucrări îi încredințează pe învățători de totalul său sprijin „la munca Dvoastră națională”.

„În ședința academică de după masă, după discutarea foarte interesantelor probleme tratate în disertațiunile «Disciplina Școlară» de *Dimitrie Boariu* «Activitatea extra școlară a învățătorului» de *Ioan Vancu* și «Însemnătatea jocurilor de copii în raport cu educațiunea școlară» de *Ioan Caba* din Chișinău, învățătorilor li s'a

prezentat o nouă și plăcută surprindere prin prelegerea exprimată a dlui *profesor Vasilie Micula* despre *telegrafie fără sârmă* ce a pus în uimire întreaga *lume civilizată*.

Ședința a treia *administrativă*, în cauza rapoartelor și propunerilor făcute de comisii, a proclamat o mulțime de membri fondatori, între cari se aflau *dr. Iustin Marșieu*, *dr. Cornel Iancu*, *protopopul Traian Vașian*, *Sava Raicu*, director de bancă, *dr. Sever Ispravnic*, *dr. Romul Veliciu*, *dr. Dimitrie Popa*, etc.

Tot atunci *s-a ales proiectul pentru monumentul lui Teodor Ceonța* și s'a decis, ca acela să fie așezat în *grădina seminarială*, iar inaugurarea să se facă din prilegiul *centenarului institutului pedagogic*, în cursul anului 1912.

Din prilegiul acesta, la apelul făcut de directorul seminarial *P.C. Sa domnul Roman Ciorogariu*, învățătorimea a primit angajamentul să adune pentru *museul seminarial* colecții de monedă și alte obiecte de însemnătate antică, ce s'ar afla prin comunele lor.

În cursul acestor lucrări, se ivește o nouă surprindere. Reuniunea este onorată de prezența *Mag.Sale dlui dr. Teodor Mihail* președintele clubului parlamentar al deputaților români și vice președinte al partidului național, însoțit de dl avocat *dr. Ioan Suci* membru al reuniunii. La cuvintele de întâmpinare ale președintelui, înaltul oaspe răspunde: «*Vă promit, că atât eu, cât și deputații români, vă vom da mâna de ajutor la munca Dvoastră națională*», apoi își încheie frumoasa cuvântare cu cuvintele: «*Să ne iubim unii pe alții, ca într'un gând să mărturisim*»." (*Ibidem*, p.p.59-60)

Tinerii politicieni români ai orașului în frunte cu avocații *Cornel Iancu și Iustin Marșeu*, ce va deține funcția de *prefect al Aradului*, după Unire, vor organiza, în cinstea învățătorilor români *un banchet și un „preafrumos concert”* la care și-au dat concursul *personalități din lumea muzicală a vremii*.

Ziarele și revistele locale românești ale vremii, din Arad, vor prezenta la loc de cinste, în paginile lor, în amănunțime, momente semnificative din timpul desfășurării adunării generale a învățătorilor, reproducând *aprecierile* unor personalități spuse „*în cinstea dascălilor români*”, toate lăudând buna organizare, de care *Iosif Moldovan* nu era străin, precum și *caracterul științific*, cu idei

novatoare, în *domeniul pedagogiei*, prezente în comunicările și conferințele dezbătute de participanți, pe secțiuni.

Revista «*Biserica și școala*», „revistă bisericească, școlară, literară și economică” cum se menționează pe frontispiciu, apărută săptămânal, începând din anul 1877, subliniază și ea „nobila stăruință” a dascălilor arădeni de a aduce în discuție *ideile conducătoare ale pedagogiei* considerând că «*Reuniunile învățătorilor*» sunt adevărate „*instituții de perfecționare*” care au drept scop „*progresul școlii române*”, școală de care depinde în cea mai mare măsură „*înaintarea culturală*” a poporului.

Ziarul *Tribuna* subliniază, printre alte cuvinte elogioase „*seriozitatea preocupărilor*” pe care învățătorimea arădeană, îl are pentru progresul „*școalelor populare*”, iar ziarul *Românul* îi felicită și exprimă cuvinte de recunoștință pentru munca și strădania învățătorilor români, *care cugetă, simțesc și muncesc în spirit național românesc*.

„Tot din privilegiul acelei adunări generale, P.C. *părintele protosinzel Roman Ciorogar, actualul episcop din Oradea-Mare* a anunțat: «*Că învățătorii adunați aici fac cinste neamului. Numai prin hărnicie și luptă aprigă se ajung rezultatele. În această adunare generală văd o nouă scânteie a vieții noastre naționale*». [...]

Ziarele locale ocupându-se amănunțit de sărbătorile aranjate în cinstea dascălilor români, fac între altele și următoarele mărturisiri: «*Biserica și școala*», «*Învățătorii noștri pot fi mândri de cinstea ce li s'a făcut*». Au și meritat-o pentru că s'au prezentat *ca un corp disciplinat și conștient de chemarea sa*, ca muncitori nu ca șomeri. S'a observat nobila străduință de a aduce în discuțiunile lor ideile conducătoare ale pedagogiei prin ce Reuniunea lor devine o *instituție de perfecționare a învățătorilor*. Ne bucurăm de acest spirit de muncă a învățătorimei pentru că în *el vedem progresul școlii române* de care este dependentă *înaintarea culturală a poporului românesc*. Apoi după ce descrie amănunțit cele petrecute, încheie cu cuvintele: «*În clipele de elevație ce ne-a procurat această adunare generală, privim cu încredere în viitorul școlii române*».

«*Tribuna*»: ne-am convins încă odată că *această tagmă a noastră care a primit una din cele mai mari răspunderi pentru viitorul neamului*, depune conștiințioase stăruinți și prea strălucitoare silinți în valoarea învățământului nostru popular și că reușește, în

ciuda enormelor anevoinți ce întretaie în zilele noastre calea spre progres a școalelor populare, să salveze misiunea lor națională.

Apoi încheie voluminoasa dare de seamă cu cuvintele: «Publicul asistent a avut în această ședință ocazia să se convingă de seriozitatea preocupărilor cari stăpânesc azi pe învățători și s'a depărtat cu o iluzie mai bogată dela ședință».

«Românul» începe cu cuvintele: «Din parte-ne nu putem îndestul felicita reuniunea, că are membrii atât de valoroși și

Bustul profesorului Teodor Ceontea ridicat în parcul Institutului Pedagogic – Teologic din Arad. Iosif Moldovan în centrul fotografiei (1932)

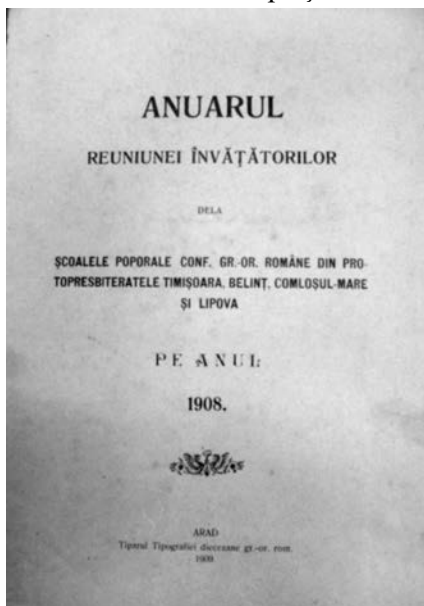
prosperează atât de îmbucurător».

Apoi încheie darea de seamă ce o face: «laudă și recunoștință se cuvine învățătorilor români, cari cugetă, simțesc și muncesc în spirit național românesc». «Trăiască bravii noștri învățători». (Ibidem, p.61-62)

Așa cum se hotărâse în a XXI Adunare generală a Reuniunii învățătorilor, din 1911, Iosif Moldovan se va angaja cu suflet în realizarea proiectului de a ridica în curtea Institutului Teologic din Arad bustul venerabilului dascăl Teodor Ceontea „ca simbol al recunoștinței învățătorilor români față de luminatul și luminătorul lor profesor”, cel care a reorganizat și a condus asociația între anii 1890-1906.

Într-un subcapitol al cărții sale, *Monografia Reuniunii Învățătorilor români*, intitulat *Monumentul Teodor Ceonța*, Iosif Moldovan surprinde acel moment plin de trăirire și emoție sufletească precum și atmosfera de sărbătoare legată de dezvelirea bustului.

Încă de la început, în cuvinte emoționante la adresa dascălului său, *Iosif Moldovan* arată că sentimentul recunoștinței față de meritele și strădaniile neuitatului președinte al *Reuniunii învățătorilor* arădeni – i-

Anuarul Reuniunii învățătorilor pe anul 1908

(colecția
prof. univ. dr. Vasile Popeangă)

Acest merit al revistei este subliniat și de *Ioan Crișan* în articolul *Iosif Moldovan pune bazele revistei «Reuniunea Învățătorilor»*, redactată vreme îndelungată, cu multă competență de învățătorul din *Pârneava*.

„Câte idei bune, îndrumări cuminiți n-am putut afla în coloanele acestei reviste? Am trimis – aici - și săgeți acelor cari ne luau peste picior, dar totdeauna cu bărbăție și demnitate.

au determinat pe toți cei prezenți să ridice „*acest simbol al recunoașterii isvorâtă din sufletul învățătorimei*”, pe care îl voi încredința de acum spre păstrare veșnică directorului Institutului Teologic *P.C.S dr. Roman Ciorogariu* și celor pe care îl vor urma pe mai departe.

Revista *Reuniunea învățătorilor*, gândită spre înființare la *Șiria*, la întrunirea din 1904, va avea un impact puternic asupra învățătorilor tineri, mai ales a celor care au găsit în paginile acesteia *ocazia exprimării* diverselor probleme legate de viața școlii, sau *au îndreptat condeiul împotriva* celor ce căutau a *denigra școala românească și pe învățătorii săi*.

Această revistă mai are meritul, *că mai mulți învățători tineri au prins curajul de a mânua (mânui n.n) condeii în daraverile (problemele n.n) dăscălești...ce-i preocupa!*

Sub *Iosif Moldovan*, ca prezident, *s'a căutat a se eterniza memoria alor mari apostoli ai Neamului: Teodor Ciontea și Dr. Petru Pîpoș.*

Primului i-s'a și ridicat – de elevii recunoscători – *un monument în parcul de la institutul pedagogic teologic român din orașul Arad.*”(Crișanu, Ioan, *op.cit.*, p.7)

Revista *Reuniunea Învățătorilor* își va începe activitatea publicistică începând cu anul școlar 1904-1905, având în coloanele sale prezentarea unui raport, o dare de seamă, publicând și lucrările adunării a XVI-a reuniunii ce se ținuseră pe 1 septembrie în acel an.

În primii patru ani (1904-1908) frânelor conducerii revistei au fost doar în mâinile lui *Iosif Moldovan*, care prin competența dovedită și în latura redacțională va aduce cât de curând revistei un prestigiu binemeritat.

Va avea printre colaboratori condeie învățătoarești de frunte, din acea vreme, printre care amintim pe *Petru Vancu, Iosif Stanca, Dimitrie Popovici, mai puțin pe Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel)* preocupat cu viața publicistică și gazetărească, la ziarul *Tribuna Poporului* ori mai târziu cu revista satirică *Cucu*, al cărui director era.

Din anul 1908 conducerea revistei va fi încredințată de *Iosif Moldovan* în seama unui *comitet de redacție* din care, în afară de el, mai făceau parte învățătorii: *Iuliu Groșoreanu, Dimitrie Popoviciu, Ioan Crișanu, Iosif Stanca și Nicolae Ștefu* care se va impune în paginile *Reuniunii* prin publicarea a mai multor intervenții, „răspunsuri” ale sale, susținute în cadrul adunărilor generale ale învățătorilor, intervenții de o mare și competentă analiză asupra problemelor arzătoare de atunci precum și asupra situației și problematicii învățământului românesc din școlile confesionale.

Nicolae Ștefu va fi numit, în 1907, de către *Iosif Moldovan* chiar redactor responsabil, până la numirea comitetului de redacție.

Revista va deveni o adevărată *tribună de luptă* a învățătorilor români îndreptând adesea ascuțișul condeii împotriva celor care încercau a știrbi prestigiul învățătorilor români și al asociației acestora.

Semnificativ prin surprinderea personalității umane a celui care a fost Iosif Moldovan, este și articolul sugestiv „Un om”, semnat dar cu o inițială „C”, cu siguranță cea a lui N. Cristea, învățător-director, redactor al ziarului și viitor revizor școlar, articol publicat în același număr al revistei, număr festiv și special, dedicat lui Iosif Moldovan, „în semn de dragoste și admirațiune cu prilejul celei de a 40-a aniversare a activității sale laborioase pe terenul școlar”..

Sunt subliniate încă de la început *laturile morale* ale celui sărbătorit în primul rând *dăruirea totală și munca pusă în slujba învățământului românesc, apoi altruismul său, ce țin de un caracter nobil*, el fiind gata oricând să se dăruiască și să se sacrifice pe sine în favoarea unei idei, a unui ideal, ce-l va urma în viață, legat de viața școlii, pe care l-a apărât ori de câte ori a fost cazul.

Este demnul urmaș al profesorului Teodor Ciontea, *președinte al învățătorilor români din Arad, a cărui steag de luptă l-a ridicat și l-a purtat cu cinste pe mai departe.*

Prin funcțiile administrative pe care le-a deținut pe baza meritelor sale a apărât *„cu demnitate și toată energia drepturile școlii și a învățătorilor români din comitatul Aradului.”*

Sunt înșiruite în cadrul articolului mai multe implicări și succese obținute pentru *îmbunătățirea muncii didactice și pentru apărarea prestigiului învățătorului român*, el fiind omul *„cari s’a făcut tuturor de toate și pe toți i-a dobândit,”* pentru că așa cum se arăta la începutul materialului *„luptă bună a luptat...,”* o luptă plină de privațiuni dar pusă în slujba unui ideal nobil și măreț, *o luptă ce prin voința și priceperea sa nu avea cum s-o piardă.*

„Patruzeci ani de muncă în viața școlară arată pe omul cu voință tare, arată idealistul și altruistul totodată. Un învățător care după *o muncă de 40 ani pe terenul școlar* ajunge la o poziție morală atât de frumoasă, cum a ajuns *iubitul nostru coleg Iosif Moldovan*, e o satisfacție și o răsplată nu numai din partea oamenilor ci și din partea *Celui de Sus*, pentru că *«Luptă bună a luptat»*. [...]

Lupta cea bună s’a văzut atunci, când după ce *președintele de pie memorie Teodor Ceonța a lăsat steagul din mână*, acesta a fost *cu cinste încredințat* din partea învățătorilor *vrednicului tovarăș de luptă – lui Iosif Moldovan*, fiind ales *președinte al reuniunii*, iar mai târziu *deputat sinodal și congresual.*

Ca membru în corporațiunile bisericești dl. revizor Iosif Moldovan a susținut și apărut cu demnitate și cu toată energia drepturile școlii și a învățătorilor.

În urma acestei activități oamenii de bine își întorc privirile spre școală și forurile bisericești școlare decid că munca învățătorului să fie apreciată de oameni specialiști, de învățători.

Se instruiesc comisari de examene cari se recrutează dintre învățătorii bine meritați între cari locul cel dintâi îl ocupă iarăși Iosif Moldovan. Cu acest pas se începe o mișcare nouă întru regenerarea învățământului.

Fiind acești comisari oameni de specialitate cu experiențe bogate în ale învățământului, i se dă acestuia un avânt puternic care face ca școala și conducătorii ei să se așirme tot mai mult.

În urma acestui avânt și la îndemnul lui Iosif Moldovan în colaborare cu încă alți tovarăși de muncă scot la iveală cărți de școală făcute pe baza experienței cari se pot număra între cele mai bune. Dezvoltară o activitate atât de laborioasă în sinodul eparhial diecezan drept recompensă e ales deputat în congresul bisericesc gr.ort.român.

Ca deputat congresual nu lasă firul urzit pentru a promova și ușura mersul învățământului. La Sibiu se întrunește o anchetă (o dezbatere n.n) pentru compunerea unui nou plan de învățământ și de la această anchetă Iosif Moldovan ca deputat congresual și om de specialitate n'a putut să lipsească.

Aici Iosif Moldovan cu ceilalți tovarăși de muncă susțin sus și tare principiile practice și moderne cari acceptate fiind, învățământului i se pun baze practice.

Toate hotărârile și îmbunătățirile ce s'au făcut școlii și învățătorilor în timpul din urmă poartă pecetea sufletului de dascăl român a lui Iosif Moldovan.

Ca deputat sinodal și congresual a luat parte activă la toate mișcările cari or privit școala și pe conducătorii ei. El e omul cari a făcut tuturor de toate și pe toți i-a dobândit.

Acesta e omul care a fost totodată învățătorul, conducătorul, medicul și avocatul poporului în fruntea căruia a fost pus.” (Ibidem, p.7-8)

Școala Primară „organ de informare a învățătorilor din revizoratul Aradului”, revistă înființată la sugestia sa, ce îl va avea ca redactor „răspunzător” pe subrevizorul școlar *Simeon Albu*, viitorul director al *Școlii primare de stat curs - superior din Pârneava*, Str. Oituz 108-114, îi va dedica lui Iosif Moldovan *un număr special* (An II, 15 septembrie 1922, Nr.18), ca semn de respect și prețuire la aniversarea celor 40 de ani puși în slujba școlii românești din ținutul Aradului.

Subrevizorul școlar *Dimitrie Olariu*, îi prezintă sărbătoritului, în *Școala Primară*, (An II, Nr.18/1922) într-un articol intitulat semnificativ *O aniversare însemnată*, printre altele, și *principalele etape ale activităților sale*, desfășurate în cadrul învățământului confesional românesc arădean, de la numirea sa ca învățător, la 1 decembrie 1888, la *Școala din „suburbiul Pârneava”* și până la Unire, când în 1919, Consiliul Dirigent de la Sibiu îi va *încredința conducerea întregului învățământ din orașul și județul Arad*, în acele vremuri, nu deloc ușoare pentru țara întregită, cunoscându-i capacitatea sa organizatorică și prestigiul binemeritat de care se bucura în rândul corpului didactic.

„- În 1 Decembrie 1888 a ocupat postul învățătoresc la Școala cu 6 clase gr. ort. rom. din Arad suburbiul Pârneava, de unde este promovat prin rezoluțiunea Venerabilului Consistor Nr.6694/1894 la postul învățătoresc din Arad centru, iar prin actul Nr. 1099/1898 este numit *director al școalelor primare ort. rom. din Arad*.

- Pentru activitatea sa, *la anul 1890 este ales notar, la 1898 secretar, la 1900 viceprezident, iar de la 1906 ca prezident al «Reuniunii învățătorilor gr.ort.români din protop. arădene I-VI»*.

- Prin actul Nr.2099/1890 a fost numit și a făcut scrieri în comisiunea consistorială pentru cenzurarea manualelor școlare.

- Începând din anul 1906 face parte din Consistoriul gr.ort.din Arad, *ca asesor onorar școlar*.

- În anul 1907 *a reprezentat învățătorimea din protopopiatul Arad* la ancheta mitropolitană din Sibiu în cauza salarelor învățătoresți puse în perspectiva legilor aponyane.

- În anul școlar 1908/1909 din încredințarea Venerabilului Consistoriu *a propus desenul la toate 4 cursurile de la Institutul pedagogic din Arad*, iar în anii premergători 1906/1907 și 1907/1908

a prevăzut instrucțiunea întemnițaților de la tribunalul din Arad. Cu începere de la 1910/11 *a propus limba română cu mult succes la fosta Școală Normală maghiară din Arad [...]*

- *A compus anuarul școlar, care a fost introdus în toate școlile românești.*

- *În anul 1897 a compus și în tovărășie cu mai mulți colegi a scos «A.B.C-darul român», iar de atunci încoaci, în tovărășie cu acei colegi, a pus în serviciul școlilor române toate manualele de cetire română.*

- *Cu începere de la anul 1890 a luat parte la toate examenele de tact, ca și comisar protopesec; iar de la aplicarea comisarilor consistoriali a fost numit în această calitate în protopopiatele Buteni, Hălmațiu, Lipova și Arad.*

- *A fost ales exactor, econom, notar și membru în comitetul Asociației naționale arădane.*

- *Ca și corespondent și colaborator a scris la mai multe din organele românești și a luat parte la mai toate discuțiile de natură școlară.*

- *A înființat revista Reuniunea învățătorilor pe care a condus-o ca redactor responsabil timp de 4 ani.*

- *Din încredințarea protopopiatului Arad, este ales membru al Sinodului eparhial și al Congresului național bisericesc.*

- *A compus și tipărit A.B.C-darul fonomic și îndreptarul metodic.*

- *Din partea Ministerului ungar de pe vremuri, a fost numit inspector școlar pentru plasele Sebiș, Hălmațiu, spre a conduce examenele elevilor de la cl. VI primară.*

- *Venerabilul Consistor în anul 1917 îl instituie din nou la catedra de desen și caligrafie de la Școala Normală ort.rom. din Arad.*

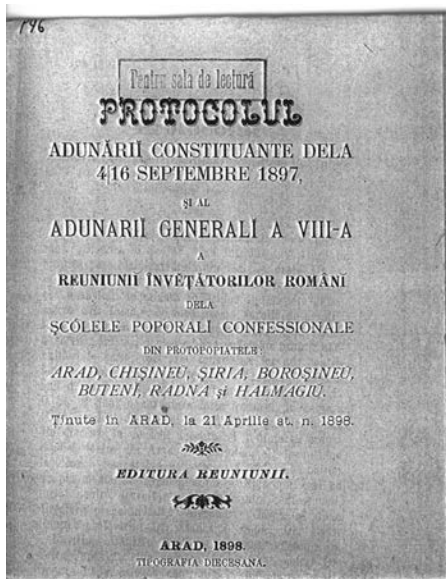
- *În fine, Consiliul Dirigent din Sibiu în 19 Maiu 1919 îi încredințează Revizoratul școlar din orașul și județul Arad, pe care îl conduce cu multă vrednicie, până în ziua de azi.*

Arad, la 10 Septembrie 1922.” (Op.cit., p.3)

Un alt articol omagial, din Școala Primară, intitulat *Iosif Moldovan – o aniversare*, semnat de P. Colțeu, îi surprinde activitatea editorială, atât ca redactor al revistei *Reuniunea învățătorilor Români*, cât și cea de autor și coautor de manuale școlare, atât de necesare pentru școlile profesionale românești din perioada imperială, precum și activitatea sa publicistică, risipită în

diverse ziare și reviste ale timpului, toate contribuind la ridicarea stării culturale, materiale și sociale ale învățătorului român din acea vreme.

„Între astfel de împrejurări, numele bun al dlui *Iosif Moldovan*, *revizor-școlar*, fost învățător-director și prezident al «*Reuniunii Învățătorilor Români*» din protopresbieratele Arădene I-

Discursurile participanților Reuniunii sunt publicate în Protocolul adunării. (Colecția Biblioteca Județeană „A.D. Xenopol”, Arad)

VII, concepe o revistă, după cum *zice Vlahuță*, *de cultură și educație națională, care să recheme din umbra trecutului nostru figurile mari și faptele vitejești, cari alcătuiesc bogăția nesfârșită și puterea vie a unui neam, și să facă din cultul amintirii lor sprijinul nostru moral și îndreptarea de fiecare ceas a străduințelor noastre spre mai bine.[...]*

Câte lovituri a avut să înfrunte această nouă redută, o știe numai d-sa, o știm noi cari eram aproape de D-sa și o știe dascălimea toată. Dar a mers înainte.[...] *N'a scăpat de ochiul ager a dlui Iosif Moldovan*, nici răul de care suferea școala

românească, *lipsa de manuale școlare*, potrivit cu cerințele pedagogiei și spiritul timpului în care trăim.

Așa în colaborare cu alți prieteni de principii el dă (editează n.n): *Cartea de cetire*, pentru clasele II-VI, a școlai primare: *Manual pentru învățarea limbei maghiare*, *Abecedarul ilustrat* și *Abecedarul fonomic*; acesta din urmă cu *Îndrumări metodice*, în altum (de altfel n.n) și *Almanach* pe 1913/1914 *pentru folosința învățătorimei și a preoțimei, etc.*

Toate acestea precum și alte scrieri apărute prin *diferite reviste și ziare*, cari nu scapă de condei, *împreună cu activitatea D-sale publică*, de peste 40 ani, cu roadele-i îmbelșugate și binefăcătoare, pentru școala română și mai ales pentru ridicarea stării culturale, materiale și sociale a învățătorului și prin aceasta a poporului român, *i-a deschis largi porțile inimilor noastre.*”(Colțeu,P., *Iosif Moldovan-O aniversare* [în] Școala Primară, Anul II, Nr.18, 15 septembrie 1922, p.8)

Fără îndoială că toate aceste cuvinte laudative și elogioase, adresate venerabilului dascăl, nu sunt deloc gratuite sau doar de circumstanță, ținând cont de funcția pe care o deținea atunci în ierarhia didactică a județului, *ci ele nu fac decât să consfințească o viață de om dăruită școlii românești, la a cărui prestigiu și-a adus o contribuție esențială.*

Încă din primii ani de învățământ, marcați de exemplul pilduitor al învățătorimii lugojene, unde a ucenicit, *Iosif Moldovan și-a dat seama de rolul important pe care îl are dascălul*, prin elevii pe care îi modelează și îi formează, *în destinele unei națiuni.*

Într-o cuvântare, publicată în 1898 în „*Protocolul adunării constituante*” de la 4/16 septembrie 1897 și al „*Adunării generali a VIII a, a Reuniunii învățătorilor români de la Școlile populare profesionale din protopopiatele Arad, Chișineu, Borosineu, Buteni, Radna și Hălmaგიu,*” ce s-a ținut la Arad în 21 aprilie 1898, carte editată de *Editura reuniunii, în tipografia Diecezană, Iosif Moldovan*, în cuvântul său, publicat apoi sub titlul *Învețătoria și menținerea (menirea n.n) lui!* va sublinia *rolul și importanța pe care îl are învățătorul în viața școlii. Școala va fi așa cum o face învățătorul care îi dă viață prin dăruirea sa*, prin felul în care ei, învățătorii știu să-și îndeplinească „*misiunea sublimă*” și „*chemarea frumoasă*” cu care au fost hărăziți, *conștienți de puterea pe care o au în luminarea celor neștiutori, asemenea lui Dumnezeu:*

„*Soarta unui popor, a unei națiuni, depinde de cultura generală a acestuia. Aceasta este notoric cunoscută, pentru aceea nisuesc (năzuiesc n.n) toate popoarele [...] un renumit pedagog contemporan vorbind despre școală a dis: „Eu sum școla!” Și cu drept cuvânt, nu cele patru ziduri reci și neînsuflețite, nici mulțimea de copii inconștienți și minoreni (minori n.n), ci învețătoria conșcui (conștient n.n), însuflețit și plin de ambițiune, el este școla!* Oare nu tot aceasta a afirmat-o și

marele învețator al lumii *Mântuitorul nostru Isus Cristos* prin cuvintele: «*Eu sunt lumina lumii!*»

Cu mândrie o putem dice așa dar iubiți colegi:

„*Noi suntem școla de la care depinde viitorul și fericirea poporului și a scumpei noastre patri. Poporul ori națiunea, care își zidește viitorul pe temeliiile școlei prin învățatori: poporul, carele urmează și ascultă graiul învățătorilor sei, de va și muri, viu va fi.[...]*»

Învățătoriuul e chemat așa dar a croi soarta viitorului și a fericirii poporului și a patriei din care face parte. Ce minune sublimă! Ce chemare frumoasă! Puterea divină e pusă în mâna noastră iubiți colegi. Și fiind noi conștienți despre aceasta, trebuie să aretem demni de dânsa, să influențăm înadins, conștienți, și după un

plan înainte văzut asupra spiritelor nouă încredințate, căci numai așa vom fi în stare a schimba nesciința în cultură, întunericul în lumină și numai așa ne vom pute areta demni de încredințarea noastră, numai așa vom pute croi poporului nostru o soartă mai bună și mai fericită, numai așa vom fi în stare a asigura viitorul și existența (existența n.n) patriei noastre iubite!

Toate aceste vom pute îndeplini inse numai dacă vom fi conștienți de calea pre care purcedem, dacă nu vom orbeca în calea și terenul nouă încredințat, dacă vom ambla pe picioarele noastre, și dacă vom influența în adins,

Monografia Reuniunii Învățătorilor români din diecea Aradului

ADUNĂRIILE GENERALE EXTRAORDINARE

I. S'a ținut în Arad la 17 Sept. 1896 modificarea statutelor.
II. S'a ținut în Arad la 16 Sept. 1897 restaurarea.

CONDUCĂTORII REUNIUNII

a) *Președinți*

Teodor Ceontea profesor preparandial	1890—1906
Iosif Moldovan învățător în Arad	1906—1919

b) *Vice Președinții:*

Dimitrie Roman învățător în Radna	1890—1893
Dr. Petru Pipos profesor preparandial	1893—1897
Nicolae Stef. învățător în Arad	1897—1900
Iosif Moldovan învățător în Arad	1900—1906
Protaslu Givulescu	1906—1912
Alexiu Dobos învățător în Siria	1912—1919

c) *Secretari I.*

Nicolae Stef. învățător în Arad	1890—1897
Iosif Moldovan învățător în Arad	1897—1900
Iosif Tisu învățător în Arad	1900—1903
Dimitrie Popoviciu învățător în Cuvin	1903—1912
Nicolae Cristea învățător în Mândruoc	1912—1919

d) *Secretar II.*

Iosif Moldovan învățător în Arad	1890—1897
Ioan Vancu învățător în Siria	1897—1900
George Popoviciu învățător Batania	1900—1919

Funcțiile deținute de Iosif Moldovan la nivelul «Reuniunii Învățătorilor»

din ambițiune asupra tinerelor mlădițe, din cari se vor crea bradii (brazii n.n) națiunii noastre.”(Ibidem, p.48-50)

Aceste cuvinte și îndemnuri adresate colegilor săi nu au fost spuse doar formal, nu erau doar îndemnuri și povețe fără acoperire, *Iosif Moldovan, credea cu sinceritate în afirmațiile sale și de aceea el a fost printre cei dintâi care le-a pus în practică*, prin toată activitatea sa didactică, *fîind modelul practic al învățătorului ideal din acea vreme. A fost un luptător al neamului în momentele de cumpănă pentru națiunea română supusă unui proces perfid de deznaționalizare.*

Gazetarul Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) – condeier al spiritului național al românilor din Imperiul austro-ungar

În Transilvania, în perioada de după instaurarea dualismului, în 1867, când practic Ungaria, devenea în mare măsură independentă față de Austria, dar mai ales spre anii de sfârșit ai veacului al XIX-lea și începutul celui următor, se intensificau *măsurile de maghiarizare* a românilor, dorindu-se o *asimilare* a acestora într-un *stat maghiar*, mare și puternic, idee neacceptată niciodată de neamul românesc.

Pe măsură ce *legile șovine*, potrivnice cultivării *ființei naționale* la popoarele din Monarhie, dar mai ales pentru români, se înăspreau, îngrădind dreptul la limba și biserica străbună, glasul liderilor politici, grupați în cadrul *Partidului Național Român*, devenea mai mult ca niciodată tot mai răspicat și mai categoric în ceea ce privea „chestiunea națională”. Alături de aceștia erau însă și un șir neștiut, uitat astăzi, de *personalități românești* din diverse domenii, ce

își aduceau aportul, ca adevărați „apostoli ai neamului”, insufletindu-și conaționali și ținându-le mereu trează *conștiința națională*.

Unul dintre acești străjeri arădeni, apărători ai ființei naționale, mai puțin știut și cunoscut astăzi, a fost și învățătorul și gazetarul *Nicolae Ștefu* (Nicu Stejărel).

Nicolae Ștefu (1855 – 1914) s-a născut la 4 decembrie 1855 într-un mic, dar pitoresc sat, *Cladova*, situat în mijlocul pădurii ce se înfiripa de pe crestele dealurilor încărcate cu vie ale Păulișului,

îndreptându-se majestos departe, spre Țara Zarandului. Se naștea într-o familie modestă, chiar dacă tatăl său era „birăul” (primarul) micii comunități, mult mai puțin prosperă economic decât celelalte sate, din vecinătate ce se înșirau, mai joi, de-a lungul dealurilor formând „*vestita Podgorie a Aradului*” cum o va numi-o *Ioan Slavici* în volumul *Amintiri*, publicat în 1924.

Școala primară o începe și o termină în satul natal, remarcându-se ca un *elev eminent*, dotat cu multe calități, inclusiv cu *darul cântatului*, har ce îl va cultiva cu pasiune în întreaga-i viață și care îi va aduce o faimă și o notorietate mai târziu, făcându-l să devină o personalitate a *muzicii corale* românești în ținutul Aradului, dar și de dincolo de acesta, fiind cunoscut și apreciat în multe zone transilvănene și bănățene.

Sfătuit de învățătorul și de preotului satului, ce-i prețuiua calitățile micului școlar, „birăul” Cladovei este de acord ca fiul său să-și continue studiile, dar nu are suficiente posibilități materiale să-și întrețină copilul la școlile din alte localități.

Șansa se ivește însă când notarul din Ghioroc, „mare român”, ce auzind de inteligența și calitățile băiatului birăului din Cladova se hotărăște să-l ia sub ocrotirea sa și îl trimite să studieze, pe propria-i cheltuială la *gimnaziul din Lipova*. Copilul de țăran din Cladova se va remarca și aici, cât de curând, *prin inteligență și conștiinciozitate*.

„Clasele primare le-a terminat la școala din comuna natală, remarcându-se încă din acel timp, nu numai în atenția intelectualilor din sat, ci și în atenția celor din întreg notariatul (notariatul Radnei n.n.).

După terminarea școalei primare, tatăl său ar fi voit să-l țină pe lângă sine, «- Dragul tatei, vezi eu îs birăul satului și sunt fără carte; tu ești cu carte și tu poți fi birăul satului...».

Însă această hotărâre i-au schimbat-o învățătorul și preotul și toți cu câți sta de vorbă. *Notarul Buturca*, funcționar al statului, șeful notariatului Ghioroc, dar mare român, neavând copii, l-a luat să-l întrețină mai departe la școala secundară. Astfel inteligentul copil Nicu Ștefu este înscris la gimnaziul din Lipova.

Copil de țăran, își dă seama repede că școala secundară îi deschide orizonturi mai largi decât cele pe care le avea în satul său. [...] De aceea îl găsim în școala secundară același element de frunte,

în care trăiau hărnicia, exuberanța și optimismul.” (Ungureanu, D., I., *Învățătorul Nicolae Ștefu (Nicu Ștejărel) 1855 – 1914*, Arad, 1947 p.1)

Din păcate pe când era elev în clasa a IV-a la gimnaziul din Lipova, tutorele său, notarul din Ghioroc, moare, iar școlarul se vede rămas fără sprijin material, aflându-se de acum în imposibilitatea de a-și mai continua studiile.

Prin demersurile insistente ale preotului din Cladova, pe lângă *Iosif Goldiș*, viitorul episcop al Aradului, Nicolae Ștefu este primit la *Preparandie*, unde se va dovedi iarăși și aici un elev studios, avid de învățătură și cunoaștere. Neavând însă suficienți bani pentru a se întreține și a-și plăti unele taxe școlare, de care nu fusese însă scutit, prestează unele munci gospodărești la internatul școlii.

„La Preparandia din Arad, Nicolae Ștefu trăiește în preajma preparanzilor și teologilor, în atmosfera învățăturilor pedagogice și teologice, împletite cu tradiționalele cântări bisericești ce culminau, în sărbători, cu cântările în strană, la slujba Sfintei Liturghii.

Acolo învață și muncește. *Învață* pentru a se lumina în vederea misiunii ce avea să vină și care îi cânta în suflet; *muncește* pentru a ajuta la treburile gospodărești ale internatului, căci taxele de întreținere nu erau mici, ca să poată fi suportate de fii țăranilor, iar cei ce nu puteu să le plătească, nici pe acestea, făceau mici treburi economice.” (*Ibidem*, p.12)

În anul 1876 obține *diploma de învățător* și este numit învățător la *Școala primară confesională greco - ortodoxă din Șiria*, unde va rămâne până în septembrie 1883, când se va muta cu postul într-o altă localitate din Podgoria Aradului, din apropiere, la *Cuvin*.

La doi ani, de la venirea sa la Șiria, își va întemeia o familie, căsătorindu-se cu Ana Covler, cu care conviețuiește până în anul 1892, an în care soția îi moare, lăsându-l singur să aibă grija celor șase copii.

În saul de sub poalele Cetății, „Vilagoș”, Nicolae Ștefu se va remarca repede ca un învățător cu dragoste pentru școlarii săi. Pelângă dăruirea și pasiunea dăscălească, podgoreni și șirieni îi apreciau tânărului învățător și *talentul muzical*, dar mai ales *activitatea corală*, desfășurată cu tineretul din comună.

La scurt timp, doar la câteva luni de la venirea la Șiria, încă din iarna anului 1876, va înființa un *cor al plugarilor*, ocupându-se îndeaproape și de cultivarea calităților muzicale ale coriștilor pe care îi învață să devină și cunoscători ai notelor muzicale.

Corul plugarilor din Șiria, 1876, în centru Nicolae Ștefu cu vioara

Corul plugarilor șirieni devine întâi de toate cunoscut în satele Podgoriei Aradului unde susține *spectacole cu caracter național*. La numai un an de la înființarea corului prietenul lui Nicolae Ștefu, tânărul compozitor *Ciprian Porumbescu*, îi trimite pentru repertoriul corului, în mod special, compoziția *Marșul corului plugarilor din Șiria*, precum și *Trei colori*, cântec ce va răsună mai târziu, cum consemna Ioan Rusu-Șirianu, pe dealurile podgorenilor șirieni și nu numai.

La fel ca și la Șiria, din 1883 și la *Cuvin*, Nicolae Ștefu va dovedi aceeași competență dascălească și în același timp și o mai aprigă pasiune pentru muzica corală românească cu caracter național.

În scurt timp va atrage tineretul din localitate în activitatea corală, făurind un puternic *cor bărbătesc* cu care va susține spectacole ce îi vor aduce o binemeritată faimă, consemnată, de

altfel, laudativ și în presa vremii, în articolul *Corul plugarilor din Cuvin*.

Cu puternica și prestigioasa formație corală bărbătească, a plugarilor din Cuvin, Nicolae Ștefu a susținut numeroase spectacole nu numai în localitățile din preajmă dar și la „întunirile corale” organizate cu precădere în satele bănățene din preajma Lugojului.

De la Școala din Cuvin, în urma unui exigent examen, potrivit normelor și metodologiei didactice a timpului, Nicolae Ștefu reușește să ocupe un post de învățător la Arad, în toamna anului

Elevii Școlii confesionale românești din Pârneava
alături de învățătorul lor Nicolae Ștefu (1894)

1890, la *Școala primară confesională greco-ortodoxă din Pârneava*, din Urban Ivan-utca, astăzi Str. Dorobanților, fiind coleg cu bunul său prieten, *Iosif Moldovan*. Între cei doi dascăli se va lega o rodnică colaborare, spre folosul școlii și a cartierului arădean.

„*Activitatea sa în școală se caracterizează printr-o perseverență preocupare pentru instruirea elevilor, utilizând cele mai noi metode psiho-pedagogice ale vremii, întocmind împreună cu colegii săi manuale școlare de largă răspândire și unanimă apreciere (în care se găsesc și poezii și cântece semnate de el) organizând coruri, punând în scenă piese de teatru, cu care se prezenta în cadrul*

unor vestite serbări de început și sfârșit de an școlar. Compune colinde, cântece laice și bisericești.” (Homescu, Radu, *Învățătorul, compozitorul și publicistul arădean Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) 1855 – 1914* [în] *Ziridava*, Nr. III-IV, Arad, 1974, p.269)

Sosit în lumea orașului, cu o bogată zestre spirituală, luată din *viața românească autentică* a bogatelor sate Șiria și Cuvin, din Podgoria Aradului, Nicolae Ștefu își va pune cu folos întreaga sa pricepere didactică și culturală, până spre sfârșitul vieții, în slujba *intereselor naționale*, participând activ și civilizat la lupta, fără menajamente, dintre neamul său și vremelnicii săi stăpâni.

După ieșirea la pensie, în anul 1909, Nicolae Ștefu va trece printr-o lungă perioadă de boli și suferințe, stingându-se din viață în anul 1914, la numai 59 de ani. Până în ultimele clipe ale vieții gândul său, în afara problemelor legate de familie, unul dintre fii fiind pe front, în războiul ce tocmai începuse, era îndreptat și spre soarta națiunii sale.

Conștient de faptul că boala nu-l va ierta, are dorința testamentară de a fi îngropat după datina străbună. Dorea să fie dus la cimitir într-un car cu boi, cu baticuri negre la coarne, iar pe spatele boilor să fie așezat tricolorul românesc. „Ultima dorință, cu câteva zile înainte să moară, adresată unui mare cerc de prieteni și admiratori, ce se aflau la patul său, a fost de ordin național și tradițional: «Dacă învingem noi (în războiul care tocmai începuse și în care spera să intre și Regatul Român n.n) trebuie să vă gândiți la sărbătorirea acestui lucru. Când o fi să mor, să mă îngropați așa cum s’au îngropat strămoșii noștri, cu carul cu boi, având cârpe cernite; pe spatele boilor tricolorul românesc, cât de lat, iar pe de lături țărani cu sfeșnice, cântând cântecele morților».” (Ungureanu, D.,I., *Op.cit.*, p.14)

Revista asociației învățătorilor arădeni, *Reuniunea învățătorilor*, la care colaborase multă vreme cu dăruire și competență, va publica un articol, în memoria, în care Iosif Moldovan, ce semnase doar semnificativ „*Colegul*”, consemna cu regret faptul că Nicolae Ștefu s-a stins din viață prea devreme, ducând cu sine o întrebare la care istoria i-ar fi putut da răspunsul, doar numai după patru ani: dacă v-a câștiga România războiul și ce se va întâmpla cu soarta Transilvaniei: „... Un moment al tragediilor pentru școalele din Arad a fost și moartea vrednicului învățător

Nicolae Ștefu, care în ultimele sale clipe a exclamat dureros: «Nu-mi pare rău că mor, dar mor neliniștit pentru că nu știu ce va fi cu România».” (Op.cit., p.33)

În cadrul strădaniilor lui Nicolae Ștefu, ce i-au călăuzit întreaga-i viață și activitate, pusă cu folos în slujba numai a *idealului național*, se desprind, în mare, *trei direcții* importante ce-i conturează astăzi întreaga-i personalitate.

În primul rând cea dedicată *școlii*, a luminării prin carte a neamului său, fiind în acea vreme, alături de Iosif Moldovan, *o personalitate de marcă a învățământului* confesional românesc din ținutul Aradului, *autor și coautor de manuale școlare și literatură didactică*, cărți ce vor poposi, pentru mai multă vreme, pe băncile școlărilor, fiind de un real folos mai multor generații de învățăcei.

Cu același har și dăruire s-a dedicat însă și *vieții culturale*, fiind un adevărat *animator*, înființând și organizând, pe baze profesioniste, prin statute, gândite de el însuși, mai multe *ansambluri corale*, pe care le-a condus și le-a dirijat, impunându-le în lumea muzicală românească, cunoscut de toți ca „vestitul dirijor de coruri”.

Talentul său musical l-au călăuzit și spre o bogată *activitate de compozitor* ce-l va așeza prin compozițiile inedite, în *lumea muzicală transilvăneană*.

Instruiește *trupe de teatru*, pe acei „diletanți”, cum li se spunea artiștilor amatori, cu care prezenta spectacole cu piese românești, cum a fost cea scrisă de prietenul său din Oradea, *Iosif Vulcan*, „Sărăcie lucie”, ce s-a bucurat de succes deosebit în rândurile conaționalilor săi, fiind jucată chiar și la Budapesta.

Nu în ultimul rând a fost și un remarcabil, un talentat *gazetar și scriitor*, cunoscut în lumea scrisului sub pseudonimul de *Nicu Stejărel*.

Gazetăria românească din Transilvania, în majoritatea sa, se constituia în acele timpuri ca o *puternică armă*, prin cuvânt, în lupta pentru asigurarea existenței și a păstrării *ființei naționale*, făcând și ducând *o politică a românismului*. Redactorii și colaboratorii acestora își sarificau timpul, banii, sănătatea și liniștea sufletească slujind cu devotament *cauza interesului național*. Din rândurile acestor gazetari făcea parte și Nicolae Ștefu.

Toate gazetele, ce îmbrățișau cu credință și convingere *cauza națională*, cum erau *Albina* și *Poporul Român* din Budapesta,

Tribuna din Sibiu, *Gazeta Transilvaniei* de la Braşov, *Luminatoriu* şi *Dreptatea* din Timişoara ori *Românul* şi *Tribuna poporului* de la Arad, din a cărei redacţie făcea parte şi Nicolae Ştefu, s-au dovedit a fi întansigente în lupta naţional-politică, străduindu-se şi căutând să dea conaţionalilor o temeinică *educaţie* în cultivarea *conştiinţei naţionale*, făcându-i în acelaşi timp şi conştiinţi *de drepturile* pe care le au şi mai ales de *menirea lor în istorie*, de apărare a ideii de neam şi de ţară, vehiculând cu îndrăzneală *unirea* românilor într-un singur stat, aşa cum spusese şi *Ioan Slavici* că „*pentru toţi românii soarele de la Bucureşti răsare*”.

Nicolae Ştefu va intra în activitatea publicistică după anul 1890, când se va stabili ca învăţător la *Şcoala primară confesională din Pârneava*, fiind încurajat şi îndrumat în ale scrisului de *Ioan Slavici* şi ceva mai târziu de *Ion Russu-Şirianu*, personalităţi de marcă în domeniul *publicisticii militante*, pe care îi va cunoaşte încă din perioada pe când se afla învăţător la *Şiria* – satul de naştere al acestora.

Nicolae Ştefu va debuta în presa locală şi în cea de la Sibiu unde, în anul 1893, va publica în coloanele gazetei *Tribuna* din Sibiu poezia *Hora Condamnaţilor*, în care îşi exprimă *sentimentele de solidaritate* cu luptătorii memorandişti, condamnaţi la închisoare de autorităţile imperiale, angajându-se astfel prin scrisul său *ca militant al cauzei naţionale a românilor*.

Cu ocazia graţierii memorandiştilor, în 19 septembrie 1895, tot în paginile *Tribunei*, din Sibiu, va publica versuri ce exprimă bucuria conaţionalilor săi, legată de acest eveniment de importanţă majoră în lupta naţională a românilor transilvăneni.

„Datorită extraordinarei sale receptivităţi, scrisul său era socotit o oglindire a *opinie*ii poporului român însuşi, aşa după cum atestă istoricii de seamă de mai târziu. Suntem tocmai în epoca marilor frământări în care se găsea poporul transilvan, din jurul celui de al doilea «memorand»(1891); «Procesul Memorandiştilor»(1894) şi amnestiei ce a urmat, în 1895, la patruzeci de zile după ce *Regele Carol I* al României s'a interesat personal, făcând o înaltă vizită la Ischl (7 Aug.1895).

În *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, vol. IX, 1943-1944, publicat de dl profesor universitar Ion Lupaş, găsim la pag.77:

«Această amnestie a *Memorandiștilor* a fost un prilej de bucurie și de destindere politică, în lumea românească din Transilvania. N'au lipsit nici versuri ca acestea:

Un an greu s'a împlinit
De când legea v'a răpit,
Și v'a pus la închisoare,
Să n'aveți zile cu soare!
Monarhul v'a slobozit:
Dragi martiri, bine-ați venit!».

Versurile acestea, publicate în „Tribuna” din Sibiu (Nr.204 din 24.IX.1895) erau semnate de Nicu Stejărel și, în simplitatea lor,

Redacția ziarului "Tribuna Poporului" De la dreapta la stânga :
Nicolae Ștefu, Savu, Dr. Birăescu, Luca, Dr. Noe, Ion Rusu Șirianu și Dr. Grămadă
exprimau bucuria poporului.

Scrisul lui Nicu Stejărel – în cea mai mare parte – nu se aplica pe o idee de artă, ci, pe necesitatea unei *opinii* sau a unei îndrumări, cu un cuvânt pe faptul cotidian, care îl impresiona în mod deosebit, fiindcă înregistra nu numai impresiile proprii, ci și ale tuturor celor cu care venea în contact, din mijlocul poporului[...]

El exprimă opinia lor, *opinia tuturor*, el se exprimă în graiul graiului lor – pentru ei și pentru cei deasupra lor. Iar poporul din vremea sa îi arăta recunoștința , cetindu-l și înconjurându-l cu toată dragostea.” (Ungureanu, D.,I., op. cit. p.275)

În anul 1897 se înființează în Arad o nouă gazetă, *Tribuna poporului* iar Nicolae Ștefu va face parte încă de la început, *timp de 14 ani din redacția gazetei*, care se dorea *un organ de opinie publică*.

La această publicație va scrie încă din primul număr, apărut la Orăștie, semnând cu *pseudonimul Nicu Stejărel*, articole, nuvele și poezii de factură populară, cu mesaj național, poezii apreciate de cititorii revistei. Personalități de seamă, din viața spirituală românească ca: Ion Russu-Șirianu (unul dintre redactorii de bază al revistei), C.Savu, I.Grămadă (redactori), Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Ilarie Chendi, George Coșbuc, Ioan Slavici, I.L.Caragiale, T.Budiceanu, Gh. Bogdan-Duică, Ion Agârbiceanu și alți scriitori de prestigiu ai epocii, vor fi colaboratori de bază ai gazetei arădene.

Palatul Tribunei, Arad

Timp de peste 14 ani, Nicolae Ștefu și-a investit în activitatea gazetei *Tribuna Poporului* o bună parte a timpului și a spiritului său creator, lipsindu-se de orice avantaje materiale, a muncii sale de redactor, ba mai mult, a contribuit la plata chiriei locuinței unde se afla redacția, într-o clădire sărăcăcioasă,

numită cu ironie „colibă.”

Din păcate, la un an după pensionare din învățământ și cu patru ani înainte de moarte, survenită în 1914, este neînțeles, ca spirit, de tânăra generație, numită generație „oțelită,” și silit, spre dezamăgirea sa, să părăsească redacția.

Dezamăgit, dar nu învins, Nicolae Ștefu și-a continuat activitatea sa de gazetar până aproape de moarte. În anul 1905, pe când se mai afla redactor la *Tribuna Poporului*, va pune bazele unei reviste satirice, umoristice *Cucu – foaie umoristică și de literatuă*

populară cu ilustrații, apărută ca supliment la ziarul *Poporul Român* din Budapesta.

Numerele revistei din anul 1910, an în care a fost demis din redacția revistei *Tribuna Poporului*, sunt considerate ca cele mai reprezentative și mai valoroase din punct de vedere literar, dovadă fiind faptul că, acum și în această revistă Nicolae Ștefu și-a revărsat

Situațiune grea.

R.) Până și cel mai optimist dintre treburile să recunoască greutatea murilor ce străbătem. Nu e desăcă guvernul pare a fi depășit ce măsură: intru a ne prizoni, pe de asupra ne și găsim desbinați, niciodată dela proclamarea năștinsei „ere constituțională” în-ici.

De atâta vreme, abia zilele tre- em am mai avut un moment de fapte: cu prilegiul serbărilor date ni amintirea celui mai mare și fi naționalist arhiepiscop român. Vor- ca dlui Dr. Barciuanu a fost, desigur, numai un elogiu bine meritat și memoria lui Șaguna, dar mai 1898 de toate un izvor de în- letire pentru toți câți vor să se

române s'au proinsat arhiepiscopul lor, cerând să le mai îmbunătățească starea materială. Arhiepiscopul însă — în care de altfel, toți Românii puneau mari speranțe — l-a răspuns, să nu se agite în chestia lefurilor, deoarece și așa nu mult vor fi plătiți de hi- storică; ci preparând în va tu-a-o stăbul!

Negreșit, că un prelat român care vorbește astfel, nu numai că arată o mare dispozițiune pentru a se su- pune omnipotenței guvernului, dar mai presus de toate pare a avea o slăbă convingere asupra necesității, ca înnoțarii români numai în propa- ganda române-confesionale să fie in- struiți.

Alarma ce s'a produs însă în toate straturile societății românești în urma curentului șovinist alimentat prin con- gresul regnicolar dela Budapesta, sperăm că va fi un tudeam pentru toți prelații români să se gândească

tunei limbilor. Erau reprezentate, prin câte anul sau mai mulți bărbați, următoarele partide: german popular, g. progresist, marii grupării liberale, (verfassungsgerechter Gross- grupenbunde), creștin-sociali, sau antișemiti (reprezentat prin însuși Dr. Luogler), în- scriș grupulețul de 11 deputați, zis grupare liberă germană (freie deutsche Vereinigung).

Conferențele s'au urmat și luni, de două ori, dovadă, că hotărârea de luat era privită în toate părțile ca foarte importantă pentru dezvoltarea impreguiarilor, mai ales fiind că marți propuneri, hotărârea cu o semnifica- înaintă, că consimțesc a da urmare învitatii contelui Thun.

Resoluțiunea luată unanim sună, că par- țidele germane sunt gata a intra în negocia- tiri cu guvernul, dar numai cu condițiunea, că soi naritate vor fi desființate ordonanțele despre egală îndreptătare a limbii celice cu cea germană, editate de Badeu și mo- dificate de Gausch.

Imediat după conferența de pe urmă, doi delegați din stăul lor s'au dus la ministrul- președinte, spre a-i aduce la cunoștință re- soluția, și a-i împărtăși, că frunzișii parți- delor sunt gata a intra în negociați, dacă contelui Thun promite că stăul o recunoaștea

„Dacă aro c
dispozițiune
lus pentru r
plutare, prin c
sentimentul
berțates reli
lu constituți
faust sfatost
căciăci dreptul
desplăta de
trebuințase

Răspuns

Vicescomite
postia de a
Magra. Ds. s
Boroviciu a cor
intentionat pe ac
interne, care or
și insigui stăul
galben-înăstru,
mai, care la con
poate parța. P
reec confisac
aves urmări, c

întreaga sa energie creatoare.

Într-un articol, scris în revista *Cucul* Nr.19/1910, în care semna ca de obicei, cu pseudonimul Cucu, și intitulat *Din mizeriile vieții de gazetare*, «Coliba lui Nicu Stejărel și palatul-Tribunei», vorbește la persoana a III, despre el și despre necazurile și umilințele materiale îndurate de gazetarii revistei *Tribuna Poporului*, încă de înființare și despre nemulțumirea sa că drept mulțumire pentru sacrificiile lor, din perioada de început, după ce revista și-a câștigat, datorită muncii lor un nume și o faimă, sunt siliți de mai tinerii lor colegi, din „generația oțelită,” să părăsească rândurile redactorilor. Așa a fost și cazul și a venerabilului scriitor *Ioan Russu-Șirianu*, unul dintre fondatorii de bază ai ziarului, ce a impus revista în viața cotidiană prin renumele, faima și relațiile sale literare cu

scriitori importanți ai vremii, pe care i-a avut în mare parte ca și colaboratori permanenți.

Revista umoristică "Cucu" editată de înv. Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel)

Cităm o parte din articolul amintit, pe care I.D.Ungureanu îl introduce, cu comentariile de rigoare în monografia sa, considerându-l foarte sugestiv pentru acea perioadă din viața *distinsului învățător și gazetar-Nicolae Ștefu-Nicu Stejărel*, o *autocaracterizare* a spiritului și a sentimentului său național.

„*Nicu Stejărel e un spirit, un duh plin de viață națională, pururea tânăr și vesel. Dar, acest spirit din popor sărac, e nevoit să stea cu locuința într-o „colibă” tot săracă, care acum începe a se și învechi, ca toate cele din lume (afară de spirite), și ar avea nevoie de nescai proptele ca să nu se dărâme.*

Când, înainte de 14 ani și-a luat ființă, aici în Arad «*Tribuna Poporului*», într-o colibă cu chirie, în mijlocul unei sărăcii cu pinteni,

acest *Nicu Stejărel* (azi aruncat de la Tribuna) a muncit, alături de fiertatul *Ion Russu Șirianu*, aproape opt ani mai tot pe gratis.

«*Tribuna Poporului*», începând cu Nr.1-de probă-apărut în Orăștie și cei următori an de an poartă în coloanele lor articole, nuvele, poezii populare cu iscălitura lui *Nicu Stejărel*, care azi nu mai are loc printre redactorii «*Tribunei*».

Atunci, *Nicu Stejărel* cu fală era numit «poetul curții», adică al «*Colibei Tribunei Poporului*». Atunci, când de sărăcie muncitorii cu peana (n.n redactorii) nu se puteau plăti; atunci *Nicu Stejărel* era foarte bine văzut la foaie (gazetă n.n).

Colaboratorii angajați, de sărăcie ori fugeau, ori sătui de bățul pribegiei își făceau moartea. Fiertatul slovac *Gustav Augustin*, un om blând și foarte de omenie, care scria perfect în limba română, angajat la «*Tribuna Poporului*», după ce și-a amanetat (zălogit) și ultimul palton, după cum mi se plângea în redacție înainte de moarte, fiind om mai în vârstă, n'a mai voit să ia toiagul pribegiei, ci s'a dus la locuință, s'a culcat pe spate și și-a tras prin gură un glonț ăn cap!

Astfel și-a pus capăt sărăciei și unei vieți sdrobite, dar plină de muncă cinstită.[...] ceilalți colaboratori angajați, cari precum veneau, așa mergeau, neputând trăi din sărăcia foi.

Cu vremea însă foaia s'a îmbunătățit materialminte (material, financiar n.n) și fondul i-a crescut, că azi are palat șâ câte șapte redactori și corespondenți plătiți pe lună cu sume de la 200 coroane în sus (sumă importantă pentru acel timp n.n).

S'a apropiat de palatul «*Tribunei*» și *Nicu Stejărel* și a cerut să muncească și el pentru vrea propteală pentru «*Coliba*» lui-dar n'a căpătat. Nu se mai potrivește «coliba» cu «palatul»! Și bietul *Ioan Russu Șirianu*, înainte de a vedea palatul «*Tribunei*» sale (principalul fondator al revistei n.n), a trebuit să-și ia bățul pribegiei și să meargă în țară (România n.n) ca să moară în colibă (casă n.n) cu chirie, înconjurat de iubita lui familie și de neagra sărăcie!

Când ne-am despărțit, mi-a zis cu ochii plini de lacrimi: «-Adio! Nicule, în scurtă vreme plec și nu cred să ne mai vedem!... Vezi, trebuie să plec și eu de aici (de la Tribuna n.n)!...Tu mă înțelegi!...» Și l'am înțeles!...

Ne-am îmbrățișat fratele, ne-am plâns unul altuia necazurile și ne-am despărțit – pe vecie:

Îmi prorocise sărmanul! Azi, în palatul «Tribunei» *stăpânesc domni și domnișori moderni, cu minte mare și vederi largi*, cu carifirește-nu se mai potrivesc vechituri ca «sărmanul Nicu Stejărel» și hodorogita lui «colibă» pentru proptirea căreia «Tribuna» nu mai are nici o propteală.[...]

Nicu Stejărel însă își va susține «coliba» măcar și cu ajutorul «altora» și nu se va lăsa de râsul nimănuia, batăr să crape dușmanii de ciudă! Nicu Stejărel, a fost, este și va fi un spirit, un duh plin de viață națională, pururea tânăr și vesel! Dacă «coliba» e săracă-bogat e Dumnezeu!” (*Ibidem*, p.69-70-71)

Tonul articolului este nostalgic, dar *ironia și umorul* ascund în spatele lor *un caracter puternic*, plin de optimism, un om ce aproape de sfârșitul vieții era gata oricând să pornească la drum, să învingă obstacole, spre ciuda și necazul dușmanilor săi. Nicolae Ștefu nu s-a dat bătut decât în fața morții, pe care nimeni nu o poate învinge, el continuându-și cu succes activitatea publicistică și editând *cu profesionalism* revista umoristică *Cucu*, devenită *Cucul din Ardeal*, de la Iianuarie 1908, care prin articolele și poeziile sale, pline de sarcasm, umor și ironie la adresa celor ce nu-și iubeau țara, i-au adus o faimă binemeritată. *Revista sa umoristică ajunsese să fie recunoscută și considerată ca una dintre cele mai bune reviste satirice din Transilvania*, mult gustată mai ales în rândurile oamenilor simpli de la oraș dar mai ales de la țară, a căror mentalitate o cunoștea atât de bine și pentru care a și scris în *versuri de factură populară*, folosind graiul, dialectul bănățean sau ardelean.

În paginile revistei unde *semnează* cu diferite pseudonime: *Cucu, Măcieș, Ghiocel, Grănicerul de la munte care știe foarte multe, Delabârzavă, Alergătorul cu frunza verde, etc.*, va satiriza cu un ton plin de umor, dar plin de sarcasm, adevărurile crude, ale acelor timpuri, de loc favorabile națiunii române din Imperiul Austro-Ungar.

Trădătorii de neam, minciuna, demagogia, lenea, fățarnicia și alte vicii umane sunt șarjate în paginile revistei scoase de Nicolae Ștefu, la Budapesta în 1905, într-un tiraj relativ mare, *peste 10000 de exemplare* și cu o apariție neregulată, în funcție de banii pe care îi adunau din vânzare, necesari pentru editarea noului număr.

„Revista apare la Budapesta, probabil în 10000 de foi (exemplare n.n), după o notă a autorului-dar nu în duminica a 2 a și a

4 a cum spune: ci cum se vede, adică așa cum se poate, neregulat. Ceea ce însemnează că se lupta cu reale greutăți financiare, poate și coercitive din partea autorităților.

Caracterul general mărturisit al revistei *Cucu* este unul umoristic, dar în cuprinsul ei se poate urmări o acțiune încheată pentru *educație națională, politică și socială* a poporului românesc. Uneori strigă în fața lumii nedreptatea ce se făcea Poporului român, ca în: *Doină* (se menționează că poezia a apărut în *Cucul* Nr.5/1906 n.n)

Foaie verde mă răcine
Că postind în postul mare
Bine-i Doamne cu-i e bine
Vom da slujbe, sărindare,
Bine-i umblă neamțului
Șaptezeci de sfinți părinți
Bine și muscalului,
Să se'nchine pe la sfinți;
Numai nouă ni-e tot rău
La eșirea darului
De-o luăm ori încătrău,
În fața altarului
Osteneala de-i a mea
Cu mătării vom cinsti
Roda ie a altuia,
Chipul maicei Precești

Și ne-omoară relele
Să ne ferească pe noi
Și ne'ngroapă grijile.
De străini și de nevoi
Foaie verde viorele
Și casa românului
Sapă-ne Doamne de rele,
De ura străinului.
Măcie

(*Ibidem*, p.3)

Ca și în alte poezii pana lui Nicu Stejărel este foarte neiertătoare și caustică vizavi de *politică reacționară* a guvernului austro-ungar față de națiunea română, încât astăzi ne stârnește uimirea *cum a reușit ca redactorul responsabil al revistei să nu fie atras într-un proces de presă și arestat*, așa cum s-a întâmplat cu unele gazete românești din Austro-Ungaria, ce în paginile lor aducea critici severe abuzurilor autorităților față de națiunile din Imperiu.

Paginile ei nu scapă din țepă nici pe frunzașii *Partidului Național Român*, care oscilează sau stau pasivi în fața deciziilor importante și urgente ce se cereau luate în folosul națiunii române:

„*Marșul Alergătorilor* Români din cercul Caransebeș

III. Jos cu Burdea renegatul!

Peară tot ce-i trădător!

Noi nu mai voim pe altul

Decât Vladul fraților!

Frunza verde a bradului

Vivat steagul Vladului[...]

Frunză verde foi de fân

Bate Doamne acel Român,

Care pentru papricaș

Va fi trădător și laș!

Frunză verde a bradului

Vivat steagul Vladului!

Semnează: Ghiocel.”

(*Cucu din Ardeal*, Anul III, Nr.18, Arad, 1910, p.5)

Așa cum se observă din versurile citate, de factură populară, revista va juca un rol important de informare asupra *evenimentului politic cotidian rural sau citadin, surprins pe calea satirei*, iar prin aducerea, pentru *lectura cititorilor a literaturii populare*, revista își va aduce un important aport în procesul de *culturalizare* a conașionalilor de la orașe sau sate. Pe unii dintre aceștia îi va coopta ca și colaboratori ai gazetei, publicându-le articole sau creații literare proprii.

Chiar din Nr.1 al revistei *Cucu*, în cadrul prezentării programului acesteia, *Nicolae Ștefu*, face *un apel* la toți cărturarii de la sate, *învățători, preoți și la țărani* să sprijine apariția acesteia nu numai prin abonamente dar și prin trimiterea spre publicare a unor creații populare autentice:poezii, basme, datini, obiceiuri dar mai ales

„Cucu“ din Ardeal.

Cântă Cucu din Ardeal
De pe-a Murășului mal;
Și cântă cu veselie
C'a ajuns acum să fie
Pe plaiurile străbune,
Rămase nouă anume
Dela vechii 'naintași
Strămoșii nostri ostași!

Cântă Cucu 'n libertate
Sus la Deva, pe cetate;
Pe cetatea lui Corvin,
Șoim din viță de Român;
Pe cetatea lui Huniade,
Cântat de noi în balade;
Unde Regele Mateia
Își formulase ideia:
*De-a face dreptate 'n țară,
Ori să stingă 'n foc și pară!*
Dar Mateia a murit,
Și dreptatea a perit!

De-atunci o caută 'n zădar
Cei cu iască și amnar;
Cau păpat-o „Domni” toată,
N'au lăsat nimic la gloată!....

Cântă Cucu 'n dragul său
Preamărind pre Dumnezcu,
Că i-a dat ființă nouă
Să vă cânte cu drag voaue:
Dascăli buni, dascăli smeriți,
Dascăli franți și oboșiți,

a unor glume, cu scopul de a face cunoscută „întreaga literatură populară.”

Procedeele utilizate de învățătorul-gazetar în redactarea foii sale, prin antrenarea culegătorilor de folclor la sate, publicarea versurilor poporenilor, uneori „împănate” de Cucu și a unor glume sau anecdote din viața cotidiană de la sate, vor avea ca efect o mare răspândire și popularitate a revistei, concretizate prin larga ei difuzare la un număr considerabil de cititori ce, după estimările redactorului, ar depăși peste „55 mii de cetitori.”

„Scrisă în bună parte de popor, pentru popor, în coloanele ei își dau întâlnire condeiele de elită ale poporului, recrutate mai ales dintre: învățători, preoți și plugari, dând scrisului lor pregnanță realităților imediate și locale – ceea ce dă întregii acțiuni a revistei un caracter auto-educativ, în masa poporului românesc.

Prin Cucu se menține viu gustul pentru cetit, în sate. Cucu ține trează conștiința morală și națională, prin tema de acțiune îndrăzneată de divulgare și biciuire publică,

Răvase de la "Cucu" din Ardeal

fără considerație la rangul social, sau slujba oficială a păcătosului.”
(Ungureanu, D., I., *Op.cit.*, p.63)

Nicolae Ștefu își va continua prin această revistă umoristică

Uscătură: Auzit-ai soațe, ce a pășit popa Roșată din Reteziș cu preuteasa?
Untură: Ce?
Uscătură: D'apoi l'a lăsat și s'a dus dracului la das-Catul Nica din Bărăchia.
Untură: Ha, ha, ha, că știu, că s'a găsit sacu petecu. Și a primit-o prostu acela?
Uscătură: Ba bine că nu.
Untură: Și ce a făcut popa Roșată?
Uscătură: A beut răchie de greata și s'a dus la consistor, să părăscă pe Nica. Și l'a băgat în instanție.
Untură: Și ce a zis consistorul?
Uscătură: A întreat pe Nica: „Mă prostule, de ce ții la tine pe preuteasa?”

O altă rubrică a revistei "Cucu"

activitatea începută în cadrul redacției unei alte reviste satirice arădene, de mare faimă Gura satului, Organ glumeț în timpuri grele și serioase, condusă de *Mircea V. Stănescu*, în tovărășia lui *I. Russu-Șirianu* și *Ioan Suci*, revistă ce și-a încetat activitatea din păcate în 1881, reluată apoi pe o scurtă perioadă între anii 1901-1903 și la care, din nou, a fost vremelnice redactor.

Nicu Stejărel și-a structurat revista *Cucu* într-o manieră asemănătoare *Gurii satului*, împărțindu-i cele 8 pagini în rubrici de obicei constante și în care nu lipseau caricaturile și ilustrațiile, fiind și din acest punct de vedere foarte atractivă și amuzantă prin sugestia și calitatea gravurilor și caricaturilor.

În cadrul revistei întâlnim rubricile: Chiuituri la joc rubrică devenită ulterior Hora țăranilor, în care vor apărea cu regularitate chiuituri, *balade și poezii populare de dragoste* și alte producții folclorice cu același caracter, toate primite de la *culegători de*

folclor din diferite localități sau unele preluate din alte publicații. O altă rubrică se intitula *Budulea Taichii* (seria 1906) și cuprindea *povestiri amuzante*, mai ales din lumea satului. Rubrica *În școală* sau mai târziu având titulatura *Dascălul Fridolin din Șeitin* va cuprinde maxime școlarești sau învățătoarești expuse sub forma unui dialog amuzant între învățător și elev, iar *Moșul și nepotul* va fi o rubrică scrisă tot pe bază de dialog pe teme politice sau morale.

Păcatele și greșelile preoților sunt ironizate în rubrica *Popa Uscătură cu popa Untură*. Întâlnim și alte rubrici cum ar fi *Poșta*

cucului rubrică prin care ținea o strânsă legătură cu cititorii, rubrică presărată și ea de umor și ironie, iar rubrica *Glume* cuprindea diferite anecdote, sau întâmplări hazli, sau o alta *Reclame* cu caracter publicitar.

„La revistă au colaborat cunoscuți scriitori și folcloriști: Ion Pop-Reteganul, I. Russu-Șirianu, Theodor D. Speranția, Dumitru Marinescu-Marion, Nicolae T. Orășanu, Iuliu Traian Mera și alții. Mai apar, de asemenea, articole de conduită morală, sfaturi economice și recenzii ale unor lucrări beletristice românești sau străine (Cehov, Turgheniev, etc).

În textele sale umoristice N.Stejărel era neiertător. Versuri ca acestea: «Opinca e talpa țării/ Pe care calcă mișeii/ Să'ntărim deci opinca,/ Să-i aurim nojița,/ Gurguiul să-l potcovim/ Ca să putem să lovim/ În capul ciocoilor/ Și-n a lipitorilor/ Jos cu hoții și tâlharii/ Care ne fură greițarii (crițari-monedă austro-ungară n.n)/ Ca să trăiască domnește/ Iar noi muncind sărăcește.» (*Cucu*, Nr.12/1906), nu lipsesc din revistă și exprimă clar sentimentele și atitudinea lui N.Stejărel în problemele sociale și materiale.” (Homescu, Radu, *Op.cit.*, p.283)

Revista va surprinde, în coloanele sale și evenimente importante privind legăturile românilor arădeni cu „patria mamă,” *România*, cum ar fi participarea acestora la Expoziția generală română, organizată în 6-19 iunie 1906 la București, în Dealul Filaretului, la care au participat printre alții și Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, un grup mare de învățători arădeni avându-i în frunte pe Iosif Moldovan și nelipsitul în astfel de ocazii de interes național, Nicolae Ștefu.

Din păcate moartea prematură a mentorului ei spiritual, la numai 59 de ani, face ca și revista condusă de trudnicul învățător și gazetar din Pârneava să-și înceteze apariția.

„Aici, în Arad, în mediul acela dramatic de încheștare între maghiarismul feudal dictatorial ce căuta să ne nimicească românismul solidarist ce trebuia să reziste, să supraviețuiască deocamdată și să învingă apoi; *Nicolae Ștefu aduce vigoarea de luptător neînfricat, cumpănit și prezent în tot locul.*

O armă nouă ia în mână: presa pentru popor. Ziarul *Tribuna Poporului* îl încadrează în pleiada sa de luptători pentru cauza națională, încă de la înființarea sa.

Ca unul dintre inițiatori, mai apoi ca redactor de seamă, Nicolae Ștefu face treabă bună. Acolo își însușește orizonturi mai largi de muncă și de luptă. El începe să vadă până departe *interesele și idealurile neamului românesc* și își concepe munca sub acest unghi de vedere.

În Arad devine gazetar și publicist, din Arad merge și dă concerte artistice la Români din Budapesta, de aici ia contact cu Bucureștii și își publică toate lucrările sale, dintre cari, unele gândite cu mult înainte. Din Arad colaborează și la alte publicații românești din cuprinsul Transilvaniei și nu-i exclus chiar din Patria -Mamă, luând parte la toate frământările neamului său.” (Ungureanu, D.,I., *Op.cit* , p.53)

Nu putem să nu amintim, vorbind în conturul personalității sale, și de cel de important dascăl al românilor arădeni, fără a-i menționa câteva din preocupările sale legate de *organizarea învățătorimii* de atunci, când alături de *Iosif Moldovan* și-a adus un important rol în cadrul *Reuniunii învățătorilor*.

Învățătorii arădeni își vor organiza o asociație profesională și culturală începând din 1878, asociație reunită în jurul publicației lor *Minte și Inimă*, ce însă, din păcate, va fi dizolvată la scurt timp după înființarea sa.

Reînființată în 1891, sub conducerea profesorului *Radu Ciontea*, de la Preparandia din Arad, ea se va intitula *Reuniunea învățătorilor* și va deveni în scurtă vreme un factor cultural-social important în viața învățătorilor români de confesiune ortodoxă.

În cadrul adunărilor sale, la care participă activ și Nicolae Ștefu, *se dezbat idei pedagogice, metode și experimente didactice, probleme legate de studiul limbii române, de desfășurarea examenelor, de înființarea unor biblioteci populare* în diferite localități, sub directă implicare a învățătorilor. *Nicolae Ștefu* devine, curând după înființare, *secretarul* acestei asociații profesionale.

Începând cu anul școlar 1904-1905, asociația va edita la inițiativa lui *Iosif Moldovan*, cunoscutul învățător și vicepreședinte al Comitetului Reuniunii, revista *Reuniunea învățătorilor români* de la școalele populare confesionale din protopresbiteratele Arad, Chișineu, Șiria, Boroșineu, Buteni, Radna și Hălmașiu.

Revista își va începe activitatea publicând în coloanele sale prezentarea *unui raport*, o dare de seamă precum și lucrările

Adunării a XIV-a reuniunii care se ținuse la 1 septembrie în acel an, iar pe *Nicolae Ștefu* îl găsim alături de colega sa de la *Școala din Pârneava* de pe strada Dorobanților-învățătoarea *Maria Precupaș*, semnând acele lucrări (prezidate de Iosif Moldovan și Dimitrie Popovici, acesta din urmă învățător în Cuvin, care deținea funcția de secretar general) după formula: „Aceste protocoale sau cetit și autentificat.”

Colecția revistei Reuniunii înregistrează numele lui Nicolae Ștefu încă în câteva asemenea prilejuri, dar nu reușește să-i câștige colaborarea susținută cu articole. Dintre condeiele învățătoarești de frunte, ale acelei vremi, nu întâlnim în mod permanent decât numele lui Petru Vancu, Iosif Moldovan, Iosif Stanca sau Dimitrie Popovici, grup ce se pare că s-a implicat direct în viața revistei și în conducerea asociației.

Nu-l găsim pe Nicolae Ștefu prezent în permanență în paginile revistei, știindu-l în acea perioadă prea ocupat de *viața publicistică și gazetărească* mai largă, la ziarul *Tribuna Poporului, Gura satului*, iar mai apoi la revista sa satirică *Cucu*, sau colaborând la alte reviste. În schimb îl găsim prezent în toate *adunările generale* ale reuniunii, în care își imprima și impunea gândul și ritmul său alert prin acțiuni directe sau alteori *doar prin atmosfera pe care o răspândea personalitatea sa notorie*, polarizând energii sau prin incitarea la discuții ce stârneau interesul participanților.

„Deși nu publică mult, *N.Ștefu* își începe activitatea la această revistă încă de la primul număr. Problematika abordată de el vizează chestiuni de mare interes, îndeosebi cele legate de studiul limbii române în școli.” (Homescu, Radu, *Op.cit.*, p.209)

Din anul 1908, *învățătorul Ștefu* se va număra printre *redactorii revistei*, făcând parte alături de Iosif Moldovan, Iuliu Groșoreanu, Dimitrie Popovici, Ioan Crișan și Iosif Stanca, din *comitetul de redacție* și își va impune numele și în paginile *Reuniunii*, prin publicarea a mai multor intervenții „răspunsuri” ale sale, susținute în cadrul adunării generale ale învățătorilor, *intervenții de o mare și competentă analiză* asupra problemelor arzătoare, asupra situației și problematicii învățământului românesc din *școlile confesionale*.

„După patru ani (1904-1908), cât timp frânelor conducerii asociației și revistei au fost numai în mâinile unui fruntaș al

Răspuns^{*)}

la proiectul de lege referitor la modificarea articolelor de lege XXXVIII, din 1868, XVIII, din 1879 și XXVI, din 1893, — pentru propunerea limbii maghiare în școlile populare cu limba de propunere nemaghiară, — lucrat în ministerul de culte reg. ung. la inițiativa D-lui Dr. Albert Berzeviczy.

Adnes la prot. adun. gen. sub J.

Limba maghiară s'a introdus, ca studiu deobligător în școlile noastre populare, încă în anul 1879, prin art. de lege XVIII. — De atunci s'a propus și se propune cu toată diligența de învățătorii noștri confesionali.

Și domnii inspectori reg. de școale nu odată au avut ocaziune a se convinge, și chiar a admira pe unii din învățătorii români, pentru frumosul rezultat la care au ajuns din limba maghiară.

În privința asta ni-e martor bun, chiar însuși Magnificul Domn Varjassy Árpád, consilier reg. și inspector reg. de școale al comitatului Arad, carele odată a zis în raportul său, că vizitând școlile de pe teritoriul orașului Arad, a aflat în general spor îmbucurător, — iar' în special în școlile populare române, jidane și în cea de fete din strada Hassinger.

Noauă, învățătorilor rom. din Arad, ni-a spus cu ocaziunea unei cercetări, că școala cu clasele superioare, conduse de confratele Iosif Moldovan, este: »*Kis akadémiu.*« Învățătorul Iosif Moldovan, propune cu mare rezultat și desemnul artistic.

^{*)} Cetit în adunarea gen. a reuniunii inv. aradani dela Șiria și primit de bază la protest contra proiectului.

învățătorimii, din acea vreme, Iosif Moldovan — conducerea revistei este trecută în mâinile unui „comitet de redacție” din care făcea parte și Nicolae Ștefu; alături de primele condeie și personalități

învățătoarești din acea vreme, având în frunte un coleg mai vârstnic, care avea deja un trecut glorios.” (Ungureanu, D.,I., *Op.cit.*, p.89)

O astfel de *intervenție*, care a stârnit un deosebit și un unanim interes în rândurile învățătorilor dar și a autorităților a fost cea legată la legile *referitoare la obligativitatea învățării limbii maghiare în școlile confesionale românești*, asupra căreia se revine de data aceasta mai categoric, propunându-se măsuri de sancționare a învățătorilor ai căror școlari, în urma unor inspecții, vor fi găsiți că nu știu „ceti și socoti corect, ungurește.”

Discursul său intitulat: *Răspuns - la proiectul de lege referitor la modificarea articolelor de lege XXXVIII din 1868, XVIII din 1879 și XXVI din 1893 – pentru propunerea limbei maghiare în școlile populare cu limba de predare nemaghiară, lucrat în ministerul de culte reg. ung. la inițiativa Dlui Dr. Albert Berzeviczy, publicat în Revista Reuniunea învățătorilor An I/1905 Nr.6, pag. 96-103*, va dezvălui încă odată *personalitatea învățătorului gazetar Nicolae Ștefu*, care știa a-și *îmbrăca ideile într-un logos* în care acestea sunt la ele acasă, *argumentând* cu regulile politicii și diplomație, știind ca nimeni altul să-și învingă prin propriile arme adversarii.

În articolul său din revistă surprindem *argumentația* expusă atât de logic în favoarea amendării legii ministrului maghiar, ce motivează corect imposibilitatea aplicării ei în școlile confesionale românești, ce au o programă încărcată pentru predarea disciplinelor în limba română și unde învățătorii români își fac cu prisosință datoria fiind remarcați și apreciați de organele școlare de control ale administrației imperiale. Redăm câteva *fragmente ale discursului* ce subliniază și demonstrează această constatare și mai ales pentru ai urmării *claritatea și conciziunea*, precum și *expresivitatea* sa, pe planul stilistic, ce-i evidențiază *profesionalismul gazetăresc*, de *priceput meșter al condeiului*:

„Limba maghiară s’a introdus, ca *studiu obligatoriu* în școlile noastre populare, încă în anul 1879, prin art. de lege XVIII. De atunci s’a propus și se propune cu toată diligența de învățătorii noștri confesionali. Și domnii inspectori regești de școale nu odată au avut ocaziunea a se convinge, și chiar a admira pe unii din învățătorii români, pentru frumosul rezultat la care au ajuns din limba maghiară.

În privința asta, ni-e martor bun, chiar însuși Magnificul Domn Varjassy Árpád, consilier regesc și inspector regesc de școale ale comitatului Arad, carele odată a zis în raportul său că vizitând școalele de pe teritoriul orașului Arad, *a aflat în general spor îmbucurător, în special în școalele populare române*, jidane și în cea de fete din strada Hossinger.

Nouă, învățătorilor rom. din Arad ni-a spus cu ocaziunea unei cercetări, *că școala cu clasele superioare*, conduse de confratele *Iosif Moldovan* este «*Kis akadémia*» (Mica academie n.n) [...].

Cu privire la *Școalele noastre profesionale române* de pe teritoriul comitatului Arad, nu numai că în mare parte s'a declarat în rapoartele sale către congregație, mulțumit cu rezultatul aflat, ci s'a simțit chiar îndemnat *a distinge pe mai mulți dintre învățătorii noștri*, nu numai verbal, ci și în scris, în rapoartele către congregația comitatezană, și mai pe sus de toate a scris constatările D-sale chiar în ziarele și cărțile de vizită școlare (registrele școlare de inspecții n.n). Am văzut, cu ocaziunea examenelor, multe calcule iscălite de Mag.Sa, între altele multe bune am aflat și de acestea: «*Példás, rend és fegyelem méllét a legkitünőbb eredményt találar*» (*Pe lângă ordine și disciplină exemplară, am aflat rezultat excepțional vezi comunele Cherechuiu, Galșa, Cuvin, Soborșin, etc* n.a). Dar nu numai că a scris calcului (aprecierea n.n) „legkitünőbb” (*eminent, distins, excepțional* n.a) ci l'a substras (subliniat n.n). *Dovadă că a fost prea plăcut surprins de rezultatul învățământului arătat de învățătorii noștri*. Dar nu numai cu școalele noastre a fost Dl inspector Varjassy în general mulțumit, ci mai pe sus de toate a fost și e mulțumit cu *institutul nostru preparandial din Arad*, pe carele apărându-l contra unor denunțatori ordinari și lași, a zis: că ar fi păcat de Dumnezeu (istentewlenség) a bănuî preparandia din Arad cu neglijența față de limba maghiară.

Dacă dar, domni inspectori școlari, chemați a judeca progresul aflat în instituțiile noastre culturale, de la școala poporală până la preparandie, constată, recunosc și subscriu că unii după alții-după posibilitate ne facem datorința, ne împlinim chemarea cu toată devoțiunea și bunăvoința, încât unii ajung și la calculul de «legkitünőbb» pentru ce ni se amărăsc cu noiu pretenziuni din limba maghiară, cari din punct de vedere pedagogic și chiar fizic, sunt

absolut imposibile?!” (*Reuniunea învățătorilor români*, Anul I, Nr.6, Arad, 1905, p.98)

Anul 1. 19 Ianuarie (1 Febr.) 1905. Nr. 6.

Reuniunea învățătorilor români

dela școalele populare confesionale ortodoxe
din protopresbiteratele
Arad, Chișineu, Șiria, Boroșineu, Buteni, Radna și
Hălmagiu.

Organ periodic oficios
redactat
din încredințarea comitetului reuniunii de
Iosif Moldovan
vice-președinte.

Edițiunea Reuniunii.

Abonamentul 5 coroane pe an.

Membrii ordinari ai reuniunii îl primesc gratuit având să suporte numai
spesele administrative de 1 coroană pe an.

Apare odată pe lună.

Arad, 1904.
Tiparul tipografiei diecesane greco-orientale române.

Pornind de la această premiză că în școlile confesionale românești învățătorii își fac pe deplin datoria, reușind să obțină rezultate excepționale, constatate de autoritățile superioare ale

învățământului maghiar, iar limba maghiară nu este deloc neglijată ca obiect de învățământ, *Nicolae Ștefu* demonstrează prin alte argumente *absurditatea* noilor prevederi ce stipulau a exclude pe învățătorii eminenti, a căror elevi nu posedau, după noile cerințe, cunoașterea foarte bine a acestei limbi, încât să-și „exprime gândurile sale referitoare la toate relațiile vieții, ungurește liber și curat, adecă *să vorbească perfect ungurește și să scrie corect «helyeseu irni» este absolută imposibilitate.*

Bustul lui Nicolae Ștefu din fața Centrului de Documentare și Informare din Șiria

În sprijinul acestei cerințe, imposibil de realizat în școlile „de limbă de propunere nemaghiară,” el aduce două argumente logice din punct de vedere pedagogic și anume dacă s-ar preda numai în limba maghiară, lăsând la o parte celălalte discipline prevăzute de programă nu toți elevii ar ajunge să realizeze această cerință, dovadă faptul că *nici în școlile gimnaziale maghiare, unde sunt un număr mare de învățători și profesori, nu se obțin rezultatele dorite, atunci cum s-ar obține acest lucru în școlile confesionale românești unde un singur învățător predă la 6 clase?*

Mai aduce ca argument afirmațiile *rectorului Universității din Cluj* ce este nemulțumit de faptul că mulți dintre studenții săi, maghiari, nu știu să scrie ortografic și să-și exprime „în stil neaoș maghiar, nici cele mai primitive lucruri.”

Atunci, se întreabă și își întreabă confracții săi învățători, în adunarea generală, cum să reușească un biet învățător român această cerință stipulată în noua lege?

În concluzie el cere „*Veneratului Consistoriu diecezan,*” în numele învățătorilor de la școlile românești confesionale, să înainteze guvernului *o moțiune* prin care să se ceară *modificarea*

legii, ce prevede cerințe imposibil de realizat cu toată bunăvoința celor implicați în școlile „nemaghiare.”

Nu este împotriva învățării limbii maghiare în școlile românești, deoarece ea este limbă oficială în stat și este normal ca toți locuitorii trebuie să se înțeleagă între ei, dar până la absurditatea cerută ca școlarii români să cunoască limba maghiară mai bine ca studenții de origine maghiară este un lucru imposibil și așa ceva nici un învățător confesional nu poate realiza. Finalul discursului său cuprinde un ton energic, hotărâtor, arătând că, promulgând legea, toți învățătorii români pot fi dați afară din învățământ și sigur se preferă de ei acest lucru decât să se accepte absurditatea legii. „Să ne dea pe baza legii la stradă cu familia cu tot.”

Tonul discursului său este retoric și incitant reușind, astfel să-și capteze auditoriu și să-și atingă scopul propus, stârnind nemulțumirea, indignarea și revolta confrăților săi, față de noul articol al legii.

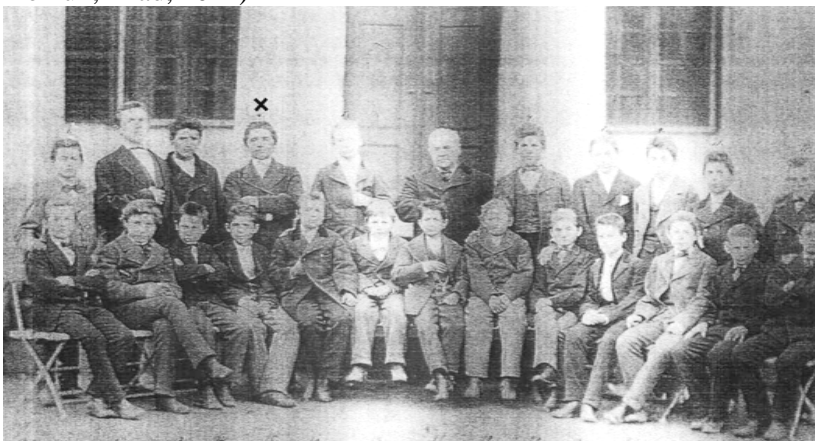
Și în acest articol, ca și în multe altele, publicate în gazetele vremii, *Nicolae Ștefu* va căuta să sensibilizeze opinia publică românească de nenumăratele abuzuri îndreptate de guvernanții maghiari asupra neamului său, aflat sub stăpânirea străină, mai ales a acelor măsuri represive, îndreptate asupra ființei naționale a românilor transilvăneni.

Prin întreaga sa activitate, atât cea *gazetărească*, cât și cea pusă în slujba *învățământului confesional românesc*, precum și prin activitățile sale de *emancipare culturală*, unde se va dovedi un animator de neegalat, Nicolae Ștefu a rămas pentru toți cei din generația sa și a celorlalte care au urmat, *o personalitate modelatoare și de referință*, un adevărat *model uman*, purtător de valori culturale – educative, dar mai ales *naționale*.

Sava Raicu și politica financiar-bancară a Băncii «Victoria» din Arad în perioada dualismului Austro-Ungar

Sava Raicu (1869-1920), „un geniu al lumii financiare din aceste timpuri,” cum era elogiat în necrolog de ziarul arădean Românu, din 12 decembrie 1920, s-a născut în anul 1869, într-o veche și înstărită familie pârneveană, ce locuia pe actuala Str. Clujului, György-utca pe atunci, stradă ce-i va purta pe bună dreptate numele de Str. Sava Raicu în perioada interbelică, începând din 1923. Denumirea străzii va fi schimbată însă din păcate, de administrația comunistă a orașului iar asupra căreia nu s-a mai revenit nici astăzi, fără să înțelegem de ce.

Familia Raicu, stabilită în Pârneava încă de la înființarea cartierului, la începutul secolului al XVIII-lea, provenea, după unii cercetători, din Țara Făgărașului, având diplomă nobiliară și blazon, se număra printre cele mai înstărite și mai numeroase familii pârnevene (vezi pe larg – Bradin, Virgiliu, Sava Raicu (1869-1920) finanțist de elită în lumea bancară din Austro-Ungaria, Editura Promun, Arad, 2012)

Sava Raicu, elev la Școala primară confesională din Pârneava

Asemenea majorității copiilor ortodocși români din Pârneava și Sava Raicu își va începe învățătura la *Școala confesională românească din cartier*, al cărui învățător nu era altul decât Petru Popoviciu. Se va dovedi pe tot parcursul anilor de școală un elev eminent, fiind unul din „*cei dintâi dintre elevii distinși ai învățătorului*,” iar apoi continuându-și studiile ajunge să fie *absolvent al Academiei Comerciale din Arad*.

„Pe vremea aceea (se referă la anul înființării *Institutului de Credit «Victoria»*, în 1887 n.n) își terminaseră studiile cei dintâi dintre elevii distinși ai învățătorului Petru Popoviciu, între cari amintim pe *Dr. Vasile Șimon, avocat și Sava Raicu absolvent al academiei comerciale, ambii copii de plugari din Pârneava.*” (Moldovan, Iosif, *Școalele Românilor din Arad*, Tipografia Gh.Ienci, Arad, 1934, p.14)

După terminarea studiilor academice comerciale Sava Raicu va avea șansa să-și găsească un loc de muncă potrivit la o bancă cu capital și conducere românească *«Victoria» institut de credit și economii, societate pe acțiuni în Arad*, unde va fi angajat la început ca *prim-contabil*, apoi *secretar al institutului*, similar funcției de *director adjunct*. Din 1912, după retragerea din activitate a lui N.Oncu îi va ocupa funcția acestuia, devenind director executiv, adică *directorul general al băncii*, bancă pe care o va ridica, prin talentul său în domeniul finanțelor, în *rândurile primelor bănci din Transilvania, fiind socotită ca a doua mare bancă românească*, după *Banca Albina* din Sibiu, bancă înființată în 1871.

Fiind un bun român, Sava Raicu, cel care va conduce practic financiar capitalul băncii, cu toate operațiunile bancare, va ajuta cu sume importante de bani la ridicarea unor lăcașuri de cultură și învățământ în orașul și în comitatul Aradului, dar mai ales în „*suburbiul*” său-Pârneava, devenind astfel cum îl numea Iosif Moldovan „*santinela intereselor poporului român din Arad și împrejurime*”. Va fi apreciat de toate păturile sociale ale etniei românești, prin finanțările sale în interesul numai al neamului.

Și de numele lui Sava Raicu se leagă, astfel, în Pârneava construirea a două școli românești, existente și astăzi, cea de pe *Str. Dorobanților* și de pe *Str. Condurașilor*, sau a importantului edificiu de cultură care a fost pe atunci *Casa Națională* ridicată pe actuala *Str. Dorobanților*.

„...Sava Raicu devine sufletul «Victoriei» și în această calitate, *santinela intereselor poporului român din Arad și împrejurime*. Lui sunt a i se atribui în mare parte «Casa Națională» din Pârneava; edificiul «Tribunei», *cele două școli noi din Pârneava și Șega* precum și multe alte întocmiri văzute și nevăzute, *făcute în interesul neamului, a bisericii, dar în special al orașului în care s'a născut.*”(Ibidem, p.14)

Numele lui *Sava Raicu* a fost asociat mereu cu cel al *Băncii «Victoria»*, al cărei *suflet și minte financiară era de altfel*, iar pentru a cărei prosperitate nu a cunoscut odihna, fiind „*un om al muncii și al datoriei neabătute,*”*cum l-au numit, pe bună dreptate, contemporanii săi.*

Inițiativa înființării la Arad a unei bănci românești i-a revenit *Societății Progresul*, societate condusă de avocatul și omul politic, militant pentru drepturile românilor, *Mircea V.Stănescu*. Cei care vor concretiza însă această dorință vor fi *frații Mocioni, Alexandru și Antoniu*, moșieri români de pe valea Mureșului, ce au avut un rol important de jucat și în înființarea *Băncii Albina*, din Sibiu, făcând parte și din consiliul de administrație al primei instituții bancare românești din Transilvania.

Oficial, *banca de la Arad* își va începe activitatea din *30 martie 1887* când a avut loc *prima adunare constituantă a noului institut românesc de credit și economii*, cum se va numi, având un număr de *325 acționari* care au „*subscris la cele 1000 de acțiuni*”. La scurt timp la *8 aprilie 1887* se va alege consiliul de

Vechiul sediu al Băncii „Victoria” din Arad

conducere al băncii ce va avea în frunte pe *avocatul Nicolae Oncu*, în calitate de *director executiv*, care alături de *Sava Raicu*, *specialist în*

domeniul bancar, se vor dovedi „a fi doi pricepuți organizatori ai vieții economice românești”, nu numai în părțile Aradului.

Noua instituție bancară, cu capital românesc se va numi *Victoria-Institut de credit și economi, societate pe acții în Arad* și își va avea sediul chiar în centrul Aradului, vis-a-vis de Primărie, pe *Bulevardul Ferdinand I, Nr.1-2*, cum se va numi *Bulevardul Arhiducele Iosif*, după Unire, și va deveni astfel a doua puternică bancă românească din Transilvania, după *Albina din Sibiu*.

„În noiembrie 1886, un număr de 20 fruntași naționali arădeni, din care făceau parte Al.Mocioni, Antoniu Mocioni, A.Suciu, N.Oncu și alții au hotărât să înființeze un institut de credit și economii, cu capital social de 100 000 fl.(florinți monedă în Austro-Ungaria n.n) împărțit în 1000 acțiuni de 100 fl.valoare nominală. Adunarea constituantă a fost ținută în 30 martie 1887. Numărul acționarilor care au subscris cele 1000 de acțiuni a fost de 325. printre acționari se numărau nume cunoscute în viața națională. Ei au constatat că românii erau lipsiți de sprijin din partea autorităților guvernamentale și au înființat acest institut ca «să fie baza unei vieți mai bune pentru populația noastră asuprită». În 8 aprilie 1887 a fost ales consiliul de conducere al băncii, responsabilitatea de director executiv revenind lui N.Oncu, care împreună cu S.Raicu s-au dovedit a fi doi pricepuți organizatori ai vieții economice românești. Progresul băncii a fost foarte vizibil și în 1893 ea și-a urcat capitalul la 600 000 cor.(coroane, monedă în Austro-Ungaria n.n), în 1905 la 1.200.000 cor. iar în 1911 la 2 500 000 de coroane. Astfel banca Victoria a devenit a doua bancă românească din Transilvania, după «Albina» de la Sibiu.” (Aradul-permanență în istoria patriei, Arad,1970, p.308)

Între dr.Nicolae Oncu, directorul executiv al băncii și mai tânărul său colaborator Sava Raicu se va stabili în timp o strânsă și fructuoasă legătură sufletească bazată pe încredere, competență, dar mai ales pe același crez și ideal național.

De multe ori, ceva mai târziu, dr.N.Oncu în calitatea sa și de deputat în Parlamentul de la Budapesta, ocupat cu probleme politice, fiind mereu plecat, îi va încredința pe perioadă limitată întreaga conducere a băncii lui Sava Raicu, având deplină încredere în competența sa în acest domeniu.

Dr.N.Oncu (1843-1914) va avea de jucat un rol de însemnată importanță în lupta națională a românilor din ținutul Aradului, fie în calitatea sa de deputat, fie prin politica sa economică de stimulare a dezvoltării unei puternice clase sociale românești în domeniul industrial și de sprijinire a gospodăriilor țărănești, prin politica sa în domeniul bancar de acordare a unor importante împrumuturi și facilități bancare, destinate emancipării economice a românilor din monarhie, politică bancară bine înțeleasă de Sava Raicu și urmată cu consecvență prin acțiunile sale financiare îndreptate în acest scop. Mihai Veliciu (cuscrul de mai târziu a lui Sava Raicu) și Nicolae Oncu vor fi în acel moment, de sfârșit de secol, personalitățile cele

Acțiune a Băncii „Victoria” emisă în anul 1888 pe numele lui Alesandru Mocsonyi

mai hotărâte ale mișcării naționale ale românilor arădeni în umbra cărora s-a format Sava Raicu. Fără însă să fie atras în mod direct în lupta politică, tânărul finanțist avea de îndeplinit un alt rol, la fel de important, asigurând un suport economic luptei naționale, ce va începe cât de curând, Aradul devenind centrul politic al acesteia.

Banca Victoria, cum era cunoscută, va prospera mereu de la an la an, datorită în primul rând celor doi oameni ce se aflau în fruntea sa, *dr.N.Oncu*, un avocat de excepție, cu o strălucită pregătire profesională și *Sava Raicu*, neîntrecut în lumea financiară, cu un „talent și simț comercial” desăvârșit.

Nicolae Oncu, originar din părțile Hălmagiului, va ajunge să studieze dreptul la Universitatea din Viena, începând din 1867, având o bursă de la *Fundația Transilvania* din București, impunându-se prin activitatea sa în cadrul societăților studenților români ce studiau în capitala Imperiului. *La Viena va lega o prietenie durabilă, ce va continua multă vreme, cu Ioan Slavici și Mihai Eminescu*, fiind de fapt cel care va pune în circulație poza clasică a poetului național, studentul cu plete, pe care o primise de la acesta și pe care i-a dat-o cumnatului său *Enea Hodoș* (cunoscut scriitor și istoric literar originar și el din Gurahonț-Hălmagiu), poză ce va apărea pentru prima dată în a sa istorie literară a românilor.

Termină cu rezultate strălucite facultatea, devenind doctor în drept, fapt ce îl determină pe *Titu Maiorescu*, și el doctor în drept și în filosofie, să îl solicite, în 1874, în calitatea sa de *Ministru al Cultelor*, să se stabilească în capitala Regatului pentru a ocupa catedra de drept a Universității din București.

Conștient de chemarea sa națională, *Nicolae Oncu* îl refuză, motivând că statutele *Fundației Transilvania* îl obligă să rămână în Transilvania pentru a forma și susține pe tineri intelectuali români cu studii superioare. Unul dintre aceștia va fi și *Sava Raicu*, împreună cu care va desfășura o bogată și fructuoasă activitate pusă în slujba neamului.

Datorită certelor sale calități în domeniul financiar-bancar, *Sava Raicu*, avansat la scurt timp ca *secretar iar apoi director adjunct al băncii*, va căuta să ridice *Banca Victoria* de la o bancă cu importanță teritorială, cum era la început, la rangul de „bancă capitală cunoscută, apreciată și de folos pentru întregul nostru popor.” În acest scop el va trece la înființare de filiale ale băncii în localitățile importante ale comitatului cum ar fi: *Ineu, Șiria, Chișineu-Criș, Buteni, Lipova-Radna*, crescând astfel prestigiul și puterea financiară a acesteia și așezând-o în rândurile celor mai puternice și mai sigure bănci din Austro-Ungaria, chiar dacă era bancă cu capital românesc.

„Dintre toate institutele financiare române nici unul nu s'a impus-cu deosebire în timpul din urmă-atât de mult opinii noastre publice ca institutul al cărui nume figurează în fruntea acestor șire.

Succesele «Victoriei» căci despre ea e vorba, au devenit an de an tot mai impunătoare. Ele sunt și trebuie să fie o mândrie pentru orice om de bine. Și cu tot dreptul; pentru că «Victoria» în timp relativ foarte scurt s'a ridicat de la bancă cu importanță teritorială,

Emisiune de acțiuni, din 1911,
cu semnăturile lui Nicolae Oncu, Mihai Veliciu și Sava Raicu

cum era acum câțiva ani, la rangul de bancă capitală, cunoscută, apreciată și de folos aproape pentru întregul nostru popor [...] Din bilanțul «Victoriei», care se prezintă din toate punctele de vedere în cele mai excelente condițiuni, ies la iveală câteva momente, pe cari ne face plăcere să le fixăm tocmai acum în preajma adunării generale a acestui fruntaș institut financiar al nostru. Înainte de toate se remarcă faptul cum că progresele «Victoriei», cari ne-a surprins în ultimii trei ani prin mărirea lor, sunt în creștere progresivă, creștere, care se va continua în aceeași măsură ca până acum, va fi de natură să ridice «Victoria» nu numai în șirul dintâi al băncilor românești, ci chiar în rândul celor mai de seamă bănci din țara întreagă. E în adevăr caracteristic, că în acești ani din urmă averea de sub administrația acestei fruntașe bănci a crescut cu nu mai puțin decât

10 milioane coroane. Această creștere, care în comparație cu activele «Victoriei» de la finea anului 1909 e de peste 70%, e așa de însemnată, încât putezăm a zice că aceste progrese-sub raport relativ-abia dacă va fi ajuns vre-o altă bancă din provincie.

E un progres unic în felul său și nu ne îndoim că, conducătorii «Victoriei» urmând *politica lor financiară* de până acum, vor fi în stare să asigure progresul realizat în trecut și pentru viitor.”(A XXIV-a adunare a «Victoriei» ținută la 3 Martie 1912 [în] *Tribuna*, Arad, 6 Martie 1912, p.8)

Cu doi ani înainte de începerea primului război mondial situația *Băncii Victoria* era, așa după cum s-a putut constata din bilanțul acesteia, una dintre cele mai înfloritoare, fiind printre puținele bănci din Austro-Ungaria *cu asemenea realizări îmbucurătoare pentru acționarii săi.*

Toate aceste rezultate sunt rodul unei munci rodnice pe terenul financiar-economic depuse de funcționarii băncii conduși de *Sava Raicu*, *expert necontestat în operațiuni financiar bancare*, Nicolae Oncu având, chiar în calitatea sa de director executiv, alte resorturi pe linie juridică.

În acel an, 1912, *Sava Raicu se pregătea să ia întreaga conducere a băncii în mâinile sale ca urmare a retragerii din activitatea bancară, datorită vârstei și sănătății a lui Nicolae Oncu.*

În cadrul Adunării generale a *Băncii Victoria*, ținută la 3 martie 1912, „*prilej de adevărată sărbătoare românească,*” președintele *P.C.S Roman R. Ciorogariu*, după ce face un scurt istoric al activității băncii, îl invită pe *Sava Raicu*, ales deja *director executiv*, să prezinte bilanțul bancar încheiat la sfârșitul anului 1911:

„*Onorată Adunare Generală,*

Mai nainte de toate, cu deosebită bucurie Vă aducem la cunoștință faptul, că emisiia nouă a IV-a de acții și în legătură cu aceasta și fuziunea institutului «*Lunca*» din Boroșineu (Ineu n.n), decretate ambele în Adunarea noastră generală, de la 19 martie 1911, pe baza proiectului aprobat de D-voastră, *au succes și s'au încheiat perfect în decursul anului trecut 1911. [...]*

Prezentându-Vă această nouă situație (au fost prezentate mai multe venituri realizate în urma operațiunilor bancare n.n) și aceste *înveselitoare rezultate* pentru consolidarea și viitorul institutului, avem onoarea a Vă raporta, că mai vârtos și în *anul trecut toate*

operațiunile noastre au luat proporții până aici neatinse și au crescut în măsuri neașteptate, astfel dintre contururile de competență relevăm creșterea escontului cu suma însemnată de peste 4 milioane de coroane și a depunerilor spre fructificare cu suma de peste 2 milioane coroane.

Tot asemenea au crescut în proporție și s'au înmulțit și toate celelalte operațiuni ale institutului precum reies toate aceste evenimente din Bilanțul nostru, încheiat la sfârșitul anului 1911.

Ne ținem de plăcuta dorință să Vă anunțăm și de astădată, că tot în asemenea măsură *au crescut și operațiunile de la filialele noastre din Chișineu și Șiria, și avem ferma speranță, că pe viitor, tot asemenea se va urma și la filiala noastră din Boroșineu. [...]*

Cu dotarea din acest an fondurile «Victoriei» se urcă la considerabila cifră de cor. 2040415,83 un record acesta nebătut încă de nici una din băncile noastre.”(Raicu,Sava-Raport la a XXIV-a adunare generală a «Victoriei» ținută la 3 Martie 1912 [în] Tribuna, Arad, 6 martie 1912, p.7)

Ziarul arădean redă în coloanele sale tabloul complet al operațiunilor bancare, iar apoi arată că întreaga adunare aduce mulțumirile sale întregului corp de funcționari bancari dar „în special relevază meritele neperitoare ale directorilor Dr. N.Oncu și Sava Raicu, conducătorii acestui institut de la întemeierea sa și până la actuala sa stare de mărire, nevistată de nime pe vremuri.”(Ibidem, p.8)

Pentru a se ajunge la aceste rezultate „nevisate de nimeni”, Sava Raicu va duce ani întregi o politică bancară bine gândită, căutând prin munca sa neobosită și prin prestigiul pe care-l căpătase în lumea financiară, ce conferea încredere din partea tuturor, să-i

Sava Raicu - noul director al băncii Victoria din Arad (1912)

determine pe fruntașii locali, pe preoți, învățătorii și primarii din localitățile mari, cu populație românească majoritară, să susțină și să sprijine, prin poziția lor în comunitate, *înființarea unor sucursale ale Băncii Victoria în teritoriu*, arătând avantajul acestora pentru săteni.

La Șiria, înființarea și inaugurarea unei asemenea filiale, în duminica zilei de 18 septembrie 1910, era pentru populația românească un prilej de sărbătoare, iar întâlnirea dintre reprezentanții din Arad, în frunte cu Sava Raicu și plugarii șirieni, făcându-se după primirea festivă din gară, tocmai la biserica ortodoxă din dealul cetății, prin participarea împreună la sfânta liturghie, întărind astfel și sentimentul național.

„Din partea institutului încă au fost anunțați cu prezența unui grup de 15 funcționari în *frunte cu distinsul nostru financiar și neobosit secretar dl.Sava Raicu*. [...] Dl. secretar *Sava Raicu*, însoțit fiind de membrul în direcțiune, *dl. Axente Secula*, merg la biserica ortodoxă română participând la slujbă.”(*Inaugurarea filialei din Șiria a băncii «Victoria»* [în] *Tribuna*, anul XIV, Arad, Vineri 10/23 septembrie 1910, p.4)

Festivitățile de inaugurare a noului sediu al băncii va avea loc după terminarea slujbei bisericești când cu toții se îndreaptă spre clădirea noii filiale, unde se țin discursuri și se înmânează *steagul „nepătat, cinstit, și mândru al conducerii, viitorilor conducători”, cu îndemnul de a nu păta numele „frumos al băncii, Victoria”*.

„A fost deosebit de emoționant momentul, când *dl. Sava Raicu* *predând steagul nepătat, cinstit și mândru al conducerii* (fanionul cu emblema băncii n.n), viitorilor conducători ai filialei, îi roagă pe aceștia în fața publicului asistent *să grijească de numele frumos al băncii* și să-și dea toată silința ca să contribuie și filiala cât se poate mai mult la ridicarea neamului ei.”(*Ibidem*,p.4)

comitatului. Un simț de obiectivitate, pe care vrea să-l păstreze autorul articolului, îl face să constate că acest progres al «Victoriei» n'are alt obiectiv decât legile liberei concurențe, a căror rezultat este.

Prin noua anexare institutul unguresc «*Gyula Videki Takarékpénztár*» și-a căpătat desigur rebonificarea pentru cedarea terenului ei, iar banca românească-adaugă ziarul unguresc-de asemeni știe de ce a plătit această rebonificare, de aici încolo restul e indiferent, ori cel puțin secundar.

Azi încă o bancă ori o sucursală, spune ziarul unguresc continuându-și raționamentul, nu înseamnă numai o simplă afacere comercială, ci este și un puternic factor social, care poate fi ușor exploatat și desigur va fi și pus la contribuție în luptele politice. De aceea, spune, expansiunea aceasta a «Victoriei» nu poate fi privită numai din punct de vedere pur al obiectivității, ci, adaogă, trebuiește stimulat capitalul unguresc să nu cedeze terenul băncilor românești, cari rămânând astfel fără concurență, determină echilibrul de putere cu desăvârșire în favorul Românilor. [...]

Expansiunea «Victoriei» vestește desigur nu numai acumularea muncii, cinstei și agilității, ci și a condițiilor economice firești. Ea pășește înainte pe un domeniu care este al ei și în posesiunea căruia, poate fi cel mult chestie de timp ca să intre pe deplin.”(*Expansiunea Vitoriei* [în] *Tribuna*, anul XV, Nr.28, Arad, 23 Decemvrie/5 Ianuarie 1912, p.p. 8-9)

Gazetarul de la *Tribuna* se referă la faptul că pe un teritoriu în care *etnia românească este majoritară* nu se poate vorbi de un succes al băncilor ungurești așa cum nici băncilor românești nu le vede nici o perspectivă într-o localitate majoritar maghiară.

„Noi n'avem nimic în contra înființării băncilor ungurești printre Români, dar nu credem că li-ar surâde nici uneia altă perspectivă decât băncii «*Gyula Videki Takarékpénztár*». Poate aceiași perspectivă i s'ar deschide «Victoriei» dacă și-ar deschide o sucursală în Hodmező-Vásárhely. Banca «*Gyula Videki Takarékpénztár*» nu poate fi învinuită de lipsă de patriotism unguresc. Dar sunt aici legi la mijloc, legi inexorabile cari frâng toate elementele meșteșugite și pe cari a le nesocoti înseamnă să-ți dai cu capul de perete.”(*Ibidem*, p.9)

La Ineu, *Banca Victoria* devenise foarte puternică afiliind, nu cu mult înainte, sucursala băncii ungurești și o altă bancă

românească, institutul de credit *Lunca*. *Sava Raicu* va cumpăra pentru banca sa și clădirea impunătoare a sucursalei maghiare din centrul Ineului, unde, probabil, va instala sediul unificat al sucursalei sale din *Boroșineu*, prin eliminarea concurenței băncii maghiare.

„Interesându-ne azi am aflat cu bucurie că știrea ziarului unguresc este adevărată. «*Victoria*» afiliase încă în primăvară institutul românesc «*Lunca*» și acum a anexat sucursala băncii ungurești «*Gyula Videki Takarékpénztár*». Activele noii sucursale a «*Victoriei*» sunt de un jumătate milion. Directorul, *d.Sava Raicu* a luat alaltăieri în primire noua sucursală. Banca «*Victoria*» a cumpărat și casa d-lui avocat *Mérö Samu* din piața *Boroșineului*, unde se afla sucursala ungurească, intrând în posesiunea «*Victoriei*» cea mai frumoasă clădire cu etaj din *Boroșineu*.

Felicităm institutul «*Victoria*» pentru această nouă cucerire a sa în drumul ei către un progres sigur, cumpătat și statornic. Prin această anexiune, banca «*Victoria*» și-a alăturat o nouă clientelă românească, care, fără îndoială, se va bucura și ea de acest schimb fericit. Prin aceste sucursale, banca își decentralizează vasta clientelă într'un mod care-i permite o dezvoltare mai largă, ridicând în aceiași vreme tot atâtea citadele în diferite centrișoare, pentru întărirea lor economică.” (*Ibidem*, p.9)

Același ziar arădean, *Tribuna*, la un interval scurt de timp, în luna februarie, analizează bilanțul pe anul 1911, făcut public de *Banca Victoria*, constatând „*uriașii pași de progres*” parcurs de aceasta, „cântărind cifrele” și urmărind, din urmă, bilanțul prezentat în fiecare an.

Prin rezultatele sale banca, se constată, atrage an de an un număr tot mai mare de clienți, înmulțindu-și filialele, la o „distanță foarte mică de la centrală” și se impune tot mai mult pe piața bancară datorită „înțelepciunii conducătorilor ei,” și aici e vorba în primul rând de *Sava Raicu*, creierul băncii și principalul ei conducător finanțist, care cu toate piedicile și obstrucțiile autorităților, ce nu vedeau cu ochi buni dezvoltarea unei puternice bănci românești, a reușit, potrivit ziarului, prin „organizația modernă” a instituției să-și „înzestreze cu una dintre cele mai trainice, dacă nu cea mai solidă organizație internă” modul de lucru și operațiuni în cadrul Băncii *Victoria* din Arad și a sucursalelor sale din teritoriu.

Datorită *capitalului mare* pe care îl avea în acel moment, *prin operațiunile bancare, bine gândite, ce fac să circule anual sume uriașe, prin „mobilitatea capitalurilor sale”, precum și prin „înțelepciunea conducătorilor ei”,* gazetarul de la Tribuna consideră că banca, în acel moment *este în stare să reziste, cu succes „crizelor de pe piață”, și mai ales, să facă față orcăror „eventualități ce s’ar putea isca în vremuri critice”,* fapt care se va întâmpla, nu peste mult timp, peste doi ani, în 1914, *când va începe primul război mondial.*

Prezicerile gazetarului s-au adevărit, *căci, cu toate greutățile cumplite ale războiului, ce a bântuit întreaga Europă, provocând dezastre de tot felul, inclusiv financiare, banca condusă de Sava Raicu, în calitatea sa de director executiv, va face față, cu eforturi considerabile, totuși și prin zdruncinarea sănătății acestuia, perioadei critice de prăbușire a sistemului bancar austro-ungar, și nu numai, mai ales în ultima perioadă a războiului, când multe bănci puternice și cu renume au dat faliment. Nu a fost cazul Băncii Victoria din Arad condusă de Sava Raicu care a știut s-o păstreze, să o ferească de catastrofele financiare și s-o scoată la liman la sfârșitul războiului, fiind un sprijin pentru comunitatea românească din Transilvania, mai ales în perioada tulbure de după Unire.*

„Cântărind cifrele relevate în schițarea de până aici, (sunt prezentate cifre din raportul bilanțului încheiat la 31 decembrie 1911 n.n) cari reprezintă principalele ramuri de operațiuni ale băncii «Victoria» și comparându-le cu cele din bilanțul precedent, ușor putem constata uriașii pași de progres, pe cari îi face acest institut financiar românesc. Înflorirea atât de repede a «Victoriei» și succesele progresive realizate de ea pe terenul economic în general, adună tot mai mult public în jurul ei, ceea ce de altfel s’a putut constata cu ocaziunea emisiunii făcute anul trecut, care a succes peste așteptările cele mai optimiste. Roadele acestei emisiuni încă nu s’au arătat pe deplin anul acesta, și așa pentru anul viitor ne sunt rezervate noi surprize, la ceea ce ne îndreptățește de altfel și descentralizarea continuă a institutului, aglomerația mare de muncă, cauzată de circulațiunea uriașă ce o face an de an prin, operațiunile sale, silind Direcțiunea la creierea de sucursale la o distanță foarte mică de la centrală.

Deși are un teren de activitate bun, *atmosfera*, în diferite epoci în trecut, *i-a fost neprielnică, totuși în urma perspicacității și a înțelepciunii conducătorilor, banca «Victoria» a progresat continuu.*

Și poate chiar vitregia vremurilor trecute a contribuit ca, conducătorii «Victoriei» să-și arunce privirea cât mai departe în viitor și s'o înzestreze cu una dintre cele mai trainice, dacă nu cea mai solidă organizație internă.

Prin natura lor ramurile de operațiuni, cu cari se ocupă «Victoria», fac ca circulația anuală să ajungă la cifre uriașe, dându-ne prilejul să constatăm mobilitatea capitalurilor sale, care o face mai rezistentă față de crizele de pe piața generală de bani. Astfel, «Victoria» va întâmpina cu ușurință orice eventualități, ce s'ar putea isca în vremuri critice, și într'adevăr trebuie să-i admirăm organizația modernă pe care o are.”(Ibidem, p.7)

Fig. 18 „ROMÂNUL” Duminică, 9 Februarie 1913

„VICTORIA”
INSTITUT DE CREDIT ȘI ECONOMII SOCIETATE PE ACTIUNI ÎN ARAD.

Convocare.
Domnii acționari ai Institutului de credit și economii „VICTORIA” plus aceștia ce s'au înscris conform §-ului 17 din statute la a **XXV-a adunare generală ordinară** care se va ține în Arad, la 23 Februarie și n. 1913 la 10 ore înainte de amiază, în localitatea Institutului (Calea Arhiducului lotul No. 2)

OBIECTE:
1. Raportul direcțiunii și al comitetului de supraveghere și stabilirea bilanțului.
2. Decizia asupra înalțării veniturilor curete.
3. Alegerea membrilor de supraveghere.
4. Alegerea comitetului de supraveghere.
5. Alegerea comitetului de economii.
6. Alegerea comitetului de credit.
7. Alegerea comitetului de economii și de credit care să aibă în vedere și de asemenea garanții.

ACTIVA **Contul Bilanț la 31 Decembrie 1912** **PASIVA**

Casa în numerar	4400401	Capital acțiunii: 12500 acti	2500000
Ban la Giro-Casa la Banca astro-ungară	2292754	Fond general de rezervă	1000000
Capitale elocote la alte bănci	4790840	Fond special de rezervă	82110383
Cambii	7020984	Fond de rezervă	2252000
Impremunatori ipototecare	303400	Depozitei spre fructificare	204410783
Impremunatori de cont curent cu acoperire	10097000	Depozitei la banca	1304025503
Hipotecari și de efecte	64332	Cambii recontate	4308250
Efecte proprii	10097000	Contribuție restată la depozite	028501084
Casele Institutului din Arad cămin arhid. lotul No. 1 și la casa filialii din Chișineu și Borșoș și alte realități	802815	Diverse conturi creditoare	3904173
Bani de creier	741040	Interese tranzițorie anticipate	32230016
Impremunatori diverse plăți, spese de birou	102407	Profitul tranșelor din anul 1911	847840223
Porto	891302	Profit net	167840223
Cămine	646750		
Marce de prezență	3840		
Contribuție 10% dare la depozite	8029241		
10% dare la depozite	0909711		
Amortizare din mobilier	170094		
Profitul tranșelor din anul 1911	3056928		
Profitul net	30784822		
	177035402		

Arad, la 31 Decembrie 1912.

DIRECȚIUNEA: Ioan Moldovan m. p.
Mihail Velićko m. p. Roman R. Cloroșariu m. p. Dr. Nicolae Clădian m. p. Petru Trușia m. p.
Traian Văjansu m. p. Dr. Asriel Dendian m. p. Așteza Secula m. p.

COMITETUL DE SUPRAVEGHIERE:
Solemnul comitet de supraveghere are examenul conturilor prezente și în-acele în deplina conștiință cu privire la Institutul Dr. Sever Ispăvescu m. p. Dr. Cornel Anolitan m. p. Dr. George Vessu m. p.
Președinte: Procopiu Givăscu m. p. Dr. Ioan Németh m. p.

Convocare pentru a XXV-a adunare generală a Băncii „Victoria”

Sava Raicu va juca un rol important în reforma băncilor române, ce debutează în 1898 și se încheie prin înființarea Uniunii bancare *Solidaritatea*, la Sibiu în 1907. Din 17 XII 1901 până în 1909 este nominalizat, din 3 în 3 ani, ca *revizor-expert pentru băncile românești.*

Făcea parte dintr-un grup restrâns, dar select, de specialiști în probleme financiar-bancare, care trebuiau să verifice din punct de vedere tehnic felul în care băncile românești din Transilvania își

administrau fondurile, încheiau bilanțurile, etc, ce viza evitarea falimentării băncilor cu toate urmările negative ce puteau deriva pentru clienți (mai ales deponenți).

În 1907 sprijină convocarea unei adunări a tuturor funcționarilor de bancă români în vederea organizării lor într-o reuniune profesională. Are strânse legături cu sistemul bancar ceh din Austro-Ungaria, mai ales cu Banca centrală a caselor de păstrare boeme și Mstredni Banko ambele din Praga.

Din 1907 devine membru în Comitetul de supraveghere, a primei bănci, respectiv membru în Direcțiunea celeilalte bănci. Aceste legături bancare trebuie să le înțelegem și ca o încercare de colaborare economică și politică între națiunile oprimate din Austro-Ungaria, în perspectiva cuceririi de drepturi politice, de transformare a statului dualist într-o federație de state.

*Ideea de federalizare a Monarhiei bicefale, văzută și înțeleasă ca singura posibilitate de soluționare a gravelor probleme interne din cadrul acesteia, ajunge să fie îmbrățișată de unele dintre cercurile politice habsburgice, chiar și de către prințul moștenitor al Coroanei imperiale, arhiducele Franz Ferdinand, mai ales după apariția cărții *Die Vereinigten Staaten von Gross-Osterreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Kaisen in Österreich-Ungarn* (Statele Unite ale Austriei Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemelor naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria), lucrare publicată la Leipzig, în 1906, de doctrinarul bănățean Aurel C.Popovici.*

Planul de reformare a monarhiei, propus de Aurel C. Popovici, cunoscut și acceptat cu entuziasm de arhiducele moștenitor, ar consta, în esență, în abolirea dominației maghiare, transformarea dualismului într-un stat federal sub sceptrul împăratului de la Viena, respectarea drepturilor firești de viață ale tuturor națiunilor printr-o autonomie teritorială.

Toate aceste idei, propuse în carte, erau bine cunoscute și acceptate, în parte, de românii transilvăneni, inclusiv de cei din Arad, unde, în calitate de gazetar, stabilit la București, Aurel C.Popovici colabora cu gazetele de aici, făcând vizite și luând mereu contact cu fruntașii mișcării naționale românești din localitate.

Întărirea puterii unei națiuni constă în primul rând în *întărirea puterii economice și a solidarității sale ideologice*, iar *băncile românești*, deja destul de numeroase și tot mai puternice financiar, își aveau *un rol* deosebit de important în momentele de *criză politică* prin care trecea Imperiul, dar mai ales în urma

Dr. N. Oncu (în mijloc cu baston) la conferința reprezentanților băncilor române ținută la Sibiu în iunie 1898

preconizării *federalizării*. Iată de ce urmărirea evoluției situației financiar-bancare și a politicilor financiare a băncilor erau privite cu un interes major de *clasa politică românească*.

Sava Raicu „finanțistul de geniu al lumii bancare românești din Transilvania”, cum era considerat pe atunci directorul *Băncii Victoria* din Arad, a înțeles prea bine *rolul* pe care trebuia să-l joace în cadrul *evenimentelor* la care cu toții se așteptau să se întâmple cât mai curând în viața *politică* din Austro-Ungaria.

În acest scop întărește *relațiile* băncii arădene cu mai multe *bănci nemaghiare* din Monarhie, fiind și unul dintre principalii *inițiatori* taciți ai organizării unei *cooperării* a băncilor nemaghiare în lupta împotriva creșterii tendințelor monopoliste maghiare ce puneau stavilă, prin *legi tendențioase*, dezvoltării băncilor celorlalte naționalități.

Prin funcțiile sale de conducere, din cadrul instituțiilor bancare cu capital românesc, va mijloci pătrunderea *capitalului ceh* și în Transilvania, în detrimentul celui maghiar.

Extinderea interesului sporit al mai multora dintre băncile naționalităților nemaghiare, inclusiv a celor românești, prin relațiile cu banca cehă *Sporobanka*, la care Sava Raicu deținea o funcție de conducere, nu era pe placul puternicilor bănci ungurești ce căutau, prin diverse căi, a-i stopa extinderea acesteia în cercurile bancare ale naționalităților.

Sava Raicu va protesta, la adunarea generală a acționarilor de la *Sporobanka*, în 1907, împotriva *politicii șovine*, din partea maghiarilor, de a stopa pătrunderea capitalului ceh în monarhie, arătând, printre altele, sprijinul pe care, prin acest capital, l-au putut acorda băncilor românești în agricultură, industrie și în economia românească.

Legăturile bancare și relațiile personale pe care le avea Sava Raicu cu multe dintre băncile nemaghiare din monarhie trebuie văzute și înțelese, așa cum s-a mai menționat, ca o încercare de *colaborare* economică și politică între națiunile oprimate din Austro-Ungaria, în perspectiva cuceririi drepturilor politice, de transformare a statului dualist într-o *federație de state*.

Nu numai *Banca Victoria* din Arad dar și alte bănci naționale *suvenționau* instituțiile românești de *cultură* ce nu prezentau nici un interes pentru guvernul maghiar, ba dimpotrivă erau privite cu vădită ostilitate, deși societatea românească din Transilvania își aducea contribuția, la fel ca și celelalte naționalități, prin impozite și taxe, la bugetul Imperiului dualist.

În general, la nivelul tuturor băncilor românești din Transilvania, se regăsește ca o trăsătură comună *sentimentul de ocrotire a culturii naționale* prin alocarea, în cadrul adunărilor generale ale acționarilor, a unor sume de bani pentru *acțiuni culturale și filantropice*, considerate, așa cum menționa Sava Raicu „o datorie mare ce o avem față de instituțiile noastre culturale și de caritate cari se luptă cu cele mai mari greutateți”.

De-a lungul anilor *Banca Victoria*, prin politica bancară a directorului său, Sava Raicu, va aloca *fonduri speciale* destinate construcțiilor de școli și instituții de cultură, a unor internate pentru elevii din comitat ce frecventau școlile din oraș, bani pentru ajutorarea elevilor săraci sau bolnavi, acordări de burse, asigurării asistenței medicale și plățirea de taxe școlare, suvenționarea unor activități culturale în școli și a excursiilor de studii, etc.

Sumele destinate *scopurilor culturale sau caritabile* erau îndreptate de *Banca Victoria* fie spre *școală* sau *biserică*, fie spre filiala din localitate a *Astreii*, cum era cunoscută prin abreviere *Asociațiunea pentru literatură și cultura poporului român din Ardeal*, acea vrednică asociație culturală cu sediul central la Sibiu, înființată cu un scop cultural bine definit, de apărare și păstrare a culturii naționale a românilor din monarhie, un adevărat „*minister al*

Fostul sediu al Băncii „Victoria” din Arad

culturii” ce coordona cu străjnicie și dăruire întreaga activitate cultural-științifică transilvană.

La Arad, *Despărțământul Astrei*, cu sprijinul *Băncii Victoria*, prin implicarea directă a lui Sava Raicu, va suvenționa acțiunile de popularizare ale *concursului de aeroplane*, organizat la Aspern, în Austria, în 5/18 mai 1912, desfășurat sub patronajul direct al Casei de Habsburg, în care inginerul și pilotul român, *Aurel Vlaicu* era cotate ca unul dintre principalii favoriți.

După câștigarea competiției și după victoria acestuia în fața unor piloți veniți din toate importanțele țări europene, *Asociația*

Astra, prin despărțământul arădean, cu sprijinul direct a lui Sava Raicu, instalat de curând ca director executiv al *Băncii Victoria* va organiza la Arad, pe câmpul de la Obor, de lângă Pădurea Ceala, de la capătul cartierului Pârneava, un zbor demonstrativ a pilotului român cu aparatul *Vlaicu II*, aeroplanul cu care câștigase competiția aeronautică desfășurată lângă Viena.

În ziua zborului, 14 iunie 1912, la Arad a fost o adevărată *sărbătoare națională* la care au participat 25 de mii de români veniți nu numai din comitatul arădean dar și din comitatele învecinate.

Sava Raicu, prin *Banca Victoria* și dub egida *Astreii*, va iniția mai apoi *o colectă*, ce va căpăta o implicație națională, prin care se preconiza colectarea unor sume de bani venite să sprijine financiar construirea de către inginerul român a noului său aparat de zbor *Vlaicu III*, mult mai performant din punct de vedere tehnic.

Tot *Banca Victoria* împreună cu *Banca Albina* din Sibiu, precum și cu alte instituții de credit românești din Transilvania vor aloca sume importante de bani pentru *ridicarea* unui monument în cinstea temerarului pilot, mort pe 13 septembrie 1913, în tentativa sa, *cu semnificație simbolică*, de traversare în zbor a Munților Carpați.

Din anul 1912 *Sava Raicu* va conduce până în 1920 *Institutul de credit și economii Victoria*, într-o perioadă grea, plină de instabilitate, având de înfruntat marile probleme financiare cauzate de izbucnirea *primului război mondial și a schimbărilor radicale din cadrul fostului Imperiu Austro-Ungar, de după război* cauzate de revoluția bolșevică de sub conducerea lui Bela Kun.

Datorită importanțelor sale merite pe plan bancar și național Sava Raicu va fi ales să facă parte din Marele Sfat Național Român, constituit imediat după *1 Decembrie 1918*, ce va prelua toate prerogativele *Consiliului Național Român Central*, având *putere decizională în toate problemele interne ale Transilvaniei pe care o reprezintă și la nivel extern*.

Sava Raicu va face parte din acest *prim organism de conducere a Transilvaniei*, împreună cu încă 23 de reprezentanți ai orașului și comitatului Arad, fiind alături de fruntașii mișcării naționale a românilor transilvăneni.

„Pentru conducerea în continuare a Transilvaniei, în locul C.N.R.C., organul conducător de până la *1 Decembrie 1918*, adunarea de la Alba-Iulia, hotărăște *instituirea Marelui Sfat Național*

Român, care va avea toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română oricând și pretutindeni față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiunile pe care le va afla necesare în interesul națiunii. Din acest Mare Sfat Național, au făcut parte și 23 reprezentanți ai județului Arad.

Aceștia erau: Vasile Goldiș-secretar consistorial Arad, Dr.Ștefan Cico Pop-avocat Arad, Dr.Ioan Suciu-avocat Ineu, Dr.Gheorghe Popovici-avocat Chișineu-Criș, *Sava Raicu-director de bancă Arad*, Iuliu Grofșorean-învățător Galșa, [...], Dr.Romul Veliciu-avocat Arad, Dr.Emil Monția-avocat Șiria [...] Antoniu Mocioni-proprietar Bulci, Ionel Mocioni-proprietar Căpâlnaș [...],

Sava Raicu spre sfârșitul vieții

I.Popp-episcop Arad (Conform „Gazeta Oficială” Sibiu, Nr.13 din 15/28 februarie 1919, p.63-65).”(Aradul-permanență în istoria patriei, Arad, 1978, p.420-421)

Din păcate problemele financiare cu care se confruntau băncile, în acele momente de cumpănă istorică, *l-au silit să se retragă din viața politică și să se cufunde într-o muncă istovitoare la nivelul băncii românești din Arad, și a celor din Transilvania, muncă ce-i va șubrezi sănătatea, epuizându-l fizic și cauzându-i moartea,*

survenită după o destul de îndelungată suferință, la numai 51 de ani, într-un moment când era mare nevoie de competența și spiritul său de bun organizator *pentru lumea bancară a României Mari.*

Moartea sa va provoca o a doua mare durere familiei, care, cu puțin înainte, pierduse prematur pe tânărul *avocat dr. Romul Veliciu*, prefectul Aradului, ginerele lui *Sava Raicu* și fiul omului politic *Mihai Veliciu*, cunoscut luptător Memorandist, cel care prin hotărârea luată la Arad, în calitatea sa de președinte al P.N.R., *a decis soarta Unirii.*

Ziarul *Românul*, în numărul său din 11 decembrie 1920, anunță cu consternare cea de a doua lovitură necruțătoare a sorții abătută *asupra familiei Raicu*, prin încetarea din viață a celui care a fost *directorul general al băncii românești din Arad*, exprimându-și regretul pentru pierderea unui om atât de important pentru națiunea română.

„De abia a fost așezat spre vecinică lui odihnă unul dintre cei mai valoroși bărbați ai Aradului, care a fost *dr. Romul Veliciu*, și moartea răpește pe *socrul său, Sava Raicu, directorul executiv al institutului «Victoria»*, un alt bărbat care prin o muncă, ce n'a cunoscut piodică și oboseală, *și-a înscris numele în istoria neamului românesc de dincoace de Carpați*.

Prin moartea celui care a fost Sava Raicu, poporul român de dincoace de Carpați *pierde pe unul dintre cei mai distinși bărbați de frunte ai săi.*” (*Sava Raicu* [în] *Românul*, Anul IX, Nr.266, Arad, Sâmbătă 11 Decembrie 1920, p.1)

În necrolog, ziarul arădean, pe care l-a susținut și finanțat *Sava Raicu* prin poziția cheie avută în conducerea băncii, îi prezintă principalele merite și succese obținute de-a lungul anilor în domeniul bancar, ce l-au impus, fiind numit și președinte al *Solidarității*, consorțiu bancar ce *reunea băncile românești din Transilvania*. Pentru toate meritele sale, lui *Sava Raicu* i s-a conferit de către *Regele României, Carol I, medalia Meritul comercial și industrial, ca semn al totalei aprecieri adusă unei munci de-o viață*.

„Activității lui *Sava Raicu* i-se datorește, în mare parte, *avântul frumos ce l-au avut mișcările românești financiar-economice în anii dinainte de război*. Munca lui rodnică pe terenul financiar național a întâmpinat aprecierea deplină, când a fost ales președinte al *«Solidarității»* însoțirea institutelor de bănci românești și când *Regele României, Carol I* l-a distins cu medalia *«Meritul comercial și industrial»*.

Angajat în serviciu *institutului financiar român «Victoria»*, la întemeierea acestuia, în anul 1887, *în calitate de primcontabil*, defunctul a atras de la început atențiunea *Direcțiunii institutului asupra talentului său comercial*.

Recunoscându-i calitățile distinse, Direcțiunea l-a promovat mai târziu *secretar al institutului* lângă directorul executiv de pie *memorie dr.N.Oncu*. În urma muncii titanice a *dezvoltat-o Sava*

Raicu în această calitate pentru ridicarea institutului, institutele românești din provincie l-au ales membru în Direcțiunea sau în comitetul de supraveghiere. Activității lui Sava Raicu i-se datorește deschiderea sucursalelor «Victoriei» din Chișineu, Șiria și Ineu, toate servind la ridicarea economică a populației românești din acele ținuturi.

În anul 1912, retrăgându-se *dr. N.Oncu* de la conducerea institutului, Direcțiunea l-a ales pe *Sava Raicu* director executiv al «Victoriei». În această calitate el a știut să învingă greutățile crizelor financiare, produse de război și să mențină institutul «Victoria» la nivelul și în situația solidă, unde l-a ridicat prin munca sa neobosită.”(Ibidem, p.1)

În continuare, ziarul își informează cititorii despre cauza survenirii morții „*meritosului director al Victoriei*” și dă și alte relații privitoare la funerariile ce vor avea loc chiar în ziua respectivă.

„În primăvara anului 1919 o boală grea îl silește pe meritosul director al «Victoriei» să-și părăsească oficiul, pe care l-a purtat atâția ani cu conștiințiozitate și iubire de muncă. Distinsul director al «Victoriei» a încetat din viață vineri (10 decembrie 1920 n.n) la orele 2 dimineața, în etate de 51 ani. Moartea lasă adânci regrete în întreaga societate românească. [...]

Înmormântarea celui care a fost *Sava Raicu*, va avea loc azi la orele 2 după masă, de la casa din Str. Lipot n’rul 2, de unde va fi transportat în catedrală.

Trupul aceluia care a fost *Sava Raicu* va fi depus spre vecinică odihnă în grădina familiară din cimitirul de jos al orașului.(*Sava Raicu* a fost înmormântat în cimitirul „Pomenirea” de la marginea cartierului său *Pârneava* n.n).”(Ibidem, p.1)

A doua zi, ziarul *Românul*, prezintă pe scurt oficierea slujbei de înmormântare și funerariile lui *Sava Raicu* și în același spațiu surprinde câteva din cele mai importante *calități ale defunctului ce l-au impus în lumea bancară*, unde era socotit, pe drept cuvânt, datorită nenumăratelor și importantelor sale realizări drept „*un geniu al lumii financiare din aceste ținuturi*,” care s-a ridicat singur în funcțiile pe care le-a deținut, printr-o muncă continuă și neobosită pusă cu precădere spre folosul neamului său.

„[...] Sava Raicu, inteligentă rară, care nu și-a aflat plăcerea decât în munca continuă, neobosită și tot mai rodnică, depusă în interesul celei mai mari instituții financiare românești, din aceste ținuturi și spre binele și mulțumirea nesfârșitului număr de clienți,

Mormântul lui Sava Raicu din cimitirul „Pomenirea” din Pârneava

cari în lungul șir de ani, i-au solicitat ajutorul.

Prin moartea lui Sava Raicu, nu numai Aradul, ci întreaga lume financiară românească a pierdut un mare spirit organizatoric, a cărui lipsă se va resimți multă vreme. Amintirea directorului Sava Raicu, a omului care s-a ridicat singur prin muncă fără preget, prin

cinste desăvârșită învingând toate greutățile, pe înalte trepte ale funcției sale, făcând onoare unde a trăit și neamului a cărui fiu nepătat a fost, va rămâne neștersă. [...]

Sava Raicu a fost cel mai bun cap de familie, un geniu al lumii financiare din aceste ținuturi.” (Înmormântarea lui Sava Raicu [în] Românul, Anul IX, Nr.267, Arad, Duminica 12 Decembrie 1920, p.3)

Banca Victoria va ființa în Arad până spre sfârșitul anului 1930 când împreună cu Banca Timișana, înființată la Timișoara, încă din 1886 și Banca Bihoreana (1898), din Oradea, vor forma o singură bancă, cu sediul în Arad, bancă susținută de Statul și Banca Națională Română prin acordarea unui important împrumut ce va fi rambursat eșalonat pe parcursul a trei ani.

«Casa Națională» din Pârneava – centrul suflerii românești din Arad

Conștienți de faptul că o națiune nu se poate ridica la nivelul popoarelor civilizate decât prin învățătură, prin cultură dar și prin *păstrarea datinilor și obiceiurilor strămoșești, a cântecelor și dansurilor naționale*, a specificului *sufletului românesc*, „*frunțașii înțelepți și pricepuți arădeni*” vor înființa la 25 martie 1883 Societatea culturală și filantropică «*Progresul*» în care *asociațiile meșteșugarilor, tot mai numeroase în oraș*, ocupau ponderea importantă.

Societatea îl avea ca președinte pe omul de cultură, *avocat Mircea V. Stănescu*. Gazetar și important animator și organizator al vieții social-politice românești din Arad, *Mircea V. Stănescu* (1841-1888) era conștient că în acea perioadă noua clasă socială, cea a *meseriașilor*, încă în formare, va reprezenta o puternică *forță națională*, atât de necesară în confruntările ce se anunțau tot mai ascuțite pe arena luptei politice.

Un rol precumpănitor în constituirea societății îl va avea de jucat și învățătorul pârnevean *Petru Popovici* care era prețuit și respectat de toți meseriașii arădeni, aceștia fiind mândri că învățătorul provenea din rândurile lor.

Copil de familie de plugari din Pârneava, *Popovici* va învăța întâi de toate o meserie, fiind „*calfă de cismar*”, înainte de a urma *Preparandia* din Arad pe care a absolvit-o cu aprecieri din partea profesorilor dar mai ales a directorului acesteia, *Alexandru Gavra*.

Noua societate culturală și filantropică românească, «*Progresul*» cum se dorea în statutul său, era în structura sa rodul colaborării și „*concordiei*” orchestrate și de dascălul pârnevean între intelectualitatea arădeană, cu vederi naționale și meseriași înstăriți, precum și „*țărani frunțași*”, mai ales din Pârneava.

În anul înființării Societății «*Progresul*», în anul 1883, *Petru Popoviciu* (1832-1890) era, fără îndoială, una dintre figurile cele mai remarcabile ale *învățăământului confesional românesc din Arad*, care, după ieșirea la pensie a învățătorului *Ion Dogaru*, va fi numit învățător, în postul rămas vacant, la *Școala primară confesională*

greco-ortodoxă din Pârneava, ce funcționa într-un *local propriu*, constituit în 1846, cu grădină și pomi fructiferi.

Încă din primii ani ai numirii sale ca învățător în Pârneava, *Petru Popoviciu* va căuta prin tot felul de activități culturale sau științifice, prin *lecții publice*, să-și emancipeze conaționali, prin

Petru Popoviciu, învățător cu fiul și elevii săi Iosif și Iuliu Moldovan

conferințe și experimente științifice în laboratorul propriu, *cultivându-le în același timp și dragostea de neam și tradiții*, făcându-i să nu-și uite *obiceiurile și datinile străbune*.

„Prin seratele de cântece și jocuri naționale ce le aranja cu tinerimea, dar mai vărtos prin *lecțiile publice* ce le ținea în laboratorul său fizical, fără păreche în Arad, a pus în admirație nu numai pe școlari, *dar și pe părinți*, cari veneau să vadă producțiunile sale de magnetism și electricitate, considerate *ca minuni în vremile acelea*.”

Adânc impresionat de admirabilele prestațiuni, șumarul Gheorghe Dogariu, un fruntaș bogat, i-a pus la dispoziție un apartament spațios din casa sa ce se afla aproape de școala din Pârneava, în colțul stradelor Șaguna și V.Stroiescu, *în față cu strada Căpitan Ignat*, ca să aibă loc suficient pentru mulțimea ce venea să-i vadă producțiunile.

În sala spațioasă, a aceluși apartament din casa lui Gheorghe Dogariu, aduna învățătorul *Petru Popoviciu* tinerimea română din Arad, ținea conferințe, lecții de cântat și dans, *popularizând doinele și jocurile naționale, îndeosebi Romana*, care era jucată și cântată cu multă predilecție la toate petrecerile românești.”(Moldovan, Iosif, *Școalele Românilor din Arad*, Tipografia Gh.Ienci, Arad, 1935, p.11)

Renumitele și mult lăudatele activități organizate cu tineretul român, precum și *rezultatele elevilor săi în urma examenelor de sfârșit de an*, ce erau foarte importante pentru calificativul învățătorului, îi vor atrage binemeritate aprecieri din partea „*conducătorilor destinelor mai înalte*” românești, printre care și al conducerii *Preparandiei*, ce nu peste mult timp, cunoscându-i talentul și aptitudinile deosebite în domeniul muzicii, îi vor oferi postul de *profesor de cant și tipic*, atât la *Preparandie* cât și la *Institutul Teologic* din Arad.

Numirea sa ca profesor va fi de bun augur pentru comunitatea românească a Aradului, deoarece *Petru Popoviciu va căuta acum să fie liantul*, făcând cât de curând legătura între *intelectualitatea românească și pătura meseriașilor, a „măștrilor” și a „plugarilor*,” pe care îi cunoștea atât de bine și din rândurile cărora provenise. Avea cu aceștia încă o strânsă legătură sufletească, prin *acțiunile sale culturale* cu caracter național, desfășurate cu regularitate, fie în casa „șumarului Dogariu,” sau în alte părți unde se susțineau spectacole, cum ar fi pe scena din *Pădurice* sau pe cea improvizată de la *pădurea Ceala*.

Iosif Moldovan, fost învățător la Lugoj și recent instalat ca și învățător la *Școala confesională primară din Pârneava*, în locul rămas vacant în urma numirii lui *Petru Popoviciu* ca profesor, la *Preparandie*, membru și el al Societății «*Progresul*», menționa că ședințele acesteia se țineau cu regularitate în *fiecare duminică*, după slujba bisericească sau în zi de sărbătoare, la „*Casina din edificiul bisericii*” (cel al vechii Catedrale Ortodoxe). Aici, „profesori, preoți și intelectuali români,” membrii ai societății, expuneau celor prezenți „*veștile din lume și țară*”(din România n.n) informându-i pe meseriași și pe țărani prezenți, mai puțin știutori de carte, cu noutăți din diferite domenii, *inclusiv din sfera politică*, mai ales cea românească.

În cadrul ședințelor se vor pune la cale înfăptuirea și realizarea unor desiderate importante pentru comunitatea românească a orașului, cum ar fi *închegarea unei societăți bancare cu capital numai românesc*, obiectiv concretizat ceva mai târziu, în anul 1887, prin înființarea la Arad a Institutului de credit și economii pe acțiuni «*Victoria*», condus de avocatul *dr. Nicolae Oncu*.

Tot *Petru Popoviciu* va fi cel care va atrage în rândurile societății pe colegii săi de breaslă, *pe învățători*, cu precădere pe cei din *Pârneava*. Dintre aceștia amintim pe *Ion Vancu* iar mai târziu pe fostul său elev, *Iosif Moldovan*, când acesta va reveni în Arad, ca învățător, la *Școala primară din Pârneava*, după o strălucită carieră didactică la *Lugoj*, unde fusese remarcat de vestita familie românească a *Bredicenilor*, devenind și mediatorul copiilor acesteia.

Învățătorul *Nicolae Ștefu*, cunoscut în publicistică sub pseudonimul *Nicu Ștejărel*, va face și el parte din Societatea «*Progresul*», iar după transferul de la *Școala primară confesională din Cuvin*, în 1890, la *Școala primară confesională de băieți*, de pe Str. Dorobanților, din *Pârneava*, va organiza cu plugarii și meseriașii de aici adevărate *festivaluri corale care îl vor impune în viața culturală a comunității românești arădene* și nu numai.

În afară de *acțiuni culturale*, prin organizarea unor spectacole cu puternic *caracter național*, mergându-se până la intonarea cântecului *Deșteaptă-te, române!*, pe cunoscutele versuri ale lui A.Mureșanu și prin *arborarea drapelului național românesc*, cum a fost la spectacolul *prezentat în pădurea Ceala*, pe 1 mai 1883, Societatea «*Progresul*» ajută, prin *acțiuni filantropice pe tinerii meseriași români*, aflați în *perioada de ucenicie*, cu sume importante de bani, pe toată perioada pregătirii lor, stimulându-i astfel pe mulți tineri pârnaveni, mai ales, să învețe o meserie.

„Prima asociație a micilor meseriași, a ucenicilor și calfelor a fost «*Progresul*», înființată la 25 martie 1883, sub președenția lui *M.V.Stănescu*. Scopul ei, după cum fusese formulat în proiectul de stat era «*conversie culturală, nobilă desfătare, filantropie*».

Societatea «*Progresul*» își propune să ajute pe tinerii ucenici aflați în perioada pregătirii lor pentru o meserie. Activitatea societății s-a bucurat de sprijinul generos al învățătorilor *Petru Popoviciu, I.Moldovan, N.Ștefu, I.Vancu* și de încurajarea publicului arădean.

La 1 mai 1883, când a fost organizată de către meseriași o reușită manifestare culturală, participanții au arborat drapelul național românesc și au cântat «*Deșteaptă-te, române!*» și s-au prins în dansuri populare. La această manifestare au participat *Vicențiu Babeș și Iosif Goldiș*.

În 29 iunie al aceluiași an, Societatea «*Progresul*» a organizat o răsunătoare manifestație culturală în «*Păduricea*» din

Arad, unde corul condus de *Petru Popoviciu* a impresionat pe participanți.” (Popeangă V. *Aradul centrul politic al luptei naționale din perioada dualismului* (1867-1918), Ed.Facla, 1978, Timișoara, p.91)

Clădirea din „Pădurice” unde se organizau manifestații culturale
Colecția D.J.A.N. - Arad

Șirul activităților socio-culturale prezente în viața cartierului, dar și a orașului, vor cunoaște un și mai puternic suflu național odată cu numirea lui Nicolae Ștefu ca și învățător la școala confesională românească din Str. Dorobanților, de astăzi, Urban Ivan-utca, în 1890.

Manifestările și activitățile culturale românești, *cu caracter național*, nu vor înceta să se desfășoare în Arad, mai ales în *cartierul Pârneava*, chiar și după ce s-a desființat Societatea «*Progresul*».

Cartierul Pârneava, unul dintre cele mai vechi cartiere ale Aradului, s-a format pe teritoriul său actual încă de la începutul secolului al XVIII-lea, odată și împreună cu nașterea „orașului civil”, de care treptat, treptat se vor apropia micile comunități agricole românești din preajma celor două cetăți de la Ceala.

Una dintre cetățile de la Ceala s-a menținut și a fost folosită ca bastion de apărare până în secolul al XVII-lea, iar împrejurul acesteia a fost menționată, încă din secolul al XV-lea, o puternică

comunitate de țărani iobagi, aflați în stăpânirea familiei nobiliare Ország, iar o parte în cea a nobilului Francisc Haraszthy.

Importanța strategică și militară a cetăților de la Ceala va scădea considerabil după pacea de la Karlovitz, încheiată între austrieci și otomani, când Mureșul va deveni, timp de 200 de ani, granița între cele două imperii, iar *cetatea Aradului*, refăcută și consolidată încă din 1689 de către prințul Eugen de Savoia, cu construcția sa patrulateră, cu bastioane și tunuri, apărată natural de cele două brațe ale Mureșului, va deveni de mare importanță militară, *constituindu-se ca un puternic centru de apărare în zonă*.

În acest scop, în Arad, vor fi aduși, cât de curând, un număr însemnat de *grăniceri sârbi*, vechi și apreciați ostași în armata imperială, ce participaseră de-a lungul anilor la numeroasele războaie purtate în Balcani.

Militarii sârbi, de teama uor represalii îndreptate împotriva familiilor lor de către otomani, vor cere îngăduința împăratului Austriei, *Leopold I* (1640-1705) să li se permită să-și stabilească definitiv și familiile la nord de Dunăre.

Recunoscător pentru serviciile militare aduse împăratul le va accepta pe loc strămutarea, bucuros că va avea astfel la graniță ostași bine pregătiți, cu o bogată experiență militară, motivați a lupta împotriva dușmanilor ce le cotropiseră pământul străbun.

O bună parte dintre grănicerii sârbi, așezați în garnizoana austriacă a *cetății Aradului*, își vor aduce aici *întreaga familie*, formând cât de curând o mică așezare „*orașul sârbesc*”, a cărui locuitori se vor bucura de mari privilegii din partea împăratului. Vor fi scutiți de taxe, prin așa numitele „*privilegii ilirice*”, prin care erau scoși de sub jurisdicția comitatelor, fiind supuși doar *Curții de la Viena*.

Alături de familiile sârbești, tot din Peninsula Balcanică, se vor stabili în preajma Cetății Aradului, de teama turcilor, și familii numeroase de *macedo-români*, plecați de pe teritoriul de astăzi al Albaniei. Separat vor forma și ei o mică comunitate, atestată sub numele de *Tikowetz*, iar locuitorii acesteia nefiind militari, asemenea sârbilor, se vor ocupa cu *meșteșugurile*, dar mai ales cu *comerțul*.

Curând, tot în apropierea orașului militar, în partea sa vestică, se vor așeza și o parte dintre comunitățile agricole românești

din preajmă, atrase fie de dezvoltarea economică fie de siguranța și de protecția oferită de cetatea militară austriacă.

Se va forma, pe o parte a cartierului Pârneava de astăzi, o nouă comunitate, locuită numai de români, ce figura pe hărțile vechi austriece sub numele de „Wallashay”.

Din anul 1703 au început să apară și în Arad *primele familii maghiare*, fapt semnalat atât de istoriografia maghiară (Fábrián Gabor), cât și de cea românească (Gh. Ciuhandu), iar apoi *familii germane*, începând cu anul 1724.

Pe lângă orașul militar se naște de acum și un oraș civil, cu administrație proprie.

„Autoritățile habsburgice instalate aici (în Arad n.n.), după pacea de la Karlovitz, păstrează și ele pe mai departe importanța militară a așezării prin stabilirea la Arad a *reședinței* confiniului mureșan grăniceresc. Fiind centru militar, orașul a fost așezat sub autoritatea comandamentului suprem austriac.

Treptat, în jurul cetății se naște alături de «*orașul militar*», populat mai ales de sârbi și un oraș civil denumit «*civitas germanica*», locuit de germani, români și maghiari.

Se naște astfel, odată cu instaurarea stăpânirii habsburgice, *orașul civil*. Actul prin care se permite instituirea în oraș a unei *administrații civile* datează din data de 6 octombrie 1702”. (Pădurean, Corneliu, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Editura Universității «Aurel Vlaicu», Arad, 2003, p.71)

Administrația civilă va permite locuitorilor să-și organizeze *târguri*, să-și construiască *manufacturi* și *mici fabrici* toate contribuind la „*începutul unei evoluții economice*” ce va duce la prosperitatea noului oraș, devenit din 1740, „oraș privilegiat cameral”.

În jurul orașului civil, concentrat în preajma cetății, se vor forma noi comunități agricole ca Micalaca sau Gai, în afara cartierelor din imediata apropiere, *Drăgășani* și *Pârneava*.

Numeroasele conscripții, de la începutul aceluși secol, atestă preponderența elementului numai românesc în localitățile din apropierea cetății dar și în restul comitatului, populația fiind formată în majoritate numai de români (vezi Pădurean, Corneliu, Op.cit.)

Așezat geografic în partea vestică a orașului, în imediata sa vecinătate, *cartierul Pârneava* își va păstra multă vreme aspectul său

rustic, cu gospodăriile orânduite special pentru agricultură, asemenea multor sate românești din preajmă. Aici, comunitatea românească, majoritară, își va menține și își va cultiva, timp îndelungat, cu respect și pioșenie, credințele și obiceiurile strămoșești legate fie de sărbătorile creștine, de evenimentele importante din viața omului și de ritualele muncilor agricole.

De origine foarte veche, arhaice, cele mai multe dintre ele s-au mai păstrat până și astăzi, însă cu succesive schimbări de funcție și cu o neconținută accentuare a părților lor spectaculoase în detrimentul celor inițiale cu caracter ritualic.

Potrivit surselor statistice, a conscripțiilor, iar mai apoi a recensământurilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum și a înregistrărilor din scriptele parohiale de stare civilă, *populația cartierului* a fost, încă de la fințarea sa *majoritar românească*.

Pe parcursul anilor, cu tot pericolul migraționist, întâlnit firesc la nivelul dinamicii populației orașului odată cu creșterea potențialului său industrial, cartierul își va păstra și menține structura sa demografică, în esența sa etnică, majoritar românească, fiind considerat în timpul dualismului austro-ungar ca fiind „*suburbiul românesc al Aradului*”.

De-a lungul vremurilor nici o împrejurare istorică, cum a fost și cea legată de *deznaționalizarea forțată*, nu i-a făcut pe românii de aici să-și renege *credința, limba și obiceiurile* păstrate din tată în fiu. Compacta *etnie românească* din Pârneava, era mereu gata a-și apăra cu demnitate integritatea ființei sale naționale, atunci când s-a crezut că este cazul.

O contribuție importantă în menținerea și întărirea *sentimentului național*, în păstrarea tradițiilor și obiceiurilor etnice, îl vor avea preoții dar mai ales *învățătorii* școlilor confesionale din cartier, cum a fost *Ion Dogaru*, iar mai apoi *Petru Popoviciu*, care vor cultiva cu mîgală și dragoste, prin *activitățile lor culturale*, ideea de *neam și de unitate națională*.

Mai târziu, *Nicolae Ștefu* alături de *Iosif Moldovan*, vor organiza cu locuitorii cartierului și școlarii lor numeroase *serbări și spectacole* românești în care *dansurile populare, corul sau spectacolele teatrale* se vor bucura de o binemeritată apreciere de către autoritățile bisericii ortodoxe, dar și din partea unor

personalități românești din Arad, iar meritele lor incontestabile, în acest domeniu, erau binecunoscute și în afara comitatului.

Dându-și seama de importanța pe care o avea în viața spirituală românească ridicarea unui *edificiu de cultură propriu*, în care să se desfășoare activitățile cu destinație culturală și spirituală românească, *învățătorul Nicolae Ștefu va iniția împreună cu Iosif Moldovan, începând din anul 1901, o amplă campanie de colectare de bani, destinată acestui scop.*

Având strânse relații de prietenie și colaborare culturală cu *dr. Nicolae Oncu*, cunoscut militant pentru drepturile românilor din perioada dualistă, care în acea perioadă deținea funcția de director executiv al *Institutului pe credit și economii Victoria* din Arad, *Nicolae Ștefu* îl va convinge pe acesta, în calitatea sa și *de președinte al comitetului parohial greco-ortodox din Arad*, să doneze, acestui scop, un teren aparținător bisericii, *ce se afla în imediata apropiere a școlii sale din Pârneava.*

O dată primit terenul, pentru completarea sumei de bani, necesară construcției, va recurge și *la chete*, colectate, ce se făceau în urma *reprezentațiilor sale corale*, prin diverse locuri, din oraș sau din împrejurimi.

În acțiunea sa va fi sprijinit neconținut de *Iosif Moldovan*, de învățători, preoți și intelectuali români, *dar și de majoritatea „plugarilor” și meseriașilor din Pârneava*, pe care, de altfel, îi va antrena, după posibilități, în timpul construirii lăcașului de cultură.

Pregătirile pentru inaugurarea Casei Naționale din Pârneava, prima de acest fel în oraș și din comitat, au început mai întâi printr-o bună și largă informare a comunității românești din împrejurimi despre importantul eveniment aflat în curs de pregătire.

Ziarul *Tribuna Poporului*, din februarie 1902, anunța la rubrica *Noutăți*, cu multe zile înainte, printr-o mică știre, că toate lucrările au fost terminate, iar inaugurarea *Casei Naționale* va avea loc în *duminica din 12 octombrie, la orele „două după amiază,”* imediat după serviciul religios de la *Catedrala românească*. Este prezentat pe scurt și *programul festivității*, invitând a participa pe toți românii, *indiferent de categoria lor socială:*

„Inaugurarea

Zidirea «Casei Naționale» din Arad fiind deplin terminată *Duminica viitoare 12 octombrie după amiază de 2 ore se va preda destinațiunii sale.*

După serviciul sfintei liturghi au fost invitați a participa *Românii din toate clasele societății.* Festivitatea va începe prin sfințirea zidirei prin preoțimea parohială, după care act orghestra seminariului va executa mai multe piese alese.

După aceasta va urma petrecerea cu dans a junimei țăreanilor din loc.”(*Tribuna Poporului*, Anul VI, Nr.176, Arad, Duminica, 24 sept/7 oct, 1902, p.3)

A doua zi după inaugurare, în numărul din 14 octombrie 1902, același ziar românesc din Arad prezenta pe prima pagină, într-un articol de fond, câteva impresii legate de eveniment, subliniind importanța acestuia nu numai în viața românilor arădeni dar și pentru „*istoria nemului*” *neexistând până atunci nici un lăcaș de cultură românesc, destinat vieții spirituale sau politice.* Și într-adevăr, așa cum se va vedea de-a lungul următorilor ani, *edificiul românesc va fi martorul multor evenimente de importanță majoră pentru viața națională a românilor arădeni și nu numai.*

În anii ce vor urma, în urma exemplului din *Pârneava*, în multe localități mai mari din comitat, cu populație majoritară românească, cum erau Șiria, Pecica, Lipova, se vor ridica asemenea „*Case Naționale*” însă nu de mărimea și impozanța celei de la Arad, „pompoasă ca în povești”.

Articolul menționează că cei prezenți „*bogat și sărac*” și-au adus fiecare, așa cum au putut, „*obolul*”(contribuția n.n) la construirea într-un timp scurt a *Casei Naționale*, iar în acel moment cu toții își „*desfată sufletul,*”plini de bucurie, asistând la slujba sfințirii muncii lor:

„*Casa Națională*

Ziua de *12 octomvrie* va rămâne însemnată nu numai în viața Românilor arădeni, dar se va înscrie la loc de onoare chiar în *istoria neamului* pentru că până acum nicăierea nu s'a dat o atât de *strălucită dovadă despre purtarea de grijă a poporului*, cum s'a dat prin ridicarea în Arad a «*Casei Naționale*».

Orașul nostru are onoarea și mândria de a fi întemeiat cel dintâi așezământ de acest fel. Și lauda se cuvine cu atât mai mult, cu

cât într'adevăr, după cum s'a accentuat de vorbitorii festivi ai serbării de ieri, *Casa Națională* s'a ridicat prin însuflețire.

Bogat și sărac a ținut să dea obolul seu și în vreme relativ scurtă *Casa Națională* a fost zidită și eată-ne, ne-au desfătat ieri sufletul cu toții și multă mândrie și mângâiere am simțit asistând la sfințirea ei.

Tot ce Aradul are românesc a grăbit să asiste la actul sfințirii. Domnii și țărani au prăznuit alături.” (*Tribuna Poporului*, anul VI, Nr.181, Arad, Marți 1/14 octombrie,1902, p.1)

Sunt prezentate pe scurt principalele momente din cadrul evenimentului și este reprodusă cea mai importantă cuvântare rostită cu acest prilej „*vorbirea d-lui Dr. N.Oncu*,” căruia *i se mulțumește pentru aportul pe care și l-a adus în ridicarea edificiului național*, ce reprezintă nu doar o „*casă simplă*” ci ea este un simbol, o „*mare idee*” în viața românilor, care nu s-ar fi putut realiza fără aportul și contribuția materială a *directorului Băncii «Victoria»*.

Pe bună dreptate, prin tot ceea ce a făcut pentru comunitatea românească, *N.Oncu*, așa cum arată redactorul ziarului, era „*bărbatul căruia avem și noi și posteritatea să-i mulțumim, că viața noastră națională s'a îmbogățit nu cu o casă splendidă numai, dar cu o mare idee, care dacă se va realiza și în alte părți, mult bine se va face poporului.*”(Ibidem, p.1)

Următorul număr al ziarului va reproduce pe un spațiu mai larg întreaga desfășurare a evenimentului, informând cititorii despre prezența unor personalități românești, precum și „*vorbirile*” rostite de *dr. Roman Ciorogariu*, directorul *Institutului Teologic*, viitor episcop de Oradea Mare, a *dr. Oncu și V. Vățeanu*, dar fără cea a învățătorului *Ioan Vancu*, menționat doar că „*a urmat apoi vorbirea d-lui Ioan Vancu învățător, care a mulțumit în numele tinerimei, în primul rând d-lui Oncu, iar după aceea celorlalți din comitetul care a pus la cale ridicarea «Casei Naționale» pompoasă ca în povești.*”(Ibidem, Nr.5/8 octombrie, p.3)

Cu siguranță că *învățătorul din Pârneava* a vorbit și despre aportul tineretului, a foștilor elevi, pe care învățătorii *Nicolae Ștefu, Iosif Moldovan și Ioan Vancu* i-au mobilizat în timpul construcției edificiului, muncă răsplătită acum, la festivitate, cu aplauze din partea celor prezenți.

După discurs „corul iar ni-a înveselit sufletul, cântând nu se poate mai frumos și mai bine «*Sus opincă!*». *Aplauze însuflețite au răsplătit pe tineri pentru prestațiunile de care mândri suntem cu toți.*”(Ibidem, p.3)

Ziarul își informează cititorii despre persoanele aflate la „incidentul inaugurării «*Casei Naționale*»,”fiind astfel prezente *toate personalitățile românești ale orașului, dar și fruntași români din comitat.*

Nu a participat la impresionanta sărbătoare românească însă nici un oficial al orașului, toți cei prezenți fiind numai români cum era *Dr. Nicolae Oncu* și firesc, este menționat împreună cu soția, primul pe lista celor prezenți, fiind urmat de un șir lung de nume cunoscute și importante în viața românilor: *dr.Ioan Suciu, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, dr.Sever Ispravnic, Traian Vățan,* episcopul Aradului *Ioan I.Papp, dr. Roman Ciorogariu* directorul Seminarului Teologic însoțit fiind de profesorii *Ioan Botiș, Gh. Ciuhandu și Trif Lugojan.*

Nu lipsește nici pârănăveanul Sava Raicu secretarul Băncii «*Victoria*» și nu lipsesc nici învățătorii din *Pârneava: Iosif Moldovan, Nicolae Ștefu, Ioan Vancu* și nici redactorul ziarului *Tribuna Poporului*,scriitorul *Ioan Rusu Șirianu* și multe alte nume importante, pe vremea aceea, din viața social-economică a orașului, lista fiind mult mai numeroasă.

Nu a lipsit nici tineretul studios al urbei, fiind prezente atât elevele *Școlii superioare de fete* cât și toți elevii *Institutului Pedagogic și Teologic* implicați în program, făcând parte din cor, *dar și tineretul din Pârneava.*

P.S. Dr. Roman R. Ciorogariu –
directorul Institutului Teologic din
Arad

„Au fost apoi de față elevele școlii superioare de fete, conduse de *d-șoara profesoară Cornelia Muțiu*, toți elevii institutului pedagogico-teologic, apoi numeroși *țărani și țărance, meseriași tineri, cu un cuvânt tot ce este românesc în oraș.*

Am salutat apoi între noi pe *inginerul Tabacovici*, care a ajutat atât de mult *la plănuirea și ducerea la bun afârșit a acestei case.*”(Ibidem, p.3)

Slujba de sfințire a lăcașului românesc este săvârșită și oficiată de „Preacuvinciosul Roman Ciorogariu” care rostește și o „vorbire” în care arată că aceasta este un „lăcaș de moravuri bune,” și este „mândria Aradului,” lăudându-i pe acei „frunțași înțelepți și pricepuți ce au dus la bun sfârșit zidirea lui,” și menționându-l, în mod special pe N.Oncu, care a avut „înțelepciunea și priceperea și dreptatea inimei de a se pune în fruntea frunțașilor noștri și într’un gând și dor cu dâșii a ridicat acest așezământ al moravurilor bune.[...]

Corul seminarial, condus de profesorul T.Lugojan, care a cântat și răspunsurile liturgice, a intonat un imn prea frumos, după care a urmat vorbirea d-lui Dr. Oncu.”(Ibidem, p.3)

În scurta dar impresionanta sa alocuțiune, *Nicolae Oncu*, subliniază două lucruri *legate de destinația și rolul* pe care lăcașul construit va trebui să îl aibe în *viața românească din Arad.*

În primul rând aceasta trebuie să fie un loc de păstrare a datinilor, a cântecelor și dansurilor românești, un „templu de iubire și cultivare a limbei,” prin spectacolele ce se vor realiza în cadrul ei, dar în același timp să fie și un „izvor de mângâiere și de credință,” unde românii să prindă „curagiu pentru zilele furtunoase.”

N.Oncu consideră că lăcașul pe care cu acest prilej îl și botează în „furtunoasele aplause și orațiuni” ale tuturor, drept *Casa*

Dr. Nicolae Oncu,
Directorul executiv
al Băncii „Victoria”

Națională, să fie „altarul de jertfe și de cult al iubirii de neamul nostru și de patria noastră și în același timp să fie și un „templu de iubire și cultură a sentimentelor și virtuților de bune moravuri familiale, sociale și cetățenești.”

Și cu siguranță, așa cum se va vedea, *Casa Națională* în anii ce vor urma își va onora cum nu se poate mai bine *destinația sa națională*, oblăduind în sălile sale multe *manifestări culturale, spirituale și politice ale românilor din Arad*, dar și din alte localități și comitate învecinate.

Discursul său, din care vom reda o parte, a fost primit cu mult entuziasm de auditoriu mișcat de cuvintele simple dar sincere, ce au mers la inima celor prezenți, fiind întrerupt, după cum se menționa în ziar, cu lungi și furtunoase aplauze și ovații, în mai multe rânduri, dovedind un om politic obișnuit cu asemenea întruniri politice, *stăpân pe arta oratoriei:*

„Onorată adunare!

Iubiți frați și surori!

Bine ați venit!

Când arunc privirile asupra acestei case, unde de atâta timp stau pironite toate gândurile mele, și când caut și văd mândră în fața mea această numeroasă și frumoasă societate, toți frați și surori de sânge și de o credință: sufletul meu mai înainte de toate la Dumnezeu merge, căruia și mulțumesc, că ne-a ajutat să ajungem la această zi de sărbătoare.

Da! Casa aceasta este casa noastră românească, fala noastră, și sărbătoarea aceasta este sărbătoarea noastră frățească și românească: zorul li mândria noastră.

O mărturisesc, că în modestia și sărăcia noastră nu am avut gândul să o facem, dar văzând, că de o parte ni se reclamă cu dor, iar de altă parte ni se impune această *numire*; deci în numele Domnului o botezăm aici «*Casa Națională*». (furtunoase aplauze și ovațiuni)

Dragostea a plăsmuit-o, dragostea a pus temelii ei, dragostea a ridicat-o și împodobit-o, dragostea ne-a adunat aici împreună, *dragostea de limbă, de neam și de credință.*

Lui Dumnezeu și acestei dragoste o încredințez, ea să stăpânească casa noastră! *Precum a fost gândul și idealul întemeietorilor ei, să fie ea și să rămână în veci un centru de întâlnire și de întrunire a fraților noștri Români, fie ea templul poporului nostru, unde să se centreze înțelegerea și dragostea dintre frați, cari una sunt una sufletesc în sufletul lor, și mai ales să fie și să rămână ca templul de iubire și cultivare a limbei, a jocurilor și a admirabilelor cântece românești și străbune, fie ea templul de iubire și cultură a sentimentelor și virtuților de bune moravuri familiare, sociale și cetățenești, fie ea templul concordiei, altarul de jertfe și de cult al iubirii și neamului nostru și de patria noastră, cari vituți întotdeauna, atât de strălucit, au ilustrat pe poporul nostru românesc.*(lungi aplauze)

Fie ea în veci *casa noastră*, un loc de concentrare și veselie, și fie ea un izvor *de mângâiere și de credință* pentru toți, câți vor pași peste acest prag, *loc de veselie în zile senine, și loc de mângâiere și prindere de curagiu în zilele furtunoase!*[...]

Inaugurarea „Casei Naționale“ din Pârneava, la 12 octombrie 1902

Acum aridicând din nou glasul meu către Dumnezeu și rugându-l fierbinte să o apere și s'o scutească: *Casa Națională o închin lui Dumnezeu, bisericei și neamului nostru. Amin.*” (Ibidem, p.3)

O altă „vorbire” publicată în ziarul *Tribuna Poporului*, după cea a lui *N.Oncu*, este a protopopului *T.Vățian*, care laudă strădania și munca celor care au „plăsmuit” prin dragoste și trudă „*această frumoasă zidire*,” plănuită încă din *10 aprilie 1898* când „la invitarea dl Dr. Nicolae Oncu v’ați întrunit la conferința din care *slobozit-ați vorba în lume: Casa Națională se face în Arad.*” Bucurați-vă toți aceia, cu a căror minte, cu a căror inimi însuflețite și aducătoare de jertfe cuvântul azi trup s’a făcut.”(*Ibidem*, p.3)

În cuvântul său aduce recunoștință pentru „jertfa” și strădania „desfășurată în această lucrare” lui *Nicolae Oncu*, care i-a însuflețit și îndemnat și pe alții să contribuie la ridicarea zidirii fiind sufletul și mintea realizării acestui *ideal național*.

„Bucură-te de rodul ostenețelor mai vârtos d-ta pst. *dle Oncu*, care deși ești înaintea obștei românești cunoscut, și cu tot dreptul, de neclintit anteluptător în cauzele cari privesc binele bisericeii și a poporului, deși ai fost și ești *un cald sprijinitor a tot ceea ce este bun, moral și cultural*, totuși ne-ai pus în admirare cu neobositul zel și cu munca desfășurată în această lucrare. D-ta pentru această zidire ești, cea care nu numai ai jertfit, ci zilnic ai îndemnat și pe alții la jertfe, nu numai te-ai însuflețit ci ai însuflețit și pe alții și de la începutul lucrării până în sfârșit ai perseverat în îngrijiri și ai *prestat cele mai multe osteneți.*”(*Ibidem*, p.3)

Ținută vestimentară de sărbătoare a fetelor din Pârneava (1928)

Pentru cei mai apropiați colaboratori, în acest *demers național*, ai lui *N.Oncu*, preotul *T.Vățian* îi numește pe *Sava Raicu* și pe *Roman Ciorogariu* „cei mai de aproape și cari zilnic i-au dat mână

de ajutor: *d-nii Sava Raicu și Roman Ciorogariu, să trăiască!*"(Ibidem, p.3)

Gazeta *Tribuna Poporului*, pe aceeași pagină mai publică și două telegrame, selectate dintre multele altele primite de *Dr.N.Oncu* din „mai multe părți de scrisori și telegrame de îmbărbătare și felicitare.”

Una dintre telegrame este semnată de *Dr.Silviu Moldovan-advocat*, cel care va ajunge prefectul județului Arad imediat după *Marea Unire*, în anul 1920, iar cealaltă de *Dr. Vasile Fodor* tot avocat, din Abrud, în care se spune, printre cuvintele de apreciere și felicitare, că: „*Început bun ați făcut pentru viața social-economică din Arad și jur. Sevârșirea acestei lucrări binecuvântată are să fie de Dumnezeu, căci izvorâtă este din inimi calde pentru înaintarea binelui obștesc.*

O zi plină de mulțumire sufletească este ziua de azi, când, cu stăruință rară realizezi un ideal al mediului social românesc, duci la îndeplinire o lucrare dorită atât de mult de românii din Comitatul Arad." (Ibidem,p.3)

Toate aceste telegrame și scrisori dovedesc cât de interesați și de implicați sufletește erau românii din diferite comitate ale Imperiului austro-ungar, în realizarea unui lăcaș național, ce va constitui de acum un model și exemplu și pentru alte comunități românești.

Pagina următoare a ziarului *Tribuna Poporului* consemnează și „petrecerile”, urmate la *Casa Națională* după desfășurarea ceremoniilor oficiale, ținute până „noaptea târziu” la „*lumina electrică*” care „*te făcea să crezi că tot zi albă este.*”

Împreună se vor bucura, în joc și în cântec românesc, de evenimentul petrecut în memorabila zi de *12 octombrie 1902*, toți cei prezenți, atât fruntași politici ai comunității cât și alți intelectuali, meseriași ori plugari pârveni sau din împrejurimi.

„*Petrecerile*

S'a încins apoi jocul. Domni și domnișoare, meseriași și țărani au jucat împreună până după orele 5 seara.

Lumina electrică te făcea să crezi că tot zi albă este. Îți era mai mare dragul să privești la jocul feciorilor voinici și a fetelor mândre.

Fete și flăcăi, în mijlocul lor cu d-nii frunțași, s'au și fotografiat. Seara la 8 a început apoi *petrecerea meseriașilor, care a durat până la miezul nopții.*

Între jocuri, corul meseriașilor condus de *pedagogul Ștefan Ștef* (băiatul învățătorului *Nicolae Ștef n.n*) a executat mai multe cântece și a declamat.”(*Ibidem*,p.4)

Profesorul și etnologul arădean Moise Colarov, fiu al cartierului, autorul unei mici monografii dedicate vieții și obiceiurilor pârnevenilor, își va aduce aminte și va *descrie și el cu mult drag și plăcere, după ani de zile, în perioada interbelică, admosfera de aici din zilele de duminică și de sărbătoare în care jocul și voia bună era prezentă:*

„În «*Casa Națională*» se adună la dans (*joc*) în toate Duminicile, afară de post, *tineretul din Pârneava*. Fetele stau împrejur și feciorii la mijloc. Fetele dansează cu capul gol, *nevestele cu broboadă (cârpă) în cap, iar feciorii și bărbații cu pălărie*. Feciorul face semn cu capul fetei alese, o ia de mână, sau o strigă pe nume. Dansul se începe cam la 2-3 ore a.m. și durează până spre amurgul serei. Dansurile pârnevenilor sunt: *mărunta, lunga, ardeleana, pe picior și sârba. Câte 2-3 lăutari cu violină (higyrgye)* și unul *cu vioară mare (broancă)* le cântă melodii populare. Când voia bună crește, ei chiuie și încep cu strigături.

Sunt feciori și bărbați care improvizează de minune, de ți-un drag să-i ascuți. Iată câteva strigături auzite în Casa Națională:

*Joc cu fata pârneveană,
Și-mi place că îi țarană,
Cu cercei și cu mărele,
Pe placul inimei mele!*

sau:

*Fă-mă Doamne rozmarin,
Să mă poarte badea'n sân!
Fă-mă Doamne călămpăr,
Să mă poarte mândra'n păr!”*

(Colarov, Moise, *Monografia circumscripției Pârneava a orașului Arad, Viața și obiceiurile țăranilor români din circumscripția III*, Arad,1928, p.11)

Sunt prezentate și alte creații folclorice locale auzite fie în cadrul unor serbări și șezători populare desfășurate în *Casa Națională* sau altele pe care le știe de la mama sa.

Consideră că pârnavenii în afară de șezătorile culturale desfășurate în acest lăcaș românesc „ar mai avea lipsă și de un ziar sau o revistă locală, scrisă într-un limbaj mai apropiat de priceperea lor, cu articole simple, cu povețe morale, sfaturi igienice, de ale gospodăriei, istorioare din viața lor, din trecutul neamului nostru etc, toate într-un stil ușor, inteligibil și cu abonament cât se poate de modest și redus.”(*Ibidem*, p.12)

Un rol însemnat în ridicarea importantului *edificiu de cultură* și de viață spirituală a românilor, ce-l va constitui *Casa Națională*, mai ales în timpul Austro-Ungariei, îl va avea, așa după cum s-a mai menționat, *învățătorul Nicolae Ștefu*.

Pe tot parcursul lucrărilor de edificare a lăcașului de cultură românesc era mereu prezent în mijlocul lucrărilor, locuința sa fiind chiar în incinta școlii lângă care se înălța, spre bucuria sa, clădirea.

Alături de colegul său, *Iosif Moldovan*, dar și de ceilalți învățători pârneveni, *mobiliza* în permanență, chiar și prin școlari, plugarii și meseriașii cartierului care își vor aduce aportul la construcție, după mijloacele și posibilitățile de care dispuneau.

În necrologul, semnat de *Iosif Moldovan*, la înmormântarea lui *Nicolae Ștefu*, în anul 1914, printre alte merite și realizări în domeniul cultural, ale învățătorului pârnevean, este menționat și acela de a fi *animatorul construirii Casei Naționale*.

Poate că dacă destinul nu l-ar fi adus pe *învățătorul Nicolae Ștefu*, născut în inima pădurii, la Cladova, la Arad, în Pârneava, *acest lăcaș românesc n-ar fi existat* sau ar fi fost construit mult mai târziu, cum s-a întâmplat în alte localități.

„Animat de dorința de a crea un *lăcaș de cultură* destinat promovării *dansurilor populare, muzicii naționale și teatrului românesc*, N.Ștefu depune numeroase strădanii.

În jurul anului 1901 inițiază o acțiune de mare anvergură pentru construirea unui astfel de *edificiu în cartierul Pârneava*, unde funcționa ca *învățător de renume* încă din 1890, la școala românească. În acest scop antrenează întreaga învățătorime arădeană, pe preoți și pe localnici.

Despre necesitatea existenței unei astfel de case culturale îl convinge pe *Nicolae Oncu*, directorul executiv al Institutului pe credit și economii «*Victoria*» și *președinte al comitetului parohial greco-ortodox român din Arad*.

Feciori pârneveni în haine de sărbătoare (1928)

Acesta dispune *donăția grădinii bisericii alăturate pentru necesitățile construcției, contribuind totodată și cu o importantă sumă de bani*.

Pentru *completarea fondurilor bănești, N. Ștefu* recurge la *chete* (de câte 2-3 coroane) și la *încasarea* unei sume semnificative de pe urma *reprezentațiilor susținute de corul țăranilor pârneveni* înjghebat prin eforturile sale, cu ani în urmă (încă din primul an de la instalarea sa ca învățător la școala din Pârneava, *N.Ștefu* a început să-și organizeze o formație corală cu tineretul pârnevean, elevi în clasele superioare sau de la *Școala de arte și meserii*, ori cu lucrătorii din fabrici sau țărani n.n).

Obține, de asemenea, o sumă de bani de la autoritățile orașului. Cu ajutorul *arhitectului Niga* întocmește planul și devizul, demarând construcția. La apelul lui Ștefu, tineretul (țărani, muncitori, intelectuali, fete sau băieți) *participă voluntar* la construcția propriu-zisă, după posibilități, dimineața sau după amiezele, într-o atmosferă de mare entuziasm și dăruire, astfel încât, *Aradul, în 1902 devine posesorul unei importante case de cultură, denumită de N. Ștefu Casa Națională* (La propunerea și la sugestia sa edificiul cultural va primi oficial acest nume sugestiv și semnificativ pentru românii arădeni n.a.).

Festivitățile de deschidere au marcat o impresionantă participare, fiind de față reprezentanții bisericii (*Roman Ciorogariu*)

ai autorităților orașului și ai inspectoratului școlar (*În arhiva Episcopiei din Arad se găsește fotografia realizată la inaugurarea Casei Naționale n.a.*).

Curând după inaugurare, *Casa Națională* devine gazda manifestărilor culturale românești ale orașului. Aici, cu o regularitate deosebită, se organizează serbări școlare, se pun în scenă piese de teatru, se organizează formații artistice de jocuri populare, se dau reprezentații corale, etc, animatorul principal al acestor variate activități, de-a lungul multor ani, fiind învățătorul N.Ștefu (Fără îndoială nu lipsite de importanță sunt activitățile culturale desfășurate aici și de ceilalți învățători implicați în viața spirituală a românilor din Pârneava și Arad, cum ar fi *Iosif Moldovan, Mihail Olteanu, Ioan Vancu, Gheorghe Popovici, Maria Precupaș ori preotul I.Vățan n.n.*).

Despre implicarea sa în realizarea acestui lăcaș de cultură, *Iosif Moldovan*, semnatarul necrologului lui N. Ștefu precizează: «...*Casa Națională din Arad...* poate forma în parte podoaba de lauri ce o merita».

Nicolae Ștefu se poate număra, așadar, printre principalii animatori culturali pe care i-a cunoscut istoria orașului Arad.”(Homescu,Radu, *Învățătorul, compozitorul și publicistul arădean Nicolae Ștefu (Nicu Ștejărel)1855-1941*[în] *Ziridava* Nr.III-IV Arad 1974, p.p.273-274)

Manifestările culturale în Pârneava erau la ele acasă, chiar și înainte de ridicarea *Casei Naționale*, deoarece învățătorii din școlile cartierului organizau apreciate serbări și spectacole, ce se țineau în școală, sau pe scene improvizate, pe timp favorabil, mai ales în *pădurea Ceala*, la sfârșitul anului școlar.

Principalilor animatori, *Iosif Moldovan* și *Nicolae Ștefu*, li se vor alătura cât de curând și *Mihail Olteanu*, numit în anul 1893, prin transfer, de la Școala primară confesională din Șega, la Școala primară confesională din Pârneava, *Maria Precupaș* mutată și ea de la Școala cu clase de aplicații din centru, în Pârneava „să preia fetițele de la școala cu clasele inferioare prea populate,” precum și *Ioan Vancu* venit de la Școala primară confesională din Șiria, iar mai târziu învățătorul *Gheorghe Popoviciu*.

Împreună vor organiza, în anii ce vor urma după înălțarea *Casei Naționale*, spectacole, serbări și baluri pe care locuitorii din

Pârneava, nu le vor mai uita, pomenindu-le cu dragoste ori de câte ori, cu trecerea anilor, găseau momentul.

Un astfel de spectacol de mare avengură și *trăire românească*, desfășurat în lăcașul de cultură, va fi consemnat pe larg în gazeta arădeană *Tribuna*, din 21 februarie 1912, sub titlul *Serbarea plugarilor din Pârneava*. Serbarea, specific românească, susținută de elevi ai școlii confesionale din cartier, va fi urmată,

„Trupă de diletanți” din Pârneava instruiți de Iosif Moldovan

potrivit obiceiului, de un „bal”, în care muzica și dansul popular vor ține până spre ziuă.

Articolul nu poartă nici o semnătură, dar probabil, *după comentarea de la început a situației politice, în care se afla în acel moment națiunea română*, acesta a fost scris de Sever Bocu, director și redactor al „*Tribunei*,” participant și el la serbarea pârnavenilor.

Pentru a sublinia importanța serbărilor cu caracter național *pentru etnia românească*, lipsită atunci de cele mai elementare drepturi, articolul începea cu un *motto*, cântat și de cor în programul artistic, prin care se subliniază *importanța cultivării limbii și a datinilor strămoșești pentru un popor*. Încă de la început, gazetarul arădean laudă *asemenea manifestări naționale*, ca cea din *Pârneava*, unde „*fii din popor*”, sub îndrumarea *învățătorului Gheorghe Popoviciu*, au dat „*o petrecere precedată de producții teatrale și*

cântări,” ce au constituit un prilej de sărbătoare pentru „*plugăria română din suburbiul Aradului,*” dar și pentru *intelectualii români,* unii din Pârneava, ca *Sava Raicu, Ioan Vancu* și mulți alții din oraș, amintindu-i pe *Nicolae Oncu, pe Ștefan Cicio Pop* ori pe tânărul avocat *dr. Romul Veliciu,* ginerele lui Sava Raicu. Gazetarul tribunist aduce un cuvânt de laudă mai ales celor care s-au preocupat de *organizarea spectacolului,* subliniindu-le „*dragostea de neam*”, pentru că și-au sacrificat „*propriile interese*” pentru cele ale comunității, atunci când au gândit și au pregătit serbarea ce a constituit o „*nemaipomenită dragoste către limba și datinile noastre străbune.*”

Consideră că asemenea manifestări spirituale reprezintă o „*luptă frumoasă*” a neamului românesc ce „*se poartă pretutindenea în interesul păstrării neatinse a naționalității, a firei noastre moștenite din neam în neam.*”

Serbarea școlărilor pârneveni, bine gândită și organizată de dascălii lor, venea tocmai în anii în care politica antinațională a guvernărilor maghiari, de *asimilare forțată* a naționalităților nemaghiare, lovea dezvoltarea firească a ființei naționale a popoarelor subjugate din Monarhia dualistă, cu precădere cea a națiunii române, majoritare pe pământul transilvănean.

Legea școlară elaborată de A.Apponyi, prin care se urmărea „*edificarea ideii de stat maghiar*”, îngrădea folosirea limbii române în predare, în școlile confesionale ale acestora, precum și utilizarea manualelor și cărților tipărite în Regatul Român. Aceste măsuri se constituiau doar ca unele dintre nedreptățile și abuzurile guvernului maghiar îndreptate către națiunea română. Se urmărea astfel cu o diabolică consecvență, știrbirea dreptului firesc al unui popor de a-și lăsa fii să fie instruiți în limba lor maternă, încercând prin legi samavolnice să-i facă să-și uite atât limba cât și datinile și obiceiurile strămoșești.

„*Motto: «Un popor, care nu-și cultivă limba lui și nu ține la datinile strămoșești, nu e demn să trăiască.»*”

Țăranii români din *suburbiul Pârneava* au aranjat ieri seara în sala «*Casei Naționale*» o petrecere de *producții teatrale și cântări executate de fii din popor* sub conducerea maiestră a dlui învățător *George Popovici* (e vorba de Gheorghe Popovici, învățător la școala ce funcționa pe Str. Dorobanților de astăzi, de lângă «*Casa*

Națioanlă», cel care a luat locul învățătorului *Nicolae Ștefu*, ieșit din cauza bolii la pensie și care, la rândul său va păstra și revigora tradiția culturală a predecesorului său, în cartier n.n.).

Ziua aceasta a fost pentru plugărima română din suburbiul Aradului una dintre cele mai înălțătoare. Rar s'a dat prilejul, atât țărănimii din părțile aceste, cât și inteligenței de aici să vază întrunită la o serbare atâta lume dornică de a auzi povește frumoase și cântece în frumosul nostru grai românesc. E un progres într'adevăr uimitor, dacă astăzi cu toată opresiunea barbară, ce s'a deslănțuit, putem să asistăm chiar și în părțile acestea, unde valurile dușmăniei cotropitoare au fost mai puternice, putem să asistăm zic la serbări al căror caracter românesc ne înduioșează până la lacrimi și ne face să tresărim de bucurie.

Sărbătoarea de ieri este un puternic îndemn pentru tot Românul de inimă, să-și dea tot concursul pentru realizarea visului nostru de aur, care este câștigarea drepturilor noastre călcate în picioare, libertatea națională nimicită, egalitate în drepturi și în datorințe cu toți fii țării acesteia.

Și desigur că ne vom bucura de izbânda cauzei noastre, dacă vom avea în tot locul oameni de acțiune, ca harnicul învățător din Pârneava *d. George Popovici*, și Români de ispravă ca președintele secțiunii Pârneava, a Asociației arădene *d. Alexe Zaslo*, ca vice-președintele *George Pecican* și ca episcopul *Constantin Don*.

Oameni dezinteresați, cari prețuiesc mai mult binele comun și înaintarea neamului nostru pe toate terenele decât interesele proprii, *acești bravi Români ajutați de familiile de seamă din localitate*, ne-au arătat ieri ce este în stare să facă omul, *cu adevărată dragoste de neamul lui*, ne-au dovedit o dată mai mult că în firea noastră zace o nemaipomenită dragoste de limba și datinile noastre străbune, o dragoste care cu toate necazurile ce-au dat peste capul nostru n'a putut fi strânsă în nici o inimă de român.

Străinii și dușmanii noștri, nu pot decât să ne invidieze pentru lupta frumoasă, ce se poartă pretutindenea în interesul păstrării neatinse a naționalității, a firei noastre moștenite din neam în neam." (*Serbarea plugarilor din Pârneava* [în] *Tribuna*, Arad, Anul XVI, Nr.30, Arad, Mercuri 8/12Februarie 1912, p.5)

Cu toate că serbarea era programată să înceapă la orele nouă,

Serbarea școlărilor din Pârneava

încă „pe la ceasurile opt seara o vie animație domnea în suburbiul românesc și pe toate străzile se vedeau grupuri de plugari îmbrăcați în haine de sărbătoare înaintând veseli spre «Casa Națională»”, menționează în continuare gazetarul arădean.

Singura nemulțumire a cronicarului de la *Tribuna* era aceea că nu toate nevestele de „plugari” nu au venit în *portul popular*, ca bărbații, că multe dintre ele „s’au lepădat de portul nostru pitoresc și s’au îmbrăcat în țoale străine și mai urâte și mai puțin trainice” și de faptul că „se cănesc pe obraz” cu „vopseli de tot felul” și astfel „strică frumusețea lăsată de Dumnezeu.”

La spectacol, pe lângă „*plugarii din Pârneava*,” au venit și personalitățile marcante ale comunității românești din oraș ca dr. Ștefan Cicio Pop, dr. Nicolae Oncu, dr. Romul Veliciu, dr. Miclea, pârnaveanul Sava Raicu, Sever Bocu și alți redactori de la *Tribuna*,

sala fiind „arhiplină așa încât lumea s'a văzut silită să staționeze și pe coridoare și prin odăile lăuntrice”, se mai menționează.

„Pe la orele nouă și-au făcut apariția d. Dr. Nicolae Oncu, directorul general al institutului «Victoria», împreună cu d. Sava Raicu, directorul acestui institut, apoi membrii redacțiunii în frunte cu d. S.Bocu cu doamna, d. Moldovan contabilul «Victoriei», cu cei doi fii ai săi, părintele Vătan cu doamna, părintele Bodea, d. V.Antonescu, d. Ilie Pap, d. Ion Vancu, învățător, cu doamna. Mai târziu au sosit d. Ștefan C.Pop, deputat cu doamna, d. Dr. Romul Veliciu cu doamna, dnii Dr. Micle, Dr. Moldovan și alții a căror nume ne scapă.

Dintre țărănime am observat pe d. Alexe Zasló, George Pecican, Constatntin Don, frații Raicu, familiile Dobrăieștilor, frații Pecican, Moise, Grigore, familia Curticeanu și aproape toate familiile din Pârneava.” (Ibidem, p.5)

Se pare că serbarea a constituit un eveniment marcant în viața comunității românilor din moment ce numărul participanților a fost atât de mare încât toate încăperile lăcașului de cultură pârnevean erau arhipline. Serbarea, susținută de elevii Școlii primare confesionale, îmbrăcați în costume populare, a fost pregătită de învățătoarea Maria Drăgan și de Gheorghe Popovici, învățător care mai târziu, în perioada războiului, va fi închis și internat în lagăr, datorită atitudinii sale ostile față de politica antinațională a regimului dualist, căreia a refuzat să-i jure credință.

Programul serbării școlarilor pârnaveni va cuprinde un recital coral din compozițiile lui Ion Vidu, mult aplaudate de cei prezenți și trei piese de teatru, cu caracter „moralizator și educativ,” scrise anume pentru copii dar și pentru adulți, de către învățătoarea Maria Drăgan.

Cronicarul de la Tribuna a fost foarte mulțumit de ținuta artistică a spectacolului și de talentul micilor interpreți, încântând de-a dreptul asistența ce „a rămas uimită de frumoasele prestațiuni ale copiilor,” pregătiți cu dragoste și suflet de învățătorii lor.

„Reprezentarea a început cu «Motto» cântat în cor mixt compus din copiii de țărani sub conducerea d. Învățător Popovici. Au urmat apoi compozițiile maestrului Vidu, «Negruța» și «Îmi place» executate cu multă armonie și precizie de același cor. Mai cu seamă solo din «Negruța» cântat de Cornel Măcean cu voce

plăcută și mlădioasă a stârnit aplauze meritate ale publicului. Toate cântările au fost repetate la dorința asistenței, care a rămas uimită de frumoasele prestațiuni ale copiilor.

S'au jucat apoi trei bucăți moralizatoare și educative scrise cu mult temei instructiv de d-șoara Maria Drăgan, învățătoare. În prima piesă «*Despre portul românesc*» fetițele Aurelia Curticeanu, Eleonora Măcean, Maria Trăilă și Ana Marc în frumoase costume de pădureancă (costume populare autentice, specifice zonei de munte n.n) s'au achitat foarte frumos de rolul lor. Mai cu seamă mititica Aurelia Curticeanu era atât de simpatică și avea un joc atât de liber (firesc n.n) și nejenant încât a fost obiectul de admirație a tuturor.

«*Despre sărbătorile băbești*» a fost jucată cu aceeași îndemănare de fetițele Paulina Măcinic, Iuliana Pălincaș și Lucreția Crestici, cari încă au fost răsplătite cu însuflețite aplauze.

Trei băieți Nicolae Gligorescu, Ilie Mihailovici și Ilie Curticeanu au dat frumoase îndemnuri plugarilor, de a'și plasa copiii la meserii, jucând bucata «*Despre măestrii*» (Ibidem, p.5)

Închiderea articolului desprinde concluzia gazetarului arădean ce vede în asemenea manifestări spirituale ale etniei românești un adevărat „succes moral” care va aduna și prin alte activități „toate elementele răzlețite (ale valorilor spirituale românești specifice n.n) printre valurile puternice ale străinilor,” contribuind astfel la întărirea și păstrarea în asemenea condiții vitrege, a datinilor și tradițiilor strămoșești.

Cuvinte laudative și de încredere pentru activitatea culturală, pusă în slujba emancipării spirituale a etniei românești din Pârneava, sunt adresate învățătorului Gheorghe Popovici și celorlalți „frunțași” pârnaveni care și-au adus contribuția la realizarea serbării, ce se dorește a fi „un început care merită toată lauda noastră și a tuturor Românilor de bine.”

„Succesul moral a fost desigur puternic, căci numai unind laolaltă (împreună n.n.) toate elementele răzlețite printre valurile puternice ale străinilor, și închegându-se voința prin sfaturi, și îndemnuri frumoase românești, vom ajunge la izbânda deplină.

Este un început care merită toată lauda noastră și a tuturor Românilor de bine, este o mândrie națională să vedem după o vreme urâtă de lăncezeală un curent sănătos pornit de energi tari, de

oameni destoinici, cum sunt *învățătorul Popovici și frunțașii Alexe Zasló, Gheorghe Pecican, Constantin Don și alții.*” (Ibidem, p.5)

Alte serbări și spectacole folclorice, de mai mică amploare, însă toate străbătute de un puternic suflu și impact național își vor găsi loc pe scena *Casei Naționale* din Pârneava și în următorii ani ai perioadei dualismului, fiind însă interzise mai apoi, asemenea gazetelor românești arădene, în urma intrării în război, în 1916, a

Suită de dansuri populare românești
prezentate de școlarii pârneni

armatei regale române, ale căror batalioane vor trece Carpații pentru a-și elibera frații, aflați sub stăpânire străină.

Spre sfârșitul perioadei interbelice, în 1936, a luat ființă pe lângă *Casa Națională* o *societate culturală a tinerimii române din cartier*, cunoscută și apreciată la nivelul orașului, societate ce *organiza numeroase serbări urmate de serate dansante.*

Ziarul local *Știrea* consemna în numărul său din 30 decembrie 1940, sub titlul „*Activitatea societății «Tinerimea Română» din Arad-Pârneava,*” reușita unui asemenea spectacol,

urmat apoi de o seară dansantă, oferită pârnavenilor cu ocazia sărbătorii Crăciunului.

Societatea culturală «Tinerimea Română» din Pârneava, scria ziarul, a luat ființă în urmă cu patru ani și își are sediul în incinta *Casei Naționale*, unde dispune și de o *bibliotecă* ce însumează 800 de cărți. Fondurile bibliotecii se măresc mereu prin cumpărarea de cărți dintr-o parte din banii colectați în urma spectacolelor prezentate în diferite cartiere ale orașului sau chiar în alte localități apropiate.

Președintele societății era în acel moment, *Sava Cismașiu*, care a reușit să unească în jurul său o mulțime de tineri din cartier, de categorii sociale diferite: elevi, studenți, funcționari sau chiar muncitori și țărani, animați de dragostea pentru muzică sau pentru arta dramatică.

De fapt, acești tineri nu făceau altceva decât să ducă mai departe o *veche tradiție pârnaveană*, cea a *spectacolelor de mare ținută*, susținute la *Casa Națională* încă de pe vremea învățătorilor *Iosif Moldovan*, cel care punea în scenă o sumedenie de *piese de teatru*, din literatura română și străină, ori a lui *Nicolae Ștefu*, vestitul dirijor, *organizatorul al mai multor recitaluri corale* de mare succes, prin trăirea lor sufletească de mare suflu național.

Și la acea dată, așa cum se va vedea, din repertoriul de bază nu lipsesc *piesele de teatru*, *recitaluri corale*, *de poezie sau colinde*, punându-li-se la dispoziția colindatorilor chiar și un *autobus din partea Primăriei orașului* pentru a colinda bolnavii din spitale sau săracii din azil, ori autorități și personalități locale ce sprijineau societatea culturală din Pârneava.

„În seara de ajun, corul societății a colidat la spitale, la diferite autorități și la dnii Remus Moldovan, ajutor de primar, preot-protopop Fl.Codreanu, preot Sava Seculin și prof. *dr.Ilarion V. Felea*, cari sprijinesc foarte mult societatea.

Corul societății cântă regulat la catedrală și organizează diferite manifestații, astfel că merită să i se releve activitatea rodnică ce o depune pentru promovarea culturii în cartierele orașului.

Societatea are sediul la «Casa Națională» din Pârneava, unde are și o frumoasă bibliotecă de 800 exemplare. Complectarea bibliotecii se face pe măsură ce se adună fonduri de la serbările organizate. Din societate fac parte elevi, studenți, funcționari și muncitori tineri din Pârneava.

E de notat, că pentru colindele din ajunul de Crăciun, primăria Arad a pus la dispoziția corului un autobus, încurajând astfel activitatea frumoasă a societății de a cerceta bolnavii și

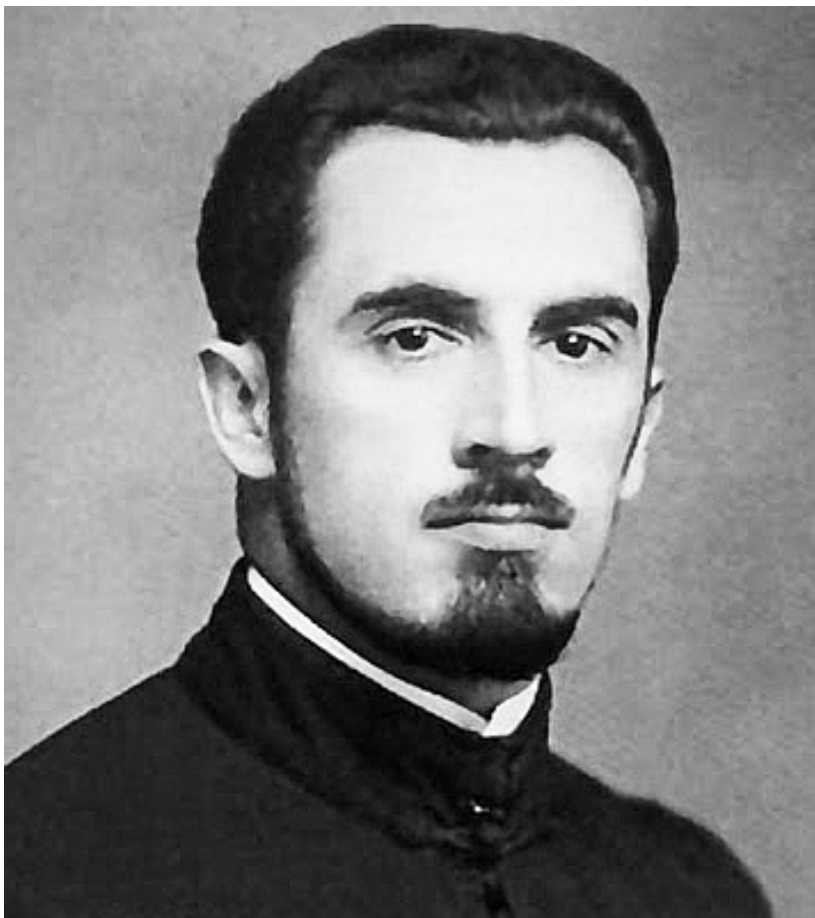

În fața „Casei Naționale” membrii Societății „Tinerimea Română” din Arad - Pârneava. anul 1937

săracii.”(Activitatea societății Tinerimea Română din Arad-Pârneava [în] Știrea, Anul X, Nr.2542, 30 Dec.,1940, p.3)

Ziarul prezintă pe larg programul reușitului „festival artistic” susținut de *Tinerimea Română*, în ziua de 25 decembrie 1940 la *Casa Națională*, din care nu lipsesc *piese corale* cu caracter religios, adecvate sărbătorilor Crăciunului, cântece populare, dar și cântece patriotice, legionare, România fiind la acea dată *stat național legionar*.

Preotul dr. Ilarioan V.Felea, profesor la Academia Teologică din Arad a vorbit celor prezenți despre însemnătatea datinilor de Crăciun și a colindelor în viața spirituală a românilor.

Pr. dr. Ilarion V. Felea prezent mereu în mijlocul pârvenilor

În încheierea prelegerii sale *preotul prof. dr. Ilarion V. Felea* a adus un elogiu Societății *Tinerimea Română* pentru frumoasele serbări prezentate în *cei patru ani de activitate*, nu numai pe scena *Căminului Național* din Pârneava ci și în alte localități din apropiere ori cartiere ale orașului sau prin *acțiuni filantropice* inițiate pentru

spitale și azilul de bătrâni, prin străngeri de fonduri și ajutorarea copiilor săraci din cartierele orașului.

Programul a continuat cu un recital de *poezie religioasă precum și cu o piesă de teatru*, o comedie ce s-a bucurat de aprecierea celor prezenți.

La spectacol au fost prezente personalități ale orașului în frunte cu *dr. Emil Monția*, cunoscutul compozitor, care pe atunci ocupa funcția de primar al Aradului. Ca de obicei după fiecare spectacol, la Casa Națională se organiza un bal, o serată dansantă, ce ținea până târziu, și la care participa tot tineretul cartierului.

„Societatea culturală *Tinerimea Română* din Arad-Pârneava de sub președinția lui *Sava Cismașiu* a organizat un reușit festival artistic, în ziua de 25 Dec.orele 4, în localul Casei Naționale din Pârneava.

Din programul festivalului remarcăm: *Bună dimineața lui Ajun, O ce veste minunată, La poarta raiului, Lăsați pruncii să vină la Mine, Priceaznă, Lugojana Nouă, Pui de lei și Sfânta țară legionară, cântece și cântări cântate de corul societății, condus de preotul Ion Brândaș.*

Prof.dr.Ilarion V.Felea de la Academia Teologică, a ținut o conferință despre *datinile de Crăciun, despre colindele și însemnătatea lor. A vorbit despre rostul unei asemenea societăți culturale și a arătat activitatea societății timp de patru ani.*

Elevul *Petrică Ioan* a recitat poezia „*Isus*”. S’a reprezentat apoi piesa „*Maistrul Caprone*,” interpreți fiind domnișoarele *Ecaterina Lațcov* și *Elena Marcu*, apoi dnii *Miloș Cherici*, *Sava M.*, *Mircea Micloș* și alții. Piesa a fost bine reprezentată și a stârnit mult interes.

Cu onoare au luat parte d-l dr.Emil Monția, primarul municipiului, Remus Moldovan, ajutorul de primar, prof. dr. Ilarion V. Felea, preot Petru Bogdan, Ion Novacu conducătorul sectorului legionar și foarte multă lume din cartierul Pârneava. După programul artistic, a urmat o seară dansantă, care a ținut până târziu.” (Ibidem, p.3)

În a doua zi a Crăciunului, în 26 decembrie - se consemna în articolul din ziar –Societatea *Tinerimea Română* din Pârneava, cu același program, în colaborare cu corul *Frăția Ortodoxă* și împreună

cu *parohia ortodoxă*, au organizat un alt spectacol în *Aradul Nou*, bucurându-se și aici de prezența unui numeros public.

Se mai menționează că toate încasările au fost donate bisericii ortodoxe din *Aradul Nou*, al cărui preot era *Ion Brândaș*, dirijorul corului societății culturale din *Pârneava*. Și aici, după spectacol, a urmat o „seară dansantă ce a ținut până în zori.”

Societatea *Tinerimea Română* desfășura activități culturale, în strânsă colaborare cu școlile din cartier, ce cu ocazia unor evenimente, sau în preajma sărbătorilor creștine, prezentau spectacole cu conținut adecvat momentului.

În anul 1937, în luna decembrie, iarăși în perioada premergătoare *Crăciunului* s-au prezentat pe scena *Căsuței Naționale* mai multe asemenea spectacole, numite „șezători” din „ciclul celor date în cursul postului.”

Un asemenea spectacol, dedicat importantei sărbătorii creștine ce se apropia, va fi susținut cu concursul școlărilor din clasele I-IV de la Școala primară Nr.4 de pe Strada *Lae Barna*. Spectacolul pregătit de învățătoarele *Florica Barna* și *Elena Oancea* și cu participarea elevilor din clasele mai mari de la Școala primară Nr.22 curs superior, clasele V-VII, din Strada *Oituz 108-114*, sub conducerea lui *Simeon Albu*, va încheia, chiar în preajma *Crăciunului*, ciclul serbărilor cu tematică religioasă.

Învățătorul *Marin Bălă*, de la școala de pe Str. *Oituz*, le va vorbi celor prezenți în sala *Căsuței Naționale* despre obiceiurile legate de sărbătoarea *Crăciunului*, iar un student de la teologie va ține o prelegere legată de sărbătoarea creștină. Este de remarcat contribuția unui absolvent teolog, *Mircea Albu*, probabil rudă a directorului *Simeon Albu*, fiind cel care s-a ocupat de aranjarea scenei din sala de spectacol a *Căsuței Naționale*, precum și de recitări și colinde și de piesele corale religioase prezentate de elevii cursului primar superior. Cu acest prilej comandantul «*Străjerilor*», la nivelul orașului, *dr. Sever Ispravnic*, a împărțit „elevilor merițiși” daruri și cărți.

Gazetarul de la ziarul *Știrea*, care a consemnat evenimentul cultural din *Pârneava*, menționa numărul impresionant de mare de spectatori ce au umplut prin prezența lor „sala mare” a *Căsuței Naționale*, dar și coridoarele și sălile laterale.

„Duminică d.m. s-a ținut la «*Casa Națională*» din *Pârneava*, ultima șezătoare din ciclul celor date în cursul postului cu concursul

școalelor primare și organizate de *Societatea «Tinerimea Română»* din acest cartier.

După cuvântarea de deschidere a *părintelui C.Turicu* s'au produs elevii școalei de copii mici din Str. Lae Barna, dirijați de doamnele conducătoare Fl. Barna și E.Oancea.

Au prezentat scene din «*Vifleem*» și «*Steaua magilor*», recitând versuri și cântând colinde bine instruite. Piesele religioase «*Șezătoarea*» și «*Noapte Sfântă*», au fost interpretate de *elevii și elevele cursului superior de la Școala Nr.22 Str. Oituz*, de sub priceputa direcție a *dlui Simeon Albu*.

Recitățile, colindele, punctele de cor cât și reușita montare a scenei au dat dovadă de hărnicia *dlui Mircea Albu*, abs. în teologie.

A fost viu aplaudat *Marin Bălă* cu disertația «*Obiceiurile de*

Casa Națională din Pârneava, astăzi

Crăciun», iar predica studentului în teologie *Păiușan* a ascultat-o numeroasa asistență cu atenția încordată. Dl. dr. *S.Ispravnic*, în calitate de comandant al «*Străjerilor*» a împărțit elevilor merițoși broșuri și daruri de Crăciun.

Sala mare a «Casei Naționale» se cere a fi amplificată pentru viitor, să poată adăposti publicul care se înghesuie pe coridoare și salele laterale.”(Șezătoarea religioasă de la «Casa Națională» [în] Știrea, Anul VII, Arad, Miercuri 23 Decembrie 1937, p.2)

Casa Națională din Pârneava, după cum s-a putut remarca, a devenit la scurt timp de la inaugurare din 12 octombrie 1902, un adevărat „focar de cultură națională”, pe scena căreia au fost prezentate, jucate de „diletanți”, de artiști amatori din cartier, piese de teatru din dramaturgia românească dar și din cea străină.

Tot aici, sub bagheta „vestitului dirijor de coruri,” a învățătorului *Nicolae Ștefu*, de la școala din apropiere, iar mai târziu, peste ani, prin *Asociația culturală «Tinerimea Română»* vor fi susținute adevărate *festivaluri corale* de cântece populare sau patriotice cu un pronunțat *caracter național* dintre care nu lipsea „*Deșteaptă-te române!*” pe versurile lui A.Mureșanu.

În sala cea mare a «Casei Naționale» vor avea loc conferințe și importante întruniri politice ale românilor sau festivaluri organizate de «*Reuniunea femeilor*» din Arad.

Vasile Goldiș, încă din primii ani de la inaugurarea lăcașului din Pârneava, se va ocupa personal de *elaborarea unui program*, care să impulsioneze *viața culturală a românilor* prin desfășurarea

Placa comemorativă așezată pe Casa Națională din Pârneava

la *Casa Națională* a unei *diversificate și continue activități artistice, cu caracter național și informațional.*

„Deși românii nu dispuneau de teatru ca instituție națională, funcțiile acestuia au fost preluate parțial de casele naționale și societățile culturale existente în diferite centre transilvănene.

În 1902, la Arad, a fost inaugurată «*Casa Națională*» din Pârneava, care a devenit un *focar de cultură națională* și focar de promovare a *dramaturgiei românești*. Din 1902 și până la izbucnirea primului război mondial, pe scena acestei instituții au fost prezentate numeroase spectacole ale *Societății meseriașilor români*, «Progresul», ale elevilor *Preparandiei din Arad*, ale «*Reuniunii învățătorilor*», ale «*Asociațiilor de femei*» și «*Societăților de lectură*» din părțile Aradului.

După anul 1908, când *Aradul devine centru politic al luptei naționale*, activitatea culturală a «*Căsei Naționale*» dobândește noi valențe: *organizarea de conferințe publice, de manifestări culturale* (cântece naționale, dansuri populare, recitări, etc.).

V.Goldiș a depus eforturi susținute pentru a activa *grupul de intelectuali și meseriași* care făceau parte din «*Asociația națională arădeană*», în 1910, el a elaborat un adevărat *program de acțiune a acesteia, considerând că menirea ei este de a contribui la dezvoltarea individualității culturale a românilor*. Acest program se poate realiza prin *impulsionarea și diversificarea activității desfășurate de ansamblurile corale, formațiile de teatru și de dansuri și de excursii culturale în satele arădene[...]*

La începutul anului 1911, activitățile culturale, din cadrul cărora nu lipseau și *spectacolele teatrale*, au fost mult mai dinamice. *Reuniunea femeilor din Arad* a organizat un festival național care s-a bucurat de prezența unor oaspeți din București, *tineretul școlar și meseriașii din Pârneava* au organizat o *acțiune culturală în localul Casei Naționale*. Cu acest prilej, în 7 februarie 1911, *I.L.Caragiale vizitează redacția ziarului Tribuna*. (*Arad-monografia orașului*, 1999, p.292)

Multă vreme *Casa Națională* din Pârneava va constitui drept un *important lăcaș de cultură, simbol național pentru întreaga suflare românească a Aradului*, unde mai ales în anii stăpânirii dualismului austro-ungar, *spiritul național* al românilor s-a simțit la el acasă prin manifestările culturale desfășurate, urmărindu-se a se păstra mereu trează *conștiința națională* a românilor din părțile Aradului.

Contribuția întrunirilor social-politice și culturale desfășurate la «Casa Națională» din Pârneava la înfăptuirea Marii Uniri

Înființarea la 25 martie 1883 a Societății «*Progresul*», proiectată în statut ca o „*conversie culturală, nobilă desfășurare,*

Casa Națională din Pârneava, la cațiva ani de la inaugurare

filantropie”, sub președinția avocatului, publicistului și omului de

cultură arădean *Mircea V. Stănescu*, va aduce printre altele și la o *emulație a activităților culturale* ale etniei românești din Arad, dublate și de întruniri și manifestări cu caracter politic.

În *Pârneava*, activitatea societății se va bucura, de sprijinul generos al învățătorilor *Petru Popoviciu*, *Iosif Moldovan*, *Nicolae Ștefu*, care vor organiza ample manifestări culturale cu un *vădit caracter național* ce vor continua, cu aceeași amplitudine, chiar și după desființarea acesteia.

Dându-și seama de importanța pe care o va avea în viața spirituală a comunității ridicarea unui *edificiu de cultură* propriu, învățătorii pârneni *Nicolae Ștefu și Iosif Moldovan* vor iniția, începând din anul 1901, o amplă campanie în atingerea acestui scop, prin colectarea unor sume de bani de la locuitorii cartierului.

Cu sprijinul financiar al băncii cu capital românesc «*Victoria*», din Arad (în 1887 se înființează *Institutul de credit și economii pe acțiuni* ce îl avea ca director dr. *N.Oncu* și secretar pe pârneveanul *Sava Raicu*) și totalul sprijin al locuitorilor cartierului, pe data de *12 octombrie 1902* va fi inaugurată «*Casa Națională*» din Pârneava, lăcaș de cultură pentru etnia românească, ce va deveni în scurt timp – *centrul suflării românești al Aradului*, martor la numeroase evenimente *social-culturale și politice* din frământata perioadă a începutului de secol 20.

«*Casa Națională*» din Pârneava devine, în primul rând, gazda unor *manifestări culturale* ale etniei românești, nu numai la nivelul cartierului ci și al orașului, fiind lăcașul unde se vor organiza, cu regularitate petreceri și baluri, dar și serbări școlare, punându-se în scenă și piese de teatru, cu „*trupa de diletanți*” alcătuită din tineri cu diferite ocupații, majoritatea fiind foști elevi ai școlilor din cartier.

Rând pe rând, învățătorii pârneni *Iosif Moldovan, Mihai Olteanu, Ioan Vancu, Gheorghe Popovici, Maria Precupaș*, urmând tradiția moștenită de la înaintașul lor *Petru Popoviciu*, se vor implica în instruirea formațiilor artistice de jocuri populare, specifice locului, ori vor pregăti *spectacole corale* de mare ținută, mai ales sub bagheta învățătorului *Nicolae Ștefu*, vestitul dirijor de coruri.

Cu toate că trecuseră deja mai mulți ani de la *Războiul de Independență*, din 1877, ecoul faptelor de arme ale dorobanților, concretizate prin capitularea armatei otomane pe câmpiile Bulgariei,

mai trezea încă profunde sentimente de *mândrie națională* în rândurile românilor transilvăneni.

Pentru aceștia, aflați sub stăpânire străină, evenimentele petrecute în viața social – politică a fraților lor de dincolo de Carpați, desfășurate cu rapiditate în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, începând cu *Unirea Principatelor*, din anul 1859, când cele două principate românești au devenit unul, sub conducerea domnitorului *Alexandru Ioan I*, cunoscut în popor sub numele de *Cuza Vodă*, iar mai apoi *proclamarea și câștigarea Independenței* noului stat, în 1977, în timpul regelui *Carol I*, vor căpăta semnificații *simbolice*, cele ale *unității naționale* a tuturor românilor într-un singur stat.

Izbânda și *împlinirea națională* a românilor din Regat, chiar dacă nu era încă deplină, aflați sub cârmuirea unui suveran preocupat de prosperitatea țării, dădea celor din Transilvania *sentimentul siguranței*, cel al faptului că aveau și ei de acum o țară, numai al lor, *România* – spre care aspirau într-o grabnică unire.

Un deosebit impact în deșteptarea mândriei și încrederii în *forța națiunii* lor vor avea pentru transilvăneni și poeziile lui *Vasile Alecsandri*, din ciclul *Ostașii noștri*, ce-i vor mișca sufletește prin vitejia și curajul în fața morții de care au dat dovadă acei dorobanți, plecați „din câmp de-acasă, de la plug”, să câștige slobozenia țării.

Faima lui *Vasile Alecsandri*, devenit în anii senectuții un adevărat *poet național*, va crește și în urma unui important concurs internațional de poezie, din 1878, la care a dobândit încununarea cu lauri și renume prin poezia *Cântecul ginteii latine*. Era o nouă victorie românească câștigată, de data aceasta, nu pe câmpul de luptă ci pe *plan spiritual*.

Alături de poeziile ardeleanului *George Coșbuc* și creațiile poetice ale lui *Vasile Alecsandri* erau binecunoscute și recitate la toate serbările școlarelor români din școlile profesionale transilvane, dar și în cadrul unor spectacole și întruniri cu caracter național ce aveau drept scop întărirea sentimentului de *unitate a tuturor românilor*.

Iosif Moldovan și *Nicolae Ștefu*, în cadrul unor spectacole organizate la «Casa Națională» din Pârneava adaptau și improvizau reușite scenarii din poezii ca *Peneș Curcanul*, de *Vasile Alecsandri*, ori *Rugămintea din urmă*, de *G.Coșbuc*, poezii inspirate din faptele

de arme ale ostașilor români în luptele cu turcii, din timpul *Războiului de Independență*, spectacole ce vor avea un puternic impact emoțional în *conștiința națională* a românilor arădeni.

Asemenea *spectacole*, cu un vădit *caracter național*, vor rămâne ca momente de neuitat în memoria celor prezenți, încât ne întrebăm, astăzi, de ce curaj au putut da dovadă *învățătorii pârneveni* în acel moment istoric, deloc prielnic pentru asemenea manifestări publice ale *spiritului național românesc*, încorsetat prin legile tot mai dure de deznaționalizare forțată promulgate de guvernul de la Budapesta.

Piesele de teatru se jucau pe o „bină” (scenă) spațioasă, a sălii de spectacol, având un decor adecvat scenariului, iar

Școala primară confesională românească din Pârneava, situată lângă Casa Națională, ridicată în 1890, primul învățător fiind Nicolae Ștefu

vestimentația și recuzita actorilor amatori „a diletanților”, cum sunt numiți, era împrumutată de la teatru, în mare parte, la care se mai adaugă și cea improvizată, confecționată după posibilități și priceperi de tinerii „actori” și învățători ai cartierului.

Astfel, la un asemenea spectacol de teatru, pe cortina scenei era pictată „o femeie puternică” și impunătoare, ca ținută, o adevărată luptătoare ce *simboliza România*, purtând un veston de uniformă militară „galbin-auriu”, specific armatei române, peste care era trecută *eșarfa tricolorului românesc*. Purta în mână o sabie și cu ochii „mari albaștri fulgerători” căuta amenințătoare dușmanul pe care era hotărâtă, după privirea-i aprigă, să îl răpună și să se răzbune. Mai mult era flancată de două citate semnificative, pentru mesajul întruchipat de *România luptătoare*, citate luate, bine gândit, din cunoscuta poezie a lui Andrei Mureșanu *Deșteaptă-te, române!* și anume *Uniți-vă în cuget!* și *Uniți-vă-n simțiri!*

Fără îndoială că doar această sugestivă imagine a decorului scenic constituia un imbold și un *îndemn tacit la unitate națională*, pregătind astfel marele vis al românilor din Ardeal, *cel al unirii cu patria mamă*.

Asemenea mici spectacole teatrale vor fi trăite din plin, încât nu s-au uitat nici după ani de zile, iar cei prezenți în sala „*Casei Naționale*” din Pârneava și le vor reaminti în cele mai mici amănunte așa cum va relata un fost elev al lui *Iosif Moldovan*, Dimitrie Boariu, în 1935, la întâlnirea de 30 de ani de la terminarea *Școlii primare profesionale din Pârneava*.

„Diletantul” de atunci, actor amator în trupa de teatru a lui Iosif Moldovan, își amintea că la pregătirea spectacolelor se muncea fără odihnă „ziua și noaptea”, se muncea cu dragoste, plăcere și entuziasm, fără a simți oboseala ci doar bucuria de a fi și ei români, asemenea dorobanților din piesă.

„Cum zic, bătrânul nostru învățător *Iosif Moldovan este fala și mândria Aradului și îndeosebi a Pârnevei* unde s’a născut și unde mai târziu a fost ales de *pârneveni ca învățător al lor. Un bun organizator, un stâlp tare și o santinelă aprigă a românismului de-aici*.

Câte petreceri n’a aranjat, împreunate cu teatru, concert și dans, necunoscând oboseala, muncind ziua și noaptea, *strângând în jurul său îndeosebi cetele de meseriași-care formau pe atunci inteligența Aradului-mai toți foști școlari ai lui*.

Îmi aduc aminte de frumoasa piesă *Vlăduțul mamei* jucată cu Pavel Budai:Vlăduțul și Rozi Moț: Smărăndița. Asta a fost prima piesă teatrală jucată în *Casa Națională* din nou clădită și inaugurată

cam pela 1903 (la 12 octombrie 1902 n.n.). Cu piesa asta, s'a deschis drumul celorlalte, cucerind terenuri în viața culturală, introducându-se la noi un nou spirit, *un nou suflu* pe teren cultural. Așa că *Casa Națională a fost un loc de pelerinaj, fiind aci sală de lectură cu ziare românești și bibliotecă. Aci se țineau conferințe, corul meseriașilor și repeșiile diletanților.*

Bina era spațioasă, ca la teatru, cu o cortină mare pe care era zugrăvită o femeie puternică, cu sabia'n mână, stând rezemată de un scut, purtând un veston galben-auriu spintecat de tricolorul românesc și cu ochii săi mari albaștri fulgerători, căuta par'că dușmanul, jurându-i răzbunare! *Era: România.* Iar de două părți sta scris: *Uniți-vă în cuget! Uniți-vă în simțiri!*

N'am să uit niciodată *Rugămintea din urmă* jucată cu mare fast. Eram 16 dorobanți și 9 turci, natural cu haine împrumutate dela teatru și complectate cu ale noastre. *Pășim mândri pe scenă cu pana de curcan în căciulă, cu opinci și puști de lemn, perândându-ne de vre-o trei ori, lumea entuziasmată se scula'n picioare și aplauda frenetic, credea că suntem o companie întreagă, iar noi cu toba și vinandiera (Ileana Lucaciu) în urmă, mergeau „la războiu” cântând:*

Din câmp, de-acasă dela plug
Plecat-am astă vară
Ca să scăpăm de turci, de jug
Sărmana scumpă țară...
Toți dorobanți toți căciulari
Români de viță veche
Purtăm opinci, suman, ițari
Și cujma pe-o ureche.

Apoi scena cu atacul: strigătele cu năvala, pușcăturile, focul bengalic. (*Și spaima domnului Moldovan, când s'a aprins bina la proba generală.*) Tărgile cu răniți: români și turci. Sunetul goarnei; și când Lisandru Alămorean își i-a rămas bun dela rănitul Stan Vârcolacul:

„Și ajuns în sat
De-or întreba de-a mea venire,
Tu'n loc de adevăr
Să spui, că n'ai de mine știre [...]
Ș'acum dă-mi mâna

C'a sunat gornistul de plecare,
Du Oltului din partea mea
O caldă salutare!
Ș'ajuns în țară, eu te rog
Fă-mi cel din urmă bine
Pământul țării să-l săruți
Și pentru mine!"

*Era un alai nemaipomenit. Cum? Dorobanțul român-aici?!
Și am văzut pe popa Vătan cum îi curgeau bumbi lacrimile de
bucurie, iar fiertat bătrânul Nicolae Oncu, a venit la rampă și cu
mâinile tremurânde ne-a înbrățoșat pe toți zicând:*

- *Dragii mei, sunteți români adevărați!*

*Apoi doinele românești cântate de Maria Nichin, Agatia
Truța, Catița Lucaci și altele. Noaptea de Sf. Gheorghe, Distrășii,
Nepotul răsfățat, Slugă la doi stăpâni, Pictorul fără voie, Soare cu
ploaie, Otravă de hârciog, Liliacul, Peatra din casă, Otrava
femeiască, Moș Arvinte etc. toate jucate la îndemnul, și stăruința și
supravegherea d-lui Moldovan."(Moldovan Iosif, Școalele
Românilor din Arad, Tipografia Gh.Ienci, Arad, 1935, p.p 42-44)*

În sala de spectacol a Casei Naționale se desfășurau nu
numai spectacole și serbări, în majoritate cu caracter național, dar și
întruniri politice, unele de mare anvergură cum a fost și cea din 16
februarie 1911, organizată de lideri importanți ai Partidului Național
Român din Transilvania, cu o participare largă, cu reprezentanți
veniți din mai multe comitate, nu numai din cel al Aradului.

Astfel, în urma eșecului Memoriului Partidului Național din
Transilvania (octombrie 1910), prin care se cerea regimului dualist,
drepturi pentru români, dezvăluind și argumentând politica
guvernului de la Budapesta de deznaționalizare forțată a românilor,
îngrădirile în domeniul învățământului și al bisericii naționale, s-a
organizat la 16 februarie 1911, în «Casa Națională» din Pârneava o
mare adunare populară, la care au participat țărani, învățători,
avocați și preoți din trei comitate Arad, Cenad și Bichiș.

Ziarul arădean *Românul*, oficiosul Partidului Național
Român, își va anunța cititorii, cu ceva timp în urmă, încă de la
începutul lunii ianuarie 1911, de hotărârea Comitetului Național
Român de a se organiza adunări populare în toate ținuturile locuite
de români. Scopul acestora era de a protesta împotriva politicii

șovine a guvernului maghiar și de a găsi noi căi de luptă pentru susținerea drepturilor naționale.

În acest scop s-a hotărât, încă din luna decembrie 1910, la Budapesta, ca prima mare adunare populară să fie ținută la Arad, în ziua de 3/16 februarie 1911, la Casa Națională din Pârneava la care să participe toți liderii importanți ai partidului din întreaga Transilvanie și Banat.

Gazeta prezenta și ordinea de zi a adunării populare ce cuprinde o informare asupra situației politice existente, în urma eșecului tratativelor, noi căi de luptă pentru păstrarea limbii române în școlile confesionale naționale, lupta pentru câștigarea votului universal și stabilirea unui proiect de rezoluții în urma celor discutate

Comisia celor zece care a condus tratativele cu contele Istvan Tisza (1910-1914). De la stânga la dreapta, jos: Teodor Mihali, Gheorghe Pop de Băsești, Vasile Lucaciu Sus: Valeriu Braniște, Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voievod, Vasile Goldiș, Octavian Goga, Ștefan Cicio-Pop, (Aurel Vlad lipsește)

în cadrul întrunirii. Se făcea apel la o participare masivă a românilor din împrejurimi care, așa cum se va vedea, vor fi prezenți în Pârneava, la Casa Națională, într-un număr neașteptat de mare, ce va surprinde chiar și pe organizatori.

Aici, la *Casa Națională din Pârneava*, românii și-au revendicat atunci cele mai importante doleanțe, legate de *existența ființei lor naționale*, luându-se hotărârea de a *nu se abandona lupta* până ce se mai găseau *sub dominația străină*, ce nu le recunoștea cele mai importante drepturi legate de „*ceștiunea națională*.”

„Vestea eșecului tratativelor a stârnit un val de indignare în rîndurile maselor românești. Imediat a și fost convocată la *Arad* (Str. Dorobanților) o mare adunare populară a românilor de către P.N.R din Transilvania, pe data de 16 februarie 1911, organizată în «*Casa Națională*» din cartierul Pârneava unde, în fața participanților compuși din țărani, învățători, avocați și preoți, veniți din comitatele *Arad, Cenad și Bichiș*, au vorbit *Dr. Aurel Vlad*, de la Orăștie despre situația politică, analizînd cauzele eșecului tratativelor; *Vasile Lucaciu* de la Sisești și *Vasile Goldiș* de la Arad, în legătură cu problema limbii române, accentuând între altele și convingerea lui Bonifaciu că «...românii țin mai mult la limba lor națională, decît chiar la viață». În încheiere, *dr. Victor Bonțescu* a ținut un discurs privind *lupta pentru votul universal*. În moțiunea adoptată la această adunare a fost cuprinsă între altele și satisfacția participanților de a constata că s-au aflat deja *politicieni maghiari care recunosc importanța chestiunii naționalităților*.[...]

Nereușita tratativelor n-a însemnat abandonarea luptei. *Afîta vreme cît românii se mai găseau sub dominație străină ei își continuau lupta pentru conservarea ființei naționale*. *Alexandru Vaida Voievod*, deputat dietal, în coloanele ziarelor românești, și-a exprimat părerea că în curînd șefii politici maghiari vor fi siliți să abandoneze intransigența lor față de problema națională.[...]

După neizbînda tratativelor duse cu *dr. Ioan Mihu*, (cel care s-a ocupat de Memoriul Partidului Național Român n.n) *contele Ștefan Tisza*, în calitatea sa de *deputat dietal al orașului Arad*, a făcut o vizită la alegătorii săi, în 28-29 ianuarie 1911, și cu această ocazie a avut întrevederi cu *Ioan Papp episcopul ortodox român din Arad, reluînd firele tratativelor*. Dar și aceste tratative, ca și cele ce au urmat pînă în 1914 *s-au soldat cu eșec total, fiindcă guvernul nu a satisfăcut niciodată revendicările naționalităților asupra ci, dimpotrivă, a intensificat măsurile de maghiarizare a acestora*.”(Kovacs, Magdalena-*Un moment al luptei românilor pentru eliberare națională și socială-*

Memoriul Partidului Național Român din Transilvania (octombrie 1910)[în] *Ziridava*, Nr.XI, Arad, 1979, p.p. 412-413)

Ziarele și gazetele românești, în mod special ziarul «Românul», au comentat pe larg *conflictul politic și național*, dintre guvernul maghiar și liderii politici ai națiunii române, care aici în Transilvania avea un singur reprezentant *Partidul Național Român*, precum și *importanța Adunării de la Arad*, ce se va desfășura la *Casa Națională din Pârneava*, locul unde se vor întâlni reprezentanții

Anul I.	Arad, Vineri 4 17 Februarie 1911.	Nrul 27.
ABONAMENTUL: Pe un an . . . 200 - Cor. Pe jumătate an 140 - " Pe 3 luni . . . 70 - " Pe o lună . . . 240 - " Numărul poporal: Pe un an . . . 4 - Cor. Pe jumătate an 2 - " Pentru România și Ierovia . . . 10 - franci. Numărul de zi pentru Ro- mania și străinătate pe an 60 franci.	ROMÂNUL	REDACȚIA și ADMINISTRATIA: Strada Bathoryași Nrul 2. INSERȚIUNILE se primesc la adminis- trație. Mulțumite publice și Lee deschis costul zărilor 20 fileri. Manuscrisurile nu se in- napoiază. Telefon pentru orag, ca- minat și interurban Nr 130.
Anul I.	NUMĂR POPORAL	Nr. 5.

Marea manifestație națională dela Arad

Sufletul ne este plin de bucurie și ne simțim înălțați în regiunile clare de nădejților de viitoare izbâzi, când luăm conștient de a da palidă înmășpe înălțătoarea manifestație de azi.

Adunarea poporală, cu drept cuvânt o putem numi adunarea națională de azi, a întrecut toate așteptările noastre. Poporul a ascultat cuvântul conducătorilor săi și ne-a procurat dovada, pe care am așteptat-o, că venimul strecurat în mijlocul nostru prin frați ticăloșiți, nu ne-a înșălit.

Adunarea de azi va da vigoare nouă luptelor noastre viitoare. În aceasta s'a dovedit, că Românii

vestit desarmarea, au propagat spargerea partidului național român și s'au făcut slujitorii guvernului, care asemenea celor de mai înainte armează politica dezafectă spre crearea chimerei de Stat unitar național maghiar și denegăa popoarelor nemaghiare din patrie dreptul lor-firesc la viața națională proprie.

Ziua de astăzi a fost bărbătescul răspuns al poporului românesc la trufașă insultă a contelui Ștefan Tisza la adresa națiunii românești, insultă, ce i-s'a adus acestei națiuni prin presupunerea, că națiunea română din Ungaria și Transilvania pentru concesi de nimic, pentru jărănmături și oase de ros, ar putea să renunțe la drepturile sale naționale, ar putea să se desființeze politicește, intrând în orala turburi ale naționalei machino-

intlemnau pe toți să se pregătească de adunare. Cuvântul lor a fost ascultat și cu deosebită satisfacție și bucurie trebuie s'o spunem că nu ne-am înșelat în vrednicia prognozei și învățătoriei românești.

Dimineața în Arad.

Aci dimineața încă de pe la orele 7 începuseră Românii să intre în Arad. Cu toate tremurările de dimineață, din toate părțile seosau jărâmi români în frunte cu preoții și învățătorii lor. Au venit aproape toți advocații români din cele 3 comitate, precum și foarte mulți dintre comercianții și industriașii români.

Străinii priveau așmiji la cetele de români, îmbrăcați în hainele lor albe de aba, cum înainteză încet, încet, liniștiți, măceșoși prin strada principală a Aradului și cum își iau calea prin strada Deak-Ference spre Casa Națională, care se afla în Pârneava, sub-urbanul românesc al Aradului.

Comitetul aranjator a intervenit de cu vreme în direcțiunea căilor ferate Arad-Casad . . .

poporului român din trei comitate cu toți „conducătorii politici ai poporului român din Ungaria și Transilvania.”

Semnificativ, în *direcția pregătirii politice* a evenimentului anunțat, este *articolul de fond*, apărut în ziarul «Românul» din 1/14 februarie 1911, intitulat «Adunarea de la Arad», din care se desprinde clar *hotărârea* conducătorilor partidului de continuare a luptei și în același timp dorința de a sublinia, în acel moment, *aderarea și azeziunea întregii națiuni române*, din Ungaria și Transilvania, la *ideologia partidului* ce are drept scop voința și doleanțele de veacuri a trei milioane și jumătate de români, încorporați, fără voia lor, în granițele Austro-Ungariei.

„Adunarea de la Arad și celelalte, care vor urma, sunt *răspunsul* Partidului Național Român la încercările guvernului Khuen-Héderváry și ale *contelui Ștefan Tisza* de a stânjeni lupta noastră politică și *de a băga zăzanie și zăpăceală între români*.

Poporul românesc dorește pacea. Adevărul acesta e mai presus de orice îndoială. Se înșeală însă amarnic aceia, care cred că prin orice terorism, prin orice persecuțiuni, ori prin momeli și făgăduieli deșarte, *poporul românesc din Ungaria și Transilvania va putea să fie odată înduplecat a renunța la pretențiunea de a i se da puțința validării sale politice ca element constituent al statului ungar*.

Niciodată, sub nici un fel de împrejurări, *acest neam românesc nu va accepta ideea de stat maghiar*, care nu vrea să cunoască în statul acesta decât națiunea maghiară, *iar celelalte popoare le socotește ca și conglomerate de indivizi*, care încă nu știu ungurește și cărora li se dă într-o măsură oarecare dreptul de a se folosi de limba lor proprie, pînă vor ajunge ca să știe toți limba statului.[...]

Poporul românesc a învățat din păcăniile trecutului și nimeni nu-l poate determina să-și vândă dreptul său de mîine pentru fărămiturile zilei de azi.

A suferit acest popor o mie de ani jugul iobăgiei și suferă acum jumătate de veac binecuvântările constituțiunii acestei nefericite țări, *dar niciodată nu a renunțat la justele sale aspirațiuni naționale*, la dreptul său firesc de a exista și a se dezvolta ca *națiune română*. [...]

Memorandele făcute din atîtea părți pentru împăcarea românilor dorm somnul lor de veci în săltarele ministeriale, iară poporul românesc se pregătește să procure guvernului cea mai incontestabilă dovadă despre aceea că singur *Partidul Național Român* reprezintă aspirațiunile sale politice și că numai prin mijlocirea acestui partid i se poate adresa orice apel. *Cine desconsideră Partidul Național Român, acela din capul locului este pus în absolută neputință de a face politică întemeiată și pe sprijinul poporului românesc*.

Asta vrea s-o dovedească *adunarea de la Arad* și cele care vor urma. Vor fi aici la adunarea aceasta toți *frunțașii Partidului*

Național Român, putem zice cu drept cuvânt toți *conducătorii politici ai poporului român din Ungaria și Transilvania*. [...]

Iară *mulțimea românilor*, care se vor aduna să asculte cuvântul conducătorilor, se adună să arate lumii că cu toate persecuțiile și terorizările, cu toate vicleșugurile imorale ale cercurilor guvernamentale practicate îndeosebi față de preoțimea și învățătorimea noastră, *întreg neamul românesc este închegat în Partidul Național Român*, ai cărui conducători dispun totdeauna de toate energiile milioanei de români, locuitori în țara aceasta.

Va înțelege astfel guvernul, și vor înțelege factorii care au în mâinile lor destinele monarhiei Habsburgice, vor înțelege, că cele trei milioane și jumătate de români din țara aceasta în perfectă solidaritate pretind recunoașterea dreptului lor de viață națională...”(*Adunarea de la Arad*, [în] *Românul*, Nr.25, 1/4 februarie 1911, p.1-2)

Acest lucru dorea să se demonstreze atunci la Arad. S-a demonstrat că *românii sunt hotărâți*, mai mult ca oricând, *să nu renunțe* în nici un fel *la lupta lor* pentru afirmarea și păstrarea ființei naționale, *că sunt uniți în jurul unui singur partid politic național* ce este singurul care le reprezintă *interesele naționale* și că au încredere deplină în conducătorii lor politici.

S-a mai demonstrat ceva atunci, la Arad, în Pârneava, la *Casa Națională*, capacitatea de *organizare și mobilizare* a unor importante mase de oameni capabile de a răspunde prompt și fără ezitare la chemarea conducătorilor ei.

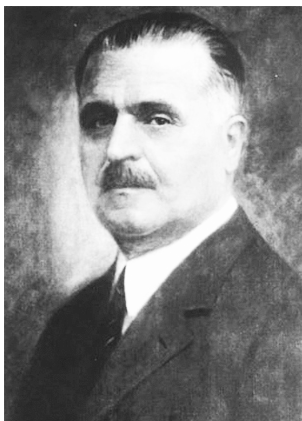
Adunarea populară de la Arad, numită pe bună dreptate *Adunarea Națională*, a fost ca *o repetiție generală, de mai mică amploare*, pentru un mare eveniment național ce se apropia - *Adunarea Populară de la Alba-Iulia, de la 1 Decembrie 1918*, ce va încununa visul de veacuri al românilor - *Unirea cu Patria* *Mumă-Regatul Român*.

Ziarul Românul, ce va avea un important rol de jucat în cadrul realizării *Marii Uniri*, în numărul său din 4/17 februarie 1911, va dedica un spațiu amplu evenimentului, considerat pe bună dreptate ca „*ziua unei puternice manifestațiuni românești, cum n-a mai văzut Aradul mai înainte*,” surprinzând mai multe aspecte din desfășurarea acestuia, printre care *atașamentul și încrederea participanților față de conducătorii lor* dar și bucuria și entuziasmul organizatorilor ce nu se așteptau la un asemenea *impact în rândul*

populației românești, prezente la Arad, în Pârneava, într-un număr impresionant, ce întrecea toate așteptările.

Evenimentul desfășurat la *Casa Națională din Pârneava* a dat *convingere națiunii române din Transilvania în forța și puterea politică de care dispunea, întărind-o pentru următoarele etape ale luptei sale naționale, finalizate cu succes câțiva ani mai târziu, la Alba-Iulia.*

Este surprinsă și atmosfera de sărbătoare ce domnea în dimineața zilei de 16 februarie în Arad, când orașul era străbătut de „*cete de români îmbrăcați în hainele lor albe de aba,*” conduse de la gară de tineri din Pârneava ce „*înaintează încet tăcuți, liniștiți, maiestoși pe strada principală a Aradului,*” sub privirile uimite ale trecătorilor, și „*cum își iau calea spre strada Deak-Ferencz (Str. M.Eminescu de azi n.n) spre Casa Națională, ce se afla în Pârneava, în suburbiul românesc al Aradului.*”

Până la începerea *Adunării populare*, toate sălile de la *Casa Națională* erau pline de „*porturile românești ale țăranilor, cu varietatea lor fermecătoare, întrerupte prin reverenzile preoților vrednici de cinste și de hainele negre ale intelectualilor...*”

Adunarea va fi deschisă de *Vasile Goldiș*, care în numele *Comitetului Central Executiv al Partidului Național Român* „*propune ca adunarea să se constituie alegând un președinte pe dr. Ștefan Cicio Pop, deputatul dietal, iar de notari pe d-nii avocați din Arad dr.Iustin Marșeu și dr. Cornel Iancu.*

În calitatea sa de *președinte*, *Ștefan Cicio Pop* va prelua conducerea adunării anunțând *ordinea de zi* în care, prin cuvântul participanților, se vor dezbate probleme legate de *situația politică* din Ungaria, *dreptul de utilizare a limbii române*, *problema votului universal, egal și secret*, iar în final prezentarea unei *moțiuni* asupra „*chestiunilor*” discutate în cadrul *Adunării Naționale* de la «*Casa Națională*» din Pârneava.

Pentru a nu fi „răstălmăcite”, cuvântările și discuțiile participanților, *a fost adus din București un stenograf*, în persoana lui *H.Stahl*, ca acestea să poată fi cunoscute prin publicarea lor în coloanele ziarelor, evitându-se totodată și un eventual conflict cu autoritățile statului.

Imediat după terminarea adunării, scriitorul și publicistul bucureștean *H.Stahl*, *stenograf al parlamentului din București*, va dicta în redacția ziarului *Românul* toate discursurile rostite, pe baza notițelor sale stenografiate, ce vor fi publicate în ziar, chiar a doua zi.

Pentru a ne da seama mai bine de atmosfera din centrul *Aradului și din Pârneava*, în acea zi, precum și ceea ce a însemnat în viața românilor, acest eveniment pe care nu-l vor uita și îl vor pomeni mult timp, *pentru că în oraș, dar mai ales în Pârneava, a fost o zi de mare sărbătoare românească*, vom sublinia, cu câteva citate din ziarul *Românul*, din 17 februarie, ce *consemna pas cu pas firul desfășurării evenimentului* pe mai multe pagini, având drept titlu: *Marea Manifestație Națională de la Arad*.

„Adunarea populară, cu drept cuvânt o putem numi *Adunarea Națională* de azi, a întrecut toate așteptările noastre. *Poporul a ascultat cuvântul conducătorilor săi și ne-a procurat dovada pe care am așteptat-o că veninul strecurat în mijlocul nostru, nu ne-a slăbit. Adunarea de azi va da vigoare nouă luptelor noastre viitoare. [...]*

Poporul românesc s-a mișcat în ziua de astăzi, și-a ridicat glasul său puternic protestând împotriva fărădelegilor de care suferă și spunând lumii întregi, că nici o suferință nu va fi în stare să-l abată de la pretențiunea sa la viața națională românească.

Ziua de astăzi a fost bărbătescul răspuns al poporului românesc la trufașa insultă a contelui Ștefan Tisza la adresa națiunii românești, insultă ce s-a adus acestei națiuni prin presupunerea că națiunea română din Ungaria și Transilvania pentru concesiile de nimic, pentru fărâmituri de oase de ros ar putea să renunțe la drepturile sale naționale, ar putea să se desființeze politicește, intrând în apele tulburi ale partidelor maghiare.

Ziua de astăzi este ziua de satisfacție deplină pentru Partidul național român, pentru Comitetul său, Central Executiv.

Astăzi s-a dovedit mai presus de orice îndoială, că poporul românesc dă întreaga sa aprobare Comitetului Național, care nu s-a

lăsat intimidat prin fărădelegile, terorismul și grozăveniile aplicate din partea guvernului împotriva partidului nostru la ultimele alegeri, ci mai vârtos în fața acestor fărădelegi *au scris pe steagul său biruit dar nepătat cuvintele bărbătești: «Mergem înaintea!»* [...]

Iată în cele următoare palidul nostru raport despre cele întâmplate:

Pregătirile: De două săptămâni de zile *frunțașii români din Arad* au dezlănțuit o acțiune într-adevăr febrilă pentru pregătirea adunării. S-au ținut mai multe consfătuiri, s-au ales un comitet de executivă, s-au trimis sumedenie de scrisori în toate părțile, *mulți dintre avocații noștri tineri au cutreierat satele și au adus mișcarea pretutindeni.*

«Românul» a adus în fiecare zi articole de îmbărbătare și numerele care cuprindeau aceste articole au fost trimise gratis în toate satele. În zilele din urmă s-au tipărit afișe în mii de exemplare și prin toate satele de ieri și alaltăieri *se vedeau aceste afișe lipite pe casele românilor.*[...]

Preoții și învățătorii au fost la culmea chemării lor. Ei au explicat pretutindeni poporului rostul adunării și îndemneau pe toți să se pregătească de adunare.[...]

Dimineața în Arad: Aici dimineața pe la orele 7 începuseră românii să intre în Arad. Cu toate trenurile de dimineață, din toate părțile soseau țaranii români cu preoții și învățătorii lor. Au venit aproape toți avocații români din cele trei comitate, precum și foarte mulți dintre comercianții și industriașii români.

Străinii (cei care nu știau de întrunire n.n) *priveau uimiți cetele de români, îmbrăcați în hainele lor albe de aba, cum înaintează încet, tăcuți, liniștiți, maiestoși, prin strada principală a Aradului, și cum își iau calea spre strada Deak-Ferencz, spre Casa națională, care se afla în Pârneava, suburbiul românesc al Aradului.* [...]

Fiecare tren era așteptat de tinerimea română din Arad (majoritatea din Pârneava n.n), care și-a îndeplinit și cu acest prilej cu onoare datoriile sale naționale.

Tinerii conduceau apoi cetele de români până la *Casa Națională*. Aceasta de pe la orele 9 și jumătate era aproape plină de lume. [...]

Oaspeți distinși: De aseară a sosit la Arad neînfrântul luptător *dr. Vasile Lucaciu*, care deși bolnav în urma unei cumplite răceli, și-a

ținut de înalta datorie a se prezenta la adunare, acest început al luptelor viitoare.

Era să vină și dr. Alexandru Vaida-Voievod, dar dânsul zace bolnav în pat. [...] A sosit însă azi dimineață *d.dr. Aurel Vlad*, de la Orăștie și *d.dr. Victor Bonțescu* din Hațeg, oratori desemnați pentru adunare.

Adunarea: La orele 11 toate sălile de la *Casa Națională* erau arhipline. Pe podium erau înghesuți frunțașii din Arad și cei veniți din afară. Tot aici pe podium se opriseră, stând în picioare, și mai multe dame din societatea arădeană, care au venit să ia și dânsese parte la grandioasa manifestațiune românească.

Am remarcat prezența *d-lor dr. Șt.C.Pop, Marilena Bocu, dr.Vuia, dr.Petran, V.Goldiș, dr.Veliciu Savu, Herbay, dr.Burdan și domnișoarele: Florica Bonciu, Petran Aurica.*

Poporul aclama cu însuflețire ivirea pe podium a frunțașilor

Dr. Ștefan Cicio Pop

săi, iar când punctual la ora 11 a apărut figura atât de simpatică și impozantă a părintelui *Vasile Lucaciu*, însoțit de *d.dr.Șt.C.Pop*, aplauzele și aclamările însuflețite ale mulțimii au durat minute întregi.

Deschiderea adunării. Biroul. Câteva minute după ora 11 se anunță la cuvânt *d.Vasile Goldiș*, care în numele convocatorilor adunării salută pe cei prezenți și aduce adâncă mulțumită îndeosebi mulțimii de țărani, care nici prin gerul acesta cumplit n-au pregetat a-și părăsi căminele lor calde, ci ascultând chemarea frunțașilor au

alergat din toate satele aici spre a sfătui și a aduce hotărâri asupra chestiunilor puse la ordinea zilei.

Propune ca adunarea să se constituie alegând ca președinte pe *d.dr. Ștefan C.Pop*, deputat dietal, iar ca notari pe d-nii avocați din Arad *dr. Iustin Marșeu și dr.Corneliu Iancu.*

Într-un glas adunarea primește propunerea *d-lui Vasile Goldiș*, care în urmare predă conducerea adunării *d-lui dr. Ștefan C.Pop.*

Ordinea de zi. Oratorii. Deschizând adunarea *d.dr.Șt.C.Pop* anunță că la *ordinea de zi* a acestei adunări este: *Situația politică în Ungaria*, apoi *drepturile limbii românești*, în urmă *chestiunea votului universal* și la fine aducerea unei *moțiuni* asupra acestor chestiuni.

Anunță că asupra primului punct al ordinei de zi, asupra situațiunii politice va vorbi *d.dr.Aurel Vlad*, avocat în Orăștie și fost deputat național în Camera ungară.

La apariția sa lângă masa de referent, *d.dr.Aurel Vlad* a fost primit cu aplauze și aclamări ce numai după câteva minute au conținut. La chestiunea limbii românești au vorbit *d.dr.Vasile Lucaciu* și *d.Vasile Goldiș*, la chestiunea votului universal *dr.Victor Bonțescu*. După acestea, *d.Vasile Goldiș* a dat citire telegramelor de felicitare, pe care le publicăm mai la vale (mai jos n.n). În fine, *d.dr.Cornel Iancu* a citit moțiunea care s-a primit cu o însuflețire indescritibilă.

Părintele dr. Vasile Lucaciu – luptător
memorandist

Terminându-se astfel agendele adunării, președintele *dr.Șt.C.Pop* ține o frumoasă vorbire de încheiere în care aduce mulțumită poporului adunat și oratorilor, preoților și învățătorilor români, precum și tuturor intelectualilor, care cu toții au contribuit la succesul splendid al acestei adunări.

Efectul discursurilor. O notă distinsă a adunării de astăzi este impresia tuturor, că poporul nostru însuși, mulțimea iubiților noștri țărani au ajuns la îmbucurător grad de dezvoltare, încât înțelege perfect toate chestiunile politice, care se

discută astăzi în țara noastră.

Din ochii lor, din gesturile lor, din întreruperile, observările și aclamările lor, orișicine putea să se convingă, că țărani aceștia în șube albe înțeleg pe deplin spusele fruntașilor lor.

Vorbirea d-lui *dr.Aurel Vlad* i-a încălzit. Acest fiu al țăranilor români știe să afle totdeauna tonul care nimerește calea în ascunzișurile inimii românești.

Părintele dr.Vasile Lucaciu a avut rolul greu de a desfășura soarta, prin care a trebuit să treacă limba noastră românească în cursul veacurilor, dar a fost totuși bine înțeles și exclamările puternice ale mulțimii dovedeau, cât de mare este minciuna acelora, care susțin că țăranul român nu pune preț pe aceea ca limba lui să fie respectată în școală, la administrație și în justiție.” (*Marea manifestație de la Arad, [în] Românul, Nr.27, Arad, 4/17 februarie 1911, p.1-2*).

În discursul său *Vasile Lucaciu* menționează că istoricul lui *Matei Corvin, Bonfiniu*, spunea despre românii din Ungaria, Banat și Transilvania că sunt mândri de obârșia lor și că mai mult țin la limba lor națională, decât chiar ca la viață: «Iaca așa a fost românul în trecut, așa sunt și astăzi cei buni și așa trebuie să fie toți în viitor, dacă vor să ne îndeplinim chemarea, ce ne-a rânduit-o bunul Dumnezeu!...» (*Ibidem, p.31*)

Tot asupra importanței limbii în viața unui popor a vorbit și *d.Vasile Goldiș*. Discursul său, mai scurt decât cel al lui *Vasile Lucaciu*, abordează însemnătatea păstrării limbii strămoșești pentru românii din Monarhie, motivând din punct de vedere filosofic și completând cu un mare dar al vorbirii, discursul anterior: «*Ce e limba? Limba e haina sufletului.*»

„*Și acel care vrea să-ți ia limba, acela vrea să te dezbrace, să umblii de rușinea lumii, gol pe uliță. Ce e limba, fraților? Limba e căldura soarelui, care face să rodească holdele, care face să aducă arborii muguri, razele soarelui care înviorează, dau belșugul și viața, aceea e limba și de aceea vreau ei să ne-o ieie, pentru aceea vreme să ne ieie tot ce avem noi mai scump!*» sau folosind un ton patetic și convingător, de mare orator: «*Tot ne-ar da acei care guvernează, dar drepturi la limba românească nu vrea să ne dea. Iar noi, fraților, le întoarcem vorba și le zicem lor: vă dăm tot, cum v-am dat de mii de ori, cum v-am dat munca noastră, cum v-am dat*

osteneala noastră, cum v-am dat banii noștri, dar limba nu v-am dat-o niciodată și nici nu vi-o dăm.»

Punctul de culminație al adunării de astăzi a fost însă *splendidul discurs al d-lui dr. Victor Bonțescu asupra votului universal. Acest tânăr luptător național, dăruit de la natură cu atâtea daruri frumoase, a ridicat discuțiunea la înălțimi încântătoare și a*

Dr. Victor Bontescu – avocat și militant
pentru cauza națională

rămas totuși perfect înțeles de toți care îl ascultau. Figura frumoasă, elegantă, mlădioasă, vocea atât de caldă, vocea cu timbrul de putere și totuși lipsită de stridență, gesturile atât de discrete și totuși expresive ale acestui fruntaș orator ne permite o nouă și importantă putere în luptele noastre politice în viitor.

Discursurile stenografiate: Având în vedere importanța mare a adunării de

azi, «Românul», cu jertfe însemnate a adus la Arad cu acest prilej, un stenograf român din București să stenografeze discursurile, ca astfel pe de o parte acelea să poată fi reproduse în întregime lor, pe de altă parte să nu mai poată fi răstălmăcite din nici o parte, cum adeseori se întâmplă la noi în detrimentul cauzei.

Sarcina aceasta de scenograf al adunării a binevoit a o lua asupra sa *d. Henric Stahl, stenograf în parlamentul din București, care în acest scop a sosit la Arad încă de ieri dimineța. După terminarea adunării d.H. Stahl în redacțiunea «Românul» a dictat de pe notițele sale stenografice toate discursurile rostite...» (Ibidem, p.5)*

Aceasta era prezentarea pe care o făcea, chiar a doua zi, ziarul arădean, importantului eveniment din cadrul *mișcării naționale a românilor, eveniment organizat și desfășurat sub conducerea directă a liderilor Partidului Național Român, Vasilie Goldiș și Ștefan Cicio Pop, petrecut la Arad, în sala Casei Naționale din Pârneava.*

Marea manifestație națională de la Arad, cum a fost denumită adunarea populară de presa timpului, a constituit în acel moment una dintre cele mai *semnificative și importante forme de protest a națiunii române din Ungaria și Transilvania împotriva guvernelor maghiare*, incapabile în acele momente de a mai stăvili ampla mișcare națională a românilor, ajungându-se doar până la *metoda tratativelor, cu delegații acestora*, refuzând, de obicei, sau amânând, în repetate rânduri, *revendicările solicitate*.

Intervențiile cancelariilor de la Viena și Berlin și chiar implicarea directă a guvernului de la București ce îl avea ca prim-ministru pe I.C.Brăteanu, în privința *modului discriminatoriu și de-a dreptul șovin* în care este privită și tratată *națiunea română* din Transilvania îl va determina pe contele Istvan Tisza să reînceapă lungă serie a *negocierilor politice* româno-maghiare.

Folosindu-se de o abilă stratagemă politică contele Tisza *evită discuțiile directe* cu frunzașii Partidului Național Român, știindu-i hotărâți și intransigenți în susținerea și apărarea drepturilor conaționalilor și îi va contacta indirect printr-un intermediar, prin *dr. Ioan Mișu*, fost director al Băncii *Ardeleanca*, din Orăștie, politician independent.

Discuțiile purtate, timp de câteva ore, între cei doi oameni politici, vor avea loc la Budapesta, la 23 iulie 1910, dar nu vor aduce decât câteva concesii neînsemnate pe lista revendicărilor solicitate de nația românească, fapt ce-i va nemulțumi pe *Teodor Mihali, Vasile Lucaciu și Ștefan Cicio Pop*, deputați dietali, dar și pe alți lideri importanți ai partidului.

De altfel, încă de la început, intențiile abilului om politic maghiar nu erau nici pe departe cele de soluționare a importanțelor revendicări ale românilor și de a se „împăca cu românii” ci doar cele de a abate atenția cancelariilor și presei străine de la problemele grave ale națiunii române din Monarhie, încercând pe cât posibil a tergiversa soluționarea acestora, fapt sesizat de mai toți liderii Partidului Național Român.

„În marea lor majoritate, liderii politici români erau de părere că acțiunea lui Ioan Mișu trebuie să se deruleze în continuare – existând suficiente recomandări în acest sens, venite dinspre București, Viena sau Berlin – ei erau cât se poate de sceptici în legătură cu șansele de reușită ale acestuia. *«După părerea mea se*

pregătește o mare tragere pe sfoară» - îi scria Iuliu Maniu lui Valeriu Braniște, iar Aurel Vlad îl informa direct pe Mihu că este «sceptic și nu are încredere în succesul acțiunii». În data de 21 august 1910, la Arad se desfășoară o ședință restrânsă a Comitetului Central Electoral a Partidului Național Român, la care participă Vasile Goldiș, Em. Ungureanu, Iuliu Maniu, Valeriu Braniște, Aurel Vlad, Ștefan Cicio Pop și, evident, Ioan Mihu, în urma căreia se hotărăște ca Partidul Național Român să participe la alcătuirea memoriului adresat primului-ministru și la eventualele tratative ulterioare. [...] În linii mari, anteproiectul a fost elaborat de către Vasile Goldiș și perfectat, ulterior, la Blaj, de către Ioan Mihu și Iuliu Maniu.

Memoriul este finalizat și expedit la 13 septembrie, atât la primul ministru Khuen Hedervary, cât și la contele Istvan Tisza”. (Sinaci, Doru, *Eșecul tratativelor româno-maghiare din 1913-1914 și rolul discursului politic în radicalizarea mișcării antidualiste a românilor transilvăneni*, [în] Sinaci, Doru; Arbonie, Emil, coordonatori – *90 de ani de administrație românească în Arad*, Editura «Vasile Goldiș» University Press, Arad, 2010, p.130)

În urma memoriului, negocierile vor continua între cele două părți și în urma îndemnului guvernului de la București, până la sfârșitul lunii ianuarie 1911, când eșecul tratativelor era evident mai ales în urma *nerecunoașterii*, de către partea maghiară, a *Partidului Național Român*, ca *partid legitim* pentru întreaga națiune română din Transilvania, înglobată statului dualist.

În cadrul *Adunării* de la Arad, desfășurate la *Casa Națională* din Pârneava, *doleanțele* participanților, expuse și în memoriul din 13 septembrie 1910, trimise și guvernanților maghiari, referitoare, printre altele, la *votul universal* direct și secret, *interzicerea abuzurilor electorale*, *dreptul de folosire a limbii române* în toate forurile instituționale ce vin în atingere nemișlocită cu populația românească, *dreptul la învățământ în limba maternă*, *înființarea a trei gimnazii de stat* cu predare în limba română și nu în ultimul rând *recunoașterea Partidului Național Român* ca singurul partid îndreptățit să apere interesele naționale, vor fi ordonate într-o *Moțiune*.

Ziarul «*Românul*» va publica în întregime cuvântările și discursurile rostite în *Casa Națională* din Pârneava, stenografiate de bucureșteanul H.Stahl, iar în final apoi va publica și *Moțiunea*,

desprinsă din *dezbaterea politică*, în care sunt *surprinse nemulțumirile și revendicările delegaților*, participanți la adunarea populară, *ca o nouă formă de protest adresată guvernului de la Budapesta* ce refuză a le soluționa dorințele firești pentru oricare națiune constituită legitim.

„*Moțiune*

Poporul român și alegătorii români din comitatele *Arad, Bichiș și Cenad* constată că sistemul de guvernare inaugurat în anul 1867 susține și azi acea *politică de distrugere*, cari bazându-se pe *exclusivismul de rasă și clasă*, încătușează forțele adevărate ale acestei țări și în special face imposibilă validarea politică, dezvoltarea economică și culturală a poporului român.

Constată cu durere că ocârmuirea țării desconsideră nu numai drepturile inalienabile ale poporului român, ci nesocotește chiar și cele mai elementare îndreptări ale limbii și obiceiurile poporului român.

Protestează cu toată hotărârea împotriva acestor stări de lucruri și pretind respectarea drepturilor naționale ale poporului român, pretind respectarea *drepturilor așezămintelor bisericesti române*, pretind ocrotirea intereselor economice ale *țărănimii române* și cere cu toată energia să i se dea poporului român cuvânt în ocârmuirea țării în proporțiunea jertfelor de sânge și de avere pentru susținerea acestei țări și pentru mărirea monarhiei.

Cere introducerea fără amânare a votului universal, egal, secret, fără restricții și după comune, precum și arondarea cercurilor electorale cu dreptate, după teritorii naționaliste (locuite de diferite etnii n.n).

Protestează împotriva tendinței de a lua de la ordinea zilei această chestiune strâns legată de dezvoltarea democratică a țării.

Relativ la așa spusesele inițiative de împăciuire, ivite întimpul din urmă, adunarea ia cu satisfacție act, că se află deja bărbați de stat maghiari cari recunosc că *cestiunea de naționalitate* este cestiunea de cea mai vitală importanță a Ungariei și ca de la fericita ei soluționare depinde viitorul Ungariei.

Regretă însă, că nici un fapt de guvernământ nu a dovedit până acum, că în adevăr am fi ajuns în evoluțiunea politică a țării în acel moment mult așteptat punct de întoarcere, când prin fapte să se dea dovadă, că ocârmuitorii sunt pătrunși de adevărul că nu pe

temeiul forțării unei supremații săturate de nenorocitul spirit al exclusivismului de rasă, ci și în spiritul sincerei păci și a *adevăratei libertăți naționale*, bazate pe drept și dreptate, pe respect și încredere reciprocă, se poate înfăptui justa și mulțumitoare și astfel singura posibilă soluție fericită a cestiunii de naționalități din Ungaria.

Își exprimă aderența la programul Partidului Național Român și în lupta pentru ducerea la izbândă a programului acestui partid, își depune deplina sa încredere în Comitetul Central al Partidului Național Român.”(*Moțiune* [în] *Românul*, Nr.27, 4/17 februarie, 1911, p.7)

Henri Stahl - stenograf și scriitor
bucureștean de origine alsaciană

Scriitorul și publicistul bureștean *H.Stahl*, cel care a fost chemat pentru a stenografia discursurile liderilor P.N.R, rostite cu acest prilej la *Casa Națională* din Pârneava, cu toate că se autodefinește drept un „stenograf blazat,” ce văzuse și participase, datorită profesiei, la multe întruniri și dezbateri parlamentare ale partidelor politice din Regat, va rămâne foarte mișcat, emoționat de-a dreptul de cele trăite la Arad, unde i-a fost dat să asiste „*la cea mai emoționantă manifestare de conștiință românească din câte mi-a fost dat să văd până astăzi.*”

Impresiile sale, despre tot ceea ce a văzut și a simțit la Arad, prezentate prin filtrul scriitoricesc al unui rafinat om de condei, dar și cu o experiență politică bogată, le vom întâlni în articolul său intitulat „*O întrunire naționalistă peste Munți*”, publicat în ziarul *Neamul Românesc* a lui N.Iorga, din București și reprodus apoi de *Românul* în nr.46 din 26 februarie/11 martie 1911.

În prima parte asistăm la o descriere a orașului Arad, cea a Aradului de altădată, de la început de secol al XX-lea, *oraș văzut și surprins de ochiul ager și cultivat al unui călător străin ce sosește pentru prima dată în orașul de pe Mureș.*

Sosit la Arad, din capitala Regatului, după o călătorie obositoare cu trenul de noapte, va fi dezamăgit și îndispus de „*gara veche și murdară a bătrânului oraș*,” dar dimineața, pe parcursul drumului până la *Teatrul Național*, cu „*tramvaiul-automobil cu etaj*” impresia despre oraș i se va schimba, căci acum, „*Aradul este un oraș curat, bogat, de toată frumusețea.*”

Din „*tramvaiul-automobil*,” (în București tramvaiele erau încă trase de cai) va admira „*cu iuțea desfășurării cinematografice*,” primăria, pe care o numește „*palat cultural măreț*,” bisericile impunătoare „*de culturi diferite*,” multele prăvălii, cafenele și „*cofetării luxoase*,” și o seamă de bănci și chiar un monument ridicat, „*un ungar răstit*,” bulevardul, „*drept, lung, de o lățime americană*,” cunoscut și astăzi, până nu demult, sub denumirea de «*Corso*» de locuitorii mai vechi ai orașului.

În fața „*Teatrului Național*,” unde tramvaiul se oprește „*golindu-se de călători*,” așteptau o mulțime de birje, adică „*un șir trăsură închise, înhămate cu un singur cal.*”

Peste tot se vorbește numai în ungurește, în hotel, magazine sau cafenele, doar bacșișurile „*fac minuni*” și ca o favoare i se vorbește românește, „*ca și cum ar fi un act de curaj sau de sfidare să vorbești românește, în centrul Aradului.*”

În acel moment, *pentru ziaristul și scriitorul venit din București*, nu exista „*un plan, o descriere a Aradului, în altă limbă decât cea ungurească*,” fiind uimit și mirat știind că în Arad, existau două *ziare românești*, pe care însă nu le găsește la nici un chioșc (ziarele se difuzau pe bază de abonament n.n), iar în librăriile luxoase, destul de numeroase, nu a întâlnit nici o carte românească.

Aceasta va fi *prima impresie despre lumea și viața orașului*, la primul său contact cu locuitorii din centrul său, *un oraș unguresc în toată puterea cuvântului*, ca și când aici n-ar locui și români.

Probabil, în acel moment se va întreba și va avea îndoieli asupra adunării naționale a românilor, programată să se desfășoare în orașul în care nu auzea decât ungurește, străin parcă de orice viață românească. Nu-i cunoștea prea bine pe românii ardeleni. Impresiile sale, din acel prim moment se vor schimba însă radical, câteva ceasuri mai târziu, în timpul și după întrunirea de la «*Casa Națională*» din Pârneava, „*suburbiul românesc al Aradului.*”

Chiar din dimineața zilei următoare de 3/16 februarie, observă cu uimire „o transformare în înfățișarea ungrească a orașului,” deoarece urbea se umpluse de șubele albe ale țăranilor români și de sutanele negre ale preoților ce însoțeau alături de învățători „grupurile disciplinate” ce se îndreptau cu „pas hotărât” spre «Casa Națională», umplând aproape orașul și „vorbind limpede românește.” În acel moment *Aradul devenise dintr-o dată oraș românesc.*

Scriitorul, din fața Teatrului Național, cu siguranță cazat la hotelul „Crucea Albă” (Ardealul de astăzi n.n), se ia după grupurile compacte ce cotesc pe *Strada M.Eminescu*, de astăzi, îndreptându-se spre *Pârneava*, către *Casa Națională*.

La un moment dat, apropiindu-se de locul adunării, străzile „cât vedeai cu ochii,” erau pline de hainele albe, „ca o uniformă,” ale țăranilor veniți pe un ger cumplit, unii chiar de la 150 Km. Sala mare a *Căsei Naționale*, la fel și sălile laterale, *erau arhipline* chiar cu mult timp înainte de începerea adunării, iar prin cele cinci geamuri mari, cu vedere spre stradă, se vedea afară adunată o mulțime uriașă, „o mare de capete,” care neavând loc în sală așteptau în stradă, să-și vadă măcar conducătorii, pe care n-au avut șansa să-i asculte.

H.Stahl, va face în acel moment o comparație între

Hotelul „Crucea Albă”, „Ardealul” de astăzi

întrunirile politice din *România liberă*, din Regatul Român, și cea de la Arad, unde la întrunire este prezent și „*polițaiul orașului și un notar al guvernului*,” gata oricând să intervină la luările de cuvânt ale liderilor, „*amenințați cu temnița la cea mai mică nestăpânire a graiului lor românesc*.”

Este uimit, pe tot parcursul desfășurării adunării, de legătura strânsă și cea mai „frățească între popor și diriguitor,” iar în acele condiții date n-a mai auzit până atunci „*mai curagioase cuvântări*,” chiar dacă asupra oratorilor plana pericolul temniței.

Comparația cu lumea politică bucureșteană se continuă și în privința participanților, a auditoriului, subliniind cu uimire deosebirea între „*acest auditor de țărani frumoși, inteligenți și mândri*,” pe care îi vede „*purtând cu mândrie portul lor popular*,” urmărindu-și cu dragostea și încrederea, din priviri și gesturi, pe conducătorii lor iar dincolo „*masele de ariviști sau căprăriile de vânduți*” ce se stabilesc între partide și unde trecerea de la un partid la altul a frunțașilor politici nu dezonorează ci din contră „*primirea transfugilor pare că cinstește un partid*.”

Aici, în Ardeal, situația este cu totul alta, pentru că lupta politică e sfântă, „*aducând frunțașilor temniță în loc de sinecuri*”. Ea este pusă în slujba unei idei, în care se crede până la sacrificiu, iar lupta nu se dă, ca în București, între persoane, ci se dă pentru apărarea limbii strămoșești și e „*trădător de neam frunțașul care fuge din luptă pentru o situație*,” sau interes personal.

Este atât de mișcat de solidaritatea națională a românilor ardeleni în fața primejdiei, care îi amenință prin pierderea dreptului de a folosi limba strămoșească, încât ar dori ca în Regat să apară „o primejdie care să ne redeștepte, ori dictatură timporală a unui Român de bine care, în ciuda partidelor ce se sfâșie, să ne scape biata țară.”

De asemenea este impresionat și de frăția ce există între omul politic, „cel de pe scenă” și „cel din sală, între țărani și cărturarii lor,” ce pentru el, „formează puterea Românilor de dincolo și a format partea emoționantă a întrunirii la care am asistat.”

Citează apoi câteva fragmente din discursurile frunțașilor ardeleni, V.Boțescu și V.Goldiș, rostite la întrunirea din „Casa Națională” ce au însuflețit întreaga adunare și au dat putere și încredere participanților în cauza sfântă pentru care luptă, căci, spune el, „asemenea cuvinte rupte din sufletul românesc rănit, au îndrăznit

a spune cu toată prezența jandarmilor unguri și ceilalți frunțași care au vorbit: *dr. Aurel Vlad, dr. Ștefan C.Pop și părintele Lucaciu*, să te mire însuflețirea politică a unor simpli țărani, să te mire că nu a fost idee, nu a fost cuvânt care să nu fi fost pe deplin înțeles de cei umili din sală? Să te mire întreruperile lor pline de haz, de duioșie, de energie sau spirit de jertfă?”

Pentru „stenograful blazat” al parlamentului României, care asistase la nenumărate întruniri și manifestări politice nesincere și meschine, vizând doar interese personale, nu idei demne de sacrificiu, întrunirea de la Arad, va însemna *o altă realitate politică*, înțeleasă prea puțin de mulți politicieni din Regat, dar pe care H.Stahl a trăit-o emoțional, cum nici nu credea, în acele momente, când a văzut atâta *hotărâre și încredere în mișcarea de emancipare națională*, privind la „țărani demni și modești strângându-se în jurul frunțașilor, sfătuindu-se cu dânșii, mulțumindu-le cu emoție și ridicându-se disciplinați” și nu înjurându-i și amenințându-i, ca în București, unde după asemenea întruniri era nevoie de „intervenția pompei cu aburi” și apoi de necesitatea „dispariției cam pe furiș a șefilor.”

Aici, la Arad, *în Casa Națională*, lupta politică a demonstrat: *curaj, demnitate, frație și în primul rând încrederea în conducătorii politici* care, cu prețul libertății, se sacrificau pentru un ideal, *cel național*, nu pentru interese meschine.

Stenograful parlamentului României a ieșit de la întrunire la fel de emoționat ca și țărani cu care stând de vorbă i-au spus: „când ne-a vorbit Victor Bonțescu de scrisul nostru cu plugul în brazda neagră, m’a strâns ceva de gât, că nici n’am mai putut să strig „Trăiască!” atunci parcă nici eu stenograful blazat, n’aș fi putut în acea clipă să strig „Trăiască!”

Redăm impresiile și comentariile politice ale lui H.Stahl despre ce s-a petrecut la Arad, în acea zi de 3/16 februarie, *etapă importantă* în mișcarea și lupta de emancipare națională a românilor transilvăneni, ce în acel moment s-a dovedit a fi *un act politic și strategic premergător*, bine organizat și condus de P.N.R, în vederea realizării *Marii Uniri*:

„În acest oraș, în aparență atât de străin de tot ce e viață românească, era totuși să asist peste puține clipe la *cea mai emoționantă manifestare de conștiință românească* din câte mi-a fost

dat să văd până astăzi: în sala cea mare a *Casei Naționale* românești din Arad aveau să vorbească țaranilor români din comitatele Arad, Cenad și Bichiș, frunțașii mișcării naționale de peste munți.

Încă de pe la 9 ore se putea observa o transformare în înfățișarea ungurească a orașului: din spre gară de prin cafenele, de prin diferite colțuri ale orașului vedea-i sosind în grupuri disciplinate, mândrii țărani români și preoți vioi îndreptându-se cu pas hotărât, și vorbind limpede românește, spre *Casa Națională*. O luarăm și noi într'acolo prin strada Deák-Ferencz.

Am trecut întâiu pe lângă o veche bisericuță românească, innăbușită de hotelurile cu multe caturi ce s'au înălțat în urmă, pe

Biserica Greco – Ortodoxă de la capătul străzii Deak – Ferencz, astăzi strada Mihai Eminescu

locul cimitirului românesc de altă parte dată. Am lăsat tot pe dreapta, «Librăria diecezană» cu vitrina-i prea modestă, fără gust aranjată, deși credem că n'ar trebui să fie Ardealul ungrurit librărie mai luxoasă, , ca să se impue mai mult, decât librăria românească. Lăsăm pe stânga strada ce duce la biserica românească, episcopală, impozantă și încăpătoare clădire cu două turle înalte dominând o piață largă, trecem cu mâhnire în suflet de «Palatul Tribunei», lăsăm pe dreapta casa episcopului greco-oriental plecat din Arad și lăsând

pe dreapta o biserică calvină, mai trecem, ceva mai departe de stânga, în cartierul românesc, de Capela Anabapțiștilor a acelor puțini Români pentru cari contribuția pentru școală și biserică era o sarcină prea mare pentru patriotismul lor.

Grupurile de țărani români s'au tot înmulțit, s'au tot apropiat, s'au unit. Acum strada toată, cât vezi cu ochii, e a lor. În haina lor albă ca o uniformă ei sunt o armată pe care o simți gata de sacrificii.

Mai e o jumătate de ceas până la deschiderea întrunirii ce are loc la ora 11 ziua, și cu greu ne putem strecura, prin sălile laterale spre scena ocupată de fruntași, de câteva doamne. *Sala e tixită și olinzile mari din sală ni-o arată uriașă. Prin ușile deschise vezi aceeași mulțime deasă în sălile dimprejur, iar prin cele cinci largi ferestre ce dau la stradă vezi o mare de capete.* Gerul era prea mare însă, în acea zi de 3/16 Februarie 1911, pentru ca să se fi putut ține întrunirea supt cerul liber precum se îngăduie în Ungaria, și atâția țărani veniți pentru o idee, cu toată iarna grea, din satele lor, depărtate unele de peste 150 klm. de Arad, s'au întors fără a fi auzit cuvântările fruntașilor, dar cu mulțumirea că i-au văzut, că li-au vorbit, că au strigat și ei puternic „trăiască!,” că au văzut adunați mulți Români la un loc, și, plecând la vetrele lor, se simțiau mai tari și mai mândri de *conștiința lor românească.*

Prin două lucruri se deosebește radical, ca primă înfățișare o întrunire de peste munți de una din România liberă. Întâiu, prin faptul că ascultătorii din sală, exceptând câțiva preoți cari n'au luat loc pe scenă, sânt toți țărani, *purtând cu mândrie portul național;* și al doilea prin faptul că pe scenă, în față de tot, privind în ochi pe oratori, *stă, în uniformă, polițaiul orașului și un notar al guvernului.* Luau note stenografe și stau gata să spargă întrunirea la cea dintâiu greșeală.

Totuși, n'am văzut sală pricepând mai inimos cuvântările oratorilor, n'am văzut *unire* mai sinceră și mai frățească *între popor și diriguitori,* și n'am auzit mai curagioase cuvântări decât cele rostite de acești fruntași amenințați cu temnița la cea mai mică nestăpânire a graiului lor românesc.

Câtă umilitoare deosebire între acest auditor de țărani frumoși, inteligenți și mândri și masele de ariviști sau căprăriile de vânduți ce umplu pe rând sălile de întrunire la noi; câtă rușinoasă

deosebire între felul cum se ascultă, se aprobă sau se întrerup frunzașii de peste munți și felul cum se tolerează și se aclamă insultele ce se aduc pe rând tuturor frunzașilor neamului, necruțându-se nici Tronul, distrugându-se idealul din sufletele celor tineri, creându-se generații de ariviști sau de blasați fataliști cari nu mai pot crede în sinceritatea nimănui!

La noi, partidele au încetat să mai însemne gruparea în jurul unor convingeri, căci programele tuturor partidelor se confruntă astăzi prin aceeași timidă notă democratică, și nu mai înseamnă astăzi decât gruparea, interesată sau ba, a simpatiilor în jurul unei persoane. Simpatia fiind un ce elastic, pierzându-se cu vârsta, câștigându-se în schimbul oferiței unei pâni, nimic mai natural decât primenirea scandaloașă a partizanilor, trecerea dela un partid la altul nu numai la schimbarea șefiei unui frunzaș sânt destul de numeroase pentru a îngădui o scisiune, dar cu orice prilej și în vederea oricărui interes. În asemenea condițiuni nu numai că trecerea dela un partid la altul nu desonorează, dar primirea transfugilor pare că cinstește un partid.

Peste munți însă, unde lupta e sfântă, aducând frunzașilor temniță în loc de sinecuri, și se dă, mai presus de persoane, pentru apărarea naționalității românești și a limbei strămoșești, e trădător de neam frunzașul ce fuge din luptă pentru o situație, și adânc vinovat acela ce ar cerca să trivializeze lupta târând-o la personalități meschine.

Și când vezi cât e de demnă lupta pentru o idee, cum, atunci numai, entuziasmul poate încălzi milioane de suflete înfrățindu-le, ai dori par'că o primejdie care să ne redeștepte, ori dictatura timporară a unui român de bine care, în ciuda partidelor ce se sfășie, să ne scape biata țară.

La întrunirile de peste munți, nu sunt «aplause frenetice, entuziaste, prelungite și îndelung repetate, etc. etc.» nu se aplaudă dar se strigă într'un glas românește: «Trăiască!». Aplausele, la drept vorbind, sunt gesturi ridicole cam nedemne de o ființă cu graiu căci aplaudă în felul lor berzele, cocostârcii și alte dobitoace cu capul mic și pliscul mare, îndrăznești însă a spune tare sau cu vocea tremurândă de emoțiune: «Trăiască!». E mai demn, mai românesc!

Oratorii nu zic ascultătorilor nici «Onorat auditoriu», nici «Domnilor», nici «Domnii mei», nici «Iubiți cetățeni», etc., ci «Fraților!» și această frăție există sinceră între cel de pe scenă și cel

din sală, între țărani și cărturarii lor; *ea formează puterea Românilor de dincolo și a format partea emoțională a întrunirii la care am asistat.*

«Dacă prin vrednicia părinților mei am avut norocul să nu sufăr de foame ca voi, să nu-mi fie teamă că mâne copilașii nu vor avea pâinea de toate zilele, durerile voastre le resimt adânc în sufletul meu» a spus cu durere în glas avocatul Bontescu și tot dânsul, răspunzând celor ce susțineau că țăranii neștiutori de carte să nu poată vota, a spus: «dar oare numai o scrisoare este pe lumea asta? Scrisoarea de pană pe hârtia cea albă? Nu. Mai este o scrisoare mai sfântă decât aceasta, este scrisoarea ascuțișului ferului de plug, cu care tai brazdă neagră și adâncă, din care răsare pita cea albă pe seama bogaților!» iar voinicul Român *Vasile Goldiș* a îndrăznit a spune de Unguri: «Vă dăm tot, cum v'am dat de mii de ori munca noastră, cum v'am dat osteneala noastră, cum v'am dat banii noștri, cum v'am dat și fetele noastre, dar limba nu v'am dat-o niciodată și nici nu v'o dăm!» Când asemenea cuvinte, rupte din suflet românesc rănit, au îndrăznit a spune cu toată prezența jandarmilor unguri și ceilalți frunțași cari au vorbit: dr. Aurel Vlad, dr. Ștefan C. Pop și părintele Lucaciu, să te mire însuflețirea patriotică a unor simpli țărani, să te mire că nu a fost idee, nu a fost cuvânt care să nu fi fost pe deplin înțeles de cei umili din sală? Să te mire întreruperile lor pline de haz, de duioșie, de energie, sau spirit de jertfă?

Dr. Aurel Vlad, avocat și
deputat național în Parlamentul
din Budapesta

Când frunțașul *Aurel Vlad* a dat exemplul Polonilor din Prusia, recâștigând în alegeri locurile pierdute, au strigat într'un glas: «Și noi vom face!» când s'a vorbit de necesitatea pentru izbânda Românilor a votului universal, au strigat: «Îl vrem!», «Îl vor până și Jidani!»), când s'a pomenit numele împăratului, au strigat sincer țărani Români: «Trăiască Majestatea Sa!» când s'a pomenit de lipsa unei clase boierești

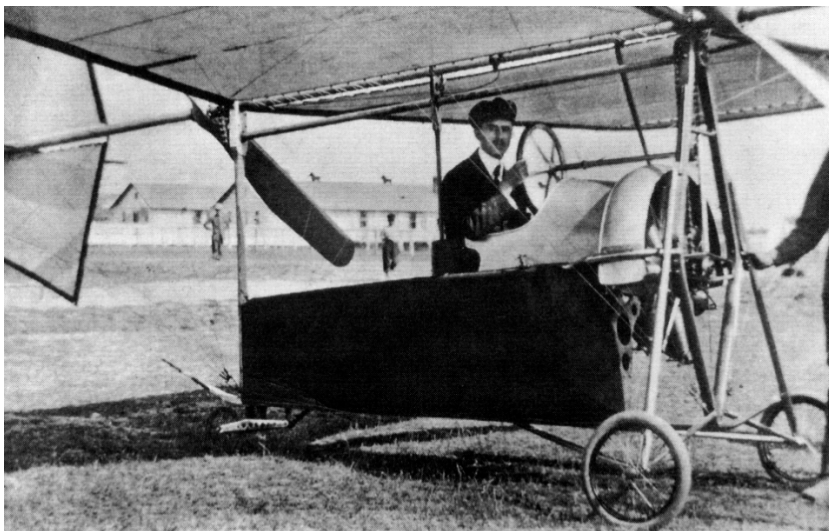
românești, vechii boieri dispărând în Ungurime, un țăran a zis cu mândrie: «suntem săraci, numai credincioși!», «și noi lucrăm și ducem greul!»; la o speranță de viitor mai bun s'a strigat un mișcător «Amin!», când s'a vorbit de piedecile la o împăcare sinceră cu Ungurii, s'a strigat cu haz: «Jidanii fac gâlceavă!», când s'a spus, că cel mai mare dușman al votului universal e contele Tisza, au strigat unii: «Jos cu el!» și pe dată altul în glumă a zis tare: «Ba sus cu el!» și încetisor: «Sus în ștreang!», iar când, în inimosul său discurs, d. Goldiș a arătat, că vor dușmanii «*să ne fure limba, haina sufletului*», au strigat impresionant: «*Nu li-o dăm nici cu capul!*»

Și când, la sfârșitul întrunirii, în locul vociferărilor bucureștene de «La Palat!!» necesitând intervenția pompei cu aburi, și în locul dispariției cam pe furiș a șefilor, am văzut țăranii demni și modești strângându-se în jurul frunțașilor, sfătuindu-se cu dânșii, mulțumindu-le cu emoție și risipindu-se disciplinați, comentând vorbirile și am auzit un țăran zicând: «când ne-a vorbit Victor Bonțescu de scrisul nostru cu plugul în brazda neagră m'a strâns așa ceva de gât, că nici n'am mai putut să strig: Trăiască!», atunci par'că nici eu, stenograful blazat, n'aș fi putut în acea clipă să strig «Trăiască!». (*Stahl, H; O întâlnire naționalistă peste Munți[în] Românul, anul I, Arad, Nr. 46, Marți 26 Februarie/1 Martie, 1911, p. 2-3*)

Pe parcursul anilor ce vor urma până la *Marea Unire* sala cea mare, a *Casei Naționale* din Pârneava, va cunoaște mai multe întruniri politice ale românilor cu frunțașii lor, dar nici una de anvergura celei din 3/16 februarie 1911, *întrunire ce s-a vrut parcă o repetiție generală, premergătoare celei de la Alba-Iulia, din 1 Decembrie 1918.*

Sava Raicu – președinte al Comitetului de inițiativă pentru colecta construirii aeroplanului «*Vlaicu III*»

De numele lui *Sava Raicu* sunt legate mai multe *evenimente* de mare *răsunet național*, petrecute la Arad, dintre care și cel legat de *organizarea zborului demonstrativ* al pionierului aviației românești, *inginerul Aurel Vlaicu*, deasupra orașului și a împrejurimilor, purtând ostentativ la coada avionului *tricolorul românesc*, precum și de inițierea unei *colecte* în vederea obținerii de

Aurel Vlaicu și aparatul său *Vlaicu II*

fonduri necesare inginerului pentru construirea unui *nou prototip* de aparat de zbor, mult mai performant din punct de vedere tehnic.

Alături de liderii politici din Arad și directorul *Băncii Victoria*, *Sava Raicu*, ca un bun român, era interesat de succesele dobândite în domeniul „cuceririi văzduhului” de inginerul inventator Aurel Vlaicu, fiu de țărani, născut în Ardeal, la Bintinți, lângă

Orăștie, cel care în urma *cîștigării concursului internațional de aviație de la Aspern*, din mai 1912, devenise un adevărat *simbol al geniului național*, mai ales pentru românii transilvăneni.

Succesul său va fi cu atât mai răsunător cu cât la concursul aviatic participau, cum anunțau gazetele vremii, cei „*mai bine pregătiți piloți militari ai statelor mari europene*”, iar pilotul român, singurul reprezentând Regatul Român, trebuie să înfrunte de unul singur elita aviației din acea vreme.

Izbânda sa de la Aspern, va fi bine folosită de liderii Partidului Național Român din Transilvania ca un prețios și excelent *instrument politic* în lupta națională, cultivând prin *victoria* acestuia, obținută la evenimentul aviatic de mare anvergură europeană, *sentimentul mândriei naționale* al unui neam supus, de vremelnicii stăpâni, unor repetate umilințe.

nr. 140—1912 „ROMÂNUL”

Veniți la Arad! Vlaicu zboară!

Dăm de știre Românilor, că am intervenit la direcțiunile tuturor căilor ferate, cari vin către Arad, ca acum Duminică după Săptămîna în 1/14 iulie să pună vagoane cât de multe la trenurile, cari vor aduce publicul, ce vrea să vadă zborul lui Vlaicu.

Din toate părțile trenurile pleacă la timpul cel mai potrivit spre Arad, iară din Arad seara se întorc iarăși în toate direcțiunile așa, că toți cari vin să vadă zborul lui Vlaicu, în aceeași seară se pot întoarce acasă și nu trebuie să noptese în Arad.

Cele mai multe trenuri pleacă cam pe la amiază așa că oamenii își pot împrăși lucrurile deoacăză până la amiază, apoi la amiază vin la Arad să vadă pe Vlaicu și seara se întorc acasă astfel că Luni dimineața poate să-și vadă iarăși fiecare de lucru cămpul său.

Arătăm aci spre știrea tuturor cum pleacă trenurile din toate părțile la Arad și când se întorc din Arad în toate direcțiunile.

La Arad pleacă:		De la Arad pleacă tren ori m.:	
dela Buda (motor)	1:10—seosețe 3:30 ore	Spre Buda și Făcoca	la ora 7 seara
„ Păcoța „	12:00— „ 3:20 „	„ Chichido-Mare „	„ 8:42 „
„ Chichido-m. (tren)	11:25— „ 3:15 „	„ Nădlac „	„ 7:10 „
„ Nădlac (motor)	12:15— „ 3:35 „	(Acest motor va merge de astăzi până la Nădlac, se numai până la Mestăgure)	
„ Arad (tren)	1:00— „ 11:00 „	„ Arad și Boroșlan „	„ 7:05 „
„ Boroșlan (motor)	12:31— „ 3:39 „	„ Timișoara „	„ 7:10 „
„ Timișoara (tren)	1:24— „ 3:56 „	„ Claba „	„ 8:29 „
„ Claba „	1:29— „ 3:29 „	„ Cernăuți „	„ 7:05 „
„ Cernăuți (motor)	2:11— „ 3:39 „	„ Toluș „	„ 11:15 după
„ Toluș (tren) 3:01—dim.—	10:50 „		
„ aceluiași	10:57— „ 4:03 „		

Vedeți dar că sosirea la Arad și plecarea din Arad a motoarelor și trenurilor este atât de potrivită, încât toți Românii din împrejurimile Aradului pot să vadă zborul lui Vlaicu cu cea mai mare încredere.

Veniți cu toții, să vedeți mândria neamului românesc.

Mobilizarea făcut de ziarul „Românul”

Românul face o altă știre de senzație, anunțându-și cititorii că „*Vlaicu vine la Arad!*”, știre apărută pe prima pagină a ziarului.

Primele amănunte referitoare la zborul programat anunță data sigură de *14 iulie 1912*, la capătul „suburbiului” Aradului, *Pârneava*.

Nu întâmplător a fost ales ca loc de întâlnire a românilor, cu temerarul aviator, *cartierul Pârneava* cunoscut pe atunci drept „*suburbiul românesc al Aradului*”, fiind cel mai potrivit, din mai multe considerente, inclusiv etnic, ca loc în care se vor strânge românii veniți din toate părțile comitatului și nu numai, ca pentru o adevărată și mare *sărbătoare națională*.

Sava Raicu, cum bine se știe, era *pârnevean* și cunoștea îndeaproape comunitatea cartierului în care se născuse și trăia, iar hotărârea de a se organiza zborul lui Vlaicu în acest cartier îi aparținea în mare măsură.

În cartierul *Pârneava*, încă de la înființarea sa, la începutul secolului al XVIII-lea, în preajma „orașului militar”, care a fost la început Aradul, *nația românească* a fost aici majoritară și hotărâtă mereu să-și apere drepturile sale naționale, tradițiile și obiceiurile moștenite de la străbuni.

Zborul lui Vlaicu, pe deasupra orașului, era evenimentul cel mai important în programul acelei zile de 14 iulie 1912, când în oraș vor mai avea loc și alte manifestări cu *caracter național*. Organizatorii doreau ca acea zi să fie o adevărată *zi românească* a Aradului, cu manifestări care să poarte amprenta națională, dorindu-se să se știe că *Vlaicu era român*.

„*Mari serbări culturale la Arad*

Punerea pietrei fundamentale pentru școala de fete

Sborul lui Vlaicu

Cu bucurie putem să vestim azi *lumei românești*, că sborul de Duminecă a lui Vlaicu, va fi încadrat într-o serie întregă de *solemnități* cari să învedereze ca nici odată *puterea de viață și aspirațiile culturale ale acestui puternic ținut românesc*, aici la barierele apusene ale neamului nostru. [...]

Trebuie să amintim la acest loc, că până și cele trei ziare ungurești din localitate vestesc ca pe un *senzațional eveniment cultural* sborul și serbările de Duminecă.

Aeroplanul lui Vlaicu este expus spre vedere publică în sala de joc (de dans n.n) a hotelului Central. Intrarea 50 fileri de persoană.

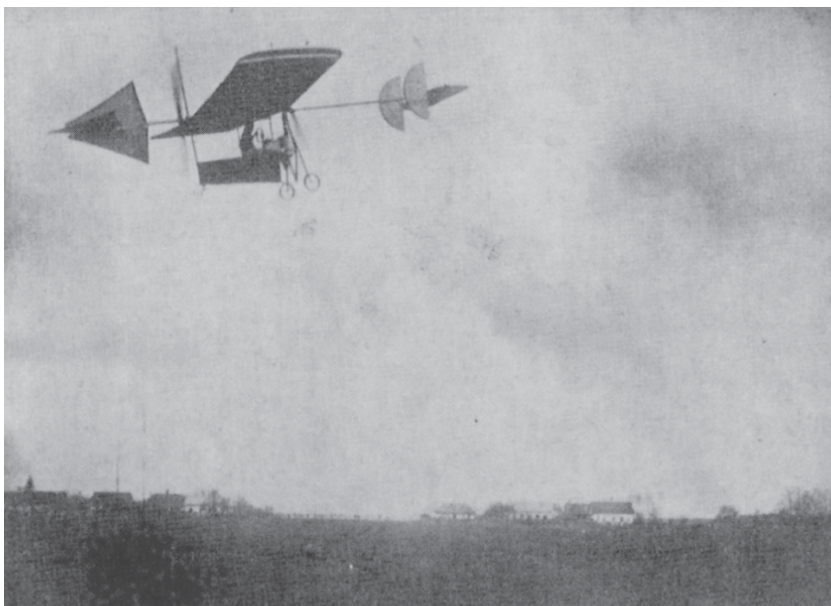
S’au făcut cele mai intense demersuri pentru asigurarea succesului. Datorită tuturor românilor din aceste ținuturi e să facă cea

mai viuă propagandă pentru ziua de 14 iulie nouă, Dumineca viitoare.

- La revedere în Arad pentru ca să *probăm puterea noastră de viață tuturor neamurilor din țară!*

Faceți să străbată marea veste pretutindeni!” (*Mari serbări culturale în Arad [în] Românul*, Anul II, Nr.140, Arad, Marți 26 iunie/9 iulie 1912, p.7)

În acele momente ale zborului, Vlaicu reprezenta și în urma

Aeroplanul „Vlaicu II” în zbor deasupra Aradului.

strălucitului succes de la Aspern, unde românul „a răpit altora gloria de a fi cei dintâi deslegători ai problemei grele de cucerire a văzduhului”, un adevărat „mag care prin bagheta sa vrăjită” – menționa gazeta – a reușit să redeștepte *visurile și idealurile neamului său*.

Semnificativă este, în această idee și momentul în care Vlaicu, trecând cu aeroplanul pe la joasă înălțime, pe deasupra lojei unde se afla P.S.S. *Ioan I.Papp*, Episcopul Aradului, acesta a făcut *semnul crucii*, orientându-l spre aeroplan, ca un *semn de binecuvântare*, gest observat cu emoție de cei din apropiere.

Vlaicu era în acele momente un *erou național* – un român intrat deja în *legendă* - era simbolul victoriei și al încrederii în

35129

Anul II. Arad, Duminică 14 Iulie 1912. N-ru 1.

ABONAMENTUL:
Pe un an . . . 50—Cuc.
Pe jumătate an 14—
Pe o lună . . . 240 . . .

Pentru România și străinătate:
Pe un an . . . 60—franz
Telefon
pentru copii și interurban
Nr. 798.

REDACȚIA
și ADMINISTRATIA:
Strada Sfânti Arca-
diu

INȘTEȚIUNILE
se primesc la administra-
ția.

Multumile publice și Len-
tașii se la strada Sf.

Manuscrisurile nu se in-
tipăresc.

ROMÂNUL

Sărbătoarea noastră.

Nu ne facem iluzii. Avem deplină înțelegerea situației noastre promționale: una din bisericile noastre naționale pironită pe stâncă imperialismului unguresc, cealaltă pândită de săgețile aceleiași Olimp blestemat, care a jurat pierzarea surorii ei. Cu plâncul otrăvit, vulturnul vrămasa a prins să așchie din trupul vii al bisericii noastre unite. În jurul nostru aceeași singurătate ca în jurul eroicului, — acolo în pustietatea străncilor din Caucasus.

Am crezut că mai avem asupra noastră brațul protector al monarhului, cu scutul intereselor adevărate ale monarhiei — și, am crezut, că țara papei dela Roma e o garanție și pentru sfârșitul dreptății noastre. Dar nu-am trecut, fără de veste, singuri, — părașiți. Părașiți până și de regatul fraților noștri, cari n'au puteri — ca odinioară Heroul — să răscumescă gâtul vulturului și să ne înalte în Olimp — îmbălsămând mâna lui Zeus...

Să nu ne facem însă nici temeri. Să invităm din nou povara minunatei povești a lui Prometheus, cel ce a coborât pe pământ simbolul adevăratului eterne: ostașii adevărații leving, oricât de mari torturile la cari sunt supuși vremelnic. Bisericele noastre, au și ele vina eroicului mitologic: aprind în sufletul neamului românesc din Ungaria ecăntăia cerească a competiției naționale. Și poate să se repedă furtinosește agripțoricaia dehnului celui străin de firea adevăratului, — carnea aflișată din trupul lor viu va crește peste noaptea la loc. Intocmai ca Heroul — adevărat va sosi în cele din urmă, ca să împlinească porunca...

Vom mai treări încă de durerea săgeților otrăvite, — inima acestor neam va mai săngera de muncătura vulturului hain, vom simți totuși în conștiința noastră făgăduința labandei. Ochiul nostru nu se vor împingea și vom privi mereu, ținută, spre soare. Oricât de mare pustul în jurul nostru și oricât de încălțate de copita potrivnicului burmure noastre naționale, sufletul nostru se gătește de sărbătoare. Conștiința izăndăiei noastre de odată va aprinde mereu semnaluri ale puterii noastre de viață.

Și un semnal plin de măreție și strălucire va aprinde chiar mâine și chiar aici, în praștina potrivnicilor ce vor să ne împresoare cu săbrănciul morții. Măne, acest mare și înfiorător ținut sfertărilor lor de Aradului are o intrată sărbătoare. Se va așchi ceș dăntă cărămidă a aşezăntăului

de cultură românească, menit să lămurască chemarea superioară a femeii române în aceste părți. Se împlinește un vis de aur viat de atâtea generații de mame române, se încoronază un nesfârșit șir de nobile silințe, cari au animat generația generoasă a femeilor contemporane și se aduce, în sfârșit, cel mai frumos omaj, marelui spirit al lui Vasile Stroeșcu, care a ajuns azi un simbol de îndemnat și dătorii naționale pentru noi.

Ca un poem al aspirațiilor noastre va roți apoi asupra acestui ținut românesc, acel care *de șor* a socorat pe seama neamului nostru lauzii de onoare al progres-

n'a plicit până astăzi, din reprezentanții neamurilor din Ungaria, decât reprezentantul nostru, școlul adevărat al Carpaților...

Și tot mâne vom putea să salutăm cu întregă căldură înțelegerii noastre pe solii artei românești, pe cei mai noi vestitori ai bogăției sufletului nostru, pe burseții socialiștii noastre pentru teatrul. Arta, această floare de farmeoa a sufletului omenesc, va înmolia în mireasmale ei toată splendoarea întregii noastre sărbători de mâine.

Pentru labanda zilei de mâine societatea românească din Arad și împrejurările a desfășurat o muncă cu adevărat uriașă. De șore zile și mai bine serbările noastre au ajuns să fie, un năuș pentru noi, ci și pentru străini, aproape singura preocupată. Svonul tînătoare lucrării de pregătire a umplut întreg ținutul și sicutădă stăruință n'au simțit mai vie șoca nedreptății stare sufletescă care va stăpânește în fața unui potrivnic creșut aleit de forțe răscind c'o nebăniată exuberanță de viață și putere.

Am lăși dela datoria noastră, dacă n'am face acum, în ajunul sărbătorii noastre, — când în partea lor cea mai însemnată, și linție depuse de societatea noastră românească au luat un sfârșit plin de făgăduințe, — constatarea, că, în cînda viscolului care a răcolit unitatea și armonia în anul acestei societăți, rezistența ei morală a fost cu mult mai viguroasă decât să nu fi putut reduce în scurtă vreme stările de binecuvântată și rodnică activitate, reclamate de principii primordialii oricărui succes în luptă: de principii solidarității. Grație solidarității restabilește între noi, acest falnic ținut românesc poate să dea iară o probă de vitalitate lui necesită și încă una poate mai viguroasă decât în trecut.

Dar, poate, tocmai din strălucirea serbărilor de mâine, să înțelegem câștigul moral al frământărilor prin cari am trecut. A fost, poate, porunca unei legi superioare să trecem prin acel foc purificator și ne aduceam aminte, tot din mitologie, de un simbol plin de mister și — plin de-o adăncă și totuși atât de clar semnificație: ne aduceam aminte de pasarea Phoenix, care a fost consecrată nemuririi (Șoareșii) și care se ardea din răstimp în răstimp sigură, ca din cenșa sa să întinerască mereu...

lui modern. În rotiri majestuoase și îndrăznețe va desena mâine Vlaicu spirala aporțurilor noastre de înălțare, aici la frontierele răscărite ale atător neamuri mari.

Vor înțelega ceice ne vor pierzarea națională, că zadarnice sunt sfertărilor lor de răz până în sferele acele înalte, în cari

izbânda și în aspirațiile unui neam oropsit și umilit la el acasă.

Fiecare dintre cei prezenți dorea, ca după zbor, să-l vadă cât mai aproape. Era ridicat pe sus, unii se bucurau doar să-l atingă, ca

pe ceva sfânt, cu toții îl aclamau într-un neconținut vuiet de urale pe învingătorul lor. *Vlaicu devenise deja o legendă – o legendă vie.*

„După ce și-a băgat aparatul în hangar, Vlaicu a fost obiectul unor manifestări de o nespūsă dragoste și admirație. Lumea îl ridică pe mâini, purtându-l în sus în mijlocul uralelor și aclamațiilor ce nu mai luau sfârșit. Fiecare se grăbea să-l atingă măcar c'un deget pe șoimul nostru.” (*Momente [în] Românul*, Anul II, Nr. 145, Arad, Marți 3/16 Iulie 1912, p.4)

De la Arad, Vlaicu va efectua cu aparatul său «Vlaicu II» mai multe zboruri în localități importante din Banat și Ardeal cu scopul de a aduna banii necesari pentru construirea noului său aeroplan «Vlaicu III», gândit și proiectat de el.

Pentru realizarea noului model Vlaicu avea nevoie de bani, bani necesari fructificării muncii sale de *pionierat în domeniul zborului* cu un aparat mai greu decât aerul. Bani nu avea și nici șanse să-i obțină din partea oficialităților Regatului Român.

Dorința inginerului Aurel Vlaicu de a construi un nou aparat de zbor era cunoscută arădenilor încă din convorbirile purtate cu aviatorul pe câmpia *de lângă Pădurea Ceala*, de la Obor, în urma zborului demonstrativ din 14 iulie 1912.

Aici, la Arad, *s-a decis pentru prima dată de a se încerca o colectă publică*, pornită ca o inițiativă din partea miilor de admiratori și susținători, *colectă coordonată de o persoană cunoscută*, de mare încredere și de un real prestigiu în rândul românilor arădeni. Acea persoană va fi tocmai *Sava Raicu*, ales recent în funcția de director, *director executiv* al Băncii *Victoria* din Arad, bancă cunoscută și apreciată pentru realizările sale în domeniul financiar-bancar, la ale cărei reușite și succese *Sava Raicu* și-a adus un rol esențial.

Pe lângă apelul ziarului *Românul*, către populație, prin cititorii săi, *Sava Raicu* va implica și Banca *Victoria* ce va edita o chemare în sprijinul colectei de fonduri necesară pentru construirea de către Aurel Vlaicu a noului său aparata de zbor.

„Din *discuțiile purtate cu locuitorii județului Arad*, prezenți pe terenul de zbor, *inginerul Aurel Vlaicu* a lăsat să se înțeleagă că are intenția să construiască *un nou aparat de zbor* a cărui performanțe vor fi superioare față de prototipul «Vlaicu II».

Spontan s-a conturat ideea să se colecționeze fonduri pentru viitorul aeroplan românesc proiectat de Vlaicu. *Din cele relatate de*

fratele inventatorului, chiar pe loc s-au adunat sume de bani ce întreceau cu mult prețul biletelor vândute pentru acest miting aviatic. A doua zi, fiind invitat la redacția ziarului din Arad cu timiditatea care-l caracteriza, Aurel Vlaicu a spus că «a fost foarte satisfăcut de frumoasa manifestare de la Arad, de unde se duce cu cele mai plăcute amintiri». Tot atunci a luat cunoștință de unanima hotărâre a arădenilor, țărani, meseriași, intelectuali, de a colecta fonduri necesare pentru realizarea aeroplanului.

Și, întradevăr, în scurtă vreme s-a trecut la fapte concrete. *S-a înființat un comitet ce l-a ales conducător pe Sava Raicu, din a cărui inițiativă se publică un apel în al cărui conținut se preciza că «aeroplanul Vlaicu III nu e destinat unei armate, nici nu-i menit pentru un război distrugător, ci prin el se va ajunge la răspândirea numelui și gloriei geniului românesc peste întreg pământul». O altă chemare a fost editată sub egida Societății de credit și economii Victoria din Arad, în care se spune că «un fiu de țăran român nu dispune de mijloace materiale pentru construirea unui aeroplan, iar pentru demonstrarea perfecțiunii sistemului de aeroplan inventat de acest aviator român este indispensabilă construirea unui nou aeroplan în condiții favorabile, cu motor mai puternic și folosindu-se la construirea lui toate experiențele realizate până acum prin zborurile inventatorului.» (Mărghitan, Liviu, Aurel Vlaicu – pionier al aviației românești și legăturile sale cu masele populare de pe meleagurile arădene, [în] Ziridava, Nr.VI, Arad, 1976, p.246)*

Pentru construirea noului său aparat de zbor, Vlaicu va avea nevoie de o sumă importantă, estimată la peste 30 mii de coroane. Era greu de obținut toată această sumă de la cineva și de aceea singura soluție va fi o colectă, a cărei inițiativă a pornit de la Arad, extinsă apoi pe întreg teritoriul românesc din Ungaria și Ardeal și nu numai, după cum se va vedea, ajutoarele sosind și din alte părți de la români cu putere financiară care înțelegeau rostul civilizator al cuceririi văzduhului și vedeau în Vlaicu un geniu în acest domeniu.

Aradul începe să se organizeze în demararea și concretizarea acestei inițiative. În afara deselor articole apărute în ziarul *Românul*, unele chiar pe prima pagină, cum a fost cel din Nr.159, din 1 august 1912, probabil scris de *Vasile Goldiș*, se arăta că „acest nou aeroplan de care el are nevoie trebuie noi să i-l cumpărăm, și nu toți Români, ci numai cei de sub oblăduirea ungurească. Acesta să fie pentru

moment suprema noastră ambiție! Să nu-l lăsăm pe Vlaicu să-și adune fondurile necesare pentru aeroplan cu pericolul vieții sale”. Cu acest prilej se va constitui un „*comitet de propagandă*” care să pună în practică inițiativa arădenilor.

Prin numeroasele sale zboruri, în diferite localități, cu scopul *colectării de fonduri* necesare construirii noului prototip, Vlaicu își puna mereu viața în pericol și de aceea ziarul face apel la toți românii ca să îi ofere „*lui Aurel Vlaicu mijloace morale și materiale*” ca acesta să realizeze în scurt timp – spune articolul – „*ideea grandioasă spre mulțumirea sa și a poporului român*”.

Sava Raicu, ce se va afla în fruntea comitetului de *propagandă*, format în acest scop, va *convoca* în sala festivă a restaurantului *Millenium*, peste 50 de personalități românești ale Aradului, din diverse domenii, inclusiv oameni politici, constituindu-se în acel moment, oficial, un *comitet* desemnat să se ocupe de *coordonarea și urmărirea desfășurării colectei publice pentru aeroplanul Vlaicu III*.

În urma acestei întruniri se încheia un protocol ce însuma – după cum se va vedea – cinci hotărâri, cinci puncte pe care trebuie să le conțină și să le finalizeze *Protocolul*, ce conținea atât *decizia* luată la acea conferință, cât și *programul acțiunii* de colectare de bani.

La începutul conferinței *Sava Raicu* le vorbește celor prezenți despre *performanțele* aduse de inginerul și inventatorul român *Aurel Vlaicu* în domeniul „*cuceririi văzduhului*” și de faptul că acesta *nu dispune de bani suficienți*, necesari îmbunătățirii performanțelor sale, pentru construirea unui nou aparat, deja proiectat. Printr-o întrebare retorică directorul Băncii *Victoria* pune oficial problema ajutorării de către „*poporul român din Ungaria*” și ca o obligație morală pentru fiul de țaran ardelean, în demersurile și strădaniile pe care acesta le face spre folosul evoluției „*civilizației universale*”.

Cuvintele sale vor avea impactul scontat în inimile și năzuințele celor prezenți, fiind „acoperite de aplauze”. Din acel moment drumul spre realizarea colectei era deschis:

„*Protocol*

luat în conferința ținută la Arad la 16/29 Iulie 1912 sub prezidiul d-lui *SAVA RAICU*, directorul executiv al institutului de

credît și economii «Victoria» din Arad. Protocolul îl scrie Aurel Călnicean, contabil-controlor consistorial în Arad.

D. Sava Raicu, directorul executiv al institutului de credit și economii «Victoria» din Arad a convocat pe toți intelectualii români din Arad la o conferință confidențială pe azi la orele 6 d.a.

La această convocare s'au prezentat la timpul fixat în sala specială dela restaurantul *Millenium* peste 50 de intelectuali români din Arad.

D. Sava Raicu arată, că scopul convocării a fost să discute chestia aeroplanului *Vlaicu III*. Dsa amintește *îvingerile glorioase ale aviatorului român la Aspern* și descopere faptul că pentru demonstrarea perfecțiunii sistemului de aeroplan, inventat de acesta aviator român, *este indispensabilă construirea unui nou aeroplan, între condiții mai favorabile, cu motor mult mai puternic și folosindu-se la construirea lui toate experiențele realizate până acum prin sborurile inventatorului. Descoperă însă totodată și cruda realitate, că aviatorul Aurel Vlaicu, fiu de țăran român, nu dispune de mijloacele materiale pentru a suporta cheltuielile construirii unui nou aeroplan, care recere o sumă de cel puțin 30 mii coroane. Arată marea însemnătate culturală a problemei cuceririi văzduhului, care până în timpul de față pare a fi rezolvită în chipul cel mai norocos prin Aurel Vlaicu, fiul națiunei române din Ungaria și Ardeal, d.Sava Raicu adresează celor prezenți întrebarea, dacă oare nu se resimte necesitatea, ca însuși poporul român din Ungaria să dovedească îndreptățirea sa la considerația neamurilor civilizate ale lumii înscriindu-și acest drept în istoria civilizațiunii omenesti prin faptul, că înțelegând rostul civilizatoric al marei probleme, care este cucerirea văzduhului, din sărăcia sa și chiar în starea mizeră, în care se află, cu însuflețire curată și din iubire pentru problemele civilizațiunii universale ofere fiului său mijloacele materiale de lipsă pentru construirea unui nou aeroplan?*

Cuvintele dlui *S.Raicu* sunt acoperite de aplauzele celor de față și din aceste aplauze *d.Sava Raicu constată cu bucurie, că gândul său a fost înțeles și că cei de față sunt hotărâți a lua inițiativa pentru adunarea sumelor trebuitoare la construirea aeroplanului Vlaicu III*'. (*Protocol [în] Românul, Anul II, Arad, joi 19 iulie/1 august, 1912, N.159, p.5*)

După cuvântul lui *Sava Raicu* ce a entuziasmat sala în ideea unei contribuții bănești pentru „aeroplanul Ardealului” cel de al doilea orator, *Vasile Goldiș* propune conferinței să adopte măsuri concrete pentru derularea colectei.

Astfel se constituie un comitet ce îl va avea în frunte pe *Sava Raicu* care va coordona și controla gestionarea banilor proveniți din donația minimă de 20 coroane, bani ce vor fi depuși la Banca *Victoria* în administrare gratuită. S-a mai hotărât ca numele celor care vor contribui cu sume de bani să fie trecute în cartea de aur, aflată la „muzeul Asociațiunii pentru literatură și cultura poporului român”. Numele contribuabililor, precum și sumele donate, vor fi publicate în gazeta *Românul* într-o rubrică special inaugurată intitulată „Pentru aeroplanul *Vlaicu III* s’au făcut până acum următoarele dăruiri”, publicându-se la sfârșit lista și totalul sumei colectate în acel moment.

Sava Raicu, cu meticulozitatea ce-l caracteriza și în munca sa de finanțist al Institutului de credit și economii *Victoria*, va ordona în cinci puncte hotărârile conferinței pe care le va trece în *Protocol*, un proces-verbal, semnat de el, în calitate de președinte, și *Aurel Călincean*, ca notar, măsuri ce vor fi duse la îndeplinire în termenul cel mai scurt a „acestei afaceri”, până la colectarea sumei de 30 mii coroane.

Protocol

Luat în conferința (ținută în Arad la 16-19 Iulie 1912 sub președinția d-ului SAVA RAICU, directorul executiv al instituției de credit și economii „Victoria” din Arad) și prezentați în scris Aurel Călincean, contabil-controlor consistorial în Arad.

D. Sava Raicu, directorul executiv al instituției de credit și economii „Victoria” din Arad a convocat pe toți intelectuali români din Arad la o conferință confidențială de azi la ora 8 1/2 a.

La această convocare s’au prezentat la timpul fixat în sala specială dela restaurant „Millemium” peste 50 de intelectuali români din Arad. D. Sava Raicu arată, că scopul convocării a fost să se discute chestia aeroplanului *Vlaicu III*. După amănunțite învierișterile glorioase ale aviatorilor români la Aspern și descoperirea faptului, că pentru demonstrarea perfecțiunii sistemului de aeroplan, învenț de acest aviator român, este indispensabil construirea unui nou aeroplan, între condiții mai favorabile, ca motor mult mai puternic și folosindu-se la construirea lui toate experiențele realizate până acum prin aborurile inventatoriale. Despre lucrul înfăptuit și crucea realizată, că aviatorul *Aurel Vlaicu*, de idran român, nu dispune de mijloacele materiale pentru a suporta cheltuielile construirii unui nou aeroplan, care reține o sumă de cel puțin 30 mii coroane. Arădindu-măruș însemnătatea culturală a problemei cercetiri vădădușului, care până la timpul de față nare a fi rezolvată în chipul cel mai norocos prin *Aurel Vlaicu*, din timșarii români din Ungaria și Ardeal, d. Sava Raicu adresăzând celor prezenți întrebarea, dacă oare nu se reușește necesitatea, că înasut poporului român din Ungaria să se dovedească îndreptățirea sa la considerarea însemnării civilizate dela lumii înscritimă și acest drept în istoria civilizațiunii omenești prin faptul, că întregindu-rostul civilizatorilor ai mării pentru care este creată vădădușul, din străduția sa și chiar în starea mizeră, în care se află, cu însușirile carăru și din labire pentru problemele civilizațiunii amarelă oțiere țării, său mijloacele materiale de lipsă pentru construirea unui nou aeroplan?

Cuvintele d-lui S. Raicu sunt acceptate de aplauzete celor de față și din acestora aplauzete d. Sava Raicu constată cu bucurie, că gândul său a fost înțeles și că cei de față sunt înclinați a lua inițiativa pentru adunarea sumelor trebuitorilor la construirea aeroplanului *Vlaicu III*. De apoi convăntuș d-lui V. Goldiș cu rețineră și fact accentuă propunerile s... e în această mare chestiune.

La propunerile d-lui V. Goldiș conferința în unanimitate și cu mare însușirile aduce următoarea hotărâre:

1. Intelectuali români din Arad, adunați în conferință la 16 (29) Iulie 1912, hotărâzând înasutrea unei subscripții generale pentru construirea unui nou aeroplan prin aviatorul român *Aurel Vlaicu*.
 2. Se constată că a’u scopul indicat se rețere o sumă de cel puțin 30 mii coroane și în urmarea se decide, cu subscripția să fie continuată până la această sumă.
 3. Pentru ducerea la îndeplinire a acestei afaceri conferința instituie un comitet sub președinția d-lui Sava Raicu, directorul executiv al instituției de credit și economii „Victoria” în Arad, fiind membri d-ii: Roman K. Giorogariu proto-societ, Dr. Ștefan C. Pomp deputat distal și avocat, Iuliu Herbay secretarul societății de asigurare „Transilvania”, Ioan Nemetz avocat și Vasile Goldiș secretar consistorial, notar; *Aurel Călincean* contabil-controlor consistorial, cas-sor; *Virgil Antonescu* funcționar la „Victoria”.
- Acest comitet va dispune de banii adunați, va îngrijii de întreținutarea lor în scopul pentru care s’au adunat, va de publicat la timpul său socotul dăruș sumele adunate și peste tot va stabili în întelegeră cu aviatorul *Aurel Vlaicu* toate condițiunile între care sumele adunate vor avea să fie destinate scopului lor.
4. Suma minimă pentru subscripție se fixează la 20 cor. și toate sumele destinate următ scop se vor trimite la adresă: „Victoria” instituție

de credit și economii în Arad, unde vor fi administrate gratuit.

5. După terminarea colectei numele tuturor contribuitorilor cu sumăruș sumelor dăruș se vor înscrie în cartea de aur, care se va ținezare păstrare în muzeul Asociațiunii pentru literatură română și cultura poporului român cu viciuș dovadăre prezentației acestui popor.

Astfel conferința își termină agendă și se desioș.

D. c. m. s. Aurel Călincean, notar.

Sava Raicu, președinte.

Pentru aeroplanul *Vlaicu III* s’au făcut până acum următoarele dăruiri:

Cor.	
100.-	1. P. S. Ș. I. Papp, episcopul Aradului
800.-	2. „Victoria” inst. de cred. și econ. Arad
100.-	3. Sava Raicu, Arad
50.-	4. Frați Barza Arad
50.-	5. Șumal Ștefan Arad
20.-	6. Vasile Goldiș Arad
20.-	7. Aurel Călincean Arad
20.-	8. Virgil Antonescu Arad
20.-	9. Iuliu Herbay Arad
20.-	10. Alexandru Avoca Arad
20.-	11. George Popovicia casar Arad
20.-	12. Cornei Lazăr Arad
20.-	13. Ioan Moldovan Arad
20.-	14. Ioan Moldovan Arad
20.-	15. Constantin Sava Arad
20.-	16. Dr. Lazar Jacob Arad
20.-	17. Ioan Tatu Arad
20.-	18. Nicolae Popovicia Arad
20.-	19. Dimitrie Ștefanovicia Arad
20.-	20. Vasile Avram Arad
20.-	21. Terențiu Trupa Arad
20.-	22. George C. Bărbăscu Arad
20.-	23. Eugen Clorogariu Arad
20.-	24. Silviu Herbay Arad
20.-	25. Vasile Olariu Arad
20.-	26. Oerastiu Șerș Arad
20.-	27. George Purcariu Arad
20.-	28. I. Grămadă Arad
20.-	29. Mihai Popovicia Arad
20.-	30. Dr. Sever Ișprăvic Arad
20.-	31. Petru Vasilon Arad
20.-	32. Vasiliu Pașcu Arad
20.-	33. Traian Pașcu Arad
20.-	34. Vasile Arțocă Arad
20.-	35. Ioan Moldovan Arad
20.-	36. Dr. Dumitru Popa Arad
20.-	37. I. Ștef. Bențiu Arad
20.-	38. Ilie Pap Arad
20.-	39. Petru Ungarean Arad
20.-	40. Urs Arad
20.-	41. Ioan Sătarovetian Arad
20.-	42. Ioan Coșar Arad
20.-	43. Ioan Barza Arad
20.-	44. Iustin Olariu Arad
20.-	45. Eugen Popovicia Arad
20.-	46. Aurel Raicu Arad
20.-	47. Ioan Vasțcu Arad
20.-	48. Nicolae Ștefa Arad
20.-	49. Basil Moga Arad
20.-	50. Dr. Ioan Nemetz Arad
20.-	51. Dr. Aurel Demian Arad
20.-	52. Petru Trușă Arad
20.-	53. Sandru Vasile Sebeș Arad
20.-	54. Demitrie Raicu Arad
20.-	55. Luca Raicu Arad
20.-	56. Dr. Vasile Avramescu Radna
20.-	57. Dionisie Dăru Arad
20.-	58. Ioan Șerdestan Butești
20.-	59. Constantin Doș Arad
20.-	60. Constantin Noe Arad
20.-	61. Nicol. C. Chicin Nădlac
20.-	62. Ștefan Pores Butești
20.-	63. Arcadie Casșica Batești
20.-	64. Dr. Teodor Papp Halmășiu

Suma 1950.-

Protocolul și primele donații pentru „Vlaicu III”

Sava Raicu, cu meticulozitatea ce-l caracteriza și în munca sa de finanțist al Institutului de credit și economii *Victoria*, va ordona în cinci puncte hotărârile conferinței pe care le va trece în *Protocol*, un proces-verbal, semnat de el, în calitate de președinte, și *Aurel Călincean*, ca notar, măsuri ce vor fi duse la îndeplinire în termenul cel mai scurt a „acestei afaceri”, până la colectarea sumei de 30 mii coroane.

Ziarul *Românul* își va înștiința periodic cititorii asupra evoluției donărilor și ale altor probleme legate de *colectarea banilor*. Iată hotărârile conferinței stipulate ca un *minuțios program de acțiune*:

„1. Intelectualii români din Arad, adunați în conferință la 16/29 Iulie 1912, hotărăsc lansarea unei *subscripții generale* pentru constituirea *unui nou aeroplan* pentru aviatorul român *Aurel Vlaicu*.

2. Se constată că pentru scopul indicat se recere o sumă de cel puțin 30 mii coroane și în urmare se decide, ca subscripția să fie continuată până la această sumă.

3. Pentru ducerea la îndeplinire a acestei afaceri conferința instituie un comitet sub prezidiul dlui *Sava Raicu*, directorul executiv al institutului de credit și economii «*Victoria*» în Arad, fiind membrii dd. *Roman R. Ciorogariu* protosinzel, *Dr. Ștefan C. Pop* deputat dietal și avocat, *Iuliu Herbay* secretarul societății de asigurare «*Transilvania*», *Ioan Nemeth* avocat și *Vasile Goldiș* secretar consistorial, notar *Aurel Călnicean* contabil-controlor consistorial, cassar: *Virgil Antonescu* funcționar la «*Victoria*». Acest comitet va dispune de banii adunați, va îngriji de întrebuințarea lor în scopul pentru care s'au adunat, va da publicului la timpul său socoteală despre sumele adunate și va stabili în *înțelegere cu aviatorul Aurel Vlaicu* toate condițiunile între cari sumele adunate vor avea să fie destinate scopului lor.

4. Suma minimală pentru subscripție se fixează la 20 cor. și toate sumele destinate acestui scop se vor trimite la adresa: «*Victoria*» institut de credit și economii în Arad, unde vor fi administrate gratuit.

5. După terminarea colectei numele tuturor contribuenților cu amintirea sumelor dăruite se vor înscrie într'o carte de aur, care se va așeza spre păstrare în muzeul *Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român* ca vrednică dovadă despre vrednicia acestui popor.

Astfel conferința își termină agendele și se disolvă.

D.c.m.s.

Sava Raicu,
Președinte

Aurel Călnicean,
notar”

(*Ibidem*, p.5)

Chiar în numărul citat, al ziarului *Românul*, sub textul *Protocolului*, va apărea primul tabel cuprinzând primii 64 de „contribuenți” și sumele depuse de aceștia la Banca *Victoria*.

Lista contribuabililor arădeni va fi deschisă chiar de *P.S.S. Ioan I.Papp*, episcop al Aradului, cu suma de *100 coroane*. Banca *Victoria*, a doua pe listă, își va aduce aportul său cu *500 coroane*, iar directorul acesteia *Sava Raicu*, președintele comitetului de inițiativă, al treilea pe listă, va contribui și el cu aceeași sumă de bani, ca și episcopul Aradului, cu *100 coroane*.

Din familia lui *Sava Raicu*, din Pârneava, mai apar pe listă pârnenii *Dimitrie și Luca Raicu*, cu 20 coroane și probabil și alții din cartierul de la capătul căruia Vlaicu a făcut demonstrația sa de zbor nu cu mult timp în urmă, demonstrație ce a stârnit entuziasmul celor peste 25.000 de români, în majoritate, veniți din întregul comitat al Aradului, și nu numai..

Nu putem să nu amintim și *numele învățătorilor* de la școlile confesionale românești din Pârneava, *Iosif Moldovan* cel ce în calitate sa de președinte al *Reuniunii Învățătorilor* a mobilizat întreaga dăscălimă a comitatului pentru a participa la zborul lui Vlaicu, precum și numele învățătorului *Nicolae Ștefu*, personalitate culturală a Aradului, precum și pe cel al lui *Ioan Vancu*, tot de la școala din Pârneava.

Majoritatea celor 64 de contribuabili, a primilor contribuabili, sunt din Arad, dar întâlnim și numele unora din Buteni, Hălmagiu, Radna, Nădlac, Seleuș sau Igrăș, ori din alte localități ale comitatului.

Ecoul conferinței ținute la Arad, la restaurantul *Millenium* și hotărârea acesteia de a porni colecta va fi primită cu bucurie și mare entuziasm de „*poporului românesc din Ungaria și Ardeal*”, ba chiar și de personalități maghiare care au înțeles bine importanța și „*rostul aviațiunii*”, ca o *remarcabilă și crucială realizare a științei și tehnicii aeronautice pe calea progresului uman*.

„Vestea despre hotărârea Aradanilor de a aduna suma trebuncioasă pentru construirea aeroplanului «*Vlaicu III*», a stârnit bucurie și însuflețire în toate păturile publicului românesc. Poporul românesc din Ungaria și Ardeal simte instinctiv, că i s'a oferit cea mai strălucită ocazie să-și dovedească înaltele sale aptitudini pentru cultură și totodată îndreptățirea sa la consolidarea neamurilor

civilizate ale lumii și la viață descătușată din lanțurile robiei, în care se află.

Zborul splendid al lui Vlaicu dela Hațeg la Orăștie, urmărit și de contele BETHLEN și marele proprietar KENDEFTY din valea Hațegului, a stors în cele din urmă și *recunoașterea și admirația* Ungurilor, cari trebuie să simtă, că acel popor, *din sânul căruia s'a născut aviatorul Aurel Vlaicu și acel popor care știe să înțeleagă atât de uimitor rostul aviațiunei, este imposibil de ținut în noaptea sclaviei, căci geniul său îl îndreptățește la lumina libertății.*" (Pentru aeroplanul Ardealului [în] *Românul*, Anul II, Duminecă 22 Iulie/4 August, 1912, Nr.161, p.5)

În continuare, ziarul publică din nou textul *Protocolului*, încheiat la Arad, pentru a-l face mai bine cunoscut precum și *lista noilor contribuabili*, majoritatea din comitat, dar, de data aceasta și din alte ținuturi românești cum ar fi dr. Gavril Suciu, avocat în Hațeg și a senatorului orășănesc Ambrosiu Bersan, tot din Hațeg.

Este primul semnal că inițiativa celor din Arad, de a *sprijini financiar* construirea noului prototip de aeroplan al inginerului Vlaicu, *a avut ecoul convenit în rândul populației românești și nu numai*, după cum se va observa, în continuare, în paginile gazetei. La numai două zile, de la acest material, tot sub titlul „*Pentru aeroplanul Ardealului*”, se publică și alte inițiatives luate în alte orașe mari ca *Timișoara, Brașov ori Sibiu*, dar și în alte localități mai mici, hotărâri de a participa și de a se alătura colectei cu sume de bani.

Dintr-o sursă „vrednică de încredere” ziarul îi anunță pe cititori că s-a hotărât ca și românii din capitala imperială, de la *Viena* să facă „o colectă mare.”

Nu lipsite de importanță, ca efect mobilizator, sunt informațiile despre colectă apărute și în alte *ziare românești transilvănene* dar și unele *articole laudative* la inițiativa românilor din Arad, apărute chiar în *presa maghiară*.

„Vestea despre hotărârea de a-i oferi aviatorului român *Aurel Vlaicu* darul național pentru construirea unui aeroplan, *a stârnit o sinceră însuflețire în cele mai largi cercuri românești*. Din toate părțile sosesc *felicități la adresa inițiatorilor* vestindu-se inițierea de colecte în stil mare, în toate centrele românești.

Astfel ziarul unguresc «*Tiszántul*» din Oradea-Mare aduce un prim articol sub titlul «*VLAICU*» și *admira sufletul mare al*

Românilor, cari știu să aprecieze *geniul ieșit din sângele lor* și prin jefra ce o aduc unei *probleme culturale* de așa mare importanță, se fac vrednici de gelozia (aici în sensul de invidie n.n.) ungurimei, care nu se poate compara pe acest teren cu «*Valahii*» urgisiți.

Asemenea «*Arad és Vidéke*» din Arad semnalează cu uimire *fapta Românilor, care ți se pare atât de frumoasă și atât de nobilă*, încât ascunzându-și năcazul se fălește că «*Aurel Vlaicu e gloria Țării-ungurești*».

Din sursă vrednică de crezământ aflăm, că la Viena se va face o colectă mare, vrednică de bravii noștri frați din capitala imperiului habsburgic. Asemenea se va face la Brașov, Sibiu, Timișoara, Orăștie, Cransebeș, Oravița.” (*Pentru aeroplanul Ardealului* [în] *Românul*, Anul II, joi 26 Iulie/8 August 1912, Nr.164, p.5)

Tot pe aceeași coloană, în continuare, se publică și *Scrisoarea Episcopului Aradului Ioan I.Papp*, considerată ca o „*binecuvântare arhierescă*” ce - apreciază gazetarul arădean - va duce la înfăptuirea cât mai grabnică a „*darului național*”. Episcopul, aflat în stațiune la Reichenhall, pentru tratament, va onora colecta cu suma de 100 coroane, sumă însoțită și de binecuvântata scrisoare în care laudă inițiativa „*nobilei întreprinderi*” a *frunțașilor români din Arad și împrejurimi*:

„Aflând că *frunțașii vieții noastre publice din Arad și jur* se ocupă serios cu *ideea de a aduna suma* recerută, ca aviatorul nostru Vlaicu să-și poată construi *un nou aeroplan* vrednic de geniul său mare, consimțesc cu *ideea* sulevată și modesta mea masă, *nobilei întreprinderi îi trimit binecuvântarea mea arhierescă* și rog a mă înscrie și pe mine în șirul contribuinților cu suma de 100 cor.” (*Ibidem*, p.5)

Chiar dacă la început se luase hotărârea ca *numai românii aflați în hotarele imperiale* să contribuie la construirea noului model de aeroplan, considerând această donație ca un dar pentru „*aeroplanul Ardealului*”, la scurt timp însă se va renunța la această idee văzându-se insistențele celor din regat, a „*fraților din țară*”, care își doreau și ei „*un loc de onoare în șirul donatorilor*.” Astfel, cu importante sume de bani va contribui la colectă *filantropul boier basarabean Vasile Stroiescu*, cel care mai donase o importantă sumă și pentru construirea *Școlii de fete din Arad*, ce-i va purta numele, dar

și industriașul bucureștean Ioan D.M. Bragadiru, proprietar a mai multor fabrici.

Ca și Vasile Stoiescu și Bragadiru va expedia un cec de 1000 coroane, sumă foarte mare pentru timpul acela. Acesta din urmă, o dată cu suma donată, va trimite și o scrisoare, adresată lui Sava Raicu, în care își exprimă sentimentele sale de *apreciere pentru inițiativa celor din Arad* și a directorului Băncii «Victoria».

„Se hotărâse ca banii pentru construirea noului aeroplan să se adune exclusiv dela României din monarhia noastră (Austro-Ungaria n.n.). La vestea despre hotărârea noastră au tresărit însă și frații din țară, iar cel dintâi, care s-a grăbit să-și ceară loc de onoare în șirul donatorilor este *d. M.D.Bragadiru, care-i adresată dlui Sava Raicu următoarea scrisoare:*

București, 21 Iulie 1912

Dlui Sava Raicu, directorul executiv al băncii «Victoria»

Însuflețit de frumoasa inițiativă ce ați luat pentru a pune la dispoziția marelui nostru inventator Aurel Vlaicu fondul necesar la construirea noului său aeroplan. Vă rog să primiți și din partea mea suma de 1000 (una mie) coroane în alăturatul cec asumat Casei de păstrare a comitatului Arad.

Cred că această modestă contribuțiune, *pe care o jertfesc din toată inima*, nu va jigni nobila ambiție de a strânge întreg fondul necesar numai dela României din Ardeal și Ungaria.

Primiți, Vă rog, asigurarea deosebitei mele stime

D.M. Bragadiru”

(*Ibidem.* p.5)

Ziarul comentează „fapta nobilă” a industriașului bucureștean, contribuția importantă în bani pe care „comitetul aeroplanului Vlaicu” o va lua în considerare ca *o faptă de inimă și suflet românesc*, acceptând donații din partea tuturor „*fraților din România*” care în nici un fel să nu fie opriți de a contribui pentru „*un scop atât de nobil și atât de național*”.

Nu se acceptă însă din partea altor etnii nici o sumă de bani.

„E lucru curios, că dela oameni străini de neamul nostru ni s-a adresat întrebarea, dacă pot ori ba contribu și dânșii? Răspunsul nostru a fost și este absolut negativ.” (*Ibidem*, p.5)

Interesul românilor pentru colecta *Vlaicu III* a fost deosebit de mare din moment ce ziarul răspundea cititorilor săi ce nu dispun de suma minimă obligatorie, de 20 de coroane, dând lămuriri pentru *donățiile colective*, „dăruiri colective”, acceptate, oferindu-le astfel posibilitatea ca fiecare român să-și vadă trecut numele în cartea de aur, proiectată pentru contribuabili.

„Suntem apoi întrebați de multe părți, dacă se primesc ori ba *dăruiri colective*, de la mulți întovărășiți, societăți și altele. Aici răspundem da. Condiția este ca colecta să atingă suma minimală de 20 coroane. Astfel parte contribuie spre pildă «ținerimea română din comuna x», «societatea de lectură cutare», «comuna bisericească ori politică cutare» și altele. În cazuri de acestea în cartea de aur proiectată se va induce numle colectiv sub care s'a făcut donația. În chipul acesta se oferă ocaziunea ca fiecare Român, chiar și cel mai sărac să poată contribui cu obolul său pentru «aeroplanul *Vlaicu III*».” (*Ibidem*, p.5)

Se publică în continuare, în paginile gazetei, *lista contribuabililor* ce au ajuns la *145 de persoane* și suma colectată ce totaliza, până la acea dată, nu mai puțin de *5010 coroane*. Printre alții întâlnim și numele profesorului din Brașov, *dr. Iosif Blaga*, fratele mai mare al *poetului Lucian Blaga* precum și cel al *dr. Gheorghe Ciuhandu*, referent școlar, dar și al fostului director al Băncii *Victoria*, *dr. Nicolae Oncu* ce donase 200 de coroane, precum și alte sume importante ale societății românești din Arad.

Comparativ cu *interesul românilor pentru colectă*, în coloanele ziarului, mai întâlnim și *opinia unui ziar maghiar din Oradea* care s-a gândit la *reacția direcțiunilor unor bănci maghiare* dacă ar fi solicitate să contribuie financiar la „*construirea de aeroplane ungurești*”.

Autorul articolului este convins că *răspunsul bancherilor maghiari ar fi unul negativ*, chiar dacă „*ideia este frumoasă și laudabilă*”. Refuzul ar fi motivat de situația „*gravă financiară*” prin care trec băncile în acel moment. „*Ziarul unguresc «Tiszántul» din Oradea –Mare publică un prim articol intitulat «Vlaicu», în care autorul se întreabă că ce răspuns ar da direcțiunile băncilor ungurești la apelul ce li s'ar adresa acestora în scopul ca să contribuie cu anumite sume de bani pentru construirea de aeroplane ungurești.*

Același autor este convins, că anumitele direcțiuni ar da următorul răspuns:

Ideia este foarte frumoasă și lăudabilă. În nici o privință Maghiarii să nu rămână în urmă celorlalte națiuni culte. Cucerirea aerului e cea mai importantă problemă a timpului modern. [...] Dar nu este de datoria noastră să sprijinim aceasta. Noi împlinim cererile de împrumuturi și cu asta ne-am achitat. Binevoii să luați în considerare actuala situație gravă financiară. Banii sunt scumpi, credit de reescompt nu există iar procentul e mare. Lumea financiară ungurească n'a mai trăit astfel de zile grele. [...] Deci, între astfel de împrejurări triste financiare noi să ne cheltuim banii în aer?" (Mărturisirile unui ziar unguresc. Cu prilejul colectei pentru Vlaicu III, [în] Idem, p.5)

Și întradevăr, în acel moment de *criză economică*, cu doi ani înainte de izbucnirea primului război mondial, posibil, datorită situațiilor grave financiare, băncile maghiare nu voiau și nici nu doreau să-și cheltuiască „*banii în aer*”, chiar dacă era un interes de orgoliu și mândrie națională.

Cu atât mai mare este *meritul multor bănci, instituții de credit și economii românești și societăți culturale*, lăsând la o parte persoanele fizice, care vor contribui cu importante sume de bani pentru *colecta inițiată de fruntașii români din Arad* avându-l în frunte pe *Sava Raicu*, care se va ocupa personal de gestionarea banilor depuși în banca arădeană pe care o conducea.

Numărul acestor institute este de ordinul zecilor, cuprinzând *bănci din întreg teritoriul transilvan*, de la Blaj la Sibiu și Brașov, de la Oradea la Cluj, Dej și Năsăud, de la Hațeg la Brad să nu mai vorbim și de toate institutele de credit ale comitatului Arad.

Din *Regatul Român*, Nicolae Iorga, într-un articol apărut în revista *Neamul Românesc*, al cărui director era, articol reprodus și în *Românul*, aduce un elogiu inginerului ardelean *Aurel Vlaicu*, învingătorul de la Aspern, care a concurat cu „*cei mai însemnați descoperitori și meșteri ai sborului*” și a ieșit învingător cu aparatul său „*de construcție specială*” proprie. Laudă inițiativa românilor din Ungaria „*cuprinși de un mare entuziasm*” ce „*au avut ideia de a se porni o subscripție pentru a i-se dărui dlui Vlaicu un nou aeroplan.*”

Nicolae Iorga nu uita însă să amintească și *contribuția bănească a celor din Regatul Român*, amintind de substanțiala

donatie făcută de *Ioan D.M.Bragadiru*, industriașul bucureștean ce a trimis, cum s-a mai menționat, numai el 1000 de coroane ardelenilor:

„La cel din urmă concurs de aviație lângă *Viena*, în câmpia de la *Aspern*, alături de cei mai însemnați descoperitori și meșteri ai sborului s'a înfățișat și tânărul, atât de frumos, cunoscutul *inginer ardelean Aurel Vlaicu*. Și, cu aparatul său de o construcție specială, având elemente nouă pe care le-a recunoscut cu laude *d.Sp.* (Spiru n.n.) *C. Haret* în raportul pentru răsplătire către *Academia Română*, el, *Românul* a câștigat câteva din *cele mai frumoase premii*.

Cuprinși de un mare entuziasm, atât de firesc, frații noștri din Ungaria au avut ideea de a se porni o subscripție pentru a i se dărui dlui *Vlaicu* un nou aeroplan, cu perfecțiunile la care s'a gândit în timpul din urmă.

De-atunci, *spre marea bucurie a românilor*, cari afirmau astfel superioritatea *geniului lor inventiv asupra conlucuiților deprinși din vechi timpuri să-i desprețuiască ori să nu-i ție în seamă*, istețul tehnician a mai făcut sboruri strălucite în Banat și Hațeg. Subscripția, - nu știu cum merge acolo.

De aici vine însă acum darul de o mie de coroane al marelui industriaș bucureștean *Bragadiru*, care mulțumește în acest chip pentru *felicitările presei ardeleni* cu prilejul recentului său jubileu. D-sa se roagă a i-se primi contribuția, deși nu era prevăzut ca România să-și poată aduce cuvenitul prisos.” (Iorga, Nicolae, *Subscripția pentru aeroplanul Vlaicu*, [în] *Românul*, Anul II, Arad, Vineri 3/16 August, 1912, Nr.171, p.4)

În spiritul stilului său *caustic*, reputatul savant român se întreabă, pe bună dreptate, spre finalul articolului, *de ce lui Vlaicu și aeroplanului său nu i se conferă locul cuvenit în domeniul aviației românești*. Apreciat pentru meritele sale incontestabile în domeniul aeronauticii, de către străinii care l-au și încununat cu premii și glorie, *Vlaicu este împiedecat totuși de ai săi să-și ia locul ce i se cuvine* „De vreme ce este societatea și este viața militară română, oricine e în drept să se întrebe: *de ce locul dintâiu, conducerea nedisciplinată n'o are biruitorul dela Viena, Românul din Ardeal, Vlaicu?*

D.Haret ne asigură, cu o înaltă competență, că *aeroplanul românesc e original și practic*. *Specialiștii din Viena*, nu numai că au spus-o dar și-au întărit judecata prin banii premiilor.

Greșesc și d. Haret și juriul concursului din Viena? Să ni se spuie, și să ni se dovedească. Iar, dacă nu greșesc, ce împiedică pe d.Vlaicu de a-și lua locul ce i se cuvine pentru folosul patriei și pentru onoarea neamului.” (Ibidem, p.4)

Profesorul Iorga avea bună dreptate atunci când, în articolul său, se întreba retoric de ce inginerului Vlaicu nu i se acordă de către ai săi „*locul ce i se cuvine pentru folosul patriei și pentru onoarea neamului*”. Cum bine se știe, măcinate de luptele pentru putere, *partidele politice* din Regat aveau cu totul alte priorități și interese, mai puțin cel național.

Din păcate, nici la confruntarea aviatică de la *Aspern*, Vlaicu nu s-a bucurat de o *asistență oficială* importantă venită de la București. În afara reprezentanților Ministerului de Război, prin atașatul militar la Viena și a atașatului comercial, capitala Regatului a fost reprezentată de persoane de o prea mică importanță politică și decizională în finanțarea noilor proiecte aviatice ale inginerului Vlaicu.

În schimb, la concursul internațional de aviație au fost prezenți, fiindu-i alături timp de cinci zile, numeroși *români transilvăneni*, stabiliți la Viena, „*colonia română*”, ofițeri imperiali de etnie română, dar și „*deputați dietali*”, *dr.Ștefan Cicio Pop*, din Arad, precum și *dr.Alexandru Vaida-Voevod*, care urmăreau în fiecare zi „*toate ascensiunile lui Vlaicu*”, bucurându-se de victoria acestuia ca de o *mare victorie națională*. Prezența celor doi fruntași ai Partidului Național Român sublinia mai ales interesul politic acordat de românii ardeleni evenimentului aviatic prin care se urmărea a crește „*încrederea în forțele noastre*” și mai ales se dorea ca să „*căpătăm siguranța că muncind și luptând, vom reuși să facem ordine în casa noastră*”.

Zborul și triumful de pe „*câmpurile de la Aspern*” căpătaseră deja în *sufletul românesc al Ardealului* conotații politice menite a încuraja disperata *luptă națională*, aflată în acel moment în impas prin refuzul și încăpățânarea administrației maghiare de a acorda nației românești, din bicefala monarhie, cele mai elementare drepturi la păstrarea și menținerea *ființei neamului*, prin dure măsuri, antiromânești, de deznaționalizare forțată, preconizate anume de șovinul guvern Khuén – Héderváy și de către deputatul de Arad, contele Ștefan Tisza.

În acele memorabile zile, când aviatorul român se confrunta și ieșea biruitor în competiția cu cei mai buni piloți ai Europei, *gazetele românești* din Transilvania, dar mai ales ziarul *Românul*, editat la Arad, oficios al Partidului Național Român, comentau pe larg, făcând o puternică și binemeritată propagandă inginerului Vlaicu, în care întrezăreau în acel moment, *un semn de înălțare*, asemenea zborului său a întregului *neam românesc* spre noi speranțe de a învinge, emanând astfel un puternic *sentiment de mândrie* și

Anul II.	Arad, Duminică 1730 Iunie 1912.	N-rul 133.
ABONAMENTUL: Pe un an . . . 25— Cot. Pe jumătate an 12— „ Pe 3 luni . . . 7— „ Pe o lună . . . 240 „ Pentru România și străinătate: Pe un an . . . 40— franco Telefon pentru oraș și înstrăinătate No. 958.	<h1>ROMÂNUL</h1>	REDACTIA și ADMINISTRAȚIA: Strada „Frații Buni” 114. INȘTERZIUNILE se primesc la administrația. Publicația publică și <i>Lea</i> deosebită cu la preț 20 ct. Manuscrisurile se ne- suscipă.
<h2>Plevna, Montpellier, Aspern.</h2> <p style="text-align: right;">Arad, în 30 Iunie.</p> <p>(Gr.) Din trei cântări se compune epopeea cea mai nouă a neamului românesc, căci trei sunt locurile unde românii s'au impus strălucit: la <i>Plevna</i>, în <i>Montpellier</i> și pe câmpurile dela <i>Aspern</i>.</p> <p>La <i>Plevna</i> dând probe de o înaltă vitejie și de o supremă bravură, aruncându-se îndrăgincii și furtoșii de câte 4 ori pe zi la atacul aceleia redute, ca să salveze o armată străină din ghiarele morții nelinderătoare, și ca să cucerească independența României; în <i>Montpellier</i>, la întrecerea tuturor poezilor de viață latină, când coroana de lauri i căzut pe fruntea lui <i>Alexandri</i>, poetul rege, care și-a instrumentat lira sa, înălțând geniului și gîntel latin cea mai sublimă cântare de pînă acum, iar la <i>Aspern</i>, când șoimul nostru, <i>Vlaicu</i>, în fața lumii străine și alături de adversarii redutabili, a ieșit biruitor la două concursuri de aviație.</p> <p>Dacă biruințele dela <i>Plevna</i> și <i>Montpellier</i> au fost în primul rînd ale fraților din regat, la <i>Aspern</i>, cea mai curată și mai nemilociută bucurie, a fost a „înstrăinatului Ardeal”.</p> <p>Pe câmpurile de luptă dela <i>Aspern</i>, unde în 1809 steaua lui <i>Napoleon</i> a început să se eclipseze, unde soldații români au căzut fulgerați de moarte, luptând împotriva lui, sub pajurele duble pentru împărat și pentru țară, steaua noastră a început să se ridice, să strălucească într-o lumină orbitoare în fața repre-</p>	zentanților tuturor neamurilor din lume, în fața miilor de spectatori uimiți, extaziați, nebuni. Și în aceste momente neuitate, toți ai noștri, morți în acea cumplită învîlmăgăle de oști și de neamuri pe câmpurile de glorie dela <i>Aspern</i> , toți cei adormiți de vecie sub brăzde de pămînt, se treziri din somnul lor cel lung, și de sub crucile de mult putrezite își ridicară capetele, ascultînd: pe deasupra morților ca și pe deasupra viilor se plimba, rotindu-se în largi sboruri <i>Vlaicu</i> , plinia triumfător genul neamului românesc întinerit și setos de noi învingeri, ca un alt <i>Promoteu</i> , care a rupt cătușele ce-l țineau jîntuit de pămînt, ca să se înalțe în ceruri după focul cel sfînt. Celor morți pentru pajura împărătească le aducea salutul fraților de acasă, celor vii le trimitea curaj, le insufla mîndrie și încredere în sine. Sus, în mijlocul haosului nemărginit, sub razele ferbinții ale soarelui, de asupra furnicarului de oameni și aproape de Dumnezeu, ca să ne audă durerile noastre, cântecul motorului a fost pentru noi în acele clipe înălțătoare ca o cântare serafică, cea mai sublimă simfonie ce a cântat-o cîndva neamul nostru, care cerea atunci lui Dumnezeu dreptate pentru noi, iar stăpînitorilor noștri și străinilor le prefindea respect și admirație. Aplauzele și aclamările miilor de străini au fost pentru noi un chiot de triumf, de libertate, de învingere, de supremă mîndrie omenescă. Pe aripile paserei lui măiestre, <i>Vlaicu</i> a ridicat cu sine întreg neamul nostru, „ca să-l	scoată pe alt tîrîm”, a înălțat speranțele noastre purtându-le pe deasupra palatelor ca turnuri de aramă și cîntînd din înălțimi în fața familiei împărătești spoea suferințelor noastre ca un glas de dreptăți și legitimizează murare. Și din largul pămîntului românesc de sub sceptrul habsburgic, toți ai noștri, cei o-bijduiți, cei asupriți și înțenmchiași, de pe toate ogoarele și de pe toți munții, își ridicară ochii și priviră în sus, la soarele cel nou, căci prea mult s'au uitat numai în pămînt. Aripile micii pajuri alui <i>Vlaicu</i> , crescuseră atunci, înără proporții ariase, întencară pe toți dușmanii arunjdînd toate clevețiile, și în clipele acele neamul nostru se simtea umbrît, la adăpost, aripile paserei măiestre se întencău ocrotitoare, răcorind frunțile celor insultați, celor bîtuți, celor schingiuți și nedreptățiți și împușcați cu vină și stare de vină. Iar acum, cînd ai fost în stare de tu, luptător nefricat, să smugi accente de sinceră admirație întregre prese cinstite din lumea, cînd dela aceti noi lei de jocuri olimpice te întoreai învingător, încărcat cu lauri și stropit cu pulbere de aștri, cântări pîndarice și onoruri publice și-ze curvin ție, celui mai ales lui al neamului nostru. <i>Aspern</i> împreună cu <i>Plevna</i> și cu <i>Montpellier</i> , vor fi de acum pentru noi mai mult ca luptele dela <i>Maraton</i> , dela <i>Salamina</i> și dela <i>Plataea</i> pentru <i>Greci</i> , aici acolo a biruit genul și forța neamului românesc!

Ziarul „Românul” își omagiază eroul

solidaritate națională:

„Sus, în mijlocul haosului nemărginit, sub razele fiebinții ale soarelui, de deasupra furnicarului de oameni și aproape de Dumnezeu, ca să ne audă durerile noastre, cântecul motorului a fost pentru noi în acele clipe înălțătoare, ca o *cîntare serafică*, cea mai

sublimă simfonie ce a cântat-o cândva neamul nostru, care cereau atunci lui Dumnezeu *dreptate pentru noi, iar stăpânitorilor noștri și străinilor le pretindea respect și admirație.*

Aplauzele și aclamările miilor de străini au fost pentru noi un chiot de triumf, de libertate, de învingere, de supremă mândrie omenească.

Pe aripile paserei lui măestre, *Vlaicu a ridicat cu sine întreg neamul nostru*, «ca să-l scoată pe alt tărâm», a înălțat speranțele noastre purtându-le pe deasupra palatelor cu turnuri de aramă și cântând din înălțimi în fața familiei împărătești *epopeea suferințelor noastre ca un glas de dreaptă și legitimă mustrare.*

Și din *largul pământ românesc de sub sceptrul habsburgic*, toți ai noștri, *cei obijduiți, cei asupriți și îngenunchiați*, de pe toate ogoarele și de pe toți munții, *își ridicară ochii și privirea în sus*, la soarele cel nou, *căci prea mult s'au uitat numai în pământ*". (Plevna, *Montpellier, Aspern* [în] *Românul*, Anul II, Nr. 133, Arad, Duminecă 17/30 Iunie 1912, p.1)

Vlaicu, „încărcat cu lauri și stropit cu pulbere de aștri”, devenise, în acel moment de pe câmpurile de la Aspern, *un erou de legendă, un simbol național*, avându-i alături pe toți românii, mai ales pe cei transilvăneni, ca un *falnic fecior* al Ardealului. Vor fi lângă el, cu sufletul în mare bucurie, consătenii din Țara Orăștiei și a Hațegului, cu bunii săi prieteni avocații *dr.Aurel Vlad și dr.Victor Bontescu*, iar apoi, după victorie, toți *românii arădeni* se vor dovedi *prieteni apropiați*, prin gestul lor de a-l ajuta, prin *colecta inițiată*, să-și ducă la capăt aspirația geniului său tehnic.

Visul său de a construi un nou aparat de zbor, mult mai performant decât *Vlaicu II*, gândit după planuri proprii, părea să se izbândească. De la Arad avea vești îmbucurătoare.

Aproape număr de număr, ziarul *Românul* va publica lista cu noii contribuabili la colectă, precum și alte informații referitoare la *zborurile lui Vlaicu*, în diferite localități, ori alte date privitoare la *personalitatea inventatorului*, cum a fost și articolul *Vlaicu sburătorul*, în care se elogia munca și strădaniile acestuia precum și preocupările sale neconținute pentru *perfecționarea aparatului de zbor.*

Desigur, întreaga activitate propagandistică a ziarului din Arad, urmărea, pe de o altă parte și menținerea interesului cititorilor pentru realizările aeronautice ale inginerului ardelean dar și impulsionează acțiunea de colectare.

Darea de seamă privind colecta pentru aeroplanul Vlaicu III

Sava Raicu, în bună înțelegere cu *Aurel Vlaicu*, îi trimitea acestuia, la scurte intervale, sumele colectate pentru ca acesta să poată începe și derula deja munca la construirea noului prototip de aeroplan *Vlaicu III*, mult îmbunătățit din punct de vedere tehnic și

mult mai costisitor decât aparatul anterior, cel cu care a câștigat premiile la *Aspern*.

Întreaga campanie de colectare va fi finalizată la Arad, în ședința din 13 mai 1913, când Sava Raicu, în calitatea sa de președinte, prezintă în fața comitetului de inițiativă și a celor prezenți suma de bani obținută în urma donației, prezentând tuturor, oficial, întreaga activitate financiară, onorată în mod gratuit, prin Institutul de credit și economii Victoria, precum și lista finală, cu sumele contribuabililor, în ordinea descrescătoare a banilor donați de aceștia.

Chiar dacă nu s-a reușit să se adune suma de *30 de mii de coroane*, cum se preconizase, ci numai aproape *20 mii (18939 coroane)*, banii au fost de mare ajutor pentru Aurel Vlaicu care a putut să-și cumpere un motor nou, performant, necesar pentru noul său aparat de zbor și să-și onoreze, cu banii din chetă, o serie de *comenzi*, parțiale de piese, pentru viitorul său aeroplan.

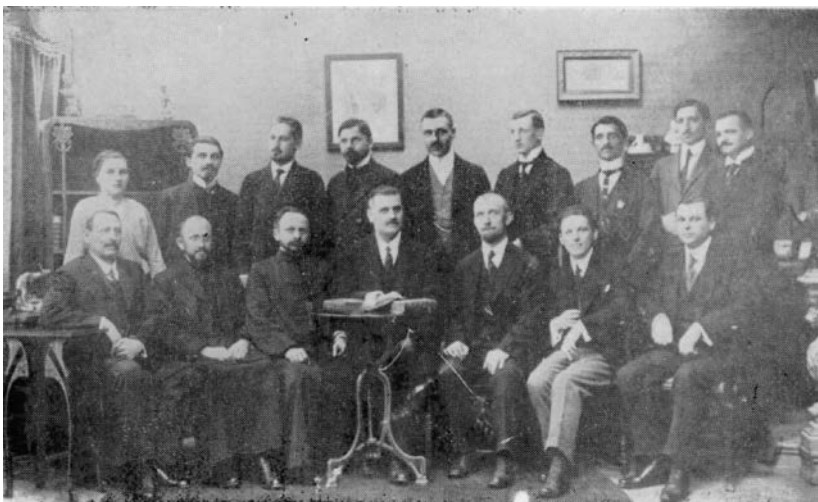
În afara însă de gestul de întrajutorare financiară, pentru un geniu al neamului românesc, *acțiunea inițiată și preconizată la Arad, dirijată și controlată, din punct de vedere bancar, de Institutul de credit Victoria, prin implicare directă a directorului său, Sava Raicu, va avea un impact puternic în conștiința națională a românilor, prin întărirea sentimentului de mândrie și solidaritate, important în acele momente de cumpănă, deloc prielnice pentru etnia românească din monarhie, supusă unei absurde politici de deznaționalizare.*

Iosif Moldovan – reorganizator al învățământului din ținutul Aradului în perioada de după Marea Unire

După proclamarea de la Alba-Iulia, din 1 Decembrie 1918, a *Unirii Transilvaniei cu România*, Marea Adunare Națională și-a continuat lucrările alegând *Marele Sfat Național*, compus din 250 de membrii aleși din toate comitatele românești, avându-l în calitate de președinte pe cunoscutul luptător pentru drepturile românilor, *Gheorghe Pop de Băsești*.

Marele Sfat Național a ales, pe 2 decembrie 1918, organul său de conducere a treburilor publice transilvănene prin constituirea *Consiliului Dirigent*, „pentru Transilvania, Bănat și părțile ungurene locuite de români.”

Tot în ziua de 2 decembrie 1918 va avea loc la Alba-Iulia prima ședință a *Consiliului Dirigent*, organism creat pentru a asigura

Vasile Goldiș (mijloc) numit șeful resortului *Cultelor și Instrucțiunii Publice*.

unificarea administrativă a țării.

În cadrul Consiliului Dirigent, *Vasile Goldiș* a fost numit la conducerea resortului de *Culte și Instrucțiuni Publice*, în cadrul

căruia își va arăta pe mai departe interes deosebit pentru destinele școlii românești din Transilvania.

Încă de la început se punea problema trecerii imediate a învățământului din Transilvania în subordinea autorităților românești și a *introducerii limbii române în școli și în administrație*, ca limbă oficială, ca limbă de stat.

Din cauza *situației militare confuze*, existente în acea perioadă, multe dintre unitățile școlare arădene, ca de altfel aproape în întreaga Transilvanie, nu și-au început cursurile anului școlar 1918/1919 și de aceea *V. Goldiș va lua măsuri imediate ca școlile să-și reînceapă activitatea*.

Se vor garanta drepturi *depline cadrelor didactice de naționalitate maghiară* care înțelegeau să se integreze în structura statului și învățământului românesc, iar în locul celor care refuzau reîntoarcerea la catedră solicită *reîncadrarea învățătorilor și profesorilor români ieșiți deja la pensie sau chiar a studenților* din anii mai mari, prevăzându-se și modalitatea de a li se da acestora o *pregătire didactică necesară*.

„Cum era și firesc, în primul rând după încheierea războiului, *Goldiș* s-a arătat preocupat de *reconstituirea* a ceea ce a existat în perioada antebelică, pe acest plan, desigur ținându-se cont de noile condiții create acum și în primul rând în domeniul învățământului.

Astfel, în calitatea sa de șef al resortului *Culturii și Instrucțiunii Publice* în Consiliul Dirigent el adresează deja la 30 decembrie 1918, o scrisoare oficială *Consistoriului Ortodox Român din Arad*, prin care cere să se ia măsuri urgente în vederea funcționării normale a școlilor, inclusiv a celor sătești: «*Venindu-ne la cunoștință faptul regretabil, că în unele comune școlile nu funcționează, fie că învățătorii au fost alungați, fie că înșiși au părăsit posturile ocupând alte slujbe, ne luăm voie a vă ruga cu toată stăruința să îndreptați și în afara D-voastră oficială, prin toate mijloacele pentru curmarea acestei stări anarhice*», se spune în adresă. [...] Într-o altă scrisoare, din 5 iulie 1919, adresată episcopului Aradului, *Vasile Goldiș* se angajează că, dacă va ajunge *ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, în guvernul de la București, să *majoreze salariile învățătorilor și profesorilor* și să ia măsuri ca acestea să fie plătite cu regularitate.” (Sora, Gheorghe,

Vasile Goldiș – o viață de om așa cum a fost, Timișoara, 1993, p. 413-114)

Luând parte, în anul 1920, la *Congresul învățătorilor din Arad*, unde a fost primit cu entuziasm și „mari ovații,” a arătat și a evidențiat în cuvântul său, rostit cu acest prilej, *meritele deosebite ale învățătorilor arădeni în pregătirea și desăvârșirea actului de la 1 Decembrie 1918*, deoarece ei, *învățătorii* au fost cei care de-a lungul anilor „*au sădit în inimi focul care a dat puterea de a se realiza unirea neamului.*”

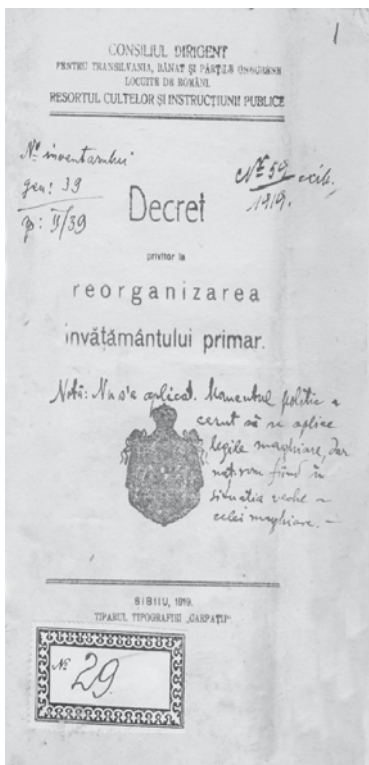
În cadrul Congresului va cere și în continuare *învățătorilor* să fie și de acum înainte „*îndrumătorii neamului, purtătorii făcliei culturii în popor,*” mai ales în acel moment când „*am ajuns să avem patria noastră română.*”

Conștient de marea importanță socială și națională a existenței unui tineret temeinic educat și instruit, Vasile Goldiș îi îndeamnă pe dascăli să se ocupe cu dăruire și dragoste de „*educația și învățarea*” acestora căci numai prin „*propășirea spirituală*” a tinerei generații *românii se vor putea afirma în rândurile națiunilor civilizate.*

Încă de la numirea sa la conducerea resortului *Cultelor și Instrucțiunii Publice*, din decembrie 1918 până în aprilie 1919, Goldiș va reorganiza *învățământul din Transilvania*, aflat într-o degringoradă după haosul provocat de perioada tulbure de la sfârșitul primului război mondial, prin emiterea și punerea imediată în aplicare a unui *Regulament Provizoriu pentru școlile secundare*, regulament ce se va aplica în toate școlile din Transilvania, până în anul școlar 1922/1923, când acesta va fi înlocuit cu *Regulamentul Școlar din România.*

În *Gazeta oficială*, din 5/18 ianuarie 1919, Nr.1, *organ al Consiliului Dirigent*, va emite o *circulară cu scop organizatoric și legislativ pentru învățământul din Transilvania* prin care se cerea imediat *inspectoratelor și revizoratelor școlare* de a înceta a mai fi subordonate guvernului maghiar, fiind doar la dispoziția *Consiliului Dirigent*, respectiv a resortului de culte și instrucțiune publică. Se va trece la *eliminarea*, ca discipline școlare, a *limbii maghiare, istoriei, geografiei și constituției Ungariei*, iar membrilor *corpului didactic*, din toate unitățile de învățământ, vor avea obligația să depună *jurământul de credință către poporul român, Consiliul Dirigent și față de regele Ferdinand I, al României.*

În această perioadă unele instituții școlare dobândesc atribuții și denumiri noi iar în locul „*inspectoratului școlar regesc*” ia ființă o nouă instituție *Inspectoratul și Revizoratul școlar*.

Noul decret de organizare a învățământului primar (1919).
(Arhiva Școlii Generale *Iosif Moldovan* din Arad)

Alături de alți fruntași politici transilvăneni, *Vasile Goldiș* va fi numit în ianuarie 1919 *ministru fără portofoliu*, în primul guvern al *României întregite*.

Aceeași funcție, de ministru fără portofoliu, în resortul artelor și culturii o va primi și în cadrul celui de al *doilea guvern*, instalat în martie 1920, condus de *generalul Alexandru Averescu*, guvern din care va face parte și *Octavian Goga*.

Tot în perioada de început a reorganizării învățământului românesc *Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, de pe lângă *Consiliul Dirigent*, va elabora în 1919 un *Decret privind reorganizarea învățământului primar* pentru toate școlile din *Transilvania, Banat și părțile ungurene locuite de români* ce urmărea și „interesele superioare ale statului românesc precum și necesitatea unificării diferitelor tipuri de școală primară într’un tip superior.” (*Ibidem*, p.3)

Noul *Decret* de reorganizare, a școlilor primare, stipula printre altele, chiar de la început, *intenția și hotărârea statului de a controla și a administra orice tip de școală, fie ea și confesională*, deschizând prin dispozițiile legii, *viitoarea politică de etatizare a tuturor unităților de învățământ*, prin legiferarea *dreptului de control*

a statului asupra planului de învățământ, a literaturii didactice, a disciplinei corpului didactic prezent în școală.

„În ce privește *unificarea diferitelor tipuri de școală, Resortul cultelor* are în vedere chiar de pe acum *un tip nou de școală*, superior celor de până acum, un tip care, respectând pe de o parte tot ce a fost bun în *școala confesională, în cea comunală și în cea de stat*, e în măsură să sintetizeze toate condițiile cari asigură dezvoltarea culturii populare prin ocrotirea intereselor juste ale comunei, ale bisericii și ale statului. [...]

... cu toate că tipul cel nou (de școală n.n) preconizat de Resortul Cultelor *este superior școlii confesionale*, prin faptul că tot ce e bun și compatibil cu *trebuințele moderne ale bisericii* se cuprinde în noul tip, care însă mai adaugă și toate avantajele celor mai înaintate tipuri de școli de astăzi, Resortul Cultelor respectează și pentru viitor *dreptul la școala confesională*.

Statul își rezervă față de școala confesională următoarele drepturi:

- a) îndrumarea învățământului
- b) aprobarea planului de învățământ
- c) aprobarea literaturii didactice
- d) controlul învățământului
- e) disciplinarea corpului didactic în ce privește învățământul.”
- f) (*Decret-privitor la reorganizarea învățământului primar, Sibiu, 1919, p.3-4*)

În perioada imediat următoare *Consiliul Dirigent*, prin resortul *Cultelor și Instrucțiunii Publice*, va elabora în anul 1920 alte *norme și legi* prin care se urmărea *unitatea organizatorică a întregului învățământ din Transilvania*, prin emiterea a două noi *regulamente* ce vizau disciplina și statutul corpului didactic, precum și a *drepturilor și a obligațiilor directorilor din cadrul unităților școlare primare*.

La nivelul județului Arad, conducerea Revizoratului Școlar a fost încredințată lui Iosif Moldovan, considerat a fi, în acel dificil moment istoric, persoana cea mai indicată și competentă, cunoscându-i-se foarte bine calitățile sale de excelent organizator al învățământului, încă de pe vremea când, în perioada Austro-Ungariei, conducea cu competență destinele învățătorilor confesionali români ortodocși reuniți în asociația «Reuniunea Învățătorilor Români» din școlile confesionale greco - orientale din dreapta Mureșului din întreg comitatul Aradului.

Chiar de la începutul numirii sale ca șef al revizoratului școlar, *Iosif Moldovan* va lua măsuri imediate pentru normalizarea și reorganizarea învățământului primar arădean prin *mărirea numărului de „puteri didactice”* în școlile românești, *introducerea obligatorie a*

Prima administrație românească a județului Arad, din care făcea parte și *Iosif Moldovan*, numit șef al Revizoratului Școlar din orașul și județul Arad

limbii române în toate unitățile școlare ale comitatului, înființarea de noi școli, chiar și în cele mai îndepărtate cătune.

Va milita în rândurile învățătorilor pentru *ideea de etatizare a școlilor confesionale*, publicând și în presa locală articole ce susțineau și motivau, necesitatea *transformărilor școlilor confesionale în școli de*

stat, arătând importanța acestora în procesul de democratizare a învățământului.

„Încă din primele luni ale anului 1919 se profiliază două direcții distincte în privința reorganizării învățământului. Majoritatea învățătorilor, profesori veniți de peste Carpați la școlile secundare din Arad și o bună parte din comitetele școlare susțineau cu toată tăria și convingerea *etatizarea școlii*.

Într-un articol, *Iosif Moldovan*, revizorul școlar al orașului și județului Arad, militează pentru *etatizarea școlii* și pentru organizarea ei pe baze noi. El arată că „adeptii cei mai frecvenți ai statificării sunt însăși *învățătorii confesionali* «care în întrunirile lor s-au pronunțat în mod unanim pentru trecerea școlilor la stat».

Întruniți în adunare generală în 11 iulie 1919 învățătorii de la școlile confesionale *cer etatizarea școlilor*, iar în 29 ianuarie 1920, întruniți din nou în adunare generală, învățătorii arădeni hotărăsc să întocmească un memoriu prin care să ceară *grăbirea etatizării școlilor*.” (Popenagă, Vasile, *Învățământul din județul Arad între anii 1919-1924*, [în] *Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1968/1969*, Arad, 1970, p.122)

Etatizarea școlilor confesionale din județul Arad, atât în oraș cât și în școlile comunale, se va face relativ repede, *datorită voinței învățătorilor și comitetelor școlare* de a trece în subordinea directă a noului stat. În multe localități etatizarea școlilor s-a făcut chiar înaintea *decretului lege din 4 septembrie 1919*.

Imediat după apariția legii, *Revizoratul Școlar Arad*, sub conducerea lui *Iosif Moldovan*, va înainta *senatului școlar al diecezei arădene* o listă ce cuprindea deja 61 învățători care doreau să treacă deja în serviciul școlii de stat, renunțând la *statutul de învățător confesional*.

Domnilor Învățătorii

Prin ordonanța 16915/916 S. VI. mi-se impune datorința a efectui organiza-rea învățământului primar pe baza decretului 13869/919.

Studiând și debătând acest decret, vă veți convinge, că noul tip de școală este chemat a realiza ceea ce noi învățătorii de mult reclamăm: **uniformitatea învățământului.**

Școlaele comunale și de stat se vor înbrăca în această haină nouă încă în cursul acestui an și sperăm că în curând le va urma toate școlaele primare din patrie.

În viitorul apropiat deci, toți învățătorii vom servi la aceeaș catedră, la catedra școlaei naționale.

Școala națională este o instituțiune comună, ea nu este a statului, a comunei sau a confesiunei în parte, ci este a tuturor, a întreg neamului românesc. Noi nu vom mai fi numai ai comunei, nici numai ai bisericii sau numai ai statului, ci vom fi învățătorii poporului, care alcătuiește comuna, statul și biserica.

Școala, cu tot ce-i aparține, constituie o avere publică națională, care se administrează de:

- a) sfatul școlar local,
- b) sfatul școlar județan și
- c) de guvernul țării.

Controlul învățământului se face numai prin organe de specialitate.

Dreptul de disciplinare asupra învățătorului îl are în forul I. revizorul, în forul al II. sfatul județan, constatător în partea cea mai mare din învățători și în forul al III. d. ministru.

Învățătorul nu poate fi transferat decât la cerere proprie, din motive disciplinare, sau din interes de stat.

Poporul, căruia i se dă un rol la conducere, în schimbul jertfelor de susținere, se va interesa de soarta școlaei, știind că e a lui și pentru binele lui; iar învățătorul, carele primind salariul dela percepător, scutit de griji, va putea munci pentru prosperarea ei.

După vederile mele, planul acestui tip de școală, este ideal. Intregul organism se învârte în jurul învățătorului, care-i va fi sufletul.

Ca conducător exclusiv în viața internă; ca secretarul sfatului local și ca majoritate în sfatul județan, având rol decisiv și în viața externă a școlaei: numai dela bunăvoința, interesul și însuflețirea lui depinde, ca această instituțiune să-și ajungă culmea perfecțiunei, spre binele, întărirea și fericirea neamului românesc.

Cu această convingere dăscălească, pun spre studiere la dispoziția învățătorilor decretul alăturat privitor la reorganizarea învățământului, ca în deplina cunoștință, să-mi poată da ajutorul reclamat la punerea lui în practică, ceea ce va urma în curând.

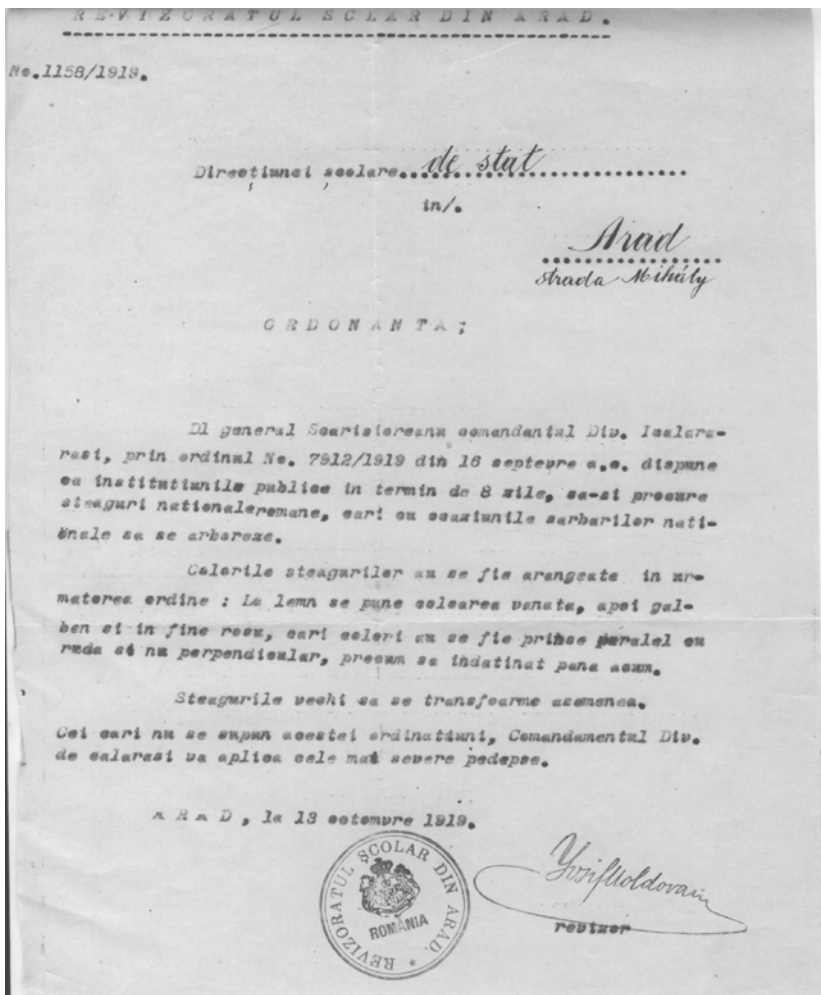
Arad, la 31 Oct. 1919.

Iosif Moldovan,
revizor.

(Arhiva Școlii Generale *Iosif Moldovan* din Arad)

„Rezultatul acțiunilor de etatizare întreprinse de sfaturile

școlare și învățători a fost hotărârea Consiliului Dirigent de a numi pe toți învățătorii de la școlile confesionale suvenționate de stat ca învățători de stat pe data de 1 noiembrie 1921. În orașul Arad etatizarea s-a făcut la 1 iunie 1921, când au fost trecute pe seama

Iosif Moldovan cere directorilor de școli să procure de urgență drapele naționale românești. (Arhiva Școlii Generale Iosif Moldovan din Arad)
statului cele 14 școli comunale la care funcționau 60 de învățători.

În luna *octombrie* 1921, lună premergătoare etatizării, în județul Arad funcționau 513 *învățători* dintre care 389 erau deja *învățători de stat* iar 124 *învățători suvenționați de stat*.”(Ibidem, p.123)

O altă problemă gravă cu care se confruntă în acele momente *școala românească arădeană* era cea a *deficitului de cadre didactice*, raportat la numărul de elevi, revenind astfel în medie unui *învățător* o clasă de peste 50 de elevi.

Iosif Moldovan, în calitatea sa de *conducător al revizoratului școlar*, va lua măsuri care să determine *dezvoltarea învățământului pedagogic din Arad*, tocmai pentru a *acoperi necesarul de cadre didactice din învățământul primar*.

În perioada cât va coordona școlile primare ale județului, prin inspecții frecvente și minuțioase, va urmări cu atenție *prezența* elevilor la școală și *necesarul* de *învățători* în fiecare unitate de învățământ.

Va urmări cu regularitate dacă în *unitățile școlare mixte sau ale minorităților*, în special cea maghiară, *este folosită și cunoscută limba română, limba oficială a noului stat*.

Printre primele măsuri pe care le-a luat au fost cele legate de *înființarea unor noi școli românești de stat în locul școlilor confesionale, precum și de mărirea numărului de învățători, care numai în oraș au ajuns de la 4 „puteri didactice” la 40*, promovând apoi în *funcții de conducere a unităților de învățământ, învățători competenți*, de mare prestigiu, mulți dintre ei prizoniți și încarcerați în „*perioada de tristă amintire*.”

Într-un studiu, ce surprinde prin noutatea și bogăția informațională, frământările, dificultățile dar și *măsurile bine gândite ale noului Revizorat Școlar românesc din Arad*, precum și *politica școlară* chibzuită a conducătorului său – *Iosif Moldovan* – studiu semnificativ intitulat *Constructivismul pedagogic promovat de Revizoratul Școlar Arad între anii 1919-1924, prof.univ.dr. Vasile Popeangă*, excelent cunoscător al istoriei învățământului din părțile Aradului, prezintă *abilitățile și competențele politicii școlare promovate*, în acel critic moment al istoriei, precum și responsabilitățile asumate de acesta, prin care va reuși, în scurt timp, să *reorganizeze*, din mers, *învățământul din această parte de țară*, ce a devenit, la scurt timp, *model de referință și pentru alte comitate*.

Încă din primele luni, ale instalării sale ca șef al învățământului arădean, *Iosif Moldovan*, printre altele, va face un *apel frățesc* către învățători, pe majoritatea cunoscându-i bine datorită vechii sale funcții de fost conducător al *Reuniunii Învățătorilor Români*, din școlile profesionale greco-orientale din dreapta Mureșului în timpul Austro-Ungariei, apel prin care le cere colegilor săi să *conștientizeze* momentul și în același tip și o *implicare* totală, cu tot *sufletul lor românesc*, în noua situație în care se afla școala, pusă de acum în *slujba servirii intereselor naționale*.

În noua conjunctură istorică, de după *Marea Unire*, *școala din Transilvania este de acum a poporului român*, pe care va trebui să-l lumineze și să-l formeze, să-l îndrume spre „binele său”, iar învățătorul, prin „*interesul și însuflețirea lui*”, va forma noul tip de școală pusă în slujba neamului spre „*întărirea și fericirea lui*” căci, spunea – „*După vederile mele, planul acestui tip de școală, este ideal. Întreg organismul se învâрте în jurul învățătorului, care-i va fi sufletul*”.

În noua școală românească, ce se clădea acum pe ruinele fostului Imperiu Austro-Ungar, învățătorul era cel chemat de acum să lumineze, mai altfel, *mintea poporului*, să-l călăuzească asemenea „*băieșului*”, minerului, care intră cu felinarul său – *abecedarul* – „în adâncul sufletului românesc ca să scoată și să pună în serviciul neamului comorile ascunse într-ânsul” așa își îndemna *Iosif Moldovan* învățătorii, într-un alt *apel lansat de către revizoratul școlar*, publicat mai târziu, parțial, în revista *Școala Primară*, revistă a revizoratului, din care cităm câteva pasaje pentru a se vedea *tonul convingător și logica discursului*.

„... *Suntem generația cea mai fericită a neamului românesc*. Prăbușirea puternicilor împărați cari ne-au încătușat în cursul secolilor; frângerea lanțurilor de robie și proclamarea *unirii* tuturor românilor; formarea *României Mari* și încoronarea primului ei rege; sunt evenimente desfășurate în chinematograful vieții noastre. Evenimentele mari, pre cari, în splendoarea lor de *azi moșii și strămoșii noștri nici măcar închipui nu și le-au putut vedea* și cari nouă încă ni se par numai ca niște visuri trecătoare.

Dar nu, nu sunt visuri. E realitatea fraților. Realitate, a cărei mărețenie mulți dintre noi, cei ieșiți din întunerecul robiei

seculare nu o putem cuprinde cu ochii sufletești și nu suntem în stare a ne da seamă de importanța ei și a zilelor ce le trăim. [...]

Este o urmare firească a *evoluției Divine*, înaintea căreia a trebuit să îngenunche puternicii lumii și să se prăbușească împărățiile cele mai înfricoșate de sub a căror ruină a eșit la iveală mai curată decât aurul, adevărul îngropat de secol: *libertatea popoarelor în baza principiului național*.

Astfel a ajuns și națiunea română stăpână peste pământul îngroșat în cursul veacurilor cu oasele moșilor și strămoșilor și udat cu sângele martirilor, sfintei cauze naționale. [...]

Prăbușirea puternicelor împărății este un semn vădit, că în viitor nu forța fizică, oțălul fără suflet și mulțimea brațelor, ci *mintea va stăpâni societatea omenească*, pentru că numai mintea e în stare să cucerească sufletele popoarelor.

Dacă voim deci să lăsăm frumoasa și bogata noastră țară, România Mare, ca moștenire vecinică fiilor, nepoților și strănepoților noștri, trebuie să lăsăm măsuri grabnice pentru luminarea minții viitoarelor generații. Mijlocul principal în scopul acesta este școala.

Noi românii până acum n'am avut școală, sau n'am avut-o în măsura reclamată de interesele neamului. Suntem cei dintâiu în șirul popoarelor analfabete din întreaga Europă, pentru că avem încă azi o mulțime de sate fără nici un fel de școală. Frații noștri aruncați de soartă prin văile munților trăiesc în întunericul neștiinței și duc o viață puțin deosebită de cea a animalelor.

Frați români!

Neamul românesc pe lângă brațe muncitoare are lipsă de oameni luminați. Nu putem privi cu nepăsare la starea tristă în care trăiesc mulți frați de ai noștri, nu din vina lor. Nu-i putem lăsa pradă celor ce folosesc mizeria lor mentală în detrimentul țării. Trebuie să-i trezim la lumină prin școală și învățătură, dacă voim să ne folosim și de puterea lor în zilele de restriște.

Să le dăm școale și învățători luminați, pentru că numai așa le putem schimba soarta tristă cântată de poetul neamului:

«Munții noștri aur poartă

Noi cerșim din poartă'n poartă.»

Școala este intrarea în baia comorilor, iar învățătorul cu A.B.C-darul său este băieșul care intră cu micul felinar în adâncul

sufletului românesc, ca să scoată și să pună în serviciu neamului comorile ascunse în trânsul.” (Moldovan, Iosif, *Fragmente din apelul revizoratului școlar către popor [în] Școala Primară*, An III, Nr.4, Arad, 1923, p.1)

Iosif Moldovan nu a fost niciodată omul vorbelor ci a faptelor și de aceea politica sa școlară va începe, imediat după preluarea conducerii revizoratului, cu multă competență, siguranță și fără ezitare, constând, în refacerea unor școli distruse în timpul războiului, construirea de școli noi, chiar și în cele mai îndepărate cătune, formarea și mărirea corpului didactic precum și stimularea acestora printr-o salarizare mulțumitoare și generală și printr-o luptă deschisă împotriva analfabetismului, al „întunericului minții”, prin luminarea națională, prin cultură.

„Instalat la conducerea Revizoratului Școlar Arad, *Iosif Moldovan* a arătat că știe ce vrea, că posedă o concepție pedagogică despre menirea școlii românești în țara întregă și acționează în virtutea acestei viziuni. Adresându-se generației sale de colegi, revizorul școlar arădean consideră că *«dacă voim deci să lăsăm bogata și frumoasa noastră țară, România Mare, ca moștenire veșnică fiilor, nepoților și strănepoților noștri, trebuie să luăm măsuri grabnice pentru luminarea minții viitoarelor generații»*. În viziunea unei asemenea concepții constructiviste privind rolul școlii în luminarea poporului prin învățatură se aprecia că principala finalitate a activității desfășurate în orice instituție pedagogică este formarea profesioniștilor competenți. *«Avem nevoie de oameni luminați»*, e strigătul lui. Cu această chemare se adresează colegilor reamintindu-le că poporul trebuie luminat și *«să-l trezim la lumină prin școală și învățatură»*. În acest efort constructiv el considera că *«școala este intrarea în baia comorilor, învățătorul cu abecedarul său este băieșul care intră cu felinare în adâncul sufletului românesc ca să scoată și să pună în serviciul neamului, comorile ascunse într-ânsul»*, scrie în același articol. De aici decurge programul de acțiune al revizoratului, deci *politica sa școlară*, constă în *construcția de școli, formarea de învățători și școlarizarea generalizată*.

Iosif Moldovan s-a angajat să susțină proiectul construirii de școli elaborat de *dr. C.Angelescu, ministrul Învățământului*. Pe plan județean, *prefectul județului, Ion Georgescu*, un prahovean venit la Arad din înalte posturi administrative pentru a conduce activitatea de

dezvoltare a administrației românești, a susținut cu însuflețire acest proiect. În județ se înregistrează numeroase *acțiuni de construire și reconstruire a școlii*. Toți slujitorii *Revizoratului Școlar Arad* au susținut cu însuflețire această acțiune de amploare care a dat măsura devotamentului pentru școală și învățatură. În acest proces în care au fost angajate forțele intelectuale naționale, *învățătorii care au cizelat conștiința națională a românilor au fost factorii dinamici ai transformării școlii*. Referindu-se la «reorganizarea școlii conform nevoițelor timpului», *Iosif Moldovan considera că învățătorul va fi punctul de pornire fiindcă «el e sufletul și viața școlii. De la vocația, însuflețirea, devotamentul, interesul, năzuințele învățătorului și de personalitatea lui depind rezultatele muncii școlare»*. În activitatea școlară factorul principal al performanțelor obținute de învățător e *vocația lui, chemarea și iubirea lui față de copil*. Ea, vocația, înalță pe învățător, îi fortifică actele și creează între învățători *climatul de devotament și dăruire, de înflăcărare și iubire caldă față de copil, întâlnit în multe instituții educative*.

Iosif Moldovan cunoștea prin propria sa activitate, în cadrul «*Reuniunii învățătorilor arădeni*» *rolul constructiv pe care-l joacă acțiunile culturale și strângerea cooperării școlii cu membrii comunității locale în cadrul căreia funcționează*, dar cunoștea și sporirea performanțelor elevilor în școlile în care grupurile școlare și învățătorii lor participau la intense și diversificate *acțiuni culturale*. S-a angajat plenar pe acest drum condus de *ideea luminării poporului*. E o idee cu reminiscențe romantice întâlnită la învățătorii transilvăneni ai secolului al XIX-lea, care erau angajați în *lupta de apărare a școlii* confesionale românești față de *politica agresivă* promovată de cercurile guvernamentale budapestane. Acum, sensul activității culturale nu se mai pune pe apărare pentru a feri școala de anchete, amenzi și tot felul de procese. *Acum, în România Mare, se pune accentul pe afirmarea valorilor culturale, difuzare a lor și a înălțării școlii și satului românesc prin cultură*”. (Popeangă, Vasile, *Constructivismul pedagogic promovat de Revizoratul Școlar Arad: 1919-1924* [în] Popeangă, Vasile; Arbonie, Emil, *Pe drumul Marii Uniri*, Arad, 2008, p.p.317-318)

O altă măsură importantă a *politicii școlare a lui Iosif Moldovan*, promovată la nivelul Revizoratului Școlar Arad, a fost leagță de înființarea *unui organ de presă*, prin care se urmărea să se

mențină o legătură cât mai eficientă între organul de conducere și unitățile din subordine, unele aflate la mare distanță, prin care acestea să fie mereu informate cu toate noutățile și problemele școlare ce reveneau în sarcina directorilor și implicit a dascălilor din acea frământată și dificilă perioadă de tranziție în Transilvania.

În acest scop, la inițiativa lui *Iosif Moldovan* și sub directa sa coordonare, se va înființa la Arad pe data de 1 ianuarie 1921 – «Școala primară», oragan de informațiuni al învățătorilor din Revizoratul Aradului, având în redacția sa dascăli competenți, de mare prestigiu în rândurile învățătorilor, promovați ca subvizori școlari.

Primul redactor responsabil al gazetei învățătorilor va fi *Eugen Spinanțiu*, care în articolul de fond va prezenta scopul acesteia, în primul rând cel de o informare eficientă a învățătorilor și în același timp de a cultiva în rândurile dascălilor o atmosferă de colaborare și cunoaștere și prin publicarea unor articole sau materiale informative, ce își vor găsi loc în paginile ei, surprinzând diverse activități, referitoare la problemele și preocupările legate de viața școlii.

Următorul redactor responsabil va fi *Nicolae Cristea*, urmat de *Simeon Albu*, viitorul director al Școlii primare superioare din Pârneava, din str. Oituz, cel care prin capacitatea sa organizatorică va ridica prestigiul acesteia, ajunsă a fi considerată una din cele mai bune școli complementare din țară.

Școala Primară, editată sub tiparul Tipografiei Diecezene greco-ortodoxe din Arad, va avea o apariție bilunară, cuprinzând un număr relativ mic de pagini ce oscilează, în funcție de importanța numărului, între 4 și 6 pagini, va avea mai multe rubrici stabile, pe tot parcursul apariției sale cuprinzând în primul rând o *Parte Oficială* în care Revizoratul Școlar își publica toate dispozițiile și ordonanțele, cu număr și dată, transmise școlilor, abonate din oficiu, o rubrică de *Informațiuni* ce consemna diverse activități din școli sau alte informații utile lumii școlilor, o *Cronică pedagogică* ce prezenta și recenza cărți de specialitate, *Secția județeană* cu informații de la Prefectura Județului, rubrica *Diverse* și *Poșta redacției*.

În afara acestor rubrici, în majoritate permanente, în paginile gazetei vor apărea și diferite articole și studii pe teme școlare sau religioase, mai ales cu ocazia sărbătorilor creștine. Multe dintre

articolele de fond vor fi semnate de *Iosif Moldovan, Nicolae Cristea, Eugen Spinanțiu*, sau chiar și de *Onisifor Ghibu*, de directori de unități școlare ori de alte personalități ale timpului și vor marca evenimente majore ale perioadei, cum ar fi: *Îndemnare către poporul românesc din Transilvania, Banat și părțile ungare* de Onisifor Ghibu, *Școala română* de Dimitrie Boariu-director școlar, *O aniversare însemnată* de Dimitrie Olariu-subrevizor școlar, *De ziua nașterii Domnului* de N.Cristea, etc.

„*Primul act cultural* pe care-l inițiază noul revizor școlar arădean a fost *înființarea unui organ de presă al revizoratului și al asociației învățătorilor*. Ideea a învins și, pe data de 1 ianuarie 1921, învățătorii arădeni au avut în mâinile lor un organ de informare: «*Școala primară*», organ de informații al învățătorilor din Revizoratul Aradului. Redactor responsabil a fost *Eugen Spinanțiu*, care în cuvântul adresat fraților învățători credea că slujitorii școlii primare «*au nevoie de sprijin reciproc și de o îndrumare unitară*» și pentru realizarea acestui scop au înființat acest organ de presă care va contribui la buna informare a învățătorilor și va cultiva printre ei «*armonia, pacea și dreptatea frățească*». În numărul 2 al revistei găsim un salut inimos adresat de unul care a dorit-o, îndrăznețul *N.Cristea*. El explica geneza apariției publicației afirmând că e «*născută din însuflețirea oamenilor de bine, care din iubirea meseriei ideale și-au făcut o adevărată religie, ea se adresează firește mai întâi celor ce au chemat-o: dascălilor români, care vor găsi într-ânsa frânturi din sufletul lor zbuciumat, pentru a ridica în sferile luminii culturii naționale marea mulțumire ce abia se desmeticește din visul urât al robiei și a-i da toată plenitudinea vieții sale istorice; al doilea, celor ce au păstrat idealismul tagmei cu o neclintită credință și simpatie, intelectualilor români cu năzuințe serioase de împreună lucrători și care înțelegându-ne aspirațiile au păstrat în vremuri de bejenie întreagă gama optimismului național*». Prin programul revistei se deschide un drum direct către *activitatea culturală* desfășurată în mijlocul poporului.

Prima inițiativă culturală pe care o întâlnim în paginile noii publicații arădene se referă la ridicarea în Arad a *Monumentului Unirii*. Autorul articolului *N.Cristea* cheamă pe colegii săi pe «*învățătorii neamului românesc*» să se ralieze acestei idei și să se manifeste «în comunitatea de aspirații și sentimente care toate tăbăresc aceeași țintă: *ridicarea Monumentului Unirii în Arad*».

Censurat: Constantin Teodorescu.

Anul I. 1 Ianuarie 1921. No. 1.

ȘCOALA PRIMARĂ

ORGAN DE INFORMAȚIUNI A ÎNVĂȚĂTORILOR DIN REVIZORATUL ARADULUI.

<p>ABONAMENT:</p> <p>Anual 30 Lei</p> <p>Exempl. 3 „</p>	<p>REDACTOR RĂSPUNZĂTOR:</p> <p>EUGEN SPINANȚIU.</p>	<p>ANUNȚURI:</p> <p>Un șir 2 Lei.</p>
--	--	--

Fraților Învățători!

Urgia, deslănțuită asupra întregii lumi cu o putere nemai pomenită în istoria omenimei, sa domolit. Cerul să înseninează. Razele binecuvântătoare a-le de toți doritului timp de muncă încep a licări. Câmpia, îngrășată cu sângele martirilor, se îmbracă încetul, cu încetul în podoabele sale de mainainte. Polomida și toți părăsiții, cari au prins rălăcini în urmarea sămânței aruncate de cei fără Hristos în sufletul lor, a început a se stârpi. Ferele ruginite a le plugului își regășugă splendoarea.

Cum e școala de azi, așa va fi poporul de mâne.

Când vedem o casă, în sufletul nostru se produce o închipuire despre stăpânul aceleia.

Dacă casa este curată și bineîngrijită, sufletul nostru ne spune, că proprietarul ei este un om harnic, priceput și cumpătat.

Tot asemenea judecată se formează în sufletul nostru și despre hărnicia unei femei, când intrăm în locuința ei.

Oare ce judecată se va forma în internul nostru, când vom trece de lângă școala satului

Primul număr din *Școala Primară* apare la 1 ianuarie 1921, redactor responsabil fiind subrevizorul școlar Eugen Spinanțiu

Învățătorii arădeni au primit cu entuziasm această propunere. *Au început o acțiune energetică de adunare de fonduri*. Număr de număr în paginile revistei arădene au apărut informații despre mersul acțiunii. Întâlnim liste întregi de donatori din aria școlară: educatori, elevi, părinți, intelectuali ai locului. A fost o idee care s-a prelungit până în zilele noastre.” (*Ibidem*, p.319)

Ca fost președinte al *Reuniunii Învățătorilor* din comitatul Aradului, *Iosif Moldovan*, la scurt timp după numirea sa la conducerea *Revizoratului Școlar*, se va preocupa și de *noua organizare a asociației învățătorilor*. Conștient de faptul că *vechea formă de organizare*, la realizarea căreia contribuise din plin prin *statutele* concepute, nu mai corespundeau cerințelor impuse de

orientarea de atunci a învățământului din Transilvania, din perioada imediată *Unirii* și din perspectivă, cea a *reformelor* ce vor urma, reforme atât de necesare *integrării în cadrul învățământului din noul stat – România Mare*.

La inițiativa sa, *pe data de 6 iunie 1919*, au fost convocați toți învățătorii comitatului, în sala cea mare a *Primăriei Aradului* la o ședință organizatorică. Întrunirea s-a bucurat și de participarea episcopului *Ion I. Papp*, a referentului școlar *Gh.Ciuhandu*, a prof.dr.*Teodor Botiș*, directorului *Preparandiei*, precum și de a altor oficiali din acea perioadă.

Cu acest prilej «*Reuniunea Învățătorilor*» s-a desființat, în locul ei înființându-se «*Asociația învățătorilor din județul Arad*», ce-l va avea ca președinte pe învățătorul din Gașa, *Iuliu Groșșoreanu*, prieten și colaborator apropiat a lui *Iosif Moldovan*, învățător ce *s-a impus prin activitatea sa pedagogică și publicistică*, precum și prin atitudinea sa fermă ca *luptător pentru cauza națională*, în timpul vechii monarhii.

„*După Unire* apar noi preocupări și noi orizonturi de activități ale învățătorilor. Vechile organizații profesionale cu tendința lor dominantă de apărare a școlii și slujitorilor ei nu mai corespund timpului. Căutarea unei *noi forme organizatorice și definirea unor noi finalități* se impunea repede ca punct de plecare pentru *un activism cultural-pedagogic* specific întregii perioade interbelice. Ideea înființării unei asociații generale a învățătorilor arădeni după un model transilvănean ce primise deja contururi a devenit punct de plecare a Adunării generale a «*Reuniunii învățătorilor arădeni*» ce-a avut loc în sala mare a *Primăriei Arad*, în 6 iulie 1919. La ședință a participat și episcopul arădean *I.I.Papp* care a venit însoțit de *revizorul școlar Iosif Moldovan*, referentul școlar *Gh. Ciuhandu* și directorul *Preparandiei, Teodor Botiș*. Această prezență a oficialității era un simbol al importanței deciziilor ce vor fi luate de adunarea prezidată de vicepreședintele «*Reuniunii*», învățătorul *Alexiu Doboș* din Șiria. A fost înființată «*Asociația învățătorilor din Județul Arad*», al cărui președinte a fost ales învățătorul din Gașa, *Iuliu Groșșoreanu*, renumit prin activitatea sa pedagogică și publicistică, dar și prin fermitatea cu care apărase drepturile naționale ale românilor și ale școlii românești în anii grei de la începutul secolului al XX-lea. La conducerea „*Asociației*” au

venit în ordine cronologică după *Iuliu Grofșoreanu* (1919-1922), *Nicolae Cristea* (1922-1932), *Dimitrie Boariu* (1932-1935), *Nicolae Cristea* (1935-1938), *Eugen Spinanțiu* (1938-1939), *Lazăr Igrășan* (1939-1942) și *Nicolae Cârstea* (1942-1948).

Pentru întărirea spiritului de corp al «*Asociațiunii*» se introduce în practică *metoda adunărilor*, desfășurate însă la Arad în sala mare a Palatului Cultural sau a Primăriei. Adunările devin prilej de manifestare a solidarității profesionale, dar și a spiritului de cooperare învățător-preot, școală biserică, fortificat printr-o relație seculară. Spinoasa problemă a *etatizării școlii primare transilvănene* pentru a se realiza *unitatea școlii românești*, în special a celei primare, ca instituție de stat *n-a îndepărtat școala primară arădeană de Biserică*. Tradiția Bisericii Maică generoasă care a ocrotit dezvoltarea școlii primare arădene și ardelenene în general, a fost vie în simbolismul ei prin conținutul învățământului, prezența elevilor în forme organizate în Biserică. Să ne gândim la prezența *corurilor școlare* construite de învățători în Biserică, rostirea de către copii a unor rugăciuni, etc.

Constantin Angelescu
(1869 – 1948)
Ministrul Instrucțiunii Publice în
guvernul României Mari.

Adunările generale organizate de «*Asociația învățătorilor*» aveau o tematică dublă: *culturală și pedagogică*, în special metodică. Dacă vom analiza tematica problemelor abordate de «*Adunarea generală*» din 1921 vom reține această polaritate *cultural-metodică*. Adunarea a avut loc în Sala mare a *Palatului Cultural Arad* și la ea au participat 388 de învățători din județul Arad, ceea ce demonstrează că în județ era un corp compact de vîrsta mijlocie. În cadrul «*Adunării*» au fost prezentate și dezbătute următoarele probleme de pedagogie: «*Învățătorul și școala muncii*» (Ioan Laita, Pecica); «*Cultul limbii ca mijloc al unității noastre naționale*»

(Augusta Rubenescu, Arad); «*Dare de seamă despre literatura pedagogică românească și străină*» (Nicolae Cristrea). Fiecare conferință a fost urmată de lecții practice susținute de învățători arădeni. Adunarea a dezbătut problema înființării unei instituții cu funcționalitate culturală în sat: *căminul cultural*. Dezbaterile au facilitat elaborarea unei decizii privind înființarea *căminelor culturale* și susținerea lor de către *forțele didactice* împreună cu intelectualii din sat. Se deschidea astfel posibilitatea integrării *activității culturale a învățătorului* – cor, spectacole de teatru școlar, întreceri sportive, etc., într-un cadru instituțional ce a dominat scena activității culturale în sat în perioada interbelică.

Procedeul metodologic utilizat în 1921 pentru organizarea adunării generale din acel an, a fost menținut și la adunările generale din anii 1922 și 1923.” (*Ibidem*, p.319-321)

Realizările obținute pe linia reorganizării învățământului din județul Arad, pe baza măsurilor luate de *Revizorul Școlar*, condus de *Iosif Moldovan*, sunt apreciate și de *ministrul învățământului dr.C.Angelescu*, aflat în vizită la Arad, în luna iunie 1922, însoțit de *un corp de control din Minister*.

Constantin Angelescu (1869 – 1948), ministrul al *Instrucțiunii Publice*, a fost considerat, pe bună dreptate, drept *ctitor al învățământului românesc interbelic*, „omul școlii”, poreclit „*ministrul cărămidă*”, datorită numărului mare de unități școlare ridicate ori refăcute pe parcursul administrației sale, din cadrul resortului de învățământ, pe timpul mai multor guverne din *România Mare*, începând cu cel constituit pe 29 noiembrie 1918 avându-l în frunte pe *Ion I.Brăteanu*.

Cu toate că îl aștepta o strălucită *carieră medicală*, fiind un apreciat chirurg, cercetător, profesor universitar, *Constantin Angelescu* se va avânta încă din 1901 în viața politică a țării, îmbrățișând printre altele și o strălucită *carieră diplomatică*, fiind numit prin decret regal, în 1917, „*trimis extraordinar și ministru plenipotențial al Majestății Sale Regele pe lângă Guvernul Republicii Statelor Unite ale Americii în misiune specială*”, unde va susține o intensă și rodnică activitate de propagandă în favoarea României în timpul și la sfârșitul primului război mondial.

La sfârșitul războiului, imediat după preluarea prerogativelor *de ministru al Instrucțiunii Publice*, se va preocupa în primul rând de

construirea și refacerea lăcașurilor de învățământ, distruse în timpul luptelor, de pe întreg teritoriul României, precum și de *integrarea învățământului din provinciile alipite la Țara Mumă, de reorganizarea universităților transilvănene, de înființarea de noi unități școlare și de „revitalizarea activităților culturale în școli, printre cetățeni”*, căutând prin toate acțiunile și demersurile sale de ordin spiritual „*trezirea conștiinței cetățenești*” fără de care nu se putea trece la consolidarea noului stat românesc.

„La preluarea funcției de ministru al Instrucțiunii Publice, *dr. C. Angelescu* s-a confruntat cu numeroase probleme. Multe localuri de școală din Vechiul Regat erau distruse sau avariate, materialul didactic fusese deteriorat sau devastat de ocupații vremelnici. [...]

De asemenea, situația financiară era foarte dificilă. La 7/20 decembrie 1918, prin Ordinul Nr.43886, C.Angelescu face cunoscut revizorilor școlari din județe că «orele în plus nu pot fi plătite acum nefiind fonduri. Domnii profesori sunt rugați a continua să facă orele în plus în mod gratuit până la noi dispozițiuni».

O problemă dificilă cu care s-a confruntat noul ministru al Instrucțiunii a fost aceea a *integrării* învățământului din provinciile alipite cu cele din Vechiul Regat. Astfel, la 25 ianuarie 1919, *Vasile Goldiș*, șeful resortului de culte și instrucțiune publică din Consiliul Dirigent a expediat o circulară tuturor autorităților bisericești în care le aducea la cunoștință că organismul guvernamental din care făcea parte controla sistemul școlar și bisericesc existent în Transilvania și Banat, iar orice contract cu guvernul republican maghiar din Budapesta încetează. Totuși, pentru a evita disfuncționalitățile, Consiliul Dirigent a stabilit în această zi ca vechea organizare școlară să fie menținută, rămânând să se introducă o nouă fundamentare a învățământului public numai odată cu începerea anului școlar. Se suprima însă numele de «*inspector general regesc*» înlocuindu-se cu acela de «*revizor școlar*» utilizat în Vechiul Regat de multă vreme.” (Constantin, T., Stan, - Viorel Frîncu – *Dr. Constantin Angelescu, omul politic, diplomatul și ctitorul de școli românești (1869-1948)*, Ed. Teocora, Buzău, 2009, p.78)

Constant politica sale școlare, de reclădire și reorganizare a învățământului românesc de pe întreg teritoriul noului stat, România Mare, *ministrul C.Angelescu va urmări îndeaproape situațiile existente în fiecare județ și măsurile concrete și specifice luate de*

revizoratele și inspectoratele școlare, mai ales în teritoriile nou alipite după Unire.

Ardelean după familia mamei sale, dr.C.Angelescu, conștient de situația grea a învățământului din Transilvania, supus unui total proces de reorganizare și integrare la învățământul din România, va efectua numeroase deplasări în această nouă parte de țară, pentru a vedea situația concret existentă și pentru a lua măsurile ce se impun, de la caz la caz. În acest context trebuie privită și *vizita sa la Arad*, din 26 mai, 1922.

Întâmpinat la gară de *episcopul Ioan I. Papp*, de *prefectul Aradului* și de *Iosif Moldovan*, acesta va inspecta mai multe școli din oraș și unele instituții culturale, dorind să cunoască situația din unitățile de învățământ arădene, fiind *surprins plăcut* de faptul că în *urma examinării* personale a unor elevi, a constatat progresul făcut în *învățarea limbii române* în școlile cu elevi de etnie maghiară. Ministrul C.Angelescu se va întâlni spre finalul inspecției, la *Palatul cultural*, cu oficialitățile locale și *învățătorii din oraș și împrejurimi veniți să-l întâmpine și să-l asculte*.

După alte câteva vizite oficiale și inspecții ministrul își va continua calea spre alt județ, nu înainte de a *felicită și mulțumi revizoratului școlar, lui Iosif Moldovan*, pentru toate realizările constatate la nivelul învățământului arădean.

„*Ministrul Instrucțiunii în Arad*. Vineri la 26 Maiu Aradul a avut rara fericire să primească vizita *Ministerului Angelescu*, care însoțit de domnia *Ghițescu* directorul învățământului primar, *Popa Lisanu* directorul învățământului din țările alipite și *Lupu Dimitrescu* inspector al învățământului au venit să se convingă personal despre stările învățământului dela noi. La gară au fost întâmpinați de dl. *episcop Ioan Papp*, prefectul județului *Mărcuș*, revizorul școlar *Iosif Moldovan* și directorul liceului de băieți *Ascaniu Crișan*. După sosire *sub conducerea revizorului școlar* domnul ministru au început numaidecât inspecțiunea școalelor și vizitarea instituțiilor culturale. La *liceul romano-catholic* a examinat personal elevii clasă cu clasă. Încă în aceeași zi a mai vizitat *școala normală de învățătoare, casa învățătorilor, muzeul școlar și revizoratul*. În ziua următoare la ora 8 au fost deja în școala primară din strada Elena continuând inspecția în școalele primare din strada Virginia Hotaran, piața Ștefan cel Mare și strada Iosif Vulcan. *Stările aflate l-au mulțumit pe deplin*. Au fost plăcut surprins de rezultatul ajuns în limba

română și lucrul de mână în unele din școalele maghiare. După ce au mai vizitat școala medie română, școala normală confesională, liceul de fete și de băieți și școala de arte și meserii, au descins la *palatul cultural* unde au fost întâmpinați *de învățătorii din Arad și împrejurime* în frunte cu directorul școlar *Dimitrie Popoviciu* mulțumind dlui Ministru pentru cinstea de care a împărtășit școalele din Arad prin înalta sa vizită. După audiența dată *episcopului romano-catolic Gladfelder din Timișoara*, domnul ministru cu întreaga sa suită a luat parte la *masa dată de revizoratul școlar* la care au participat, *episcopul general, primarul orașului* (prefecții au absentat din oraș) și *directorii tuturor școalelor. Școalele primare au fost reprezentate prin directorii Dimitrie Popoviciu și Augusta Colarov*. După masă și scurta vizită la domnul episcop sa continuat inspecția la *școala profesională a doamnelor române*; apoi cu scopul de a afla loc potrivit pentru *o nouă școală normală ce dorește a înființa la Arad*, a escurs la *locul de aviație* (este vorba de *Pavilioanele aviației* din Cartierul Gai n.n) ca să vadă încât ar corespunde edificiile de acolo scopului indicat. La ora 5,50 domnul ministru și-a continuat calea spre Alba Iulia. *Înainte de plecare a dat expresiunea repețit mulțumitei sale pentru cele experiate în Arad*, încredințând pe revizoratul școlar cu continuarea demersurilor privitoare la înființarea unei școale normale de învățători și a unui atelier pentru recvizite școlare.” („*Școala Primară*”, Nr.12, An II, 15 iunie, 1922, p.3)

Datorită calităților sale de *excepțional organizator și conducător în domeniul învățământului*, Iosif Moldovan va fi promovat mai apoi ca *inspector școlar regional de control* pentru regiunile bănățene, *Timiș-Torontal* iar mai apoi, după o scurtă revenire la conducerea Revizoratului din Arad, în *Oradea Mare*.

„De aici în colo, devenind *organizatotul învățământului românesc*, ca *prim revizor școlar român al orașului și județului Arad*, mai apoi ca *inspector școlar al regiunilor Oradea-Mare și Timișoara*, iar colegii noștri reclamați fiind la conducerea școalelor reluate de la stăpânirea de tristă amintire, *transformate în instituții de cultură românească*, cu peste 40 puteri didactice în locul celor 4 avute până atunci, *școalele confesionale susținute de biserica noastră strămoșească și-au sistat activitatea*, iar elevii a căror bază de instrucție și educație s’au pus în trânsele, au trecut la *nou înființatele școale primare de stat ale regimului românesc*.” (Moldovan, I., *Școalele românilor din Arad*, p.34)

Școala Primară ce îl avea ca redactor „răspunzător”, în acea perioadă, pe *subrevizorul școlar Simeon Albu*, îi va dedica lui *Iosif Moldovan un număr special* (An II, 15 septembrie 1922 Nr.18) în semn de respect și prețuire pentru a-i aniversa cei 40 de ani puși în slujba învățământului românesc din Arad și ținutul acestuia.

Pe frontispiciul revistei învățătorilor, imediat sub titlu, se poate citi: „*Dedicăm acest număr al revistei noastre d-lui revizor școlar Iosif Moldovan din Arad, în semn de dragoste și admirațiune cu prilejul celei de a 40 a aniversare a activității sale laborioase pe terenul școlar. Redacțiunea*” (Ibidem, p.1)

Subrevizorul școlar, *Dimitrie Olariu*, în articolul său, dedicat sărbătoritului, intitulat semnificativ *O aniversare însemnată*, subliniază condițiile ce în urmă cu mai puțin de patru ani s-a trecut la organizarea administrației teritoriilor „dezrobite,” prin încredințarea de către *Consiliul Dirigent de la Sibiu*, a unor funcții de conducere doar persoanelor de mare încredere, câștigată în timp, având „garanță” morală de necontestat și prestigiu în domeniul activității profesionale.

Censurat: Censura presei Arad.		Număr special.	
A II.	15 Septembrie 1922.	No. 18.	
ȘCOALA PRIMARĂ			
ORGAN DE INFORMAȚIUNI A ÎNVĂȚĂTORILOR DIN REVIZORATUL ARADULUI			
ABONAMENT: Anual 40 Lei :: Exempl. 3 Lei	REDACTOR RĂSPUNZĂTOR: SIMEON ALBU	ANUNȚURI: Un șir --- --- --- --- 2 Lei	
<p><i>Dedicăm acest număr special al revistei noastre dlui revizor școlar IOSIF MOLDOVAN din Arad, în semn de dragoste și admirațiune cu prilejul celei de a 40-a aniversare a activității sale laborioase pe terenul școlar.</i></p> <p style="text-align: right;"><i>Redacția.</i></p>			

Revista „Școala Primară” îi dedică un număr special lui Iosif Moldovan

La nivelul județului s-a considerat, de către conducerea administrativă, că *învățătorul director Iosif Moldovan este persoana cea mai competentă, ce în acele momente era capabil să organizeze și să conducă destinele învățământului din această parte a țării,*

foarte importantă din punct de vedere al *graniței sale cu Ungaria*. *Consiliul Dirigent* va semna la 19 mai 1919 actul de numire în funcție de revizor al lui Iosif Moldovan, acesta va fi astfel primul român ajuns să conducă toate școlile din oraș și județ, inclusiv pe cele ale naționalităților.

„*Consiliul Dirigent de la Sibiu* începu numaidecât organizarea administrației teritoriilor dezrobite, încredințând cu conducerea și organizarea în amănunte, persoane de absolută încredere și cu destulă garanță atât morală cât și în materie de specialitate!

Pentru *conducerea afacerilor școlare ale orașului și județului Arad* se caută într’adins o persoană care fiind la culmea misiunii, să întrunească toate condițiunile, dat fiind, că formând aceste *teritorii de frontieră*, reclamă multă vigilență în acțiune, de o parte, iar de alta, pentru că aceasta o pretindea nivelul cultural al regiunii. În consecință, *Consiliul Dirigent* prin actul său din data 19 Maiu 1919, Nr.21933/1919, a ridicat pe învățătorul-director școlar Iosif Moldovan la rangul și demnitatea de revizor școlar al orașului și județului Arad, ca și pe acela, care era mai mult chemat în părțile acestea a urca această însemnată treaptă erarhică școlară.

Această numire norocoasă a fost nu numai un gest potrivit de recunoștință a unei munci intensive pe terenul școlar, dar a asigurat totodată și prosperitatea școalelor primare prin aceste locuri expuse, a căror soartă ajunsese în mâini sigure.” (Olariu, Dimitrie, *O aniversare însemnată* [în] „Școala Primară,” Anul II, 15 septembrie 1922, nr.18, p.1)

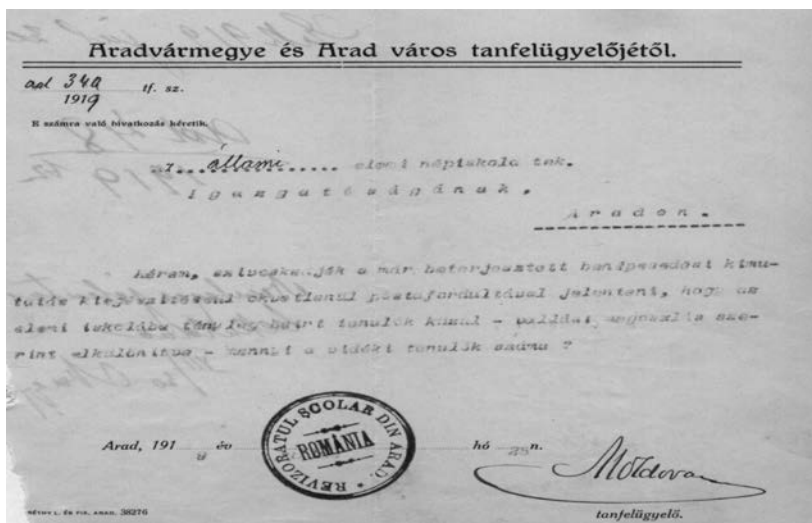
Sunt prezentate *greutățile întâmpinate de noul revizor în organizarea la început a revizoratului școlar al Aradului*. Primul pas făcut de noul revizor școlar a fost acela de a-și alege *colaboratorii* cu care „*să conducă destinele școalelor ce i s-au încredințat,*” lucru ce nu a fost prea greu, pentru că își cunoștea *prea bine colegii*, al căror președinte în cadrul «*Reuniunii Învățătorilor*», le-a fost ani în șir.

Obstacolul cel mai greu l-a avut însă în *preluarea de la vechile autorități a edificiilor școlare și a inventarului acestora, a clădirii revizoratului*, deoarece cu tot ordinul semnat de numire în funcție de revizor, *Iosif Moldovan nu era recunoscut în această calitate de fostul revizor maghiar și de colaboratorii acestuia*, rezervându-i în clădirea revizoratului doar o mică încăpere,

insuficientă pentru desfășurarea activității. *Intrarea însă a trupelor române în Arad a făcut ca antecesorul său maghiar să-i predea oficial întreaga clădire, arhiva și inventarul acesteia.*

„Organizarea și activitatea Revizoratului școlar mergea anevoios, căci reprezentanții fostului regim erau încă aci și *persistau cu încăpățănare în deținerea conducerii*, rezervând numai *o mică încăpere pentru revizoratul școlar român și pentru personalul angajat de acesta*. Îndată ce și orașul Arad a fost însă ocupat de trupele române, *revizorul școlar dl. Iosif Moldovan a preluat oficiul cu arhiva și întreg aranjamentul, pe lângă toate protestele antecesorului său maghiar.*

Fără a lăsa adversarilor timp de desmeticire și eventuală

Dispoziția emisă de Iosif Moldovan, în limba maghiară în calitatea sa de conducător al Revizoratului Școlar Arad (Arhiva Școlii Generale *Iosif Moldovan* Arad)

organizare pentru rezistență mai intensivă, s'a început preluarea edificiilor grădinițelor de copii, ale școalelor primare din oraș și județ, precum și ale școalelor civile din Arad și Sântana, pe lângă inventar și procesele verbale în dresate în regulă. Dar nici această operațiune nu a mers neted, căci piedicile măiestrite și protestele celor ce nu se puteau împăca cu situația, erau la ordinea zilei.”(Ibidem, p.1)

O altă măsură luată la nivelul revizoratului Aradului de către Iosif Moldovan, pornită din dispoziția forurilor superioare, a fost cea prin care întreg corpul didactic din școlile de stat să depună jurământ „de fidelitate” față de statul român. Hotărârea a fost însă respinsă de o parte din învățătorii de etnie maghiară, care au refuzat jurământul, neavând încredere în trăinicia noilor și justelor stări politice. Măsurile au fost pe măsura acelor vremuri, iar clădirile școlilor au fost naționalizate de statul român, trecând apoi la aplicarea principiului „educări naționale” prin introducerea obligatorie a învățării limbii române în toate unitățile școlare indiferent de etnie.

„Concomitent cu toate acestea-în urma ordinului primit de la superioritatea școlară-a provocat pe toți învățătorii de stat să facă jurământ de fidelitate către Statul român.[...] Învățătorii cari nu au fost aplicați a se supune noilor stări, au fost priviți ca renunțați la posturile avute și astfel s'a putut face apoi fără pedici naționalizarea tuturor școalelor primare de stat din județ în conformitate cu populația din diferite comune, pe baza principiului educării naționale a fiecărei unități etnice. Între astfel de împrejurări i-a succes să remanieze și școalele din toate centrele de plase, cari altmintrelea puteau fi reclamate de vre-o minoritate.” (Ibidem, p.2)

Cunoscând bine situația școlilor românești din oraș, îndeplinind mulți ani funcția de director eparhial al școlilor primare ortodoxe române din Arad, știind bine că numărul elevilor era foarte numeros, iar cei 4 învățători, care predau la școală românească confesională, erau insuficienți, Iosif Moldovan decide înființarea a noi școli românești, mărirea numărului de învățători și chiar înființarea unor grădinițe.

Tot din dispoziția sa se va înființa la Arad cea dintâi școală primară cu limbă de predare germană, pentru etnia germană, ce era pe cale să fie maghiarizată în timpul monarhiei. S-a trecut apoi la reorganizarea programului din cadrul grădinițelor, a școlilor de arte și meserii și comerciale ce cuprindeau un număr numeros de elevi, de peste 2500. Elementul românesc a fost impus în toate aceste unități de învățământ ce au fost așezate de acum pe o altă structură, compatibilă cu cerințele noului stat de drept și în concordanță cu cele din Regat.

Iosif Moldovan a dispus deasemenea și s-a preocupat de reabilitarea unor edificii școlare ce au avut de suferit în urma războiului, a luptelor desfășurate până la preluarea puterii de către autoritățile române, reușind să obțină de la guvern, în acest scop, importante sume de bani.

„În orașul Arad avuseserăm până atunci o școală primară confesională ortodoxă română numărând 4 puteri didactice. În urma noilor orientări însă și grație directivei preconizată de Iosif Moldovan, azi (în 1922 n.n.) învățământul primar românesc este deservit în 7 școli cu 32 puteri didactice iar cel froebelian (preșcolar n.n.) în 6 grădini de copii, cu 8 conducătoare.

Înființarea celei dintâi școală primară din Arad cu limba de propunere germană, este legată de numele lui Iosif Moldovan. Deschiderea acesteia era impusă de împrejurarea că resturile elementului german erau amenințate de maghiarizare chiar și sub dominația românească.

Grădinile de copii cari erau cele mai tipice expoziții ale tendințelor de maghiarizare, au fost reformate și îndeplinite cu noi elemente, demne de toată încrederea.

Sub înțeleapta conducere a sa s'au romanizat școlile de ucenici industriali și comerciali din județ, între cari și cele din orașul Arad cu un contingent de 2500 elevi. Deoarece marea parte dintre edificiile școlare se ruinaseră sub durată războiului și a revoluției, a

Ziarul «Românul» din 6 iunie 1919, prezintă membrii primei administrații românești

depus multă forță în interesul restaurării acestora, ezoperând (obținând n.n) de la guvern în scopul acesta însemnate sume de bani.” (Ibidem, p.2)

Subrevizorul școlar Dimitrie Olariu, în articolul său omagial, sublinia în continuare o altă inițiativă foarte importantă luată de Iosif Moldovan, în calitatea sa de conducător al învățământului județului, cea de a lua măsuri ca în fiecare localitate, cât de mică din județ, să se înființeze școli, pentru a elimina analfabetismul, moștenire dureroasă a trecutului imperial, mai ales la nivelul locuitorilor din satele românești de la munte în care nu existau unități școlare. Majoritatea copiilor din aceste zone erau condamnați, din generație în generație, să rămână fără știință de carte.

„La preluarea imperiului aveam o mulțime de comune românești în părțile muntoase ale județului cari nu aveau și nu au avut niciodată școale. Vitregitatea regimului dispărut pentru vecie a condamnat la cel mai pronunțat alfabetism, [...], drept ceea dl.Iosif Moldovan și-a pus la cumpănă toată iscusința ca să nu lase în întuneric pe acești frați ai noștri, iar azi, grație tactului și stăruinței sale, în fiecare sătuleț românesc arde câte o lumină.”(Ibidem, p.2)

Comunitățile din satele lipsite de școli au primit cu mult entuziasm construirea lăcașelor de cultură și au contribuit prin diverse ajutoare la edificarea acestora, fie prin oferirea de către primării sau de proprietari a unor terenuri în mod gratuit, fie prin materiale de construcție, forță de muncă sau cărăușie. „Cât a fost de mare dorul de carte a acestor oameni sărmani, se învederează de acolo, că la îndemnul d-lui revizor școlar și la stăruințele altor oameni de bine, în fiecare localitate s’au oferit gratuit intravilane, parte de către particulari, parte de către comunitate, iar pentru clădirea noilor edificii școlare ni s’au pus la dispoziție gratuit: material necesar disponibil, cărăușie, ba chiar și lucrul de mână.” (Ibidem, p.3)

Sunt surprinse apoi în coloanele revistei, de către semnatarul articolului și alte momente semnificative din viața publică a lui Iosif Moldovan, în care este subliniată încă o dată importanța personalității sale în perioada când în calitatea sa de învățător al neamului și mai apoi prin funcțiile sale de organizator al școlii românești, din timpul Imperiului Austro-Ungar, și reorganizator al învățământului arădean după Marea Unire, și-a pus întreaga pregătire și energie în slujba unui

ideal, cel al „deșteptării și luminării poporului român, sub care durată i-a succes să formeze epocă prin activitatea sa în viața școalei și a învățătorului român de dincoaci de Carpați.” (Ibidem, p.3)

Subrevizorul școlar *Dimitrie Olariu* îi prezintă sărbătoritului principalele etape ale activităților desfășurate în cadrul învățământului

Iosif Moldovan - inspector școlar (1922)

confesional românesc arădean de la numirea sa ca învățător, la 1 decembrie 1887, la Școala din „suburbiul Pârneava” până după Unire, în 1919, când Consiliul Dirigent de la Sibiu îi va încredința conducerea întregului învățământ din orașul și județul Arad, în acele vremuri, nu deloc ușoare, cunoscându-i capacitatea sa organizatorică și prestigiul binemeritat de care se bucura în rândul corpului didactic.

În anii 1921 și 1922, Iosif Moldovan a urmat cursurile pentru *revizori școlari* organizate de *Universitatea din Cluj*, iar din martie 1925, este numit, așa cum s-a mai menționat, *inspector de îndrumare și control* al școlilor primare din raza județului bănățean *Timiș-Torontal*. După mai bine de un an, la 27 aprilie 1926, *Ministerul Instrucțiunilor Publice* îl numește în aceeași funcție la școlile din *județele Arad și Bihor*, sarcini pe care le duce la îndeplinire cu rezultate remarcabile până în *toamna anului 1927, când se pensionează*, deși mai găsea întrânsul destulă energie pentru muncă.

În luna iunie a anului 1923, pentru importantele sale merite pe *linia reorganizării învățământului românesc din Transilvania*, precum și pentru întreaga sa activitate de peste 40 de ani pusă în slujba școlii, *ministrul învățământului*, din acea vreme, *Dr. Constantin Angelescu* îi conferă două mari decorații: *Ordinul Coroana României în grad de*

Cavaler cl.I și Ordinul Răsplata muncii cl.I, date personal de ministrul Angelescu cu prilejul unei întâlniri în județul Olt.

„Ministrul Instrucțiunii Dr. Const. Angelescu a vizitat în zilele de 23 și 24 iunie a.c. (în 1923 n.n) cele 137 noi construcții școlare din județul Olt (școli construite sau refăcute în urma distrugerilor din Primul Război Mondial n.n), însoțit fiind de dl. *Ghișescu* directorul general al învățământului primar și *Iosif Moldovan*, *inspectorul regional al învățământului primar din Oradea-Mare.*

Din privilegiul acesta *Dl. Ministru* a distins pe *revizorul Iosif Moldovan* cu ordinul «Răsplata muncii» *cl.I* și ordinul «*Coroana României*» în gradul de *Cavaler cl.I.*

Este binevenită această atențiune dată învățătorilor din județul Arad reprezentați cu atâta competență de *distinsul lor fost revizor școlar.*”(*Recunoștință mai înaltă* [în „Școala Primară,” Anul III, Nr.13, 1 iulie 1923, p.1)

Într-o monografie dedicată vieții și operei matematicianului *Caius Iacob*, nepotul lui *Iosif Moldovan*, *Florica Banu*, fostă studentă a academicianului, menționa și o altă importantă funcție încredințată dascălului arădean, probabil mai spre sfârșitul carierei, cea de *inspector general al învățământului primar* din România Mare.

Autoarea monografiei reușește să surprindă și să contureze, în câteva fraze, principale merite pe linia învățământului confesional românesc ale celui care în întreaga sa carieră *dedicată școlii s-a dovedit a fi un strălucit dascăl al Aradului.* „S-a afirmat (*Iosif Moldovan* n.n) cu deosebită tărie în cei 40 de ani de muncă. A fost președintele «*Reuniunii Învățătorilor*» din județul Arad. După «preluarea imperiului» a fost revizor școlar devenind apoi *inspector general* al învățământului primar. *Putem afirma că a avut focul sacru în meseria de dascăl.* Era atât de pasionat încât se ocupa și cu orientarea elevilor pentru producție, după ce, chiar el tatonându-le aptitudinile, le îndruma pașii prin sfaturi părintești. Ca *autor de manuale școlare*, pentru școlile românești, a dat dovadă de un profund *spirit pedagogic și patriotic.* A publicat diverse lucrări asupra istoriei reuniunii învățătorilor din Arad, în care evoca *viața culturală românească* din perioada premergătoare Marii Uniri. *Putem afirma că Iosif Moldovan a scris o pagină de nemurire în istoria Aradului.*” (Banu, Florica, *Caius Iacob – viața și opera*, Editura Crater, București, 1990, p.19)

Chiar după retragerea sa oficială din învățământ, în toamna anului 1927, *Iosif Moldovan* va continua să fie prezent încă *în viața învățământului românesc din Arad* aflat încă, cum era firesc, *într-o fază de reorganizare*, urmărind îndeaproape și cu atenție *măsurile*

Bustul din holul Școlii Generale
Iosif Moldovan din Arad

aplicate de revizoratul școlar județean și păstrând strânse relații cu revizorii școlari, mulți dintre aceștia fiindu-i odată subalterni ori prieteni, cum era cazul revizorilor *Nicolae Cristea sau Eugen Spinanțiu*, ce dețineau acum importante funcții în viața învățământului românesc din această parte de țară.

În anii din urmă, către sfârșitul vieții, ca dealtfel marea majoritate a românilor, mai ales a celor ce „*au trăit toate umilințele și amărăciunile de dinainte de întregire*” și Iosif Moldovan privea cu teamă și îngrijorare spre *noua politică revizionistă*, agresivă, a unor state europene în care se instauraseră deja *regimuri totalitare*, fie de tip fascist ori comunist cum erau în Italia, Germania sau U.R.S.S. La

politică revizionistă a acestora mai aderaseră și alte state mai mici, vecine granițelor României, ca Ungaria și Bulgaria, nemulțumite de acordarea păcii semnate, după război, la Paris, iar în acele momente *avansau pretenții și revendicări teritoriale*.

Cu toate că era la vârsta senectuții, având și probleme de sănătate, Iosif Moldovan va lua parte activă la majoritatea acțiunilor de protest împotriva pretențiilor teritoriale ale statelor revizioniste, proteste organizate și la Arad de *Liga antirevizionistă*, din care făcea parte. Își îndemna adesea conaționali mai tineri să lupte și să nu

cedeze „nici o palmă din trupul sfânt al țării”, amintindu-le mereu „să fie demni de amintirea înaintașilor lor”, a acelora care au crezut, au luptat și au murit pentru cauza Unirii.

Se va stinge din viață într-un moment de mare răscruce

Bustul din fața Școlii Generale Iosif Moldovan din Arad

pentru soarta țării, ducând cu el îngrijorarea neamului său, murind simbolic chiar în noaptea sfântă a Învierii Domnului, la 28 aprilie 1940, cu puține luni înainte de hotărârea Diktatului de la Viena (30 august 1940), zi ce va îndurera profund întregul Ardeal românesc.

Prin *Iosif Moldovan*, Aradul pierdea, în acele încercate momente istorice, pe unul dintre *ultimii mari dascăli și apostoli ai învățământului confesional din Arad și din această parte de țară*, personalitate complexă, *reper al învățământului transilvan*, model de conduită morală, religioasă și profesională.

La baza conturării personalității sale stau așezate cu statornicie, încă de la început, câteva principii și direcții fundamentale ce i-au călăuzit întreaga-i activitate, îndreptate cu folos în scopul *emancipării ființei naționale a românilor din ținutul Aradului din timpul Imperiului dualist*. O *primă direcție* era legată de preocuparea continuă pentru un *învățământ național de calitate*, gândit și așezat pe baza unor principii *pedagogice moderne*, pentru acea perioadă, susținut și prin *elaborarea unor manuale școlare* adecvate noilor cerințe didactice, elaborate împreună cu colaboratorii săi.

Tot pe linia îmbunătățirii actului didactic și al perfecționării puterilor dascălești Iosif Moldovan va trece la *reorganizarea asociației învățătorilor* din comitatul Aradului, transformând-o într-o *asociație profesională*, de elită condusă pe baza unor *statute și regulamente proprii*, întocmite chiar de el în vremea când în calitate de președinte, conducea *Reuniunea învățătorilor români din școlile confesionale greco-orientale din dreapta Mureșului*, în timpul Austro-Ungariei.

În urmărirea și atingerea scopului propus de a ține mereu trează *conștiința națională și ideea de unitate a tuturor românilor*, Iosif Moldovan, împreună cu colegii săi, învățători la școlile din Pârneava sau din oraș, vor organiza *ample acțiuni culturale*, de mare ținută artistică și puternic impact emoțional în rândurile celor prezenți în sălile *Casei Naționale*, din suburbiul românesc al Aradului, *lăcașul de cultură* unde se desfășurau asemenea spectacole și serbări urmate de serate în care cântecul și jocul popular românesc erau mereu prezente.

În calitatea sa oficială de președinte al *Reuniunii Învățătorilor* din eparhia Aradului, Iosif Moldovan va participa ca și *delegat la Alba Iulia*, împreună cu un grup de învățători arădeni, luând astfel parte, *la 1 Decembrie*, la încununarea visului românilor din Transilvania, *prin consfințirea Unirii cu România*.

Imediat după actul *Unirii*, Iosif Moldovan va lua parte activă la organizarea și instalarea *primei administrații românești* în oraș și

în județ, ocupându-se în mod direct de *reorganizarea învățământului*, fiind astfel primul învățător român care va deține funcția de *conducător al Revizoratului Școlar al județului Arad*.

Prestigiul profesional de care se bucura în rândurile colegilor, precum și competența sa organizatorică, îi vor aduce cât de curând *promovări ierarhice* la nivelul învățământului din România Mare.

Om al școlii și al bisericii neamului, *Iosif Moldovan* va rămâne în memoria înaintașilor, ca *un om de inițiativă*, dascăl de vocație, om de cultură și de conștiință religioasă, toate făcându-l să fie unanim iubit și apreciat, asemenea celui care și-a consacrat întreaga viață, nu sieși ci *idealului național*.

Inginerul Iuliu Moldovan – fondator al științei silvice românești și implicarea sa în viața politică de după Marea Unire

Inginerul silvic Iuliu Moldovan (1864-1935), „un distins fiu al Aradului,” cum îl numea ziarul Știrea, din 5 sep.1935, în necrologul acestuia, s-a născut și a copilărit în Pârneava, unde își va face și primele clase primare la Școala profesională românească a învățătorului Petru Popoviciu, alături de vărul său primar Iosif Moldovan. Cei doi vor fi școlari eminenti, numărându-se „printre elevii împărțâșiți de o extraordinară atențiune” din partea învățătorului, după cum va mărturisi acesta din urmă în cartea sa Școalele Românilor din Arad, apărută în 1935.

După terminarea claselor primare, la Școala profesională românească greco-ortodoxă din Pârneava, Iuliu Moldovan își va continua studiile nu în cadrul Preparandiei, ca și vărul său, ci va urma clasele secundare la liceul maghiar din oraș, luându-și bacalaureatul în mod strălucit, cu distincție.

Se va înscrie apoi la Academia de Silvicultură din orașul austriac Schemvitz, de unde va obține diploma de *inginer silvic*. Își va începe cariera de inginer în cadrul unui ocol silvic „din ținuturile slovace,” pe care îl va și conduce până în anul 1892, când „a fost chemat în România

Inginerul Iuliu Moldovan,
întemeietorul științei silvice
românești

pentru organizarea silviculturii, ajungând inspector silvic foarte apreciat. Pentru deosebitele sale prestațiuni, generația din urmă a silvicultorilor i-a ridicat un bust în pădurea Mihăiești, de lângă Florica, moșia familiei Brăteanu.” (Moldovan, Iosif, Școalele Românilor din Arad, Tiografia Gh.Ienci, Arad, 1935, p.15)

Până să se impună, datorită pregătirii sale profesionale deosebite, *inginerul Iulian Moldovan a avut de întâmpinat multe obstacole și persecuții din partea unor colegi de breaslă, care vedeau în el un potențial adversar pe scară ierarhică din silvicultura românească, aflată pe atunci într-o fază de început, de organizare pe baze moderne, științifice.*

Prin perseverența și ambiția sa, dar și datorită capacității organizatorice și profesionale s-a impus, încetul cu încetul, *în domeniul silviculturii din România, ajungând să primească diverse funcții administrative, fiind un model prin lucrările sale silvice.*

Datorită excepționalei sale pregătiri științifice a fost numit *profesor de silvicultură și tehnologia lemnului în cadrul Școlii Superioare de Silvicultură din București, prima în acest domeniu înființată în Regatul Român.*

Și aici, ca și profesor, muncește temeinic din punct de vedere științific, reușind să elaboreze în 1902, pentru studenții săi, *primul curs de silvicultură din România, însumând peste cinci mii de pagini.*

Pentru învățământul superior de silvicultură din România, aflat în acei ani la început de drum, *cursul conceput și elaborat profesional de inginerul Iuliu Moldovan însemna un mare pas înainte, fiind de altfel și primul curs științific, ce punea, prin noutatea sa în domeniu, bazele moderne ale științei silvice românești.*

Cursurile sale, elaborate în ani de muncă, s-au dovedit, prin competența lor științifică, a fi adevărate repere de probitate științifică și metodologică, ce răspundeau tuturor cerințelor impuse de știința silvică europeană din acel început de veac.

„Născut la Arad în anul 1864, a urmat școala primară la școala românească, iar clasele secundare le-a terminat la liceul unguresc din Arad, unde își ia Bacalaureatul cu distincție.

O fire hotărâtă, stăruitor și capabil, își continuă studiile la *Academia de Silvicultură din Schemvitz, unde obține diploma de inginer silvic. La începutul carierei sale a fost numit ca diurnist*

onorific (inginer stagiar n.n), apoi repartizat la un ocol silvic unguresc din ținuturile slovace, *pe care îl conduce în mod strălucit.*

Cum silvicultura din România din acele vremuri era abia la început, ministrul agriculturii P. Carp din București, *intenționând a da silviculturii românești o dezvoltare*, face apel la specialiștii din Ungaria (Austro-Ungaria n.n).

Inginerul *Iuliu Moldovan*, crescut de mic în spiritul românesc și mânat de avântul tinereții trece granița cu Regatul Român, fără pașaport, în anul 1892. Ajuns în țară trimite *la Viena* demisia redactată în limba română și *preia conducerea ocolului*

Vechea clădire a ocolului silvic din Rădești, astăzi
silvic din Rădești.

La începutul activității sale în silvicultura românească, tocmai din cauza culturii sale superioare față de cei ce-l înconjurau, el a avut mult de suferit, dar dragostea de neam și cultura sa profesională i-au stat în ajutor până când a fost remarcat de șeful regiunii Pitești, regretatul N.G.Popovici.

Într-o asemenea atmosferă *Iuliu Moldovan* execută lucrări de plantare a pomilor și ridică, unde este și astăzi *Ocolul Carol I*,

(este vorba de anul 1935 n.n) plantații artificiale, *stabilind pentru posteritate un exemplu de necontestat talent și bun simț.*

În anul 1895 construiește reședința ocolului și plantează vestitul parc de la Mihăilești, care se termină în anul 1901. Datorită activității lui Iuliu Moldovan, care n'a fost numai un silvicultor harnic, dar și un gospodar cu autoritate, sub ministeriatul lui Stoicescu ocolul silvic Rădești este transformat prin decret regal în Ocolul silvic model Carol I.

Marele merit al lui Iuliu Moldovan fac ca el să fie însărcinat în anul 1901 și cu funcția de *director al pădurilor Eforiei*, iar în 1902 să fie chemat ca *profesor de silvicultură și tehnologia lemnului la Școala Superioară din București.*

Ca profesor, bazat pe vaste și temeinice cunoștințe, scrie *primul curs de silvicultură din România*, redactat cu terminologia tehnică neexistentă până atunci, într'un volum de cinci mii de pagini.”(*Inginerul Iuliu Moldovan un distins fiu al Aradului*, [în] Știrea, An V, Nr.1005, joi 5 septembrie 1935, p.3)

Ziarul prezintă și alte etape importante din activitatea de silvicultor al inginerului pârnevean cum ar fi cea din anii 1902-1903 când a fost însărcinat cu *conducerea și coordonarea acțiunilor de plantare a arborilor din parcurile și zonele verzi ale capitalei.*

Nici în această perioadă, de plină glorie profesională, *inginerul Iuliu Moldovan* nu este scutit de unele răutăți din partea „oamenilor zilei,” înțelegând prin aceasta pe politicienii vremii, care au reușit „*să-l smulgă din propria lui operă și să-l arunce în Dobrogea,*” în 1904.

Probabil că, fiind un *apropiat al familiei Brăteanu*, de a căror păduri se ocupa personal, *inginerul Iuliu Moldovan* a avut de suferit și din cauza orientării sale politice și a relațiilor sale cu *Partidul Național Liberal*, din care a făcut parte, ajungând, după Unire, în anul 1922 să câștige mandatul de *senator* de Arad, din partea liberalilor. Apreciat pentru întreaga sa activitate profesională, dar și politică, la înmormântarea sa a fost prezentă *toată conducerea liberală a județului Arad*, iar personal *Constantin I.C.Brăteanu*, președintele partidului, i-a trimis o „*splendidă coroană,*” după cum nota presa vremii.

În Dobrogea, unde nimeni din domeniul său nu a realizat nimic până la el, *Iuliu Moldovan*, folosind cele mai moderne tehnici

din silvicultură „*va reuși să facă plantații vaste și să clădească numeroase cantoane care-i fac și astăzi numele nepieritor.*”

Tot în această perioadă Iuliu Moldovan va construi două sanatorii între care și „*actualul sanatoriu al silvicultorilor de la Tekir-Ghiol.*”

Marile merite pe plan național ale lui Iuliu Moldovan începe a se contura imediat după Unire.

Deși până în anii de dinaintea unirii Transilvaniei cu țara mamă, România, Iuliu Moldovan și-a dedicat viața carierei sale de inginer silvic, în momentul în care *cauza și interesul național* va avea nevoie de competența sa profesională nu va ezita să intre, fără nici o rețineră, în agitata *viață politică* a-i acelor ani de după război.

Astfel, la începutul anului 1919, din însărcinarea *Consiliului Dirigent*, va accepta conducerea *Direcției Silvice din Transilvania* ce se confrunta cu multiplele probleme apărute pe parcursul procesului anevoios de *preluare a fondului silvic transilvan*, sector deosebit de important pentru *economia românească*, de la fostele autorități administrative ale defunctului Imperiu.

Tot în această perioadă, nu la mult timp de la terminarea ostilităților din *Primul Război Mondial*, pentru stabilirea noii configurații *politico-teritoriale* și a rezolvării spinoaselor probleme de *ordin economic*, apărute nu numai în Europa, vor începe la Paris, începând din ianuarie 1919 și până la sfârșitul anului următor, *semnarea unor tratate de pace* între fostele țări beligerante, printre care și România.

Din cauza neînțelegerilor politice, apărute la București, pe marginea unor clauze referitoare la naționalitățile conlocuitoare, neînțelegeri ce au avut ca urmare schimbarea guvernelor, România va semna mult mai târziu tratatul de pace, abia în urma mai multor încordate negocieri, printre care și aceea referitoare la *dreptul de proprietate asupra domeniului pădurilor din Transilvania*.

„Primul (tratată de pace n.n.) a fost încheiat cu *Germania*, la Versailles (28 iunie 1919), urmate de tratatul cu *Austria* la Saint - Germain en Laye (10 septembrie) pe care *România*, din cauză că se impuneau anumite clauze referitoare la naționalitățile conlocuitoare, clauze care au determinat demisiile succesive ale guvernelor I.C. Brăteanu și general Artur Văitoianu, nu l-a semnat decât la 9 decembrie, prim-ministru fiind generalul Constantin Coandă. [...]

Prin tratatul de pace de la *Trianon* (4 ianuarie 1920), hotarele Ungariei au fost puse în concordanță cu cele etnice. Teritoriile din Ungaria și Austria, locuite de români, iugoslavi, cehi, slovaci, poloni se atribuie acestor națiuni prin tratatul de la Sévres, semnat la 10 august 1920; României îi revenea Bucovina, o parte a Maramureșului cu orașul Sighet, Transilvania, o parte a Crișanei și o parte din Banat. [...] În sfârșit, patru mari puteri, Anglia, Franța, Italia și Japonia, au semnat tratatul prin care recunoșteau intrarea în componența României a teritoriului dintre Prut și Nistru (28 octombrie 1920).” (Giurescu, Constantin,C.; Giurescu, Dinu,C, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Albatros, București, 1975, p.698)

În perioada desfășurării *Conferinței de Pace de la Paris*, în vara anului 1919, Iuliu Moldovan va fi revocat din funcția sa de director al Direcției Silvice din Transilvania și trimis, din dispoziția primului-ministru al României, I.C. Brăteanu, să participe la negocierile tratatului de pace cu Austria și Ungaria, în calitate de consilier tehnic pe problemele fondului forestier.

Dovedind o bună cunoaștere a problemelor silvice supuse dezbaterilor și negocierilor, aducând argumente susținute de documente doveditoare la existența unui puternic și organizat fond forestier în Transilvania, înaintea pactului dualist Austro-Ungar, din 1876, inginerul Iuliu Moldovan va reuși să spulbere pretențiile absurde ale părții ungurești ce revendicau o bună parte din pădurile ardelen.

Datorită meritelor sale profesionale inginerul silvic arădean va intra tot mai mult în atenția familiei liberale ale Brătenilor, cu care va cultiva o rodnică relație, reușește să obțină fonduri pentru amenajarea unei impresionante grădini dendrologice la Doftana, un monument de cultură a arborilor, ce îi va aduce celebritate în lumea silviculturilor. Grădina sa dendrologică va constitui mult timp „fala silviculturii românești” și în același timp îi va aduce consacrarea oficială a numelui său în istoria silviculturii românești.

Dar, cu toate aceste succese pe plan profesional, pentru o scurtă perioadă de timp, la insistențele unor importanți lideri ai partidului liberal, care îl prețuiau și pentru succesul negocierilor purtate la *Conferința de Pace de la Paris*, Iuliu Moldovan va accepta

să facă pasul în *lumea politică* din anii de început ai perioadei interbelice.

Pentru *alegerile din martie 1922* va opta pentru *un mandat de senator de Arad*, oraș în care s-a născut și și-a petrecut o parte din anii tinereții.

Câștigarea unui loc în Parlamentul României Mari, din partea partidului liberal în Arad, dar și în alte județe din Transilvania, presupunea în acel moment o confruntare, de loc ușoară, cu *vechea tradiție politică* de pe meleagurile ardelene.

Aici, încă la câțiva ani după Marea Unire, cei mai populari și cei mai prețuiți oameni politici au rămas tot cei ce făcuseră parte din vechea gardă a *Partidului Național Român* din Transilvania, politicieni, de altfel, cu merite de necontestat pe arena luptei pentru realizarea *idealului național*. Meritele lor politice se vor prelungi și în perioada imediată de după Unire, când mulți dintre aceștia, cum au fost: Iuliu Maniu, Ștefan Cicio-Pop, Alexandru Vaida – Voievod, Vasile Goldiș, Ioan Suciuc și mulți alții, vor face parte din *Consiliul Dirigent*.

După cum bine se cunoaște, Consiliul Dirigent ce-și va desfășura activitatea și competența în perioada 2 decembrie 1918 – 4 aprilie 1920, va conduce *autonom* treburile interne și externe ale Transilvaniei, asemenea unui *guvern provincial*, pornind calea unor *reforme populare* ce pregăteau *cadrul legislativ* al integrării Transilvaniei în noul mare stat național român:

„După unirea Transilvaniei cu România, cel mai important partid din *județul Arad* a fost Partidul Național Român. Mulți dintre liderii săi politici erau originari sau domiciliau în județ și se bucurau de o mare popularitate printre arădeni. Membrii Consiliului Dirigent, forul executiv provizoriu al Transilvaniei, a redactat un manifest în data de 11 decembrie 1918 intitulat «*Către națiunea română din Transilvania, Banat și Țara Ungurească*», în care, pentru țărani se prevedea reformă agrară radicală. [...] În decursul celor 496 de zile cât a funcționat, Consiliul Dirigent a întocmit *legile de reformă electorală și agrară* care au contribuit la *integrarea* Transilvaniei în cadrul statului național unitar. Practic, *activitatea Consiliului Dirigent s-a confundat cu activitatea Partidului Național Român*. Din aceste considerente, *membrii* acestui partid au avut numai de câștigat *pe plan politic*, bucurându-se de o popularitate extraordinară

printre cetățenii Aradului”. (Meszar, Marius, Răzvan, *Impactul politic al Reformei Agrare din 1921 în județul Arad*, p.354 [în] Sinaci, Doru; Arbonie, Emil – coordonatori – *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări*, Volumul IV, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012)

Pe acest *fundal politic*, total nefavorabil partidului liberal, din rândurile căruia făcea parte și inginerul *Iuliu Moldovan*, partidul va avea de parcurs câteva *etape dificile* în manevrarea unor situații politice pentru a câștiga treptat încrederea și susținerea electoratului ardelean.

Una dintre abilele *manevre politice liberale* va fi și cea legată de legea *Reformei agrare*, din 1921, din timpul guvernării generalului Alexandru Averescu, prin care s-a lăsat să se înțeleagă opiniei publice românești că *reforma* a fost doar *opera liberalilor* și nu și a celorlalte partide.

Liberalii vor reuși să câștige o parte din electoratul din Ardeal, inclusiv din Arad și *prin politica* dusă în cadrul *sistemului financiar – bancar*, fapt ce va atrage după sine o creștere a numărului de filiale, mai ales în importantele orașe din această parte de țară.

În același timp, principalul mare adversar politic din Transilvania, Partidul Național Român, după demisia guvernului condus de Alexandru Vaida – Voievod, la 13 martie 1920 și în urma confruntării electorale din iunie 1920, când obține doar 34 de mandate, dar și din cauza unor disensiuni din interior, începe să-și piardă o parte din electorat. Partidul rămâne însă o forță politică redutabilă pe vechiul său teritoriu politic, pregătind strategic, prin toate mijloacele, *campania electorală din martie 1922*, printr-un atac virulent la adresa celorlalte grupări politice și a candidaților acestora pentru parlament.

În Arad, *atacurile împotriva partidului liberal*, ce devenise între timp un temut adversar, vor începe și printr-o susținută *campanie de presă*. Astfel, ziarul *Românul*, organ local al Partidului Național Român, deschide seria atacului politic îndreptat împotriva partidului advers, încă de la anunțarea *listelor de candidați liberali* propuși pentru parlament.

În articolul de fond, intitulat semnificativ *Ardealul prin ardeleni*, gazeta își îndreaptă la început săgețile spre președintele organizației locale liberale ce este acuzat de neimplicarea sa în

politică, atunci când era nevoie, în timpul perioadei dualiste, „căci pe vremea ungarilor dlui dădea cu socoteală, că nu ar fi lucru cuviincios să facă politică”.

I se mai reproșează acestuia și faptul că „a criticat aspru pe dl. dr. Alexandru Vaida pentru cuvintele cari i se atribuiseră «*Ardealul al Ardelenilor*», prin care se lăsa să se înțeleagă că în Ardeal nu au ce căuta oameni politici din partidele tradiționale ale Vechiului Regat.”

Liderul grupării liberale din județul Arad, dr. Aurel Damian, asemenea colegului din Timișoara, dr. Aurel Cosma, sunt însă de părere că politicienii din Regat, pentru „*simbolizarea*” unității naționale pe întreg teritoriul României Mari își pot desemna candidați pentru Cameră și Senat și în Ardeal, dar într-un număr limitat, propunând un alt slogan politic „*Ardealul prin ardeleni*”: „Un amic liberal ne spune că d.Damian înțelege că Ardealul să fie administrat prin ardeleni, ca în toate funcțiile să fie așezați ardeleni, *deputați și senatori din Ardeal să fie ardeleni și numai în lipsa acestora să se admită bărbați din alte părți ale țării.*”

Ni se spune chiar că pactul între liberali și d. Aurel Cosma din Banat avea o clauză prin care se statornicea că la alegerile de acum pentru întreg Ardealul liberalii nu vor aduce din vechiul Regat candidați la Cameră și la Senat mai mulți decât numai zece inși pentru a «simboliza» unirea.

Poate să aibă alt înțeles lozinca dlui președinte din Arad fiindcă în ipoteza amicului nostru liberal, realitatea este cu totul alta”. (*Ardealul prin ardeleni* [în] *Românul*, Anul XI, Nr.7, Arad, joi 2 Martie, 1922, p.1)

Atacul împotriva candidaților liberali, nominalizați pentru a ocupa locurile de deputați și senatori în circumscripțiile arădene, se dezlănțuie când se constată că „50% sunt din vechiul regat”, depășind astfel cu mult proporția anunțată inițial de partid.

Politica bine gândită pentru alegeri a liberalilor era aceea ca în Ardeal să numească *personalități* binecunoscute și apreciate de toți românii, încercând astfel să contrabalanseze *balanța politică* ce aici înclina net în favoarea vechilor politicieni de mare prestanță ai Partidului Național Român.

Tendentios, gazetarul de la *Românul*, îi așează numele lui *Iuliu Moldovan*, candidat pentru senat, printre cele ale candidaților liberali din vechiul regat, care, se menționează, „își au domiciliul în

București”, punând chiar sub semnul întrebării *originea arădeană* a inginerului silvic: „Am publicat ieri numele tuturor candidaților în județul Aradului, la Cameră și la Senat. Sunt 9 locuri la deputați și 4 la senatori, deci de tot 13 locuri. Liberalii au candidați în 12 locuri. Dintre acești candidați liberali, șase, deci 50%, sunt din vechiul regat, dnii Vintilă Brăteanu, Arthur Văitoianu, Christian Tomulescu,

ANUL XI.

ARAD, Joi 2 Martie 1922.

Nr. 7.

ABONAMENTUL:

Pe un an . . . 240 Lei

Pe jum. an . . . 120 Lei

Pe trei luni . . . 60 Lei

Pe o lună . . . 20 Lei

TELEFON P. ORAȘ ȘI

INTERURBAN Nr 790

ROMÂNUL

REDACȚIA ȘI
ADMINISTRAȚIA
Str. Românilui 1/a.
Inseriunile se primesc
la administrație și se ta-
lează conform tarifului.
MANUSCRIPTELE
NU SE ÎNAPĂOIAZĂ.

„Ardealul prin ardeleni.“

Președintele organizației liberale din Arad, d. medic dr. Aurel Demian, în anul multe discursuri politice ale sale, pe care le-a ținut aici în Arad și în provincie, a criticat aspru pe d. dr. Alexandru Vaida pentru cuvintele, cari i-se atribuesc „Ardealul al Ardelenilor”. D. dr. Aurel Demian, președintele organizației liberale care de altfel și-a început cariera politică în anul 1919, când a fost candidatul și alesul la senat al partidului național, — aici pe vremea ungarilor dlui dădea cu socoteala, că nu ar fi lucru convins să facă politică, — a spus că Românii din Ardeal cu nici un preț nu pot să primească lozincă dlui Vaida, că Ardealul să fie al Ardelenilor, ci dlui susține o altă teză, pe care o primește toată lumea și o primesc și liberalii, și anume „Ardealul prin ardeleni”.

Nu am fost fericiți să auzim o explicație, o analiză mai amănunțită, mai limpede a tezei dlui dr. Demian. Oricât ne

Ni-se spune chiar, că pactul între liberali și d. Aurel Cosma din Banat avea o clauză, prin care se statosimea, că la alegerie de acum pentru înțreg Ardealul liberalii nu vor aduce din vechiul Regat candidați la Cameră și la Senat mai mulți decât numai zece înși pentru a „simboliza” unirea.

Poate să aibă alt înțeles lozincă dlui președinte din Arad. Fiindcă în ipoteza amicalui nostru liberal, realitatea este cu totul alta.

Am publicat ieri numele tuturor candidaților în județul Aradului, la Cameră și la Senat. Sunt 9 locuri de deputați și 4 de senatori, deci de tot 13 locuri. Liberalii au candidați în 12 locuri. Dintre acești candidați liberali, șase, deci 50%, sunt din vechiul regat, dnii Vintilă Brăteanu, Arthur Văitoianu, Christian Tomulescu, Constantin G. Cociășiu, Vasile Ștefan și Iuliu Moldovan, cari toți își au domiciliul la București. Cel din urmă, se

ministru de finanțe Vintilă Brăteanu ca administrator delegat la „Banca Românească”, pe dnii Constantin Cociășiu și Vasile Ștefan ca membri în consiliul de administrație tot la „Banca Românească” pe d. Christian Tomulescu ca avocat la București și pe d. Iuliu Moldovan ca funcționar la ministerul de domenii, acum în pensie. Și pe d. Arthur Văitoianu căme nu l’ar cunoaște?

Nu e vorba aci de persoane. E vorba de lozincă dlui președinte liberal dr. Demian: „Ardealul prin ardeleni”. Cum Ardealul prin ardeleni, dle președinte? Ardealul prin d. Brăteanu, Ștefan, Cociășiu, Tomulescu, Văitoianu și Moldovanu? Dar asta nici decum nu se poate numi „Ardealul prin ardeleni”, ci eu dau cu socoteala, că mai mult va să zică „Ardealul prin bucureșteni”.

În ipoteza dlui președinte liberal din Arad această invazie dela București poate să aibă două explicații, ori că partidul liberal n’a aflat în număr suficient ardeleni liberali vrednici de a reprezenta județul Aradului în parlamentul țării, ori că liberalii încețul cu încețul, simpliment

Constantin G. Cociășiu, Vasile Ștefan și Iuliu Moldovan, cari toți își au domiciliul în București. *Cel din urmă, se zice că ar fi născut în Arad, dar din frageda lui tinerețe a trecut în România și acolo a trăit până acum la adâncile sale bătrânețe*”. (Ibidem, p.1)

În continuare, autorul articolului, din ziarul arădean, recunoaște *calitățile profesionale* ale candidaților liberali, personalități de marcă în domeniul lor de activitate, binecunoscuți în întreaga țară: „Nu avem absolut nimic bărbaților susamintiți. *Partea mai mare dintre înșii îi cunoaștem și îi știm oameni foarte cinștiți, muncitori și de omenie.* Noi nu ne luptăm împotriva persoanelor, ci combatem partidul liberal, mentalitatea lui, procedurile lui și asaltul său de acum împotriva constituționalismului și a veritabilei democrații. Îl știm pe dnul ministru de finanțe Vintilă Brăteanu ca administrator delegat la «Banca Românească», pe dnii Constantin Cociășiu și Vasile Ștefan ca membrii în consiliul de administrație tot la «Banca Românească», pe

d. Christian Tomulescu ca avocat la București și pe *d. Iuliu Moldovan ca funcționar de domenii, acum în pensiu*ne. Și pe d. Arthur Văitoianu cine nu l'ar cunoaște?" (*Ibidem*, p.1)

Ceea ce îl nemulțumește însă pe gazetar este „această invazie dela București” în viața politică arădeană, iar „lozinca dlui președinte liberal” din Arad „Ardealul prin Ardeleni” ar suna mult mai bine, conform realității „Ardealul prin bucureșteni”.

Concluzia firescă, ce o desprinde la sfârșitul articolului, este „ori că partidul liberal n'a aflat în număr suficient arădeni liberali vrednici de a reprezenta județul Aradului în parlamentul țării”, ce nu era departe de adevăr, „ori că liberalii încetul cu încetul, simplamente vreau să-și asigure lor toate situațiile din Ardeal” ce era de altfel o realitate a momentului.

Așa cum s-a gândit strategic de către conducerea liberală de la București, *numele candidaților* propuși pentru parlament, dar mai ales cel a lui *Iuliu Moldovan* erau binecunoscute și apreciate în Arad.

Inginerul silvic, născut în Pârneava, în perioada când *a condus*, din însărcinarea Consiliului Dirigent, *Direcția Departamentului Silvic din Transilvania*, va face numeroase deplasări și în orașul său natal dar și în zonă. În Arad se va întâlni cu foști colegi și prieteni de odinioară dintre care unii ocupau funcții importante în noua administrație românească a orașului. Se va revedea cu colegii și prietenii de la *Școala primară confesională din Pârneava*, dar și din liceu, cei cu care a copilărit, dar mai ales cu vărul său primar *Iosif Moldovan*, devenit o *personalitate* nu numai a urbei, prin funcțiile sale importante în domeniul învățământului, fiind *inspector de control și îndrumare* în județele din vestul României Mari.

După cum se cunoaște, în *anul 1922*, liberalii vor câștiga alegerile pe un mandat de 4 ani, iar *Iuliu Moldovan* va deveni *senator* de Arad, în circumscripția electorală a *Sebișului*.

Întoarcerea pe melegurile tinereții era probabil unul dintre motivele lui *Iuliu Moldovan* de a accepta intrarea în viața politică la o vârstă ce nu mai ținea de tinerețe.

În perioada *mandatului de senator* (1922-1926), alături de colegii parlamentari de Arad, dintre care unii, după cum s-a văzut, personalități proeminente ale *lumii financiare* românești, inginerul *Iuliu Moldovan* va căuta ca în acei ani de sărăcie, de după război, să ridice *potențialul economic și social* al orașului și județului său.

De altfel, întreaga politică liberală de guvernare (1918-1919; 1922-1926; 1927-1928), din anii următori Unirii, urmărea prin legile organice, votate în Parlament, *revigorarea întregii economii*, grav afectată în anii războiului, a noii administrații a României Mari, a finanțelor, a exploatării bogăției solului și a subsolului, etc.

Una dintre *prioritățile politicii liberale* era și cea a unor *investiții rentabile* în domeniul economic, cu precădere în cel *industrial*, fiind vizate orașele mari din Transilvania, moștenitoare a vechilor fabrici și uzine existente și în fostul Imperiu.

Aradul se număra printre aceste orașe industriale, dar și aici,

ca de altfel în întreaga țară, erau necesare *importante investiții* pentru *modernizarea liniilor tehnologice ale industriei mecano-metalurgică*, ori a celor ale *industriei ușoare*, fabrici renumite pentru *calitatea produselor* încă din timpul Austro-Ungariei.

Liberalii, prin puternicile *instituții financiare* de care dispuneau, își puteau permite asemenea *infuzii de capital*, menite a rentabiliza și a crește potențialul productiv al fabricilor existente deja ori să înființeze linii tehnologice noi în vechile uzine.

Încă din anul 1920, la nivelul industrial al orașului Arad, se va înființa *Societatea «Astra»*, prima fabrică de vagoane și motoare, cu capital românesc, rezultată în urma fuziunii *Fabricii «Johann Weitzer»* cu *Fabrica de automobile «Marta»*. Gama de produse industriale va fi foarte largă, începând cu vagoane de cale ferată și

tramvaie până la cazane cu vapori, macarle și materiale rulante, arcuri și piese turnate.

În cadurul Societății «Astra», cu sprijinul politic al parlamentarilor liberali de Arad, inclusiv a lui Iuliu Moldovan, în anul 1922 se va înființa sectorul aviatic, avându-l ca director pe cunoscutul aviator, inginerul Andrei Popovici. Banca de Credit Român și Banca Agrară, ce aveau în conducere parlamentari de Arad, vor participa cu un substanțial capital la susținerea financiară și la dezvoltarea noii secțiuni ce își dorea să devină un pionierat în industria aviatică aeronautică din România, competitivă cu fabricile de profil din statele dezvoltate ale Europei.

Tot în perioada de început a guvernării liberale, Aradul va cunoaște o *revigorare* și a industriei ușoare, în special a celei textile. Pe lângă vechea fabrică textilă «I.T.A.», ce se va dezvolta spectaculos și în anii de după război, în 1921 se fondează o nouă fabrică textilă de împletituri și tricotaje «F.I.T.A.», ce va deveni în scurt timp una dintre cele mai importante fabrici de acest fel din România Mare.

Un alt important sector industrial arădean ce va avea un ritm alert de dezvoltare va fi cel legat de *prelucrarea lemnului*, printr-o creștere numerică a fabricilor de mobilă. Între numeroasele fabrici de mobile, înființate la Arad, Fabrica «Laurențiu Lengyel», existentă încă din anul 1891, se impunea ca una dintre cele mai căutate fabrici, nu numai din țară dar și de piața externă, pentru executarea *mobilierului stil*, utilizând atât lemnul de export dar și pe cel indigen.

Statisticile vremii consemnează în această perioadă o creștere a numărului mare de *ateliere meșteșugărești*, sau a *intreprinderilor mai mici*, toate ducând la sporirea *potențialului economic* al Aradului și la îmbunătățirea treptată a vieții sociale.

Dezvoltarea și creșterea producției industriale a orașului va aduce după sine, în mod firesc și *modificări demografice* rapide prin creșterea populației urbane. Astfel, la un scurt interval de timp, ce reflectă *ritmul* dezvoltării industriale, în anul 1920 orașul număra 62490 de locuitori, populație ce va ajunge în 1930 la 77181 de locuitori. În toată această perioadă *senatorul Iuliu Moldovan* va fi mereu prezent în viața socială și politică a orașului și a județului său.

Un alt motiv, bine întemeiat, ce-l va determina pe inginer să renunțe o perioadă la cariera sa de silvicultor, intrând în politică, va

fi și cel legat de bunul mers al *învățământului silvic superior* din România Mare, ale cărui baze le-a pus și el, în anii tinereții, ca profesor de vocație în cadrul *Școlii Suprioare de Silvicultură*, înființate în 1901 la București.

Învățământul silvic românesc, în timp, cu excepția întunecașilor ani ai războiului, cunoscuse pași importanți pe tărâm științific dar și al realizărilor practice din domeniu, formând specialiști de mare clasă.

Pentru o mai bună afirmare a sa, în concordanță cu cerințele *culturii silvice* existente în țările dezvoltate europene se cerea însă o nouă și modernă *structură legislativă* care să-i permită un alt cadru de dezvoltare, supus noilor cerințe.

În calitatea sa de *senator*, împreună cu câțiva profesori renumiți din domeniul științei silvice, va contribui la *promulgarea* în Parlamentul României Mari, a *Legii învățământului silvic superior*, fiind *raportorul și susținătorul* acesteia.

La sfârșitul mandatului de senator Iuliu Moldovan se va retrage în mijlocul pădurilor sale unde, la vârsta de 71 ani, în seara zilei de 1 septembrie 1935, „în castelul grădinei dendrologice din Doftoana, jud Bacău va înceta din viață distinsul fiu al Aradului, inginerul silvic Iuliu Moldovan.” Era o importantă pierdere pentru silvicultura românească.

„În 1919, Iuliu Moldovan este chemat la *Consiliul Dirigent* pentru *conducerea direcției silvice*. De aici în calitate de *consilier tehnic pentru chestiuni silvice* a fost trimis la *Conferința Păcii de la Paris*, unde a luptat cu succes contra pretențiilor ungurești asupra pădurilor din Ardeal.

Aici se termină cu viața de sbucium și suferințe a lui *Iuliu Moldovan*, care a avut norocul să fie cunoscut de familia generoasă și adevărat românească a *Brătenilor*.

El trece la *Creditul Funciar Rural*, unde ajutat de fondurile puse la dispoziție continuă *întemeierea grădini dendrologice de la Doftoana*. Astăzi (1935 n.n) această grădină de 1000 ha, constituie un nou și *strălucit monument de cultură a arborilor*, ea este în întregime opera lui *Iuliu Moldovan* și în același timp *fala silviculturii românești*.

În anul 1922 Iuliu Moldovan a fost ales *senator de Arad*. În această calitate a fost *raportorul legii învățământului silvic superior*, prin

Intrarea în parcul dendrologic Dofteana, fondat de ing. Iuliu Moldovan, menționat și pe frontispiciul porții

care experiențe și cultura lui superioară a găsit întrebuințare practică în creșterea noilor generații.”(Ibidem, p.3)

Cu toate că activitatea sa profesională îl ține mult timp departe de orașul său natal, în care se întorcea cu drag ori de câte ori i s-a ivit prilejul, mai ales în perioada cât a fost senator, dorința testamentară a inginerului Iuliu Moldovan a fost aceea de a fi înhumat în cavoul familiei sale din Arad, din cimitirul „Eternitatea.”

Înmormântarea sa impresionantă, semnificând respectul urbei față de un distins fiu al ei, a avut loc pe data de 7 septembrie 1935, când sicriul i-a fost adus de la Dofteana, la Arad, acoperit fiind de zeci de coroane de flori.

„Corpul neînsuflețit al inginerului Iuliu Moldovan, adus de la Dofteana-Buzău, unde a decedat la 1 Septembrie, a fost așezat pe catafalcul ridicat în casa mortuară din cimitirul Eternitatea.

Coșciugul defunctului era împodobit cu numeroase coroane de flori, naturale, între care splendida coroană trimisă de *dl. Constantuin I.C.Brăteanu, președintele partidului național liberal*, unul dintre cei ce-a apreciat mult opera creatoare a defunctului, a Municipiului Arad, care prin culorile asortate și *panglica tricoloră* imprimă în sufletul asistenței *trecutul românesc și plin de glorie al defunctului*.

Din partea societăților unde *inginerul Moldovan a lăsat prin operele sale urme nepieritoare* și din partea familiei și rudelor găsim următoarele coroane: Asociația Progresul Silvic, Creditul Rural, Casa Pădurarilor (Caps), Direcțiunea Regională Silvică Arad «*Iuliu Moldovan*» din Ciala, Ocolul Silvic Carol I, Revista «*Viața Forestieră*», Domeniul Dofteana, Direcțiunea Regională Silvică Bacău, pădureni moșiei Dofteana, Societatea «*Bambo*»,etc, apoi coroanele familiei și ale rudelor.”(*Funerariile lui Iuliu Moldovan*, [în] *Știrea*, Arad V, Nr.108, Dum.8 Sept.1935, p.6)

Ziarul prezintă pe larg *fastuosul ceremonial funebru* care a ținut mai bine de două ore și la care *au participat toate oficialitățile orașului și județului* în frunte cu dr.Ioan Groza, prefectul de atunci al județului, dr. Romul Coțoi, primarul municipiului Arad, alți șefi de instituții a orașului, între care este menționat și *revizorul școlar Lazăr Igrîșan*, conducătorul învățământului arădean, lideri de partide politice între care *dr. Sever Ispravnic*, președintele organizației din Arad al Partidului Liberal, reprezentanți și conducători ai instituțiilor silvice din județe și din București, numeroasă asistență provenind din partea rudelor și a cunoscuților.

Serviciul religios a fost oficiat de *părintele protopop Caius Turicu*, de loc din *Pârneava* și el, asistat și de doi preoți, iar „răspunsurile au fost date de corul «*Sf. Gheorghe*» de sub conducerea d-lui Lugojanu.”

La sfârșitul ceremonialului religios sunt rostite „cuvinte elogioase și pline de durere” prin care se evoca personalitatea celui dispărut.

Părintele I.Codreanu prezintă biografia inginerului și „arată în sens religios cum darul lui Dumnezeu l-a învrednicit pe *Iuliu Moldovan să fie de folos în viață națiunii și religiei sale* ceea ce-l va păstra în veșnică pomenire.”

Ia cuvântul apoi avocatul Dumitriu de la „*Creditul Rural*” din București ce vorbește în numele lui *Constantin I.C.Brăteanu*, care „îi schițează activitatea defunctului în silvicultura românească, accentuând, că *operele sale rămân ca studiu de înaltă cultură silvică pentru generațiile ce se succed*. În cuvântul de adio declară că tânăra generație a inginerilor silvici vor continua opera lui măreață.”(*Ibidem*, p.6)

Inginerul *I.Diaconescu*, directorul Direcției Silvice Arad în cuvântul său „descrie valoarea muncii constructive” a lui *Iuliu*

Clădirea Ocolului silvic Doftena unde a locuit ing. Iuliu Moldovan

Moldovan pe care îl așează „în fruntea întemeietorilor culturii silvice din România”.

În semn de respect și prețuire pentru activitatea sa, ca un omagiu, *Ocolul Silvic Ceala* va purta din acel moment, anuța directorul Direcției Silvice arădene, numele de „*Ocolul Silvic Ceala «Iuliu Moldovan»*”. Inspectorul general silvic, *inginerul V.Pascu*, fost coleg de universitate și prieten cu *Iuliu Moldovan*, în cuvinte elogioase subliniază *importanța pe plan național a activităților și realizărilor în domeniul silvic a inginerului arădean*.

Directorul revistei „*Viața Forestieră*” *inginerul dr.Valeriu Dinu*, în cuvinte mișcătoare evocă personalitatea marelui „*realizator de faptă silvică românească*” și „*valoarea operei sale realizată într-o jumătate de veac*,” precum și puternica influență a inginerului

arădean, care a constituit un îndemn și *un model pentru tânăra generație de silvicultori români*.

Inginerul *dr. Valeriu Dinu*, reconstituie în cuvântul său, amintirile și puternica impresie pe care i-a lăsat-o prima întâlnire, din anul 1933, cu *Iuliu Moldovan*, la Doftana, în *acel paradis silvic* creat de inginerul care izolat de multe ori, de confrății săi din domeniu, din cauza invidiei, a reușit a crea „*o operă de proporții și însemnătate științifică mondială*”.

La Doftana, mărturisea directorul revistei silviculturilor români, „*între florile lui dragi, am cunoscut minunile științei lui forestiere,*” iar din colaborarea sa la revistă, inginerii tineri au început „să-l cunoască și să-l înțeleagă, iar cei *umblați la învățătură în țări străine recunoșteau* acum că prin opera, până atunci necunoscută a lui *Iuliu Moldovan, România merită un alt nume.*”

Inginerul dr. Valeriu Dinu apreciază gestul de recunoștință al colegilor săi din Arad de a da numele *Ocolului Silvic Ceala de „Iuliu Moldovan,*” arătând că astfel „*numele lui va străjui aici, lângă hotarul țării, ca un semn al izbânzilor științifice,*” fiind în același timp și „*un titlu de noblețe pentru orașul care a dat neamului românesc pe cel mai mare silvicultor*”.

„[...] Pentru silvicultura românească, pentru tânăra noastră știință forestieră, dar mai cu osebire pentru noi cei strânși în jurul revistei «*Viața Forestieră*» moartea lui crestează pe răbojul timpului cea mai grea pierdere.

Ne părăsește *nu numai un mare realizator de faptă silvică românească*, nu numai stejarul puternic al ideologiei și entuziastei perseverențe a grupării noastre intelectuale ci și un mare prieten.

Căile necunoscute ale destinului ne poartă azi lângă țărâna lui omenească, unde, cu fruntea plecată, cu sufletul pustiit de durere, cu entuziasmul și încrederea pe care el ni le insuffla cu atâta vigoare-frânțe, ca o aripă de cocor săgetat în înălțime, ne adunăm gândurile și încercăm să ne reculegem spre ai aduce aici mărturisirea noastră.

L-am cunoscut târziu, deși prin viața și relizările lui, noi, *tânăra generație*, trebuie să-i cunoaștem măcar numele, *de la primii pași în ogorul învățăturii forestiere*.

Izolată de măruntele noastre lupte, *Iuliu Moldovan*, uitat de generația lui, înstrăinat de corpul forestier al Statului, departe pe văile Doftanei *creia o operă de proporții și însemnătate științifică*

mondială. Răzbuna astfel toate dușmăniile, care atât amar de ani l-au încercat.

În Noembrie 1933, după primul număr al revistei noastre, i-am bătut la ușă. Ne-a primit părintește. A găsit pentru inițiativa și idealurile noastre, cuvinte și îndemnuri atât de hotărâte, atât de convingătoare încât pentru noi, din acea clipă, nu mai putea fi nici o îndoială asupra viitorului acțiunii începute.

A urmat apoi colabortarea lui la «*Viața Forestieră*» și semnele celei mai frumoase prietenii pentru noi și mulțimea celor cari fac front comun cu revista. Drumurile noastre mergeau acum alături cu ale lui. Și-a luat locul de cinste în corpul nostru forestier, a fremătat cu noi pentru un ideal și s'a bucurat tinerește de succesele

Imagine din Parcul dendrologic a ing. Iuliu Moldovan

durabile pe care «*Viața forestieră*» le înscria cu fiecare număr nou apărut.

Forța lui de muncă și valoarea operei realizate într-o jumătate de veac de muncă înțeleaptă, au început să fie cunoscute. Colegii învățau să-l cunoască și să-l înțeleagă, iar cei umbalți la învățătură în țări străine recunoșteau acum că prin opera, până atunci necunoscută lui Iuliu Moldovan, România merită un alt renume.

Fiecare ceas petrecut împreună ne întărea și mai mult în convingerile noastre, strângerea legăturilor între el și noi ne apropia și contopia idealurile. *La Doftena, între florile lui dragi, am cunoscut minunile științei lui forestiere, roadele unei munci de mai multe decenii, cu care azi țara se poate mândri.*

În orele lungi, petrecute împreună, în acea liniște parfumată a parcului, m'am simțit mic, mărunț și neînsemnat față de omul din fața mea a cărui operă îl proiecta imens în sufletul și mintea mea.

«*Viața Forestieră*» a scris atunci câteva frânturi asupra

Plantație de flori în Parcul Dendrologic din Doftena

Doftanei și a lui *Iuliu Moldovan*. Cei cari le-au citit au deschis mirări ochii. *Minunea exista deci adevărat. Prietenii și mărturiile de admirație pentru Iuliu Moldovan au culminat curând la sărbătorirea lui din luna Maiu anul trecut.*

Atunci abia ne-am dat seama ce lung drum străbătusem, ce profundă revoluție săvârșisem. *Iuliu Moldovan, necunoscut celor mulți cu 8 luni înainte, era acum maestrul tuturor, idealul fiecăruia dintre noi.*

Colbul vremurilor și al măruntelor dușmăanii omenești erau date la o parte. *Iuliu Moldovan* își lua locul de mult meritat, iar noi ne simțeam mai tari, mai dornici de luptă ca niciodată. Curând a urmat acestei recunoașteri din partea silvicultorilor români, consacrarea oficială. *Ocolul Silvic Ceala a devenit Ocolul Silvic «Iuliu Moldovan».*

Numele lui va străjui aici lângă hotarul țării, ca un semn al izbânzilor științifice a geniului și perseverenței valabile. Ca un imbold pentru generații ce vin în urma noastră, ca un titlu de noblețe pentru orașul care a dat neamului românesc pe cel mai mare silvicultor”. (Cuvântarea rostită de dl.inginer dr.Valeriu Dinu la înmormântarea lui Iuliu Moldovan, [în] Știrea, Anul V, Nr.1010, Joi 12 Septembrie 1935, p.p 2-3)

La Mihăilești, în județul Muscel (de atunci n.n) inginerul *Iuliu Moldovan* și-a început activitatea de pionierat în domeniul silviculturii din România și din păcate pe moment inițiativele și ideile sale novatoare în domeniul forestier nu au fost înțelese în „acea epocă mult îndepărtată de zilele de azi, când orice inițiativă personală era pedepsită ca o crimă împotriva rutinei și a suficientei conducătorilor împovărați de ambiție.”

Cu toate că o perioadă a fost singur, *Iuliu Moldovan*, „a fost un om tare” și va reuși să demonstreze generațiilor următoare, prin tot ce a lăsat în urma sa, ce înseamnă *competența profesională, munca cinstită, continuă și încrederea în ceea ce vrei să faci, cunoscându-ți puterile și ambițiile.*

Inginerul silvic Iuliu Moldovan, înmormântat în cavoul familiei, cimitirul Eternitatea din Arad

„*Iuliu Moldovan*, mai sublinia inginerul Valeriu Dinu, a fost un asemenea om care arată că munca cinstită, continuă și chibzuit îndrumată, cu toate piedicile celor ce se pun în cale [...] și dușmăniile celor mărunți la suflet, nu poate să nu dea roade care să consacre o viață.”

Și întradevăr inginerul *Iuliu Moldovan* a fost un luptător, având modelul românesc din *Pârneava*, de unde a plecat și unde acum se întoarce să se înfrățească cu „țărâna scumpă a moșilor și strămoșilor [...] în pământul de-a pururea românesc al Aradului nostru”.

Ca semn al prețuirii și al cinstirii sale de tânăra generație de ingineri silvici, care văd în el „un măestru și un model” s-a hotărât ca la Mihăilești, locul tinereții sale, de unde a pornit idealul creator în silvicultura românească, inginerului *Iuliu Moldovan* să i se ridice un bust din bronz, fapt care se va întâmpla cât de curând.

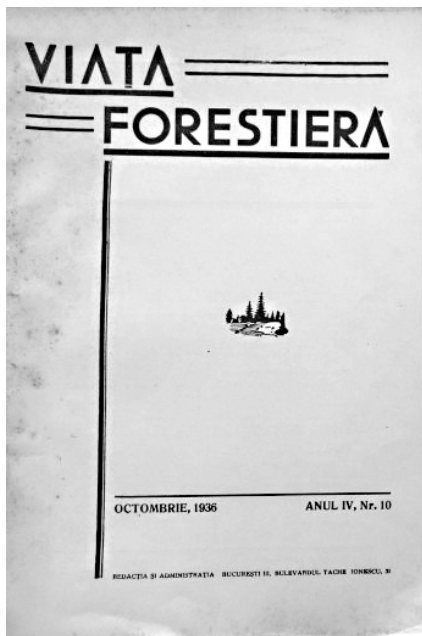
„«*Viața Forestieră*» a voit să lege chipul și numele lui *Iuliu Moldovan* de locul unde el a trăit atâtea succese dar și atât de multe amărăciuni. Un coleg din generația noastră a modelat bustul, care așteaptă acum în bronz desăvârșirea.

Așteptăm întoarcerea colegilor, răsfirați prin țară, pentru a inaugura bustul lui

Iuliu Moldovan, la Mihăilești, cu măreția cuvenită operii ce el lasă posterității.

Gândul ne poartă și spre Arad unde doream să sărbătorim noul nume al ocolului silvic.” (*Ibidem*, p.3)

În continuarea discursului său, directorul prestigioasei reviste a silvicultorilor români, evocă în cuvinte pline de emoție ultima sa întâlnire cu inginerul arădean, nu cu mult înainte, la

Dofteana, acolo în mijlocul florilor sale, iar apoi îi conturează, pentru eternitate, câteva *laturi esențiale* și de neconfundat ale celui care a fost „*fondatorului științei silvice românești*”, atât ca om, cât și ca profesionist de neegalt în *domeniul practicii și științelor silvice*, regretând cu amărăciune și tristețe că revista și *lumea silviculturii a pierdut un simbol, modelul și maestrul noii generații, idolul tinerei generații de silvicultori din România*.

„Când acum trei săptămâni i-am împărtășit aceste planuri ale noastre (*ridicarea bustului n.n*), mi-a răspuns cu ochii înrouați de

Bustul lui Iuliu Moldovan de la Mihăilești

lacrimi «*e prea mult pentru mine, nu știu dacă voi putea supraviețui emoției, mă simt slab...*»

Am încercat să-l îmbărbătez amintindu-i datoria că are să vadă încă mulți ani roadele încercărilor începute. *Și-a mângâiat cu privirea pâlcurile de copaci, florile și tot cuprinsul raiului său de la Dofteana și ne-am îndreptat tăcuți spre casă.*

Umbrele serii se iroseau pline de mister pe aleile parcului, ne invadau sufletele și liniștea ne tulbură în adâncuri.

Fără să ne-o spunem, simțeam fiecare cum încrederea în viitor se surpă încet, ca un mal pe care îl sapă la bază. Dar cu soarele de a doua zi umbrele au dispărut, ne-am regăsit veselia și pofta de muncă. Bucuria nu a durat mult.

La o săptămână după plecarea mea, vestea că e bolnav grav mi-a reamintit melancoliile acelei seri petrecute împreună. *Îngerul morții poposise între flori și Iuliu Moldovan se pregătea să-l urmeze.*

Destinul a năruit prin moartea prietenului scump toate planurile noastre. În sufletele pline de încredere a deschis un gol, avântul ne-a fost zăgăzuit și mâna ne-a rămas încheștată pe condeiu. *Iuliu Moldovan* nu mai poate fi așteptat ori căutat la Doftana. Între el și noi e drumul nesfârșit dintre viață și moarte. Va trebui să ne deprindem fără sfatul său sau încurajarea lui. *Să-l căutăm în minte, atunci când vom descuraja și să-l păstrăm viu în amintire, ca un simbol al exemplului spre care trebuie să tindem neîncetat.*

Patrimoniul de fapte al întregii lui vieți, închinată integral și fără clipă de șovăire, numai pădurii românești, va trebui păstrat și mărit de generația noastră și toate cele care ne urmează. Numai astfel, cu amintirea lui neîntinată de umbrele uitării, vor lăsa fiecare o piatră de adaos la monumentul științei silvice românești a cărui fondator necontestat rămâne Iuliu Moldovan.

Din sbuciumata lui viață, încheiată totuși în apoteoză, să învățăm aceste mari adevăruri:

- Munca cinstită, continuă și chibzuit îndrumată cu toate picăturile ce i s-ar pune în cale, cu toate vicisitudinile timpurilor și dușmăniile celor mărunți la suflet, nu poate să nu dea roade care să consacre o viață.

- Chiar singur, ca stejarul rămas izolat de furtună, dar cu rădăcinile adânc înfipite în pământ, *omul poate fi mai tare decât mulțimea dacă e conștient de forța lui morală, de cinstea lui nepătată și de temeinicia pregătirii lui pentru opera la care lucrează.*

Așa a fost Iuliu Moldovan. Un om singur, un om tare. Un stejar semeț care nu s'a îngrozit de loviturile soartei. A luptat și a învins. Victoria lui e vie, trăiește și va rămâne urmașilor." (Ibidem, p.3)

Finalul cuvântului de adio, al *inginerului Valeriu Dinu*, este mișcător de emoționant transmițând, *asemenea unui legământ*, adresat celui care nu mai este, că tânăra generație de silvicultori români îi vor continua munca. *El, Iuliu Moldovan nu a lăsat în urma*

sa „numai faptă care să vorbească secolelor ci și urmași care s’o păzească și consolideze.”

„Nouă, celor cari i-am stat aproape, cari l-am înțeles și l-am făcut înțeles tuturor silvicultorilor români, nouă celor care l-am iubit așa cum el ne-a iubit pe noi, trecerea în lumea de unde nu mai există întoarceri ne impune cea mai nobilă misiune. *Să-i perpetuăm memoria și să-i străjuim opera.* [...] Noi rămânem chezași idealurilor tale neîmplinite. Fie ca Domnul de sus să îngăduie slabelor noastre puteri împlinirea de ideal, care să stea alături de ale tale.

Memoria ta e cu noi, ca un dreptar hotărât de la care nimeni nu va putea să ne abată. *Tu poți fi împăcat, căci ai lăsat nu numai faptă care să vorbească secolelor ci și urmași cari s’o păzească și consolideze.*” (Ibidem, p.4)

Așa cum nota un ziarist arădean, al acelor timpuri, despre întreaga activitate a inginerului silvic se va vorbi mult timp căci atât „*generația de azi cât și cea viitoare vor întâlni încă multe decenii urmele activității acestui distins fiu al Aradului, intelectualul desăvârșit care a fost inginerul silvic Iuliu Moldovan.*”

Chiar dacă, din anul 1892, Iuliu Moldovan se va stabili în Regatul Român, unde, printre altele, va pune și *bazele moderne ale științei silvice românești*, inginerul arădean nu va înceta însă să susțină și aici, în cadrul *cercurilor politice*, mai ales ale celor liberale, *cauza* conaționalilor săi din Austro-Ungaria.

În perioada imediată, de după Marea Unire, la începutul anului 1919 când *interesul național* va avea nevoie de *oameni competenți*, pătrunși de responsabilitate pentru destinul neamului, inginerul silvic, obișnuit cu munca ordonată și bine organizată, se va implica cu dăruire, în calitatea sa de *director al Direcției Silvice din Transilvania*, în reorganizarea judicioasă a *fondului silvic transilvan*.

Făcând parte dintr-o *generație hotărâtă*, mereu activă și neobosită, atunci când era vorba de prosperitatea și de interesul neamului, inginerul Iuliu Moldovan, printr-un *efort susținut*, va

soluționa multe dintre grelele probleme apărute în primii ani bostbelici și în cadrul sectorului silvic, domeniu important pentru *economia românească* aflată în dezvoltare.

Datorită *profesionalismului și a competențelor sale*, în *buna cunoaștere* a întregului fond silvic existent în Transilvania, din dispoziția primului ministru al României, I.C. Brătianu, va fi trimis, în vara anului 1919, la Paris, pentru a participa, în calitate de *consilier tehnic*, la negocierile *tratatului de pace cu Austria și Ungaria* pe problemele *fondului forestier* din Transilvania.

Pe lângă o bună cunoaștere a tuturor problemelor silvice, aflate în dezbatere, va da dovadă și de reale *calități diplomatice*, reușind să spulbere pretențiile absurde ale părților adverse.

Devenit, din martie 1922, *senator de Arad* pentru Parlamentul *României Mari*, inginerul Iuliu Moldovan va duce cu responsabilitate, alături de ceilalți *parlamentari liberali* ai județului, din rândurile cărora făcea parte, o *politică constructivistă*, privind *viața economică și socială* a orașului, susținând și prin *infuzii de capital*, dezvoltarea *industrii arădene*.

În perioada desfășurării *mandatului de senator*, Iuliu Moldovan va fi mereu prezent în pulsul vieții sociale și politice a orașului natal, dedicându-se cu consecvență *cauzei idealului național* pentru care s-a angajat întreaga sa *generație*, acela de *făurire a României Mari*.

Concluzii

Sărbătorirea, cât de curând, a centenarului înfăptuirii *Marii Uniri*, de la 1 Decembrie 1918, eveniment de importanță majoră pentru *istoria modernă a României*, trebuie înțeleasă și printr-o *permanentă aducere aminte de acele generații ce au crezut, au luptat și s-au jertfit* pentru realizarea dezideratului visat de românii transilvăneni, umiliți de o arogantă stăpânire străină, ostilă existenței lor naționale.

Înfăptuirea *unității național – statale*, în granițele căreia au fost cuprinse provinciile românești, vitregite și înstrăinate datorită unui destin hărăzit parcă a se abate asupra neamului românesc, a fost posibilă numai prin menținerea mereu trează a *conștiinței naționale*, cultivată cu trudă și migală de *preoți, învățători și cărturari* încărcăți de *responsabilitate* pentru rostul și viitorul neamului lor.

Prezentul volum, intitulat *Sub semnul Marii Uniri*, apărut la Editura *Promun* din Arad, reunește *studii și comunicări*, în majoritate publicate, dar asupra cărora s-a revenit, prezentând, după cum s-a putut urmări, câteva *personalități arădene* formate în atmosfera de intensificare a *oprimării naționale a românilor transilvăneni*, practică cu încăpățănare de către guvernanții maghiari la sfârșitul secolului al 20 lea și începutul celui următor.

Firi hotărâte, deloc temătoare în fața amenințărilor și a marilor probleme ale zilei, vor sesiza și înțelege pe deplin *rolul și contribuția* pe care urmau să o aducă la *cauza slujirii intereselor neamului*, dovedindu-se *spirite active*, bine organizate și intransigente în demersul depus în *apărarea dreptului la supraviețuire națională*.

Fără a deveni și a se impune, asemenea *marilor personalități politice arădene*, de talia lui *Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Ioan Suci* ori *Mihai Veliciu*, oameni politici binecunoscuți în întreg *spațiul mișcării naționale*, cei prezenți în filele cărții de față, *Iosif Moldovan, Sava Raicu, Nicolae Ștefu* ori *Iuliu Moldovan*, se vor dovedi, întâi de toate, în profesiunile lor, *intelectuali de elită, de mare prestigiu și spirit românesc* ce prin efort neobosit vor cultiva la

românii arădeni și nu numai, sentimentul *mândriei naționale* și cel al *unității* cu frații lor de dincolo de Carpați.

Prin acțiunile *pe plan social* și prin ample *activități culturale*, bine gândite, vor contribui la o mai bună înțelegere a *adevăratului rost al luptei naționale* în vederea câștigării *drepturilor legitime* de națiune majoritară în Transilvania.

Deși volumul este dedicat, cu precădere, *cinstirii memoriei personalităților arădene* amintite, precum și *al aducerii aminte despre locul* de întrunire culturală și politică al acestora, *Casa Națională* din *Pârneava*, devenită, la scurt timp de la inaugurare, *centrul suflării românești din Arad*, s-a considerat, pentru o mai deplină înțelegere a perioadei, introducerea la început a unui amplu studiu despre viața și activitatea politică a unui alt slujitor, prin *cuvânt și acțiuni constructive, al cauzei naționale* a românilor din Imperiu.

Este vorba despre personalitatea controversatului cărturar bănățean *Aurel C. Popovici*, stăruitor, prin scrierile sale cu *caracter ideologic*, dar și prin *demersurile diplomatice* purtate pe lângă arhiducele *Frantz Ferdinand*, scopului emancipării sociale și politice a conașionalilor săi.

În contextul acestui studiu, într-un subcapitol, s-a conturat și *cadrul social-politic transilvan*, începând din a doua jumătate a secolului al 19 lea, dus apoi până la începutul veacului următor, din preajma izbucnirii Primului Război Mondial, declanșat în urma asasinării la Sarajevo, în iunie 1914, a prințului coroanei habzburgice, *Frantz Ferdinand*, simpatizant al românilor din Imperiul pe care urma să-l conducă.

Într-un alt subcapitol al studiului s-a putut urmări și o scurtă incursiune în cadrul *evoluției sociale*, din spațiul transilvan, *a națiunii române*, majoritare încă de la începuturi pe acest teritoriu geo-politic. De-a lungul anilor, *revendicările sociale* ale românilor de aici au fost mereu împletite cu cele *naționale*, vitale pentru păstrarea și apărarea ființei naționale.

Implicat în mișcarea și lupta națională a românilor transilvăneni, încă din anii studenției, *Aurel C. Popovici* se va dovedi, până la sfârșitul vieții, un *consecvent apărător* al cauzei fraților săi, aflați în pragul deznaționalizării forțate.

Problema națională a românilor din Monarhia dualistă, ce îl va frământa continuu, va ocupa un *loc fundamental* în scrierile sale social-politice și ideologice în care va căuta mereu *soluții de rezolvare* a situației la care au fost supuse, prin persecuții și legi șovine, naționalitățile nemaghiare, mai ales *majoritara* populație românească.

Chiar și *ideea de federalizare* a Monarhiei, ce se baza și funcționa încă pe învechite legi și principii feudale, într-o Europă ce pășise pe calea modernizării industriale și a reformelor sociale era, în fond, tot *o soluție*, pe moment, de *abolire a discriminărilor etnice*, practicate de guvernanții de la Budapesta.

În ultima sa carte, *La question roumaine en Transylvanie et Hongrie*, Editions Payot-Lausanne, Paris, 1918, scrisă în limba franceză și apărută postum, ideologul lugojan ajunge la concluzia că Imperiul austro-ungar nu mai are nici o rațiune de a exista, iar *națiunile*, înglobate în cadrul poliglotului Imperiu, *au dreptul de câștigare a libertății și de a se constitui în state naționale*, ori să adere la popoarele din care fac parte, contribuind la reîntregirea acestora.

Asemenea lugojanului Aurel C. Popovici, șirianul *Ioan Slavici* va deveni și el *militant și luptător pentru cauza idealului național* încă din perioada studenției. Alături de *Mihai Eminescu* și de alți studenți români, ce studiau la Viena, vor organiza la *Putna*, în 1871, o amplă întrunire cu un puternic *caracter național*, sărbătorind 400 de ani de la zidirea mănăstirii, ctitorie a domnului moldav Ștefan cel Mare.

Ucenicind, în anii tinereții, în baroul avocatului arădean *Mircea V. Stănescu*, literat dar și un *înfocat apărător al românismului*, participant alături de un numeros grup de concitadini la *Serbările de la Putna*, Slavici va fi educat, încă de atunci, *în spiritul dragostei de neam, de tradițiile și obiceiurile poporului* din care se trăgea. Va milita, încă de timpuriu, în scrierile sale de început, publicate în gazetele arădene, pentru *o educație de calitate a tinerei generații*, făcută în *spirit național* în care să se cultive dragostea pentru popor și valorile sale spirituale.

Ideea de unitate națională, a tuturor românilor, pentru care „soarele de la București răsare”, nu va lipsi niciodată din scrierile cu caracter politic în care ideea de bază era cea a *făuririi statului național unitar românesc*.

Paginile cărții se opresc cu precădere asupra *personalităților arădene*, trăitoare în cel mai românesc cartier al orașului, *Pârneava*, numit, pe bună dreptate „*suburbiul românesc al Aradului*”.

Aici, în *Pârneava*, *nația românească* a fost, încă de la înființarea cartierului, la începutul secolului al XVIII-lea, *majoritară* și mereu hotărâtă să-și apere și să-și păstreze *tradițiile, specificul și drepturile naționale*.

Dându-și seama de importanța pe care o va avea în viața spirituală a comunității ridicarea unui edificiu de cultură propriu, învățătorii pârnaveni *Iosif Moldovan* și *Nicolae Ștefu* vor iniția, începând din 1901, o amplă campanie în atingerea acestui scop, prin colectarea unor sume de bani și de la locuitorii cartierului. Vor avea însă și sprijinul financiar al *Băncii Victoria* din Arad, a doua puternică bancă cu capital numei românesc din Transilvania, bancă ce îl avea în conducerea sa pe dr. *Nicolae Oncu* dar și pe pârnaveanul *Sava Raicu*.

Inaugurarea la *12 octombrie 1902* a *Căminului Național* din *Pârneava* va însemna pentru românescul cartier și o *emulație a manifestărilor culturale*, cu un vădit caracter național.

Rând pe rând, învățătorii pârnaveni *Iosif Moldovan*, *Nicolae Ștefu*, *Mihai Olteanu*, *Ioan Vancu*, *Gheorghe Popovici* ori *Maria Precupaș*, urmând tradiția moștenită de la înaintașul lor *Petru Popoviciu*, se vor implica cu dăruire în instruirea formațiilor de *jocuri populare*, specifice locului, ori vor pregăti *spectacole corale* de mare ținută, mai ales sub bagheta învățătorului *Nicolae Ștefu*, vestitul dirijor de coruri.

În sala cea mare, cu oglinzi, a *Căminului Național* se vor organiza cu regularitate petreceri și baluri, dar și serbări școlare, punându-se în scenă *piese de teatru* adaptate după poeziile lui *Vasile Alecsandri* și *George Coșbuc*, inspirate din *Războiul de Independență*, urmărindu-se astfel *cultivarea sentimentului de mândrie și de unitate națională*.

Numeroasele manifestări culturale, desfășurate aici, vor fi dublate și de *întruniri politice*, unele de o mare anvergură, cum a fost cea din *4/17 februarie 1911*, ce a avut un puternic impact mobilizator în „*luptele grele, ce se poartă pentru dezrobirea neamului nostru*”, cum aprecia la întrunirea de la *Casa Națională* din *Pârneava*

dr. Teodor Mihali, președinte, pe atunci, al *Clubului Partidului Național Român*, din Parlamentul de la Budapesta.

„*Marea manifestație națională de la Arad*”, cum era consemnată în presa vremii, a arătat, pe lângă faptul că românii sunt uniți în jurul unui singur partid, ce le apără drepturile naționale, și *capacitatea de organizare și mobilizare* a unor mase mari de oameni, hotărâte să răspundă prompt, fără ezitare, la chemarea conducătorilor politici.

Adunarea populară de la Arad, s-a dovedit a fi *o repetiție generală*, de mai mică amploare, pentru un mare eveniment ce istoria îl făcea să se producă cât de curând – *Adunarea Populară de la Alba-Iulia*, de la 1 Decembrie 1918, ce va încununa visuri de veacuri al neamului românesc din Transilvania – *Unirea cu Patria Mamă – Regatul Român*.

Din *șirul*, mai puțin cunoscut, al *înfăptuitorilor Marii Uniri*, desăvârșite în *Cetatea martirilor* de la Alba-Iulia, pe 1 Decembrie 1918, vor face parte și *Iosif Moldovan, Sava Raicu, Nicolae Ștefu și Iuliu Moldovan*, personalități arădene de prim rang, cărora autorul, prin cartea de față, le aduce un modest *omagiu precum și o neștearsă aducere aminte* pentru *vrednica lor faptă românească* ce au lăsat-o, spre moștenire urmașilor.

Autorul

Conclusions

The anniversary, in the close future, of a century from the realization of the *Great Union* on December 1st 1918, event of an outstanding importance for the *modern history of Romania*, should be understood as a *continuous commemoration of those generations that believed, fought and sacrificed themselves* to accomplish the dream of the Romanians in Transylvania, humiliated by an arrogant foreign domination, hostile to their national existence.

The realization of the *national and state unity*, including between its borders the Romanian provinces, persecuted and alienated by a cruel destiny, was possible only through a *national conscience* permanently awake, carefully cultivated with effort by *priests, educators and scholars* who fully understood their *responsibility* in the organization and the *future* of their people.

This book, entitled *Under the sign of The Great Union*, printed by the Promun publishing house, puts together *studies and dissertations*, already published in their great majority, and presents, as the reader could see, some *personalities in Arad* moulded in the period of *intense national oppression of the Transylvanians*, by the Hungarian government, at the end of the 19th century and the beginning of the 20th.

Resolute characters, fearless in front of the threats and decisive problems of the time, they will fully understand what their role and contribution will be to the *cause of serving the people's interests*, proving to be active spirits, well organized and uncompromising in their effort *to defend the right to national survival*.

Without compelling recognition, like the *great political personalities of Arad*, such as *Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Ioan Suciu* or *Mihai Veliciu*, well-known political figures in the entire *space of national movement*, those presented in the pages of this book, *Iosif Moldovan, Sava Raicu, Nicolae Ștefu* or *Iuliu Moldovan*, are, first of all in their professions, *picked intellectuals, of high reputation and patriotic spirit*, who through an indefatigable effort

will cultivate to the Romanians not only in Arad, the sense of *national pride* and that of the *unity* with their brothers beyond the Carpathians.

Through their actions on a *social plan* and through ample *cultural activities*, they will contribute to a better understanding of the *true meaning* of the national fight in order to win the legal rights for the majority nation in Transylvania.

Although this volume is especially dedicated to *honouring the memory of the mentioned personalities of Arad*, as well as to *remind of the place* of cultural and political meetings of these personalities, the *National House of Pârneava*, that shortly after its inauguration became the *center of the Romanian spirit of Arad*, the author considered important, for a better understanding of the period, to introduce at the beginning, a large study about the life and the political activity of another personality who, by his *works and constructive activities* served the *national cause* of the Romanians in the Empire.

This is the personality of *Aurel C. Popovici*, controversial scholar of Banat, who through his *ideological writings* and his *diplomatic approach* insisted by the archduke *Frantz Ferdinand* for the purpose of the social and political emancipation of his fellow countrymen.

In a subchapter of this study is presented the *Transylvanian social and political frame* starting with the second half of the 19th century up to the beginning of the following one, around the breaking out of the First World War, started after the assassination in Sarajevo in June 1914 of *Frantz Ferdinand*, the prince of the Habsburg crown and sympathizer of the Romanians in the Empire he was about to rule.

In another subchapter of the study one could follow a short presentation of the *social evolution*, in the Transylvanian space, of *the Romanian nation*, in a majority on this geopolitical area from the very beginning. During the time, the *social revendications* of the Romanians who lived here were always interwaved with the national ones, vital for the very existence and the defence of the national being.

Involved in the national movement and fight of the Romanians in Transylvania beginning with his student years, *Aurel*

C. Popovici will be, until the end of his life a *consistent defender* of his brothers' cause, who were on the verge of forced denationalization.

The national issue of the Romanians in the dualistic Monarchy will occupy an *important place* in his social, political and ideological writings and he will continuously look for *solutions to solve* the situation to which were brought, through persecutions and chauvinistic laws, the non Hungarian nationalities, especially the Romanian population *of a majority*.

The *idea of the federalization* of the Monarchy, that was functioning and was based on outmoded laws and on feudal principles in an Europe that had moved forward on the way of industrial modernization and social reforms, was in a way, a momentary solution *to abolish the ethnical discriminations*, put into practice by the government in Budapest.

In his last book, *La question roumaine en Transylvanie et Hongrie*, Payot-Lausanne publishing house, Paris, 1918, written in French, that came out posthumously, the ideologist from Lugoj has been brought to the conclusion that the Austrian Hungarian Empire had no reason to exist, and the *nationalities* included in the polyglot Empire *have the right to win their freedom and to become national states*, or to be reintegrated into the peoples they belong to.

Like Aurel C. Popovici, *Ioan Slavici*, from Șiria, will also become, since his college days, *a militant and a fighter for the cause of the national ideal*. Together with Mihai Eminescu and other Romanian students who studied in Vienna, they will organize in *Putna*, in 1871, a large meeting with a strong *national character*, celebrating the 400-year anniversary from the construction of the monastery by the Moldavian voivode Stephen the Great.

Being bound as an apprentice to the bar of the lawyer *Mircea V. Stănescu*, himself a man of letters and *passionate defender of the Romanian cause*, who participated together with a large group of people to the *festivities at Putna*, Slavici will be educated *in the spirit of love for the customs and traditions of the people* he was descending from. He will struggle from the very beginning, in his first writings, published in the newspapers in Arad, for a *quality education of the young generation*, in the national spirit of love for the people and its spiritual values.

The *idea of the national unity* of all Romanians for whom „the sun rises from Bucharest”, will be always found in his political writings, where the main idea was that *of creation of the Romanian unitary national state*.

In the pages of the book the author insists on those *personalities of Arad* who lived in the most Romanian district of the town, *Pârneava*, called with good reason „the Romanian suburbia of Arad”.

From the establishment of the district of *Pârneava*, the *Romanian nationality* was *in majority* and it was decided to defend and to protect its *traditions, specificity and national rights*.

Being aware of the importance of a cultural public building for the spiritual life of the community, the school-teachers from *Pârneava*, *Iosif Moldovan* and *Nicolae Ștefu* will initiate since 1901 a large campaign of raising funds from the inhabitants of the district. They will have the financial support of the *Victoria Bank* of Arad, the second most powerful bank with Romanian capital in Transylvania, bank whose managing director was *Sava Raicu*, also from *Pârneava*.

The inauguration on *October 12th, 1902* of the *National House* in *Pârneava*, will signify, for the district the beginning of *ample cultural manifestations* of a national character.

The school-masters of *Pârneava*, *Iosif Moldovan*, *Nicolae Ștefu*, *Mihai Olteanu*, *Ioan Vancu*, *Gheorghe Popovici* or *Maria Precupaș*, continued the tradition of their predecessor, *Petru Popoviciu*, and instructed *folk dance* groups and organized successful *choral performances*, conducted by the well-known *Nicolae Ștefu*.

In the large hall of the *National House* will regularly be organized not only parties and balls but also school festivities, settings of *theatrical plays*, adaptation after poems by *Vasile Alecsandri* and *George Coșbuc*, inspired by the Independence War, *trying to cultivate the sense of pride and national unity*.

The cultural manifestations held here will be completed by some full-sized *political meetings*, like the one on 4/17th of February 1911, with a strong mobilizing impact for the “*heavy struggles that take place for the liberation of our nation*” to quote *dr. Teodor Mihali*, at that time president of the *Club of the Romanian National Party* in the Parliament in Budapest.

„*The great national manifestation in Arad*” as it was recorded in the press of the time, pointed out the fact that the Romanians were not only united around one party that defended their national rights, but also *they were capable of organizing and rallying* vast masses of people, decided to answer without hesitation to the call of their political leaders.

The popular assembly in Arad was a sort of *general rehearsal* at a smaller scale for the great event that the history was about to produce – *The Popular Assembly in Alba Iulia*, on the *1st December 1918*, which will crown the dreams of ages of the Romanian nationality in Transylvania – the *Union* with the motherland – the *Romanian Kingdom*.

In the line, not very well-known, of the *authors of the Great Union*, realized in the city of martyrs, Alba Iulia, on December 1st, 1918, will always be remembered *Iosif Moldovan, Sava Raicu, Nicolae Ștefu* and *Iuliu Moldovan*, important personalities of Arad, to whom the author, through the present book, *pays his respects and an ineffaceable remembrance* for their noteworthy *Romanian deeds* and for the legacy they left to the future generations.

The author.

Translation

Prof. Maria Jocza

Conclusions

La fête, dans le proche avenir, du centenaire de la réalisation de la *Grande Union* du 1er Décembre 1918, événement d'importance majeure pour *l'histoire moderne de la Roumanie*, doit être comprise comme une *permanente évocation des générations qui ont cru, qui ont lutté et se sont sacrifiées* pour la réalisation du rêve des Roumains de Transylvanie, humiliés par une domination étrangère arrogante, hostile à leur existence nationale.

La réalisation de *l'unité nationale de l'état*, qui a englobé entre ses frontières les provinces roumaines, opprimées et aliénées par un destin défavorable qui s'était abattu sur le peuple roumain, a été possible seulement par une *conscience nationale* maintenue toujours vive et cultivée avec abnégation par *des prêtres, des enseignants et des hommes de lettres* conscients de leur *responsabilité* pour l'avenir de leur peuple.

Ce livre, intitulé *Sous le signe de la Grande Union*, paru à la maison d'édition *Promun* d'Arad, rassemble *des communications et des études*, dans leur grande majorité publiés, mais sur lesquels on est revenu, et présentent, comme on a pu le constater, quelques *personnalités d'Arad* formées dans l'atmosphère d'intensification de *l'oppression nationale des Roumains de Transylvanie*, pratiquée avec obstination par les dirigeants hongrois à la fin du 19e siècle et au début du siècle suivant.

Des caractères fermes, sans peur devant les menaces et les grands problèmes du jour, ils vont saisir et comprendre très bien *le rôle et la contribution* qu'ils devaient s'assumer pour servir *la cause des intérêts du peuple*, faisant preuve d'esprits actifs, bien organisés et intransigeants dans leur démarche pour *la défense du droit à la survivance nationale*.

Sans s'imposer, comme *les grandes personnalités politiques d'Arad*, de la taille de *Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Ioan Suciu* où *Mihai Veliciu*, hommes politiques bien connus dans tout *l'espace du mouvement national*, ceux qu'on présente dans les pages de ce livre, *Iosif Moldovan, Sava Raicu, Nicolae Ștefu* où *Iuliu Moldovan*, se révéleront, premièrement dans leurs professions, *intellectuels*

d'élite, de grand prestige et d'esprit roumain qui par un effort soutenu cultiveront, non seulement chez les Roumains d'Arad, le sentiment de *fierté nationale* et celui de *l'unité* avec leurs frères d'au-delà des Carpates.

Par des actions *sur le plan social* et par d'amples *activités culturelles*, ils vont contribuer à une meilleure compréhension du *vrai sens* de la lutte nationale en vue d'obtenir les droits légitimes de nation majoritaire en Transylvanie.

Bien que ce volume soit consacré, essentiellement, à *honorer la mémoire des personnalités d'Arad* citées ci-dessus, aussi qu'à *évoquer leur lieu* de rencontre culturelle et politique, *la Maison Nationale de Pârneava*, devenue, peu après son inauguration, le centre de toute âme roumaine d'Arad, on a considéré important, pour une meilleure compréhension de cette période, d'introduire au début une ample étude sur la vie et l'activité politique d'un autre grand homme qui a servi, par *son mot et par ses actions constructives*, *la cause nationale* des Roumains dans l'Empire.

Il s'agit de la personnalité d'*Aurel C. Popovici*, érudit controversé de Banat, qui par ses œuvres au *caractère idéologique* et par ses *démarches diplomatiques* a insisté auprès de l'archiduc *Frantz Ferdinand*, pour l'émancipation sociale et politique de ses compatriotes.

Dans un sous chapitre de cette étude on a précisé aussi *le cadre social-politique de la Transylvanie*, en partant de la deuxième moitié du 19e siècle et continuant jusqu'au début du siècle suivant, autour de la Première Guerre mondiale, déclenchée suite à l'assassinat de Sarajevo, en juin 1914, du prince de la couronne de Habsbourg, *Frantz Ferdinand*, sympathisant des Roumains de l'Empire qu'il allait conduire.

Dans un autre sous chapitre de l'étude le lecteur a pu suivre une brève incursion dans *l'évolution sociale*, dans l'espace de Transylvanie, de *la nation roumaine* majoritaire dès le début, sur ce territoire géopolitique. Le long des années, les revendications sociales des Roumains se sont entrecroisées avec les revendications nationales, essentielles pour le maintien et la défense de l'existence nationale.

Impliqué dans le mouvement et la lutte nationale des Roumains de Transylvanie, depuis la période de ses études

universitaires, *Aurel C. Popovici* restera jusqu'à la fin de sa vie un défenseur de la cause de ses frères, qui se trouvaient sur le seuil de la dénationalisation forcée.

Le problème national des Roumains pendant la Monarchie dualiste, dont il sera continuellement préoccupé, aura *un lieu fondamental* dans ses œuvres social-politiques et idéologiques où il cherchera sans cesse des *solutions pour résoudre* la situation dans laquelle se trouvaient les nationalités non-hongroises et surtout la population *majoritaire* roumaine, soumises à des persécutions et à des lois chauvines.

L'idée même de fédéralisation de la Monarchie, qui était basée et fonctionnait encore sur des lois désuètes et des principes féodaux, dans une Europe qui avait fait des pas sur le chemin de la modernisation industrielle et des réformes sociales, était, au fond *une solution* de moment, pour *abolir les discriminations ethniques*, pratiquées par les gouvernants de Budapest.

Dans son dernier livre , *La question roumaine en Transylvanie et Hongrie*, Editions Payot-Lausanne, Paris, 1918, écrit en français et paru posthume, l'idéologue de Lugoj arrive à la conclusion que l'Empire d'Autriche- Hongrie n'a plus aucune raison d'exister, et *les nations englobées* dans l'Empire polyglotte , ont *le droit de gagner leur liberté et de se constituer dans des états nationaux*, ou bien d'adhérer aux peuples auxquels ils appartiennent, contribuant ainsi à la réunification de leurs pays respectifs.

Pareil à Aurel C. Popovici , l'écrivain *Ioan Slavici* de Siria deviendra *militant et combattant pour la cause de l'idéal national* à partir de ses années d'étudiant. À coté de Mihai Eminescu et d'autres étudiants roumains, qui étudiaient à Vienne, organiseront en 1871, à *Putna* une ample réunion avec un puissant *caractère national*, pour fêter 400 ans de la construction de la monastère, fondation du prince régnant moldave Ștefan cel Mare.

Ayant fait son apprentissage, dans sa jeunesse à Arad, dans le barreau de l'avocat *Mircea V. Stănescu*, qui était lui aussi homme de lettres et *un passionné défenseur de l'esprit roumain*, participant à son tour, avec un grand nombre de concitadins aux *Fêtes de Putna*, Slavici sera instruit *dans l'esprit de l'amour pour la nation, pour les traditions et les coutumes* du peuple d'où il avait surgi.

Il militera, dans ses œuvres de début, publiées dans des journaux d'Arad, pour *une éducation de qualité de la jeune génération*, dans l'esprit national qui cultive l'amour pour le peuple et pour ses valeurs spirituelles.

L'idée de l'unité nationale de tous les Roumains, pour qui « le soleil de Bucarest se lève », ne manquera jamais de ses écrits au caractère politique où l'idée de base était celle de *l'édification de l'état national unitaire roumain*.

Les pages du livre s'arrêtent avant tout sur *les personnalités d'Arad* qui vivaient dans le quartier le plus roumain de la ville, *Pârneava*, nommé, à bon droit, « le faubourg roumain d'Arad ».

Pârneava est l'espace où *la nationalité roumaine* a été, dès la fondation du quartier, *majoritaire* et déterminée de défendre et de garder *ses traditions, son spécifique et ses droits nationaux*.

Se rendant compte de l'importance que pourrait avoir dans la vie spirituelle de la communauté la construction d'un édifice de culture adéquat, les enseignants de Pârneava *Iosif Moldovan* et *Nicolae Ștefu* prendront l'initiative, à partir de 1901, d'une ample campagne de collectage des sommes d'argent des habitants du quartier. Ils auront aussi le support financier de la Banque *Victoria* d'Arad, la deuxième plus puissante banque à capital uniquement roumain de Transylvanie, banque qui était sous la conduite de *Sava Raicu*, de Pârneava.

L'inauguration de *la Maison Nationale* de Pârneava, le 12 octobre 1902 marquera pour le quartier roumain le début d'*une émulation des manifestations culturelles* au caractère national évident.

Tour à tour, les enseignants de Pârneava *Iosif Moldovan*, *Nicolae Ștefu*, *Mihai Olteanu*, *Ioan Vancu*, *Gheorghe Popovici* ou *Maria Precupaș*, continueront la tradition héritée de leur prédécesseur *Petru Popoviciu* et s'impliqueront avec abnégation dans l'instruction des formations de *danses populaires* spécifiques à la région, ou prépareront des *spectacles chorals* de bonne qualité, surtout sous la baguette de l'enseignant *Nicolae Ștefu*, chef d'orchestre bien connu.

Dans la grande salle aux miroirs de la *Maison Nationale* seront organisées régulièrement des fêtes et des bals mais aussi des fêtes scolaires avec des mises en scène des *pièces de théâtre*, d'après

les poésies de *Vasile Alecsandri* et *George Coșbuc*, inspirées de la *Guerre d'Indépendance*, ayant comme but le *développement du sentiment de fierté et d'unité nationale*.

Les nombreuses manifestations culturelles déroulées seront secondées par des réunions politiques, quelques unes d'une grande importance, comme fut celle de *4/17 février 1911*, qui a eu un puissant impact mobilisateur dans «*les dures combats, qui se déroulent pour la libération de notre peuple*», pour citer *dr. Teodor Mihali*, à l'époque président du *Club du Parti National Roumain* dans le Parlement de Budapest.

«*La grande manifestation nationale d'Arad*», comme on avait noté dans la presse du temps, a démontré, non seulement le fait que les Roumains étaient unis autour d'un seul parti qui défendait leurs droits nationaux, mais aussi leur *capacité de s'organiser et de mobiliser* des foules compactes de gens, décidés de répondre promptement, sans hésitation, à l'appel de leurs dirigeants politiques.

L'assemblée populaire d'Arad, a été comme une *répétition générale*, d'une ampleur réduite, du grand événement que l'histoire allait produire – *L'Assemblée Populaire d'Alba Iulia* du *1er Décembre 1918*, qui va couronner les rêves de siècles des Roumains de Transylvanie – *L'Union avec la Patrie – le Royaume Roumain*.

De la file moins connue des *réalisateurs de la Grande Union*, accomplie dans la Citadelle des martyrs d'Alba Iulia, le *1er Décembre 1918*, ne manqueront pas *Iosif Moldovan, Sava Raicu, Nicolae Ștefu* et *Iuliu Moldovan*, personnalités de tout premier ordre de la ville d'Arad, auxquelles l'auteur, par ce livre, rend *hommage et un souvenir innoubliable* pour leurs *actions roumaines mémorables*, laissées en héritage aux générations à venir.

L'auteur

Traduction

Prof. Maria Jocz

Bibliografie

I. Izvoare

I.1. Inedite

Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad

Fond Banca „Victoria” S.A. Arad – Dosar Nr.37/Registre 1887-1950,
Vol.I

Fond Banca „Victoria” S.A. Arad – Dosar Nr.38/Dosare 1891-1948,
Vol.II

Arhiva Școlii Gimnaziale „Iosif Moldovan” Arad

Dosar 5/1908/1912, Dosar 6/1913/1914, Dosar 9/1915/1917, Dosar 1/1918 (în limba maghiară și română), Dosar 12/1918/1919, Dosar 1/1920, Dosar 1/1920/1921, Dosar 1/1920/1921, Dosar 16/1921/1930, Dosar 1/1922, Dosar 2/1922, Dosar 1/1923, Dosar 4/1924, Dosar 25/1924, Dosar 21/1924-45, Dosar 33/1931,

I.2 Edite

Consiliul Dirigent pentru Transilvania, Banat și părțile ungurene locuite de români, Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice - *Decret privitor la reorganizarea învățământului primar*, Sibiu, 1919

Idem, *Regulamentul disciplinar al Corpului didactic primar 1920*, Cluj, 1920

Idem, *Regulament despre drepturile și datorințele directorilor și învățătorilor de la Școalele primare*, Cluj, 1920

*** *Organizarea provizorie a învățământului național, confesionalu în Metropolia greco-orientalu, româniloru din Ungaria și Transilvania, Aradu*, Tipografia lui Ștefanu Gyulai, 1871

II. Periodice

- Aradul, Anul I, Arad, Luni 10 Noiembrie 1930, Nr.1, *Asanarea băncii «Victoria»*
- Biserica și Școala, Anul XL, Arad, 6/19 Martie 1916, Nr.10, „Victoria”
- Idem, Anul XLI, Arad 5/18 Martie 1917, Nr.10, „Victoria”
- Idem, Anul XLII, 18/31 Martie, 1918, Nr.12, *A-XXX-a adunare generală a institutului de credit și economii „Victoria”*
- Românul, Anul I, Arad, Nr.18, Duminecă 23 Ianuarie/5 Februarie 1911, *Băncile naționalităților*
- Idem, – Anul I, Arad, Nr.25, 1/14 Februarie 1911, *Adunarea de la Arad*
- Idem, Anul I, Arad, Nr.27 vineri, 4/17 Februarie 1911, *Marea manifestație națională de la Arad*
- Idem, Anul I, Arad, Nr.54, Luni 8/21 Martie 1911, *Adunarea generală a institutului de credit și economii pe acții „Victoria”*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.54, Miercuri 7/20 Martie 1912, *Alegerea noului director executiv la banca „Victoria”*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.70, 29 Martie/11 Aprilie 1912, *Alegeri de director la banca „Victoria”*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.127, Duminecă 10/30 iunie 1912, *Monoplanul lui Vlaicu*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.133, Duminecă 17 iunie/3 iulie 1912, *Plevna, Montpelier, Aspern*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.139, Duminecă 24 Iunie/7 Iulie 1912, *Aurel Vlaicu*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.139, Duminecă 24 Iunie/7 Iulie 1912, *Sărbătorirea lui Vlaicu la Viena*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.140, Marți 26 Iunie/9 Iulie 1912, *Mari sărbători culturale în Arad*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.141, Miercuri 24 Iunie/10 Iulie 1912, *Veniți la Arad! Vlaicu Sboară!*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.144, Duminecă 1/14 Iulie 1912, *Sărbătoarea noastră*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.145, Marți 3/16 Iulie 1912, *Sărbătoarea noastră ieri. Momente*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.159, Joi 19 iulie/1 august 1912, *Protocol*

- Idem, Anul II, Arad, Nr.161, Duminecă 22 Iulie/4 August 1912, *Pentru aeroplanul Ardealului*
- Idem, Anul II, Arad, Nr.164, Joi 26 Iulie/8 August 1912, *Pentru aeroplanul Ardealului*
- Idem, Anul IV, Arad, Nr.39, Marți 18 Februarie/3 Martie 1914, *XXVI-a adunare generală a „Victoriei”*
- Idem, Anul IX, Arad, Nr.266, Sâmbătă 11 Decembrie 1920, † *Sava Raicu*
- Idem, Anul IX, Arad, Nr.267, Duminecă 12 Decembrie 1920, *Înmormântarea lui Sava Raicu*
- Știrea, Nr.1005, Arad, 5 septembrie 1935, *Înmormântarea lui Iuliu Moldovan*
- Idem, Nr.1019, Arad, 12 septembrie 1935, *Funeraliile lui Iuliu Moldovan*
- Idem, Nr.1132, Arad, 12 decembrie 1937, *Sava Raicu*
- Idem, Nr.1859, Arad, Miercuri 23 decembrie 1937, *Șezătoarea religioasă la „Casa Națională”*
- Tribuna Poporului, Anul VI, Arad, nr. 176, Duminecă, 24 sept./7 oct. 1902, *Inaugurarea*
- Idem, Anul VI, Arad, nr. 181, marți 1/14 oct., 1902, *Casa Națională*
- Idem, Anul XIV, Arad, Nr.168, 10/23 Septembrie 1910, *Inaugurarea filialei din Șiria a băncii „Victoria”*
- Idem, Anul XV, Arad, Nr.256, Mercuri 23 Noiembrie/6 Decembrie 1911, *Noua emisie de acți a „Victoriei”*
- Idem, Anul XV, Arad, Nr.28, Marți 23 Decembrie/5 Ianuarie 1912, *Expansiunea „Victoriei”*
- Idem, Anul XVI, Arad, Nr.30, Mercuri 8/21 Februarie 1912, *Serbarea plugarilor din Pârneava*
- Idem, Anul XVI, Arad, Nr.34, Mercuri 27 Februarie/6 Martie 1912, *XXIV-a adunarea „Victoriei” ținută la 3 Martie 1912*

III Cărți, studii, articole

- Albu, M., - *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944
- Banu, Florica, - *Caius Iacob-viața și opera*, Editura Crater, București, 1990

- Bănci, D., - *Banca «Victoria» S.A. Arad* [în] *Îndrumătorul Statului Județului Arad, București, 1974*
- Bărbat, Virgil, - *Naționalism sau Democrație, București, 1911*
- Boariu, Dimitrie, - *O aniversare însemnată* [în] *Școala Primară, An II, Nr.18, Arad, 1922*
- Botiș, Teodor, - *Monografia familiei Mocioni, București, 1939*
- Bradin, Virgiliu, - *Școli românești din Arad – Pârneava de la începuturi până în 1947, Vol.I, Editura Promun, Arad, 2008*
- Idem, - *Iosif Moldovan (1863-1940) Santinela învățământului românesc din ținutul Aradului, Editura Promun, Arad, 2009*
- Idem, - *Sava Raicu (1869-1920) finanțist de elită în lumea bancară din Austro-Ungaria, Editura Promun, Arad, 2012*
- Idem, - *Pârneava suburbiul românesc al Aradului, Vol.I, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Promun, Arad, 2013*
- Braniște, Valeriu, - *Oameni, fapte, întâmplări, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980*
- Ciprian, George, - *Vicențiu Babeș, Editura Facla, Timișoara, 1980*
- Colțeu, P., - *Iosif Moldovan – o aniversare* [în] *Școala Primară, An II, Nr.18, Arad, 1922*
- Ciorogariu, Roman, - *Tribuna și tribuniștii, Arad, 1934*
- Colarov, Moise, - *Monografia circumscripției Pârneava a orașului Arad. Viața și obiceiurile țăranilor români din circumscripția III, Arad, 1928*
- Cosma, Aurel, Dr., - *Bănățenii de altădată, Timișoara, 1943*
- Crișan, I., - *Activitatea lui Iosif Moldovan ca prezidant al Reuniunii Învățătorilor* [în] *Școala Primară, An II, Nr.18, Arad, 1922*
- Idem, - *Câteva schițe biografice din domeniul învățământului, Arad, 1938*
- Drăgan, C., I., Habsburg, Otto, de Pousa Marco, Randa Alexander, Volt, Franz, - *Les precurseur de l'européism, Fondation Europeenn Dragan, Milan (Italie), 1977*

- Drecin, Mihai, D., - coordonator – *Istoria financiar bancară, studii asupra băncilor săsești, românești, maghiare și slovace din Austro-Ungaria (1867-1918)*, Vol.II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001
- Dronca, Lucian, - *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului Austro-Ungar (1967-1918)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003
Eminescu, Mihai, - *Opere XI, Publicistică – 17 februarie – 31 decembrie 1880*, Editura Academiei R.S.R., București, 1984
- Ghibu, Onisifor, - *Din istoria literaturii didactice românești*, Editura Didactică și Pedagogică București, 1976
- Giurescu, Constantin, C., Giurescu, Dinu, C., - *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi, Ediția a II-a revăzută și adăgită*, Editura Albatros, 1975
- Goldiș, Vasile, - *Cuvinte la o adunare a învățătorilor*, Arad, 1903
- Homescu, Radu, - *Învățătorul, compozitorul și publicistul arădean Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) 1855-1914*, [în] *Ziridava*, Nr III-IV, Arad, 1974
- Idem, - *Nicolae Ștefu - compozitor, muzicolog și dirijor de coruri*, [în] *Journal of Humanistic Sciences of <<Aurel Vlaicu>> Arad*, vol. V, NR.2 (10), 2014
- Iorga, Nicolae, - *Cuvântul meu* [în] *Făt-Frumos*, An I, Nr.15, Noiembrie, București, 1905
- Idem, - *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989
- Idem, - *Subscripția pentru aeroplanul Vlaicu* [în] *Românul*, Anul II, Nr.171, Vineri3/16 August Arad, 1912
- Kovacs, Magdalena, - *Un moment al luptelor românilor pentru eliberarea națională și socială* [în] *Ziridava*, VI, Arad, 1976
- Lederer, Eduard, - *Alianța națiunilor asuprite din monarhia austro-ungară* [în] *Tribuna*, Anul XII, Nr.4 Sâmbătă 5/18 Ianuarie, Arad, 1908
- Lucuța, I., - *Iosif Moldovan* [în] *Școala Primară*, Anul II, Nr.18, Arad, 1922
- Lupaș, Ioan, - *Documente istorice*, Transilvania I, Cluj, 1940

- Idem, - *Din istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, București, 1988
- Macovei, Z., - *Prefață* [în] I.Slavici, *Atitudini și Mărturisiri*, Editura Facla, Timișoara, 1974
- Maior, Liviu - *Alexandru Vaida Voievod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)* Editura Sincron Cluj - Napoca, 1993
- Marica, George, - *Sociologia națiunii la românii din Transilvania în secolul trecut* [în] *Studii de istoria și sociologia culturii ardeleni din secolul al XIX-lea*, Vol I, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1977 Mărghitan, Liviu, - *Aurel Vlaicu, Asociațiunea «Astra» și Aradul*, Arad, 1994
- Idem, - *Aurel Vlaicu – pionier al aviației românești și legăturile sale cu masele populare de pe meleagurile arădene* [în] *Ziridava*, VI, Arad, 1976
- Mnerie, Constantin – *Iosif Moldovan* [în] *Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1977-1978*, Arad, 1978
- Moldovan, Iosif, - *Statificarea școalelor* [în] *Românul*, Anul X, Nr.23, Arad, 1919
- Idem, - *Școalele Românilor din Arad*, Tipografia Gh. Ienci, Arad, 1935
- Idem, - *Monografia Reuniunii Învățătorilor Români*, Editura revistei Școala Bănățeană, Timișoara, 1940
- Mureșan, A., - *Documente privind istoria Memorandumului din Timișoara*, Sibiu, 1929
- Nandris, Grigore, - *Aurel C. Popovici (1863-1917)*, Tipografia Mitropolitului Silvestru, Cernăuți, 1937
- Netea, Vasile, - *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1944
- Idem, - *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, Editura Științifică, București, 1966
- Nica, Melente, - *Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) 1855-1914* [în] *Ziridava*, IX, Arad, 1975
- Pandrea, Petre, Dr., - *Prefață* [în] *Aurel C. Popovici-Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei* Mari, Fundația Carol al II-lea, București, 1939
- Pascu, Ștefan, - *Idealul Unirii în conștiința poporului român* [în] *Ziridava*, XI, Arad, 1979

- Pădurean, Corneliu, -coordonator- *Ștefan Ciciuio-Pop, Studii, Ediția a II-a revăzută și adăugită*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2013
- Păcăteanu, V., - *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub Coroana Ungară*, Vol.VI, Sibiu, 1906
- Petraș, Lucian, - *Politică și demers național în comitatul Arad (1895-1916)*, Editura Brumar, Timișoara, 2008
- Popeangă, Vasile, - *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 în lupta sa pentru Unire*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974
- Idem, - *Aradul centru al luptei naționale în perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Facla, Timișoara, 1978
- Popeangă, Vasile, Arbonie, Emil, - *Pe drumul Marii Uniri*, Editura «Vasile Goldiș» University Press, Arad, 2008
- Popovici, Aurel, C., - *Cestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria*, Institutul Tipografic T.Liviu Albin, Sibiu, 1894
- Idem, - *Principiul de naționalitate*, București, 1894
- Idem, - *Naționalism sau Democrație. O critică a civilizației moderne*, Editura Minerva, București, 1910
- Idem, - *La question roumain en Transylvanie et en Hongrie*, Preface de N.P.Commént, Editura Payot, Lausanne – Paris, 1918
- Idem, - *Stat și Națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, Fundația Carol al II-lea, București, 1939
- Popovici, Gh., - *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904
- Prodan, D., Acad., - *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Științifică, București, 1967
- Raicu, Sava, - *Raport la a XXIV adunare generală a «Victoriei» ținută la 3 Martie 1912* [în] *Tribuna*, Anul XVI, Nr.34, Arad, 6 Martie 1912
- Roman, Dan, - *Oameni de seamă ai Aradului*, Editura «Vasile Goldiș» University Press, Arad, 2011
- Roșuț, Nicolae, - *Societatea «Progresul»* [în] *Ziridava*, V, Arad, 1975
- Idem, - *Documente privind activitatea Clubului național comitatens din Arad (1895-1904)* [în] *Ziridava*, VI, Arad, 1976

- Rotaru, Lucia, - *Activitatea lui Vasile Goldiș pentru apărarea caracterului național, între anii 1901-1918* [în] *Ziridava*, XVI, Arad, 1982
- Schifirnet, Constantin, - *Concepția lui Aurel C.Popovici despre națiune* [în] *Aurel C.Popovici –Naționalism sau Democrație*, Editura Albatros, București, 1997
- Sinaci, Doru, - *Eșecul tratatelor româno-maghiare din 1913/1914 și rolul discursului politic în radicalizarea mișcării antidualiste a românilor transilvăneni (1910-1914)* [în]
- Doru Sinaci, Emil Arbonie – coordonatori – *90 de ani de administrație românească în Arad*, Editura «Vasile Goldiș» University Press, Arad, 2010
- Slavici, Ioan, - *Ardealul – studii istorice*, București, 1893
- Idem, - *Românii din Ardeal*, Editura Cartea Românească, București, 1975
- Idem, - *Preoțime și învățământ* [în] *Lumina*, An II, Nr.14, Arad, 15/27 Iunie 1873
- Idem, - *Așezământele noastre*, Nr.3, Arad, 13/25 Ianuarie, 1874
- Idem, - *Pozițiunea organică a așezămintelor de învățământ* [în] *Lumina*, An III, Nr.18-19;20, Arad, 1874
- Stahl, H., - *O întrunire naționalistă peste munți* [în] *Românul*, Anul I, Nr.46, Arad, Sâmbătă 26 Februarie/11 Martie, 1911
- Stanca, I., - *Școala română și învățătorul român din Ungaria* [în] *Lumina Adevărată*, Arad, 1911
- Stan, Constantin, I., Frâncu, Viorel, - *Dr. Constantin Angelescu, om politic, diplomatul și citorul de școli românești (1869-1948)*, Editura Teocora, Buzău, 2009
- Șora, Gh., - *Vasile Goldiș – o viață de om așa cum a fost*, Editura Facla, Timișoara, 1993
- Truță, Horia, - *Învățământul primar arădean în primii ani de administrație românească (1919-1924)* [în] Doru Sinaci, Emil Arbonie – coordonatori – *90 de ani de administrație românească în*

- Arad, Editura «Vasile Goldiș» University Press, Arad, 2010
- Ungureanu, Cornel, - *Ioan Slavici – monografie*, Editura Aula, Brașov, 2002
- Ungureanu, Emanoil, - *Istoria activității politice a poporului Român din Ungaria și Ardeal*, Timișoara, 1926
- Ungureanu, I., D., - *Învățătorul Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel)*, Arad, 1947
- Vatamaniuc, Dumitru, - *Prefață [în] Ioan Slavici, Opere*, Vol XII, Editura Minerva, București, 1983
- *** *Istoria filosofiei românești*, Vol.II, Editura Academiei R.S.R., București, 1980
- *** *Destrămarea monarhiei Austro-Ungare (1900-1918)*, Editura Academiei R.S.R., București, 1964
- *** *Arad – Monografia orașului*, Arad, 1999
- *** *Aradul – permanență în istoria patriei*, Arad, 1976
- *** *Din istoria Transilvaniei*, vol.II, București, 1961
- *** *Contribuții la istoria învățământului Românesc*, culegere de studii, București, 1970
- *** *Istoria învățământului din România*, Compendiu, București, 1971
- *** *Istoria României*, Editura Arad, R.P.R, București, 1960